X 257.085

• RÁCZ ANDRÁS •

Szebb múltat!

Magyarország álomtörténete

1929–1941

Magyar Menedék Könyvesház

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001209134

Szebb múltat!

Rácz András
Szebb múltat!
Magyarország álomtörténete
1929-1941

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED I.

Illusztrációk: **Fazekas Attila, Gréczi Krisztián**
Nyelvi lektor: **Kolonics Gabriella, Kiss Péter**
Tördelés, design: **ICONART GRAFIKAI STÚDIÓ**
Borítóterv: **Magyar Menedék Könyvesház©**

Kiadja: **Magyar Menedék Könyvesház**
Magyar Menedék MMK Kft.
1126 Budapest, Márvány utca 48.
www.MAGYARMENEDEK.com

Nyomta és kötötte: **Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen**
Felelős vezető: **György Géza vezérigazgató**

Budapest, 2017

ISBN 978-615-5647-24-6

X 257085

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó ... 6

1. fejezet
ÖSSZEOMLÁS ÉS ÚJJÁSZÜLETÉS ... 12
Felemás konszolidáció ... 12
Gazdaság- és szociálpolitika ... 17
A világválság ... 21
A bethleni konszolidáció összeomlása ... 23
A kivezető utak keresése ... 23

2. fejezet
ŐRSÉGVÁLTÁS ... 26
Küzdelem a legitimitásért ... 26
Nemzetközi gazdasági kapcsolatok ... 27
A gazdaság életre keltése ... 31
A honvédelem átszervezése ... 32
Új szövetségi rendszer felé ... 33

3. fejezet
A FORDULAT ... 38
A békerendszer megingása ... 38
Belharcok a szilárd kormánytöbbségért ... 41
A legfontosabb reformok ... 43
Magyarország az új nemzetközi erőtérben ... 48
Az Anschluss ... 51

4. fejezet
A FELVIDÉK ... 54
Magyarország a revíziók küszöbén ... 54
A csehszlovák válság ... 57
München ... 61
Csehszlovákia bomlása ... 63
Lassú háború, lassú diplomácia ... 65
A kemény kéz politikája ... 67
A Gömbös-Hitler párharc ... 68
Fordulatos napok ... 69

5. fejezet
A FELVIDÉKI RENDEZÉS 1939-40 ... 72
Német, olasz, szovjet expanzió
– angol, francia ellenállás ... 72
A felvidéki újjáépítés ... 73
Megtorlás és igazságtétel ... 75
A háború küszöbén ... 77
A magyar semlegesség ... 79

6. fejezet
MAGYARORSZÁG A VILÁGHÁBORÚ KEZDETÉN ... 82
A lengyel háború ... 82
Fegyveres semlegesség ... 84
Háborús konjunktúra ... 88
Nyilasok és tábornokok ... 92
Fordulat a külpolitikában ... 95
Nagyhatalom születik ... 99

7. fejezet
A ROMÁN-MAGYAR HÁBORÚ ... 100
A katonai klikk ... 100
Románia harapófogóban ... 102
Magyar mozgósítás ... 103
Belpolitika a háború árnyékában ... 104
A feszültség fokozódik
– tárgyalások katonai nyomással ... 105
A háború kezdete ... 106
Tanácstalan nagyhatalmak
– a sikertelen békéltetés ... 107
A szövetségesek hadba lépése ... 109
A román összeomlás ... 109
A békekötés ... 111

8. fejezet
AZ ERDÉLYI RENDEZÉS ... 112
Az országegyesítés ... 112
Határrendezés ... 114
Az olasz-görög háború ... 115
Kísérlet az Anglia-ellenes nagykoalíció megalakítására ... 116
A koronázás ... 119
Bulgária a német-szovjet viszály kereszttüzében ... 121
Magyar külügyek ... 123
Belpolitika ... 123

9. fejezet
A DÉLSZLÁV HÁBORÚ ... 126
Puccs Belgrádban ... 126
Magyar-német megállapodás ... 127
Nemzetközi feszültségek ... 129
Háború a Balkánon ... 131
Horvátország felszabadítása ... 133

10. fejezet
A MAGYAR-HORVÁT KIRÁLYSÁG ... 134
Az országegyesítés ... 134
Háború és béke ... 135
Szovjet-német viszony ... 136
A magyar külpolitika ... 138

Utószó ... 142

Előszó

CSILLAGÓRÁK

Stefan Zweig szavai szerint a „történelem csillagórái" egy-egy kor meghatározó pillanatai, melyeknek finom hajszálrugóin a történelem tengelye elfordul. A csillagórák, a maguk különleges konstellációival, hosszú évekre vagy akár örökre is meghatározhatják sorsunkat.

Az emberiség vagy az egyes emberi közösségek története ugyanis nem valami előre meghatározott folyamat, ahogyan azt sokan szeretik elképzelni, nem valamiféle szükségszerű fejlődés eredménye, ahogyan sokan feltételezik, hanem inkább valami véletlenszerű eseménylánc, amelyben rendkívüli szerepe van az aktuális döntéseknek, a személyes elhatározásoknak, az egymást keresztező, egymással találkozó vagy éppen egymás mellett elfutó folyamatoknak.

Kényszerpályák, alternatívák

Ahogy a modern szociológia a személyközi viszonyokat, a kapcsolatok hálózatát, azaz az eseti emberi tényezőket ismerte fel a társadalmi folyamatok igazi mozgatórugójának, úgy a modern történettudomány is kiemelt jelentőségűnek tartja azokat az alkalmi döntéseket, amelyek egy adott pillanatban a holnap lehetőségeinek széles tárházát beszűkítik egyetlen szükségszerűségre. Ez persze nem jelenti azt, hogy a holnap bármilyen lehet. De azt igenis jelenti, hogy az adott lehetőségek közül választva az eseti emberi döntés határozza meg a holnap milyenségét.

A történelemben nagyon ritkák az igazi kényszerpályák. Alternatívát, másik utat, döntési helyzetet szinte mindig kínál a sors, olykor többet is. Hogy mihez kezd egy közösség vagy a közösség nevében döntést hozó személy a váratlanul előálló rendkívüli helyzetekkel, hogy ki tudja-e használni a semmiből előbukkanó lehetőséget, vagy el tudja-e hárítani a felrémlő veszélyt, az döntően befolyásolja a közösség életét, sorsát, holnapját.

Egy nagy vezető megjelenése, egy stabil dinasztia kihalása, egy ravasz diplomata cselszövése, egy nyereséget hozó ötlet, egy fontos jogszabály életbe léptetése mind-mind befolyással vannak az életre, s ezen keresztül történelemre. Hát még milyen súllyal esnek latba azok a döntések, események, amelyek által egy-egy összetett és szerteágazó kérdéskörre ad választ a közösség! Egy új vallási mozgalom elterjedése, egy háború megindítása vagy béke megkötése, egy nemzeti gazdasági program megvalósítása, egy tömegeket érintő törvénycsomag kidolgozása a holnap ezernyi lehetőségét rejti.

Bár a történelem napról napra kínál eldöntenivalót, csak néha teszi lehetővé, hogy igazán látványos, hatásaiban világosan áttekinthető, mégis nagy horderejű döntéseket hozzunk. Néha, de korántsem annyira ritkán, ahogy azt elképzeljük.

Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy a nemzeti történelem százévenként érkezik fordulóponthoz, hajlamosak vagyunk arra, hogy ritkaságként fedezzük fel a történelem „csillagóráit". Elhisszük, hogy a reformkorban volt lehetőségünk döntéseinkkel befolyásolni életünket; elhisszük, hogy az első világháború végén másképpen is alakíthattuk volna történelmünket; elhisszük, hogy a rendszerváltás során tőlünk is függött, milyen országgá válik hazánk. Ám úgy képzeljük, hogy a köztes időszakokban, egy-egy súlyos döntés meghozatala után, a szabadságharc elbukásával, a trianoni béke aláírásával kényszerpályára kerül az ország, s hosszú ideig ismét csak sodródva, elszenvedve történik velünk a történelem, míg föl nem bukkan egy újabb „csillagóra".

Ez azonban nem igaz!

Mindig dönthetünk másképp

Az igazság ezzel szemben az, hogy minél változékonyabb, eseménydúsabb, izgalmasabb egy kor, annál több alkalmat kínál arra, hogy más irányba fordítsuk a kerekét. Ahogy a régmúltból a modern korokhoz közeledünk, egyre sűrűsödnek a pillanatok, amikor sorsdöntő elhatározást hozhatunk.

Míg az ezernyolcszázas években csak öt-hat olyan korszak adódott a magyarság számára, amely sorsfordító lehetőséget is rejtett – a napóleoni háborúk időszaka, a reformkor, a forradalom és szabadságharc évei, a kiegyezés körüli viták, s végül az imperializmus új lehetőségeihez való alkalmazkodás kérdései –, addig a huszadik században már megsokszorozódtak ezek a lehetőségek. Ha minden nap nem is, de öttíz évenként bizonyosan lehetőséget adott a történelem arra, hogy új irányt szabjunk menetének. S ez még azokra az évekre is igaz, amelyekben a magyarság csak alig-alig hozhatott önálló döntéseket, mert egy elnyomó hatalom, egy nagyobb erő, egy mindennapjait szorosan meghatározó struktúra részeként létezett.

Persze az Osztrák-Magyar Monarchia, a Harmadik Birodalom vagy a Szovjetunió árnyékában nyilván nehezebb jó, a nemzeti közösség számára előnyös, a holnapot jelentősen meghatározó döntéseket hozni, de hogy korántsem lehetetlen, azt számos példa igazolja. A budapesti zsidóság megmentésére tett kísérlet Horthy részéről, a hatvanas évek végén bevezetett új gazdasági mechanizmus, a késői Kádár-rendszer ezernyi intézkedése, a jóléti kiadások bővítése, a „magánszektor" részleges felszabadítása, végül a vértelen rendszerváltás folyamata mind-mind azt tükrözi, hogy a legmerevebb korszakokban, a legkötöttebbnek tűnő pályákon is van helye a szabadon meghozott döntésnek.

Hát még mennyi, de mennyi lehetőséget kínálnak azok a korok, amelyek rendkívüli változékonyságuk mellett a nemzeti szabadság időszakai! A két világháború közötti bő húsz év, az új határok kirajzolódásának néhány esztendeje, az új államok kialakulásának és berendezkedésének évtizede, a világválság izgalmas évei, majd a békerendszer fellazulásának, az új nagyhatalmak felemelkedésének és régi szövetségek összeomlásának változékony kora tálcán nyújtotta minden európai nemzeti közösségnek azokat a lehetőségeket, amelyek gyökeres fordulatot hoztak vagy hozhattak volna történelmében.

Döntés és szabadság

E kor nyilvánvalóan legsikeresebb közössége a Kemal Atatürk vezette Törökország, amely szembeszállva a sèvres-i békével, szembefordulva a sok évszázados elmaradottsággal, s végül távol maradva a világégéstől, az időszak végére egy minden tekintetben korszerű, fejlődőképes, modern állammá lett. Ugyanakkor más közösségek is elkönyvelhettek rendkívüli sikereket, még akkor is, ha ezeket a fantasztikus eredményeket nem tudták megőrizni vagy továbbfejleszteni. A csehszlovák demokrácia kialakulása a húszas években, a német nemzeti egység megteremtése a harmincas években vagy éppen a magyar állam újjászervezése a bethleni időszakban elvitathatatlan sikerei az adott közösségeknek, elvitathatatlan érdemei a lehetőségeket megragadó, esélyeket felismerő politikai, gazdasági, szellemi vezetőknek. Mint ahogyan az elszalasztott esélyek, a meg nem ragadott lehetőségek, a félreismert veszélyek, a közösség belső erőtartalékait felélő visszásságok fennmaradása, a ki nem bontott, fel nem szabadított alkotóerők pangása is elvitathatatlan kudarca a közösség vezetőinek.

De vajon alakulhatott volna másképp a történelem? Hol voltak azok a sorsfordító pillanatok, amelyeket elmulasztottak megragadni az európai országok a második világháború éveiben? Vajon mennyiben lesz más a világ, ha Sztálin nem várja meg a francia összeomlást, hanem már 1940-ben bekapcsolódik a háborúba?

Vajon meddig húzódott volna a küzdelem, ha a tengelyhatalmak nem forgácsolják szét erejüket, s Japán 1941 decemberében az Egyesült Államok helyett a Szovjetunióra támad? Vajon mennyire lett volna más a hidegháború időszaka, ha érvényesül Churchill elképzelése, és a szövetségesek a második frontot nem Normandiában, hanem valahol a Balkánon nyitják meg?

És a kis nemzetek, amelyeknek a világháború menetébe már alig-alig volt beleszólásuk, kaptak-e esélyt a történelemtől arra, hogy döntően átformálják sorsukat? Vajon elkerülhette volna a német megszállást Jugoszlávia, ha 1941 tavaszán elmarad a tengelybarát régens hatalmát megdöntő katonai puccs? Vajon Mussolini megtehette volna azt, amit Franco megtett, vajon elképzelhető-e olyan történelmi narratíva, amelyben Olaszország 1940 júniusában nem üzen hadat Angliának és Franciaországnak, s ilyen módon kimarad a világháborúból? Milyen eseményláncot indított volna el, ha Románia szembehelyezkedik a második bécsi döntéssel?

Meddig tartott volna a béke, s miféle ellenfelek között zajlott volna le a háború, ha Lengyelország 1939-ben átadja a németeknek Danzigot és a korridort?

Azért rendkívül izgalmasak ezek a kérdések, mert többnyire ott és akkor merültek föl, ahol és amikor kényszerpályára állt az érintett közösségek története. Valamennyi felvetett lehetőség másképp alakította volna a nemzeti történelmet, de az az eseménysor, ami akkor történt, csaknem máig ható következményekkel járt. Az, hogy elkerülte-e a világháborús részvételt, vagy ha belesodródott, melyik oldalra kényszerült egy-egy kis nemzet, döntő hatással volt arra, hogy milyen feltételeket hozott számára a béke. A harmincas évek végén, negyvenes évek elején megragadott vagy elmulasztott lehetőségek ugyanis elsősorban arról szóltak, hogy a nagy nemzetek sorsának következményévé válnak-e kis népek életlehetőségei, s ha ez a sorsközösség egyszer létrejött, akkor a Harmadik Birodalom, illetve a Szovjetunió története határozta meg a kis népek históriáját, egészen addig, amíg e birodalmak össze nem omlottak.

Természetesen a közelgő világháború által felvetett kérdésekre adható nemzeti válasz attól is függött, mennyire dönthetett szabadon az adott közösség. E szabadság pedig más – mondjuk úgy, geopolitikai, tehát a szándékoktól független – tényezők mellett elsősorban a belső szabadságot jelentette.

Azt ugyanis, hogy mennyire állt szabadságában az adott közösségnek nemzeti céljaival összehangzó döntéseket hozni: elég kiegyensúlyozott volt-e társadalmi szerkezete ahhoz, hogy egy újszerű megoldás ne lökje anarchiába? Elég erős volt-e gazdasága ahhoz, hogy szükség esetén szembe tudjon helyezkedni a nagyhatalmak nyomásával? Kellően felkészültek voltak-e polgárai ahhoz, hogy távol tudják magukat tartani a világháborús demagógiáktól? S legfőképpen, hogy ki tudta-e termelni azt a politikai elitet, azt a nemzeti vezetőt, aki irányíthatta a közösséget a sorsdöntő órákban? S ebben az értelemben az európai kis nemzetek jobbára nem voltak szabadok. Nem rendelkeztek a szabadság nélkülözhetetlen belső feltételeivel.

De a húszas években vagy legkésőbb a világgazdasági válságot követő esztendőkben valamennyinek volt esélye arra, hogy megteremtse ezeket a feltételeket. Hogy elmulasztották megtenni, végső soron az szabta ki későbbi sorsukat.

Magyar kényszerpályák

A történelmet kedvelő hazai olvasók nagy többsége számára mindennél érdekesebb kérdés az, hogy hol és mikor kényszerült arra a zárt pályára Magyarország, amely szükségszerűen vezetett a világháborús részvételhez, majd a szovjet megszálláshoz és ezek minden borzalmas következményéhez. A sodródás folyamatát sokan leírták már, és arra is rámutatott nem egy történészünk, hogy az adott kor legfontosabb nemzeti célja, a revíziós program, nyílegyenesen mutatott a sodródási folyamat felé. Mai ésszel – azaz a bekövetkezett történelmi események ismeretében – szinte felfoghatatlan, hogyan volt képes a két háború közötti politikai elit belekormányozni az országot abba a katasztrófába, amely bekövetkezett.

Mentségükre két tényezőt szoktak felhozni. Egyfelől azt, hogy társadalmi szempontból képtelenség volt feladni a revíziós programot, s a revíziós program részleges megvalósulása, a bécsi döntések elfogadása, majd a Jugoszlávia elleni hadjáratban való részvétel olyan feszültségeket okozott a térségben, amelyeknek a háború második felében már egyszerűen nem volt jó megoldásuk.

A másik népszerű szempont az, hogy nem láthatták előre döntéseik következményét, nem bírtak a jövőbelátás képességével, s ezért aktuális lépéseik borzalmas végkifejletével sem lehettek tisztában. A két felmentő magyarázat összevonásából kialakulhat valami olyasféle nemzetközi-társadalmi csapda, amelyben minden résztvevő a pillanatnyilag legjobb, legelőnyösebb, sőt sok szempontból a leghumánusabb döntést hozza, a teljes folyamat mégis feltartóztathatatlanul rohan a katasztrofális végkifejlet felé.

Mindez azonban nem igaz!

A magyar politikai elit tökéletesen tisztában volt lépései következményével. A legtöbben világosan látták, hogy a háborút Németország semmiképpen sem nyerheti meg, így a Hitler melletti hadba lépés biztosan katasztrófához vezet. Ám amikor a hadba lépésre sor került, már valóban nem tehettek mást. A Harmadik Birodalom a harmincas évek második felében, fokozatosan növelve befolyását, olyan meghatározó erővé vált a térségben, amelynek követelései elől nem lehetett kitérni. A Szovjetunó elleni támadás idején tulajdonképpen valóban előnyösebb volt önként belépni a háborúba, mint valamivel később, kényszer hatása alatt, német parancsra. Bárhogyan is dönthetett 1941-ben a magyar vezetés, akkor már sem a német, sem a szovjet megszállást nem kerülhette el.

Korábban azonban, a harmincas évek második felében még bőven volt mozgástere a magyar politikának. Semmiféle kényszer nem szorította arra, hogy revíziós programját

mindenáron megvalósítsa, s arra végképp semmi, hogy Hitler segítségével tegye ezt.

Kevéssé közismert tény, hogy 1933-ban, még jóval a fasiszta Németország megerősödése előtt, a revíziós program majdnem célba ért. Olasz kezdeményezésre és hosszas tárgyalások után március 19-én, Rómában angol-francia-olasz-német négyhatalmi szerződés született a versailles-i rendezés békés revíziójáról. A szerződést végül a nagyhatalmak nem ratifikálták, éppen azért, mert Hitler agresszív fellépése egy időre ismét levette a napirendről az éppen ekkor megerősödő megbékéltetési politikát. Ha Magyarország szilárdan kitart a békés és feltétlenül nemzetközi jóváhagyással végbemenő revízió követelése mellett, ha biztató első lépés gyanánt elfogadja a Csehszlovákia által 1939-ben felajánlott magyar területi autonómiát, ugyanakkor nem fogadja el az angol-francia egyetértés nélkül születő bécsi döntéseket, azzal komoly akadályát jelenthette volna a német befolyás erősödésének, s nyilván az egész térségre jóval kisebb háborús nyomás nehezedik. Románia persze bizonyára akkor is belép a háborúba, hiszen közvetlen területi vitája volt a Szovjetunióval. Nagy valószínűséggel Szlovákia sem marad ki a támadásból, hiszen politikai elitjének léte a német győzelemtől függött. Ha így történik, a magyar vezetésnek csupán azt kellett volna mérlegelnie, hogy német győzelem esetén van-e még esély a revízióra.

Csakhogy a német győzelem a világháború kezdetétől fogva irreális volt. Ezt Hitler éppen olyan jól tudta, mint bárki, aki ránézett a világtérképre. A legtöbb, amit Németország elvileg elérhetett, egy tisztességes béke volt. A háború egész menete, a tengelyhatalmak részéről minden új front megnyitása arra irányult, hogy a tisztességes béke feltételeit megteremtsék. Lengyelország lerohanása után Hitler békét ajánlott, Franciaország elfoglalása után ismét felvetette a béke lehetőségét, s végül a Szovjetuniónak is azért támadt neki, hogy „utolsó reménységétől" is megfosztva, békére szorítsa Nagy-Britanniát. De akár így, akár úgy ér véget a háború, ahogyan véget ért, a rendezés során a nem hadviselő Magyarország bizonyosan lehetőséget nyer az etnikai alapon álló határmódosításra.

Ennek a megoldásnak az esélyét nem azért volt képtelen megragadni Magyarország, mert vezetői nem láthattak a jövőbe, hanem azért, mert a belső szabadsága hiányzott hozzá. A militáns szellemű, konzervatív társadalmi elit meghatározta az egész ország gondolkodásmódját. A feszítő szociális problémák különösen fogékonnyá tették a lakosságot a harcos megoldások iránt. Az erősödő jobboldali radikalizmussal szemben csekély ellenállást tanúsíthatott a Horthy-Bethlen-Teleky-féle békepárti elit. Belső tartásuk sem volt elég erős ehhez.

Hitlerrel, vagy ellene?

De Magyarország választhatott volna más megoldást is. Megtehette volna, hogy nem Hitlerrel összefogva, hanem Hitler ellenére, a nácikkal konfrontálva valósítja meg revíziós programját. Hogy a siker magas fokú esélyével foghatott volna e kísérletbe a magyar politika, arról Kárpátalja annektálása tanúskodik. A területet kifejezetten a Führer tiltakozása dacára foglalta el a magyar honvédség. De tanúskodik az esély nagyságáról az is, hogy Berlin szó nélkül belenyugodott abba, hogy Magyarország 1939-ben sem Lengyelország, sem Románia felé nem engedett át német csapatokat.

E lehetőséggel kapcsolatban persze vitathatatlan tény, hogy az esetek döntő többségében igazi konfrontációra vagy szembeszegülésre nem kerülhetett volna sor, mivel Hitler – valamilyen rejtélyes és soha fel nem tárt ok miatt – csaknem minden tekintetben támogatta a magyar területi revíziót. A szavak szintjén legalábbis ezt tette, és minden esetben, amikor a magyar kormány megelégedett a részleges etnikai revízió megvalósításával, döbbenten és csalódottan fogadta Budapest döntését.

Talán nosztalgikus érzéseit elégítette volna ki, ha az Osztrák-Magyar Monarchiát pótolja egy dunai királyság, de az is lehet, hogy az olasz, szovjet, angol törekvésekkel szemben szívesen látott volna egy erős államot a Balkán kapujában, mint azt a bizonytalan kisállam-halmazt, amelynek kezelése állandóan jelentős német erőt és energiát kötött le. A legvalószínűbb mégis az a magyarázat lehet, hogy Hitler sokáig nagyon komolyan vette a magyar revíziós igényeket, és az a meggyőződés alakult ki benne, hogy a magyar politikai vezetés is annyira komolyan veszi saját programját, mint ő a magáét. Ebben az értelemben a történelmi magyar határok visszaállításában saját céljainak tükröződését látta. Hitler ugyanis őszintén hitt mindabban, amit képviselt. Hitt a totális államban, az erőszakban és hitt abban is, hogy a népek közötti konfliktusok természetes megoldása a háború. Egyebek mellett Mussolini titokban (és nagyon rosszul) előkészített görögországi kalandja bizonyítja, mennyire magától értetődőnek tekintette az efféle lépéseket. A haragnak, felháborodásnak nyomát sem leljük azokban a beszámolókban, amelyek elmondják, miképp szerzett tudomást a Führer a Duce hadjáratáról.

Jellemzőnek mondható az is, ahogyan a váratlan nemzetközi fordulatokat beillesztette politikájába, sőt ideológiájába is. Az olaszok görögországi hadjáratát a német-olasz érdekszférák korábbi elhatárolása alapján először német szempontból közömbösnek tekintette, majd az olasz vereség után a beavatkozást azzal magyarázta, hogy Görögország Anglia partnere volt, vagy lehetne az új helyzetben.

Hasonlóan értelmezte a japánok támadását az Egyesült Államok ellen. Éppen úgy nem tudott a készülő lépésről, amely ugyanúgy nem volt beleilleszthető a német koncepcióba, mint a görög háború, sőt kimondottan hátrányosan érintette a német katonai esélyeket, ám amikor tájékoztatták az USA hadba lépéséről, Hitler meglehetősen rezignáltan vette tudomásul az új tényt, s csak annyit fűzött hozzá: előbb-utóbb úgyis szembekerült volna a Birodalom az Egyesült Államokkal.

Utólag persze nagyon nehéz megítélni, mit szólt volna Hitler ahhoz, ha 1940 nyarán a magyar kormányzat kitart amellett, hogy Romániával szemben fegyverrel szerez érvényt követeléseinek, s nem fogadja el a német-olasz döntésnek még a lehetőségét sem. Hitler – mivel nagyjából hitelesnek fogadhatjuk el azt a többször hangoztatott állítását, amely szerint az adott időszakban nem volt abban a helyzetben, hogy fegyveres erővel beavatkozhatott volna – valószínűleg tudomásul veszi a fejleményeket. Nyilván aggasztotta volna, hogy a román-magyar háborút a Szovjetunió saját balkáni térnyerésére használhatja föl, nyilván mindent megtett volna azért, hogy a román olaj a rendelkezésére álljon, de feltehetően végül még meg is tudta volna indokolni, miért vett e háborúval kedvező fordulatot a történelem...

De ne szaladjunk ennyire előre! E kötetben még alaposabban lesz módunk arra, hogy kibontsuk a „Mi lett volna, ha...?" kérdését.

A magyar revízió esélyei

Maradván a tényeknél, Hitler többször is felvetette Horthynak, illetve a magyar miniszterelnöknek a területi revízió lehetőségét. Nyilván elsősorban akkor, amikor ez megegyezett a német érdekekkel. De – és ez a különös és elgondolkodtató – a magyar törekvéseket akkor sem utasította vissza, amikor ezek keresztezték a német elképzeléseket.

Az Anschluss előkészítésének hónapjaiban Hitler többször

is tárgyalt a környező országok vezetőivel, s a békés egyesítéshez mindenképpen meg kellett nyernie az úgynevezett hármas egyezmény két tagját, Olaszországot és Magyarországot. A Führer azt is tudta, hogy Rómába Budapesten keresztül vezet az útja, s többször kérte Gömbös támogatását az egyetértés, sőt együttműködés kialakításához.

Ne feledjük, hogy 1934-ben az osztrák fasiszta puccskísérlet hírére Mussolini azonnal mozgósított, és fölvonultatta hadseregét az osztrák határra. Az, hogy Olaszország az elszánt Anschluss-ellenességtől néhány éven belül a Berlin-Róma tengelyig jutott, jórészt a magyar diplomácia érdeme.

Hitler még az egyesítést megelőző hónapokban is szükségét érezte annak, hogy a magyar kormánnyal is egyeztesse elképzeléseit. Ilyen előzmények mellett teljességgel érthetetlen, miért várta ajándékként Burgenland visszatérését a magyar politikai elit, s miért nem kényszerítette ki annak átadását már az előzetes tárgyalások során, miért nem szabta a segítségnyújtás, az együttműködés feltételéül a terület visszatérését.

Hasonlóan érthetetlen a magyar kormány álláspontja a csehszlovák válság kapcsán. 1938 augusztusában Hitler bizalmas megbeszélésre hívta a magyar vezetőket, s a Csehszlovákia elleni katonai támadás fejében felajánlotta nekik a teljes Felső-Magyarországot. Horthy azonban nem vállalta az agent provocateur szerepét. A fegyverek erejében mindennél jobban hívő Führert ez annál is inkább felbőszítette, mert éppen a kieli találkozó alatt tudta meg, hogy Magyarország és a kisantant megállapodást írt alá, melynek értelmében a kisantant elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, Magyarország viszont lemondott az erőszak alkalmazásáról.

Mélységesen csalódott a magyar vezetésben. Szinte tombolt a dühtől. Később, amikor a revízió valóban napirendre került, és a magyar politika elégedetlenkedett a bécsi döntés során elért eredményekkel, szemrehányóan mindig azt emlegette, hogy „annak, aki az asztalhoz akar ülni és enni szeretne, a főzésből is ki kell vennie a részét".

Ennek ellenére a csehszlovák válság második felvonásának alkalmával – már a bécsi döntés után – ismét felvetette a magyaroknak a történelmi Felvidék visszaszerzésének lehetőségét. Még a Prágának adott ultimátum előtt, március első felében tájékoztatta a magyar kormányt arról, hogy lehetősége van visszaszerezni az ország északi területeit.

Hácha csehszlovák elnököt pedig választás elé állította: vagy visszaadja a területet a magyaroknak, vagy elismeri a független Szlovákiát. Hácha ugyan nem döntött, a magyar kormány pedig csupán Kárpátaljára tartott igényt – arra is éppen akkor, amikor Hitler fejében már más elképzelések kavarogtak – a csehszlovák állam azonban így is, úgy is megszűnt.

Hitler a kárpátaljai konfliktus és a létrejött szlovák bábállamnak adott garancia ellenére harmadszor is felajánlotta Magyarországnak a teljes Felvidéket. A Führer a Lengyelország ellen tervezett katonai akcióban Magyarország támogatására is számított. A részvétel fejében ismételten felvetette a magyar kormánynak Szlovákia bekebelezését, amelyet értéktelen „féregnyúlványnak" nevezett. A magyar kormányzat ezúttal sem élt a lehetőséggel.

A fegyveres revízió irányába tolódó magyar vezetés 1940 nyarán újabb esélyt kapott a történelemtől arra, hogy kilépjen a Német Birodalom árnyékából és független államként önálló politikát folytasson. A francia összeomlás és Nagy-Britannia háborús erőfeszítései a Balkán térségében hatalmi űrt hoztak létre. A területet korábban uraló nagyhatalmak nem voltak képesek biztosítani befolyásukat, a helyükre pályázó Olaszország gyengének bizonyult a fellépéshez, Németország és a Szovjetunió pedig egymást igyekezett távol tartani a félszigettől. A magyar vezetés fel is ismerte a kínálkozó lehetőséget, sőt a Romániára nehezedő szovjet nyomás, a Besszarábia átadását követelő ultimátum azt is megmutatta, hogy Románia nehezen tudna ellenállni egy magyar támadásnak.

A magyar kormány azonban hiába határozta el, hogy erővel szerez érvényt követeléseinek, Hitler első – még csak nem is fenyegető, de óvatosságot tanácsoló, s megoldást ígérő – szavára engedett a kérésének, és feltételek nélkül a német-olasz döntőbíróságra bízta a kérdés elintézését. Pedig ekkor még Hitlernek sem lehetősége, sem kedve nem volt túl mélyen belebonyolódni a Balkán zavaros ügyeibe, s okkal tartott attól is, hogy Sztálinnal osztozkodni kényszerül, ha kinyújtja kezét a balkáni államok felé. Erre egyébként szovjet részről volt is javaslat. Molotov 1940-ben többször is fölvetette Hitlernek, hogy határozzák meg balkáni érdekszféráikat. A magyar vezetésnek tehát bőven volt, vagyis lett volna mozgástere az adott viszonyok között.

Abban természetesen igaza volt Hitlernek, hogy egy háborút elkezdeni könnyű, sikeresen befejezni azonban nagyon nehéz, s az is vitathatatlan, hogy egy magyar-román háború súlyos következményekkel járt volna. Az adott gazdasági-politikai feltételek mellett egyik fél győzelme sem volt elképzelhető, az elhúzódó állóháború viszont a térségben érdekelt nagyhatalmakat ösztönözte volna beavatkozásra. Kacifántos helyzetet eredményezett volna, ha Sztálin – területi követelései, komoly balkáni érdekei miatt – a románokkal szemben, Hitler viszont – főleg a román olajszállítások biztosítása érdekében – Bukarest oldalán lép fel. Így az erdélyi hadakozás végül német-szovjet háborúba torkollhatott volna.

Ahhoz, hogy bármelyik fél a siker reális esélyével bonyolódjon ilyen konfliktusba, jóval korábban, legkésőbb a világválság után meg kellett volna kezdenie elmaradott társadalmi, gazdasági, politikai struktúrájának gyökeres megújítását, illetve nemzetközi kapcsolatainak, különösen a Szovjetunióval ápolt viszonyának újragondolását. És persze a korábban adódó történelmi lehetőségek megragadása nélkül is elképzelhetetlen bármelyik fél győzelme. Így végül is a békés megoldásra való törekvés, a második bécsi döntés elfogadása, az Erdély megosztásába való belenyugvás akkor már valóban a válság egyetlen megoldását jelentette.

A román-magyar konfliktustól eltérő, a csehszlovák válságra hajazó eseménysor zajlott le Jugoszlávia kapcsán. A magyar revíziós program újabb területeken érhetett volna el fantasztikus sikereket. Hitler a délszláv állam ellen indított támadását megelőző napokban szó szerint a következőket közölte a magyar követtel: „A helyzet páratlan esélyt ad Magyarországnak olyan revíziós nyereségre, amelyre különben talán sok évig kellett volna várnia. És ebben az esetben a revíziót a Német Birodalom fegyveres segítségével érheti el." Hitler gyakorlatilag a teljes Horvátországot, illetve a történelmi Magyarország déli területeit felajánlotta Horthynak a támadásban való közreműködésért cserébe.

A magyar kormány – amelyet örök barátsági szerződés kötött Jugoszláviához – meglehetősen zavaros álláspontra helyezkedett. Részt vett a támadásban, de csak akkor, amikor Horvátország kikiáltotta függetlenségét, tehát Jugoszlávia nem létezett. Követelt területeket, de önként lemondott a stratégiai jelentőségű horvát tengerpartról. És újra sikeresen belelavírozta magát abba a helyzetbe, amelyet a Felvidék el nem foglalása kapcsán már egyszer előállított: létrejött a szomszédságában egy Hitler védnöksége alatt álló fasiszta bábállam, amellyel súlyos területi vitája volt.

Annak ellenére, hogy a kormány óvatossága és területi követeléseinek szerénysége, Teleki lelkiismereti válsága emberileg teljességgel érthető, sőt erkölcsileg az egyedül helyes

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 1.

álláspontként el is fogadható, érthetetlen a magyar vezetés ismételt szűklátókörűsége. A horvát bábállam létrejötte, csakúgy, mint a szlovák fasiszta állam megalakulása, rendkívüli módon beszűkítette a magyar diplomácia mozgásterét, ugyanakkor nagymértékben növelte a Német Birodalom lehetőségeit a térségben. Valójában az a tény, hogy a Balkán, illetve a Duna-medence 1940-re Hitler ölébe hullott, sok tekintetben a magyar vezetés túlzó óvatosságának a következménye. A magyar követelések féken tartása és a Németország előtti ismételt meghódolás végletes kényszerpályára állította mind a magyar, mind a környező államok sorsát.

Talán érdemes még föltenni azt a kérdést, hogy a bolgár, török, svéd, svájci, spanyol példákhoz, illetve a Vichy-Franciaország példájához hasonlóan volt-e esélye Magyarországnak arra, hogy távol maradjon a szovjet-német konfliktustól?

A kormány teljes zavarodottsága figyelhető meg abban a kérdésben is, ahogyan Magyarország a kirobbanó szovjet háborúhoz viszonyult. Egyfelől a német befolyás – amely részben a magyar politika felelőtlensége miatt állt elő – rendkívüli nyomásként nehezedett a térség országaira. Másfelől azonban a háború kezdeti szakaszában Hitler csak a román és a finn részvétellel számolt, ezen az álláspontján nem is volt oka változtatni, egészen a sztálingrádi vereségig. Hogy ezt követően milyen elvárásokkal, sőt követelésekkel lépett volna föl a nem hadviselő Magyarországgal szemben, azt a Vichy-Franciaország, illetve Magyarország 1944. március 19-én bekövetkezett megszállása mutatja. Sajnos e tekintetben nem mérvadó az, hogy a hasonló helyzetben lévő Bulgária elkerülte a megszállást, hiszen mire erre sort keríthetett volna a német hadvezetés, már a Balkán kiürítése volt napirenden.

Mégis másképpen fejezhette volna be a világháborút a német megszállás nyomán hadba kényszerülő Magyarország, mint az önként, cél és ok nélkül támadó. A magyar vezetés – mint arról már szó került – a környező államok magatartását vette mintául. A szlovák és a román hadüzenet után Bárdossy és Horthy úgy látta, nincs más lehetőség, csak a hadba lépés: ez az egyetlen eszköz arra, hogy Hitler – esetleg győztes háborúja után – meghagyja a magyar revízió elért eredményeit. Ám ez a gondolat teljességgel ellene mondott az idáig vezető logikának. Hiszen, ha az első és második bécsi döntés során Hitler hozhatott a magyarokra nézve kedvező, a térség stabilitását hosszú távon is biztosító, viszonylag igazságos, az etnikai határokat tükröző döntést, s ezt a magyar politika a döntőbíróság elfogadásával, azaz előzetes bizalommal fogadta, akkor miért tartott attól, hogy Hitler esetleg meggondolja magát, s a háború után újrarajzolja a határokat? A csapda nyilvánvalóan ott rejtőzik, hogy a magyar kormány egyszerre tekintett Hitlerre teljes bizalommal és teljes bizalmatlansággal. Hol ez, hol az az álláspont kerekedett felül. S ez a kétértelműség vezetett oda, hogy Magyarország és közvetlen szomszédai a Német Birodalom kénye-kedvének kiszolgáltatva sodródtak bele a világháborúba.

Miért léptünk be a háborúba?

A harmincas években a Szovjetunió a világ egyik legbrutálisabb rezsimjét működtette. A tömeges deportálások és kivégzések, az éhhalálra ítélt milliók, a Gulág-rendszerbe száműzött, halálra dolgoztatott és állati kegyetlenséggel meggyilkolt rabszolgák százezrei mind-mind azt mutatták a kortársak számára, hogy a szovjet rezsim semmit nem tisztel, amit az európai értékvilág képvisel, sem az egyéni szabadságot, sem az egyéni életet, sem a tulajdont, sem a racionalitást.

Ezekhez képest a harmincas évek náci berendezkedése alig tűnt veszélyesnek. A hitleri Németország pusztán abban különbözött a többi európai diktatúrától, hogy átvette és alkalmazta, illetve némileg továbbfejlesztette az Egyesült Államokban érvényes faji megkülönböztetés elveit és gyakorlatát. Igaz, azt nem elsősorban a színes bőrűekkel szemben, hanem a zsidósággal szemben alkalmazta. De azért jó tisztán látni: a náci Németországban a zsidóellenes politika 1941-ig, tehát a Szovjetunió elleni háborúig nem mozdult ki a kivándorlásösztönző elnyomás állapotából, a keleti háború kezdetéig Németországban nem voltak tömeggyilkosságok, megsemmisítő táborok, tömeges deportálások, egyszóval hiányzott mindaz a borzalom, ami a Szovjetunióban már megvalósult. És hozzá kell tennem: 1941 nyarán senki nem láthatta előre, hogy néhány hónap vagy esztendő múlva milyen embertelenségek felé fordul a náci rezsim.

A magyar politikai és katonai vezetés számára a Szovjetunió a terror hazája volt, míg Németország ebben a tekintetben nem nagyon különbözött a világ többi gyarmattartó, rasszista nagyhatalmától.

Nem mellékes körülmény, hogy a német-szovjet háború kirobbanásáig Moszkva és Berlin szövetségesek voltak. A Molotov-Ribbentrop paktum, amelynek keretei között felosztották egymás között Kelet-Európát, garantálta az együttműködést. Az agresszív Szovjetuniót éppen úgy kizárták a Népszövetségből, mint ahogyan Japánt vagy Németországot kizárták volna, ha nem lépnek ki maguktól. A kor tapasztalata szerint Moszkva egy veszedelmes hódító hatalom volt, Magyarországról nézve jóval veszedelmesebb, mint Németország. Berlin ugyanis – a kor egy reális, bár nem kizárólagos értelmezése szerint – nagyjából 1940-ig elsősorban a német egység érdekében politizált, illetve háborúzott, s a neki hadat üzenő angolok és franciák ellen önvédelmi háborút vívott. Még az 1940-41 közötti események, a balkáni, észak-afrikai, észak-európai hadjáratok is beleilleszthetőek voltak ebbe az értelmezési keretbe, hiszen a semleges országok megtámadása és megszállása – stratégiai érdekből – Angliára is jellemző volt. Izland és Irán brit elfoglalása semmiben sem különbözött Görögország vagy Jugoszlávia német megszállásától. Norvégia pedig éppen azért vált hadszíntérré, mert ott a német és a brit katonai érdekek közvetlen ütközőterülete lett.

Mindent összevetve az 1939-41-es események magyar nézőpontból azt mutatták, hogy míg az elhúzódó és egyre jobban kiszélesedő angol-német háború kevéssé érinti Magyarország sorsát, addig a Balkán felé forduló, Románia és Bulgária irányába utat kereső szovjet terjeszkedés közvetlen veszélyt jelent. Ebben a világpolitikai helyzetben a szovjet-német konfliktus szövetségesek közötti, belső leszámolásnak tűnt, senki nem gondolhatta, hogy Anglia kiáll Moszkva mellett, mint ahogyan azt sem feltételezte senki, hogy például Budapest mellett kiállna, ha esetleg szembe kellene fordulnia Magyarországnak a németekkel. Akiket London ellenállásra buzdított, a lengyelek, a jugoszlávok, a görögök, azok mind elvesztek a Wehrmacht csapásai alatt, és Anglia semmit nem tehetett az érdekükben. Nem véletlen, hogy Románia felmondta a britekkel kötött szerződéseit, és inkább Németország védőszárnyai alá húzódott.

Ilyen előzmények után 1941-ben senki nem feltételezte, hogy Anglia kiáll a Szovjetunió mellett, kivált azt nem, hogy hatékonyan kiállhat mellette. A háború első hetei egyébként igazolták is ezt a vélekedést, London semmiféle segítséget nem kínált Moszkvának.

Miért kellett volna feltételeznie a magyar vezetésnek azt, hogy ez a helyzet megváltozik? Hogyan is gondolhatta volna Horthy és környezete, hogy Anglia szembefordul saját elveivel, eszméivel, mindazzal, amit korábban hirdetett, s amellé a szovjet mellé áll, amellyel szemben még néhány esztendeje

expedíciós hadsereget akart küldeni Finnország megsegítésére? A magyar vezetés számára egyértelműnek tűnt a helyzet: az angol-német háború mellett, azzal párhuzamosan, de attól lényegében függetlenül kirobbant egy szovjet-német háború is, amelyben Magyarországnak sokkal inkább érdeke állást foglalni, mint a másik, a nyugati háborúval kapcsolatban.

A háborúba egyébként olyan országok mellett lépett be Magyarország, amelyek sem a fasizmus, sem a diktatúra tekintetében nem követték a német-olasz utat. Igaz, hogy a kor demokráciafelfogása messze állt a mai társadalomképtől, de azért sem Finnország, sem Románia, sem Magyarország nem számított akkoriban fasiszta államnak vagy diktatúrának. Okkal gondolhatta a magyar politikai vezetés, hogy a háborúban a szovjetek által veszélyeztetett államok vesznek részt, függetlenül attól, hogy politikai berendezkedésük mennyire követi a német mintát, függetlenül attól, hogy diplomáciájuk mennyire nyitott London felé, azaz függetlenül a nyugaton zajló német-angol háborútól.

A kortárs elemzések és vélekedések szerint a német támadás közvetlen megelőzése volt a készülő szovjet hadjáratnak. Az egyre inkább elhidegülő szovjet-német viszonyban a balkáni érdekkonfliktus feloldását mindkét agresszív nagyhatalom a leszámolásban látta. Sajnos máig nem egyértelmű, hogy Moszkva valóban készült-e a támadásra, de az előzmények tükrében Lengyelország lerohanása, a balti államok bekebelezése, a Romániával szembeni területi követelések érvényesítése, illetve a finn háború után egyáltalán nem tűnhetett életidegennek ez a feltételezés.

A szovjet terjeszkedés megállítása pedig éppen olyan elemi érdeke volt a közép-európai kisállamoknak, mint amilyen elemi érdeke volt Németországnak a veszélyes szövetséggel való szembefordulás. Ebben az összefüggésben minden józan érv amellett szólt, hogy Magyarországnak a többi veszélyeztetett kisállammal együtt a németek oldalán a helye, hiszen a részvétel jelentősen növelte a gyors győzelem esélyét.

A kirobbanó német-szovjet konfliktus kezdetén a Szovjetunió gyors összeomlása egyértelműnek tűnt a teljes európai és amerikai közvélemény előtt. A németek hathetesre, legfeljebb kéthónaposra tervezték a hadjáratot. Minden kortárs elemzés azt jósolta, hogy Moszkva néhány hétig, esetleg pár hónapig tud csupán kitartani. A finn háború tapasztalatai alapján semmiféle kétsége nem lehetett a világ döntéshozóinak e vélekedéssel kapcsolatban. London kezdetben egyértelműen elhatárolódott a szovjetekkel való bárminemű közösségtől, hiszen a Downing Streeten úgy gondolták, Anglia nem kompromittálhatja magát a Moszkvai rezsimmel való együttműködésnek még a látszatával sem. Nem érdemes a szovjeteknek segítséget nyújtani, hiszen mire megérkezne a támogatás, addigra a Szovjetunió megszűnik. Igaz, London örült volna annak, ha a Vörös hadsereg sokáig kitart vagy legalább partizánharcokkal jelentős német erőket köt le, de a szovjet győzelemben vagy tartós ellenállásban egyáltalán nem bíztak. Hasonlóan vélekedtek New Yorkban és természetesen Budapesten is.

Ugyan miféle érv szólhatott ilyen körülmények között a magyar részvétel ellen? A magyar politikai és katonai vezetés okkal feltételezte: nem kockáztatott semmit, ha belépett a háborúba. Viszont igen sokat nyerhet általa.

Magyarországot ugyanis kényszerpályára lökte vezetőinek felelős és békepárti politizálása. A Szovjetunió elleni hadba lépésig a magyar vezetés mindent megtett annak érdekében, hogy az ország határaitól távol tartsa a háborút. Hatékonyan közvetített Berlin, Róma és Bécs között, hogy elkerülhető legyen Ausztria lángba borulása. Hitlernek az egész Felvidék visszacsatolására vonatkozó, egyértelműen csábító ajánlata ellenére sem csatlakozott a Csehszlovákia elleni támadáshoz. Az elmérgesedett és közvetlen háborús veszéllyé fajult román-magyar konfliktust nemzetközi döntőbíróság ítéletét elfogadva oldotta meg, s végezetül a Jugoszlávia elleni háborúban is csak rendkívül korlátozott módon vett részt, dacára annak, hogy az aktívabb beavatkozással – Hitler egyértelmű szavai szerint – egész Horvátországot megszerezhette volna. Talán érdemes a jugoszláv háborúval kapcsolatban eloszlatni a „hitszegők lettünk, hullarablók" típusú értelmezéssel kapcsolatos legendákat. Ez a megközelítés ugyanis csak egy lehetséges magyarázata volt az eseményeknek, és korántsem tűnt olyan racionálisnak, mint az a másik értelmezés, amelynek szellemében végül Magyarország csatlakozott a Belgrád elleni háborúhoz. A kortársak előtt ugyanis egyértelműnek tűnt, hogy a jugoszláviai beavatkozásra éppen azért kényszerült rá Németország, hogy megfékezze a balkáni szovjet terjeszkedést. A Belgrádban lezajlott Moszkva-barát puccs nem önmagában, hanem a korábbi szovjet terjeszkedés fényében volt igen veszélyes és közvetlen fenyegetést jelentő fordulat. A német beavatkozás elmaradása nyilvánvalóan egy szovjet bábállamot hozott volna létre a térségben, s előbb-utóbb a balti államok sorsára juttatta volna Délkelet-Európát.

Ugyanakkor tény, hogy a magyar vezetés későn ismerte fel, hogy amennyiben Németország elég erős ahhoz, hogy kielégítse a magyar területi követeléseket, akkor ahhoz is elég erős, hogy visszavegye, amit adott. Ebből a csapdából azonban ekkor már csak előre lehetett menekülni. A veszélytelennek tűnő, de hatalmas nyereséggel járó szovjet háborúban való részvétel révén – akkoriban úgy tűnt – Magyarország elkerülhet egy beláthatatlan következményekkel járó és nagyon is kétes kimenetelű román-magyar háborút. Egy olyan háborút, amelyben Berlinnek nem kell mérlegelnie, hogy a hadviselést évek óta kerülő, megbízhatatlan és ingatag szövetségest jelentő Magyarország mellé áll, vagy a szovjet ellen teljes erőbedobással felvonuló, Észak-Erdély visszaszerzésére törekvő, megbízható román szövetségesét támogatja.

Mindez természetesen nem menti fel a Horthy-rendszert a maga bűnei alól, nem teszi elfogadhatóvá azokat a döntéseit, amelyek már a kortársak szemében is elfogadhatatlanok voltak. De azért azt világossá kell tennünk: a nemzetközi térben, háború és béke kérdésében, a rendelkezésre álló információk és azok józan értelmezése alapján a legtöbb esetben felelős döntéseket, sőt a lehető legjobbnak tűnő döntéseket hozta meg. Sajnos ennek ellenére sem tudott jó döntéseket hozni. De ez nem rajta múlott.

A szabadság hiánya

A nyilvánvaló történelmi tények azt mutatják, hogy Magyarország számára is bőven kínált sorsfordító lehetőséget a korszak. Sajnos ezeket az alkalmakat többnyire nem tudta megragadni a politikai elit. A két háború közötti időszak eseményei azt tükrözik, hogy a hatalmat birtokló csoportok maguk sem voltak tisztában azzal, mit szeretnének elérni, hová akarják vezetni országukat. A konzervatív szemlélet, amely ezt a hatalmi elitet jellemezte – számos vitathatatlan értéke mellett – súlyos teherként nehezedett az országra, mert fenntartotta az elavult és egyre kevésbé működő társadalmi-gazdasági szerkezetet. Belső fejlődés, gazdasági megerősödés híján pedig természetes, hogy a történelem által felkínált lehetőségeket nem tudta megragadni az ország. Hiányzott belső szabadsága a cselekvéshez. Az utolsó alkalom, amikor egy lendületes modernizációra sor kerülhetett volna, a gazdasági válságból való kilábalás időszaka volt.

Ezért kezdődik az 1929-es évben ez a könyv.

ÖSSZEOMLÁS ÉS ÚJJÁSZÜLETÉS

1. fejezet

A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

1929

01. 05. Államcsínyt hajtanak végre Jugoszláviában. Sándor király hatályon kívül helyezi az 1921. évi alkotmányt, és megszünteti a parlamenti rendszert. A nemzetiségi ellentétek felszámolása jegyében bevezetik az egységes „jugoszláv" megjelölést. Az ország neve Jugoszlávia lesz. A nagy számban emigráló horvát politikusok egy része a horvát jogpárti Ante Pavelić vezetésével Olaszországban Mussolini támogatásával létrehozza az Usztasa (Felkelő) mozgalmat. Célja a horvát függetlenség megteremtése, szükség esetén erőszakos eszközökkel. Kapcsolatba lépnek a bulgáriai VMRO-val is.

02. 09. A Szovjetunió, Észtország, Lettország, Lengyelország és Románia még a párizsi (Briand-Kellog) paktum életbe lépése előtt a moszkvai jegyzőkönyvben („Litvinov-jegyzőkönyv"vagy „moszkvai keleti paktum") megegyezik, hogy a maguk részéről azt azonnal érvényesnek tekinti. A Szovjetunió nyugati határait biztosítani hivatott paktumhoz április 1-jén Litvánia, április 5-én Törökország csatlakozik.

02. 11. Az Olasz Királyság megköti XI. Pius pápával a lateráni szerződést, amellyel megalapítják a Vatikánváros Államot. Benito Mussolini a katolikus vallást Olaszország államvallásának ismeri el. Ezeknek fejében a pápa elismeri az államot, s lemond arról, hogy a politikai életben és a nemzetközi konferenciákon részt vegyen. Csupán a katolikus egyház feje marad.

06. 24. A Kivándorlási Tanács ülésén megállapítják, hogy az év első felében 5200 kivándorló hagyta el Magyarországot.

06. 29. Életbe lép a közigazgatás rendezéséről szóló törvény. Intézkedik az önkormányzati testületek újjászervezéséről, a jogorvoslat módjáról, a közigazgatási tisztviselők és egyéb alkalmazottak személyi és szolgálati viszonyairól.

07. 17. A Szovjetunió megszakítja diplomáciai kapcsolatait Kínával.

07. 18. Kihirdetik az 1929: XXXIII. törvénycikket a Nemzeti Közművelődési Alap létesítéséről. A Károlyi Mihály gróf a vagyonának zárlati kezeléséből adódó jövedelmet az Alaphoz utalja; a budapesti Károlyi-palotát a főváros közérdekű célra megveszi.

08. 06. Nemzetközi konferencia kezdődik Hágában a jóvátételi kérdésekről. Németország elfogadja az O. D. Young amerikai üzletember vezetésével kidolgozott jóvátételi tervezetet, az ▸

AZ 1929-ben kirobbanó világgazdasági válság maga alá temette a bethleni konszolidáció majd minden eredményét. Magyarország, amely alig tíz esztendővel korábban szabadult a „népek börtönéből", a Habsburg-birodalomból, Magyarország, amely rendkívüli véráldozatokat szenvedett az első világháború idején, amelyet forradalmak és terrorhadjáratok tépáztak, s amely a trianoni békediktátum következtében elvesztette területének és lakosságának kétharmadát, ipari-gazdasági kapacitásának felét, Magyarország a gazdasági válság hatására ismét az összeomlás felé sodródott.

A kirobbanó és szélsebesen terjedő világgazdasági válság következtében Magyarország oda jutott, ahol tíz évvel korábban állt: a fenyegető államcsőd, a forradalmi indulatok vezette radikális fordulat, a rendszer összeomlásának kapujában.

Ahhoz azonban, hogy megértsük, Magyarország miért lépett ki a válság gazdasági teréből, s miért mutattak következményei egyre erőteljesebben a gyökeres politikai átalakulás felé, meg kell mutatnunk azt is, miféle alapokon állt a bethleni konszolidáció, milyen felemás rendszert hozott létre a világégés után hatalomra került politikai garnitúra.

Felemás konszolidáció

A trianoni békediktátum rettenetes következményeivel e kötetben kár foglalkozni, hiszen azokkal minden érdeklődő olvasó tisztában van. Többé-kevésbé az is köztudott, hogy a Horthy-rendszer első évtizede a rendkívüli erőfeszítések árán megvalósított újjáépítés jegyében telt el. Ám ez az újjáépítés magában hordozta mindazokat az ellentmondásokat, amelyek végül a rendszer radikális átalakításához, már-már bukásához vezettek.

Az 1920 júliusától 1921 áprilisáig kormányzó gróf Teleki Pál, majd a királypuccsok után a miniszterelnöki pozíciót megöröklő gróf Bethlen István, végül a statárium eszközétől sem visszariadó gróf Károlyi Gyula miniszterelnök ugyanazt a politikai elitet képviselte, amely a világháború borzalmaiba, majd a forradalmak zűrzavarába, végül a területvesztés katasztrófájába taszította az országot. Teleki Pál erdélyi főnemesi családból származott. Gondolkodása távol állt a liberalizmustól, de a totális államok ideológiájától is, egyszóval távol állt mindattól, ami a korban a modernséget, a felzárkózás esélyét jelenthette. Gróf Bethlen István ugyancsak jeles történelmi család sarja volt, s noha forma szerint ő is a parlamentáris berendezkedés hívének vallotta magát, kormányzása alatt a többpárti demokrácia színjátékká silányult. Végül az 1931-1932-ben rövid ideig kormányzó Károlyi Gyula gróf szintén arisztokrata származású politikus, tizenkétezer holdas uradalom gazdája volt.

A konszolidáció meghatározó alakjai már-már jelképes figuraként mutatnak rá a monarchia hatalmi-politikai elitjének visszatérésére, s velük együtt az egyszer már katasztrófához vezető kormányzati módszerek, gazdaságirányítás, politikai kultúra, s a közélet megannyi más területének újjáéledésére. Ami változás a társadalom életében mégis bekövetkezett, azt jobbára a kényszer szülte, egyébként azonban ez a visszatért hatalmi elit semmit nem kívánt változtatni hagyományos, és csőd felé mutató politikáján.

Az ország urai nem értették meg (vagy nem akarták megérteni), hogy az új, megcsonkított Magyarország, a forradalmakon átesett magyar társadalom már nem ugyanannak az államnak egy darabja, hanem egy valóban új képződmény, egy másik ország, amelynek immár kevés köze van az ezerévesnek mondott szent istváni birodalomhoz.

Az ország visszatért urai hagyományos válaszokat adtak újonnan felmerült kérdésekre. Képtelenek voltak kilépni abból a vonatkoztatási rendszerből, amelyben nevelkedtek, s bár sokszor észrevették, hogy válaszaik, politikai, gazdasági, kulturális megoldáscsomagjaik csupán arra alkalmasak, hogy elodázzák a rendszer összeomlását, bár sejtették, hogy a lejtőn száguldó ország sebességét csak

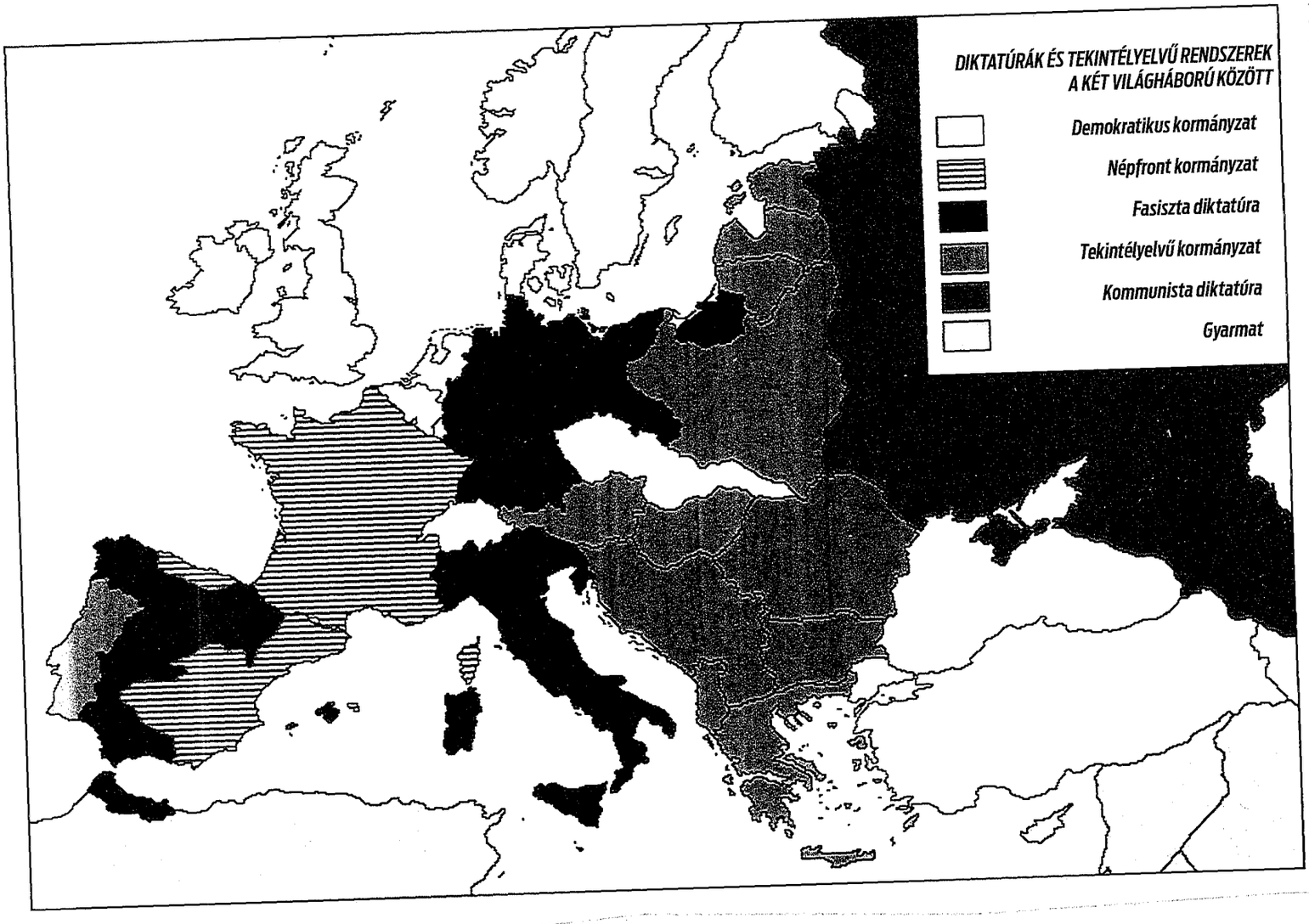

DIKTÁTOROK EURÓPA-SZERTE

A két világháború közötti Európában a gazdasági, politikai bizonytalanság, a szociális feszültségek és a demokratikus hagyományok hiánya nagyon sok országban vezetett diktatúrához. Az okok között azonban nem csupán az egyes országok feloldhatatlan belső ellentmondásait kell felfedeznünk, de azt is, hogy az első világháborút lezáró, téves békerendszer a nemzetközi problémákat is militáns irányba terelte. Európa sok országában olyan közhangulat alakult ki, hogy a diktatúra révén egyfajta versenyelőnyre tehet szert az adott ország szomszédjaival szemben, s ezt az előnyt a többség fontosabbnak tartotta, mint a demokratikus szabadságjogokat.

A diktatúrát ma hajlamosak vagyunk egyértelmű rosszként meghatározni, noha az adott történelmi korban ezek a rendszerek sok helyen valódi stabilitást, eredményes gazdaságfejlesztést és a későbbi háborús időszakban is sikeres helytállást – sokszor éppen a háborúból való tartós kimaradást – tettek lehetővé. Máig élénk vitákat vált ki egy-egy nemzeti vezér megítélése, hiszen Európa modern értékvilága és a második világháború idején nemzeti eredményeket felmutató diktatúrák valósága között kiáltó ellentét feszül. Ugyanakkor vitathatatlanul hatalmas különbség van az emberellenes náci vagy kommunista rezsim és a tekintélyelvű török vagy magyar berendezkedés között. Ezért vált ki ma kisebb vitát Gömbös Gyula és Kemal Atatürk, mint Franco vagy Mussolini értékelése.

PIUS ÉS A DIKTATÚRÁK

Az 1922-ben megválasztott XI. Pius pápa kezdetben úgy vélte, hogy lehetőség van a katolikus érdekek védelmére a konkordátumos politika bevált gyakorlatával, ezért bocsátkozott tárgyalásokba a fasiszta Olaszországgal és a náci Németországgal, sőt ugyanezt megkísérelte a Szovjetunió vonatkozásában is. A fasiszta állam részbeni elfogadását megkönnyítette a pápa számára, hogy a társadalom hatékony megszervezését ő is a korporativizmus által képzelte el. Pius később – a konkordátumos politika kudarcát belátva – teljesen elutasítóvá vált a szélsőjobboldali ideológiákkal szemben. Ez tükröződött a német egyháznak címzett, a nácizmust minden vonatkozásban bíráló „Mit brennender Sorge" kezdetű enciklikában. Ez az irat egyébként csak néhány nappal előzte meg a kommunizmus kritikáját adó „Divini Redemptoris" enciklikát, ami mutatta a pápa azon meggyőződését, hogy a kétféle totalitarizmus lényegében ugyanarról a tőről fakad. Az sem volt független a totalitárius rendszerek létrejöttétől, hogy a pápa a diktatúra bevezetését feltartóztatni nem tudó katolikus pártok helyett az Actio Catholica (Katolikus Akció) megszervezését szorgalmazta az európai országokban. A Katolikus Akció feladata a világiak közéleti, szociális és kulturális aktivitásának összehangolása volt.

úgynevezett Young-tervet. A terv megszünteti Németország pénzügyi ellenőrzését.

08. 06. A rendőrség tüzet nyit a romániai Zsil-völgyi (lupényi) bányák sztrájkoló bányászaira. A sortűznek mintegy harminc áldozata van.

10. 04. Venizelosz görög miniszterelnök megkezdi budapesti látogatását. Bethlen miniszterelnökkel tárgyal, aki Mussolini olasz miniszterelnök közvetítőjeként szorgalmazza Görögország és Törökország megegyezését.

10. 10. A kormányzó Gömbös Gyulát nevezi ki honvédelmi miniszterré.

10. 12. A kormány pertörlést rendel el. A pertörlés az 1919 óta emigrációban élő szociáldemokrata politikusok, Buchinger Manó és Garami Ernő ügyére vonatkozik. November 7-én mindketten hazatérnek.

10. 13. Gyűlést tartanak a szociáldemokraták a budapesti Tattarsalban, amelyen mintegy 30.000 ember vesz részt.

10. 24. Kirobban a New York-i tőzsdekrach. Drasztikusan esnek az árfolyamok a „fekete csütörtökön" a New York-i tőzsdén.

10. 25. A „fekete péntek" megrázza az USA-t. A részvényárak meredeken zuhannak. Az amerikai piac összeomlása az addigi legnagyobb világgazdasági válsághoz vezet.

11. 07. Sztálin meghirdeti az azonnali teljes kollektivizálást és az ipari ugrást.

1930

01. 18. A rendőrség letartóztatja a Kommunisták Magyarországi Pártja titkárságának tagjait. Egyúttal lefoglalja technikai apparátusát, felszámolja központi nyomdáját is.

01. 20. Bethlen István gr., miniszterelnök a hágai konferencián aláírja a jóvátételi és optánsügyben létrejött megegyezést. Ennek értelmében Magyarország 1943 után is még 23 éven át fizet jóvátételt, évi 13,5 millió aranykorona összegben; az optáns-birtokosok kártérítésére a nagyhatalmak és az utódállamok külön 240 millió aranykorona összeget kitevő alapot hoznak létre; megszűnik Magyarország pénzügyi ellenőrzése.

►

FEKETE PÉNTEK, FEKETE HÉTFŐ

A New York-i tőzsdén 1929. október 25-én hatalmas pánikot keltett a spekulációk révén magasra szökött részvények árfolyamának hirtelen zuhanása. Több mint 13 millió értékpapírt adtak el, az árfolyamok 90%-kal is estek. A veszteségeket 15 milliárd dollárra becsülik. A „fekete péntek" a húszas évek nagy konjunktúrájának végét jelentette, s kiváltotta a gazdasági válságot, amely minden ipari országot magával ragadott.

A világgazdasági válság előtt részvénypiaci buborék alakult ki a New York-i részvénytőzsdén. A New York-i részvénytőzsde részvényindexe, a Dow Jones Industrial Average (DJIA) 1929. szeptember 3-án érte el csúcspontját 381 ponttal. A részvények túlértékeltségét mutatja, hogy a részvények átlagos P/E mutatója 1929 szeptemberében 32,6 volt, ami magasan a történelmi átlag (ezzel együtt a racionális érték) fölött volt. A buborék kipukkanása hamarosan be is következett.

Első lépésként szeptember 5-én 2,7%-ot esett az index, 379-ről 369-re. Szeptember folyamán elég hektikusan alakultak az árfolyamok, majd októberben a bizonytalanság átcsapott zuhanásba és pánikba: október 23-án nagyon magas forgalom mellett a részvények zuhanórepülésbe kezdtek. Az index 326-ról 305 pontra esett vissza, ez 6,5%-os csökkenést jelentett. Másnap tovább, 299 pontra süllyedt. Majd október 28-án jött az úgynevezett „Fekete Hétfő", amikor 12,82%-os zuhanással 260 pontra csökkent az index értéke. Másnap, október 29-én újabb, közel 12%-os veszteség következett, az index 230 ponton zárta a napot. Ez két napra vetített 24%-os veszteséget jelentett. Az árak csökkenése ezzel nem fejeződött be. Az index 1930. október 8-án 200 pontig süllyedt, 1931. szeptember 29-ére pedig a Dow Jones 100 pont alá csökkent. A Dow Jones index a mélypontját 1932. július 8-án – 34 hónappal az 1929. szeptemberi csúcs után – 41,22 ponton érte el, ami közel 3 év alatt mintegy 90%-os csökkenést jelentett. A részvények válság előtti túlértékeltségét az is mutatja, hogy az index a 400 pontos határt majd csak 25 évvel később, 1954-ben lépte át.

Európán belül először Ausztriában robbant ki a válság, 1931-ben. Az osztrák nagybankoknak az utódállamokban fenntartott fiókhálózata számtalan rossz ügyféllel rendelkezett. Ezek váltak először fizetésképtelenné a válság során. Így sorra mentek csődbe a bankok, amire az állam bankfúziókkal reagált. A válság kirobbanásának idejére már csak a nagybankok maradtak. 1931 májusában azonban a Credit-Anstalt is bejelentette fizetésképtelenségét, ami világszintű megdöbbenést váltott ki. A bejelentés természetesen széleskörű bankpánikhoz vezetett.

Az osztrák bankcsőd hamar átterjedt a szomszédos országokra, s legsúlyosabb hatása Németországra volt. A német gazdaság már a válság kirobbanása előtt 5 milliárd dollárnyi hitellel rendelkezett, aminek a felét, 2,5 milliárdot a jóvátétel fizetésére fordított. 1931 júliusában, nem sokkal a Credit-Anstalt bejelentése után csődbe ment a Darmstädter- und Nationalbank. A válság végigsöpört Európán, amelynek legsérülékenyebb országát, az amerikai gazdasághoz ezer szállal kötődő Németországot sújtotta a leginkább.

GÖMBÖS KATONAPOLITIKAI ELKÉPZELÉSEI

A Trianonban aláírt békeszerződés katonai rendelkezései a kisantant államok teljes katonai fölényét biztosították Magyarországgal szemben. Az engedélyezett hadsereg nem csak támadó hadműveletekre volt alkalmatlan, de az ország minimális védelmét sem tudta ellátni. A békeokmány megszüntette az általános hadkötelezettséget, s csak önkéntes belépés és kiegészítés alapján álló, 35 ezer fős hadsereget engedélyezett. A toborzott legénység szolgálati idejét 12 évben szabta meg. A szerződés limitálta a fegyverzetet is. A fegyverzet pótlása csak az állam tulajdonában és ellenőrzése alatt álló üzemből volt lehetséges. A hadianyag import-export tilos volt.

Ugyanakkor a kisantant szövetségi rendszerének erősítése mellett növelte annak katonai erejét is. A harmincas évek elején már több mint húszszorosra növekvő túlerejük lehetővé tette, hogy bármikor összefogott támadást indítsanak és megszállják az országot.

Ilyen körülmények között Gömbös Gyula, az új hadügyminiszter rendkívül eredeti elképzelésekkel állt elő. A magyar katonai vezetők fiatalabb generációja a jövő háborúját haditechnikával gazdagon felszerelt, elit hadseregek harcaként képzelte el. A jövő magyar hadseregét tehát olyan gépesített haderővé akarták felfejleszteni, amely – a megfelelő szövetségi rendszerben, az által támogatva és fedezve – gyors és hatásos csapást képes mérni az ellenségre. Ebben az elképzelésben a tömeghadseregnek inkább csak területvédelmi szerep jutott.

A korszerű katonai elméleteket jól ismerő Gömbös úgy vélte, hogy Magyarország – a megfelelő előkészületek után – akár a húszszoros emberelőnyben lévő kisantanttal is felveheti a küzdelmet. A modern haditechnika elvei alapján a hadügyminiszter azt tervezte, hogy a rendkívül jól felszerelt, elit csapásmérő hadsereg fedezetét az ország köré építendő erődvonal fogja ellátni, amelynek védelmére egy valóban nagy létszámú, fegyveres polgárőrséget kell kiállítani.

Az új hadügyminiszter szembeötlő zsenialitással kovácsolt előnyt a hátrányos rendelkezésekből, s ötletes szervezéssel kerülte meg a trianoni szerződésben rögzített súlyos korlátokat. A békediktátum ugyanis sem az erődvonal építését, sem a polgárőrség felállítását nem tiltotta, s az engedélyezett hadsereg felszereltségének is csupán mennyiségi határt szabott, minőségit nem.

fékezni tudják, mégis képtelenek voltak arra, hogy túllépjenek a saját árnyékukon.

A visszatért rezsim konszolidációjának kezdetén, Teleki 1920-21 közötti kormányzásának idejében született intézkedések közül két, ugyancsak felemás döntést érdemes kiemelni.

Egyik a sokat emlegetett numerus clausus törvény, amely kimondja, hogy egyetemekre és főiskolákra minden nemzetiségből csak a népességen belüli arányának megfelelő számú jelentkezőt lehet felvenni. A törvény mögött meghúzódó jó szándékú gondolat: a magyarság oktatási lehetőségeinek bővítése, értelmiségi helyzetének erősítése szerencsétlen módon, korlátozás útján valósult meg. Ahelyett, hogy a valóban érdemes, tehetséges fiatalok kaptak volna bővülő esélyt a továbbtanulásra, a tehetségek egy részét, a nemzetiségi és zsidó származású fiatalokat érte súlyos korlátozás. Még szerencse, hogy a törvényt gyakorlatilag nem tartották be a legtöbb felsőoktatási intézményben.

Teleki kormányzásához kötődik az ugyancsak felemás földreformprogram. A magyar parasztság átfogó, valódi földreformot követelt, s e tekintetben Nagyatádi Szabó István, illetve a Kisgazdapárt programját támogatta. A Nagyatádi-féle elképzelés szerint a 100 hold feletti földek aránya 30% alá csökkent volna. Teleki és a földbirtokos arisztokrácia természetesen nem járulhatott hozzá e koncepcióhoz, ám azt sem tehette meg, hogy semmibe vegye az egyre szervezettebb agrártársadalom igényeit. Az elfogadott földreform végül csak a pillanatnyi földéhséget enyhítette. Az ország területének csupán 8,5%-át osztották fel. Az új földek többsége életképtelen törpebirtok lett. A magyar mezőgazdaság egészségtelen birtokszerkezete egészen a Nemzeti Agrár-újjáépítési terv megvalósításáig fennmaradt. A királypuccsok

SZTÁLIN: UGRÁS A SEMMIBE

Sztálin 1929. november 7-én hirdette meg az azonnali teljes kollektivizálást és az ipari ugrást. A diktátor – az erőltetett iparosítás élelmezési hátterének biztosítása végett – úgy döntött, hogy a paraszti termelést is a szocialista igényeknek megfelelően kell átszervezni. A döntés nyomán megkezdődött a kulákbirtokok elkobzása és a kolhozok szervezése. Hogy milyen következményekkel jár egy ilyen döntés, azt senki sem tudta.

„A kulákokat pedig – részletezte Sztálin az elgondolását – nem elég, hogy egyszerűen csak megfosztjuk a birtokuktól. Még rágondolni is nevetséges – pedig néhány bolsevik ezt javasolja! –, hogy miután elvesszük a földjüket, engedjük őket belépni a kolhozba." Arról természetesen hallgatott, hogy mi történjék azzal a mintegy kétmillió kulákkal, vagyis a családjaikkal együtt tízmillió emberrel, akit megfosztanak a birtokuktól, a kolhozokba viszont nem léphetnek be.

A vidéki Oroszország hamarosan valóságos pokollá változott. A parasztság túlnyomó többsége kétségbeesetten szembeszállt a kormánnyal. A kollektivizálás katonai hadműveletté, kegyetlen polgárháborúvá torzult. A lázadó falvakat géppuskával kerítették be és kényszerítették megadásra. A kulákokat tömegesen deportálták Szibéria távoli, lakatlan vidékeire. Házaikat, pajtáikat, szerszámaikat a kolhoznak adták – maga Sztálin négyszáz millió rubelre becsülte az ily módon átadott kulák tulajdon értékét.

Ahogy nőtt a lázadó parasztok száma, gigantikus munkatáborokat szerveztek belőlük, és őket alkalmazták a csatorna- és vasútépítéseken, fakitermelésben stb. A harmincas évek elejének éhínsége és nyomorúsága közepette teljesen figyelmen kívül hagyták az érdekeik védelmét szolgáló rendelkezéseket.

Az „átnevelés" rabszolgamunkává torzult, ami óriási emberáldozatokat követelt. A legtöbb paraszt saját tulajdonának minél kevesebb részét akarta bevinni a közösbe, mert a kolhozokat állami tulajdonban lévő gyáraknak képzelték, amelyekben ők maguk csupán gyári munkások lesznek. Elkeseredésükben leölték jószágaikat, összetörték szerszámaikat és elégették a termést.

Sztálin csak három évvel később, 1934 januárjában tárta fel a következmények egy részét. 1929-ben Oroszországban 34 millió lovat tartottak, 1933-ra csupán 16, 6 millió maradt, 18 milliót leöltek. Ugyanígy 30 millió marhát, az egész állománynak mintegy 45 százalékát, és csaknem 10 millió juhot és kecskét, az állomány kétharmadát. Óriási földek maradtak megműveletlenül. Éhínség söpört végig az országon.

A JÓVÁTÉTEL ÚJRAGONDOLÁSA A NEMZETKÖZI POLITIKÁBAN

A szövetségesek kísérlete, hogy a versailles-i békeszerződés határozatait kíméletlenül végrehajtsák, Németország gazdasági összeomlásán és az egyre fenyegetőbb német forradalmi hangulaton megbukott. Az angol politikának azonban nem állott érdekében, hogy Németország teljes szétbomlasztásával Franciaországnak minden vitán felül álló hatalmi túlsúlyt engedjen át a kontinensen.

E kényszerhelyzet hatása alatt jött létre a Dawes-tervezet, ami a német jóvátételi fizetések első szabályozása volt. Ez biztosította a német valuta stabilitását, kényszerítette Franciaországot a Ruhr-vidék kiürítésére, s lehetővé tette Amerika számára, hogy tőkéjét Németországban befektesse.

Hogy a Dawes-tervezet által magára vett kötelezettségeinek eleget tehessen, Németország kénytelen volt minden évben nagy összegű külföldi kölcsönt felvenni. A kereskedelmi mérleg deficitjét és a jóvátételi kiadásokat csak a német vagyon fokozódó elidegenítése árán lehetett fedezni.

Hamarosan mindkét fel felismerte, hogy a helyzet hosszú távon tarthatatlan, ezért Hágában megkezdődött a jóvátétel kérdésének újratárgyalása. Az elhúzódó vitákat az Egyesült Államok beavatkozása döntötte el. Egyértelműen tudomására hozták a német tőke vezetőinek, hogy ha nem engednek, az Egyesült Államok hitelzárlatot rendel el Németország felé. Ez pedig a német gazdaság teljes összeomlását jelentette volna.

A kor sajtója megnyugvással üdvözölte a hágai konferencia eredményét, a Young-tervezet elfogadását, azaz a jóvátétel összegének csökkentését és fizetési feltételeinek könnyítését. Úgy tűnt, mintha ezzel egy új, szebb és békésebb korszak nyílna meg Európa és a világ számára. A rendezés azonban nem változtatott a lényegen, s nem oldotta meg az alapvető ellentmondást, amely alatt Németország gazdasága szenvedett, s ami miatt igazán a jóvátételt sem tudta fizetni: a gazdasági fejlődés szükségszerű terjeszkedésre törekvése és a gyarmatok szerzésének politikai lehetetlensége közötti ellenmondást. Ez további, mindig megismétlődő gazdasági és szociális krízisekhez kellett hogy vezessen, s Németországot a korábbi évek páratlanul gyors fellendülése dacára is válságos, legyengült állapotban tartotta. Ráadásul a fizetendő jóvátétel arra kényszerítette a német tőkét, hogy erős nyomást gyakoroljon a bérek leszállítására, ami a szélsőséges ideológiákkal fellépő mozgalmaknak kedvezett.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

01. 28. Spanyolországban megbukik a katonai diktatúra.
03. 12. Mahátma Gandhi megkezdi „sómenetelését".
03. 19. A Vatikán kiadja a kommunizmus elleni keresztes hadjárat jelszavát.
04. 28. Róbert bácsi magánkonyhája. A tömeges városi szegénység szükségélelmezésére Európaszerte nyitottak népkonyhákat. Magyarországon a magánkonyhát üzemeltető Feinsilber Róbertet politikai megfontolásból kiutasítják. „Róbert bácsi" a pesti köznyelvben az ingyenjuttatás szimbólumává vált.
06. 30. A Szovjetunióban rendeletileg felszámolják a régi faluközösségek (obscsina) maradék intézményeit, funkcióikat a helyi szovjetekre és kolhozokra ruházva. A nagy éhínség kezdete.
07. 03. A felsőház elfogadja az 1930:XXXI. törvénycikket. Felhatalmazza a pénzügyminisztert, hogy az állami vasutak beruházásaira, útépítésre, a termelés előmozdítására, a hitelellátó szervek kiépítésére és megerősítésére, különböző hasznos országos beruházásokra az országgyűlés előzetes hozzájárulása nélkül állami kölcsönt vehessen fel.
07. 07. Schober, Ausztria kancellárja hivatalosan Budapestre látogat. Az 1923. április 10-i döntőbírósági szerződést barátsági szerződéssé bővítik; a titkos záradékban megállapodnak, hogy a politikai kérdésekben állandó összeköttetést tartanak fenn, különösen azokban, amelyek közös szomszédjaikra vonatkoznak.
07. 08. A felsőház elfogadja az 1930: XXII. törvénycikket a gabonaneműek értékesítése terén szükséges intézkedésekről. Ez az ún. „boletta-törvény". A búza és a rozs tulajdonjogát csak gabonajegy, „boletta" kíséretében szabad átruházni; a gabonajegy értéke 100 kg-ként 3 pengő, amit a termelő kap; ennek kifizetésére külön alapot létesítenek, amelynek fedezetét az állam biztosítja.
07. 15. A külügyminiszter átadja a magyar kormány burkoltan elutasító válaszát A. Briand francia külügyminiszter Páneurópa-tervére.
08. 11. A Magyarországi Szakszervezeti Tanács választmányi ülését tartja. Peyer Károly bejelenti, hogy a kormánnyal folytatott tárgyalások nem hoztak eredményt a munkanélküliek és a munkabérek ügyében. Elhatározzák, hogy szeptember 1-jén utcai tüntetést rendeznek Budapesten.
09. 01. Tömegek tüntetnek Budapesten. A rendőrroham következtében egy ember meghal.
09. 14. A nemzetiszocialisták a második frakció Németországban. A nemzetiszocialisták az országgyűlési választásokon első ízben értek el magas szavazatarányt (18,3%), s 107 képviselővel (1928-ban 12 képviselőjük volt) a második legnagyobb parlamenti csoportot alkották.
10. 11. Horthy Miklós megalapítja a Corvin-kitüntetéseket.
10. 12. Megalakul a Független Kisgazdapárt. Békés községben 11 vármegye küldöttei népgyűlésen mondják ki a Független Kisgazdapárt megalakulását, vezetőjévé Szijj Bálintot választják. December 10-én a párt egyesül Gaál Gaszton Agrárpártjával.
12. 01. Népszámlálás Csehszlovákiában, amely szerint a 14,7 millió lakos 66,9%-a „csehszlovák", 22,3% német, 4,8% magyar és 3,8% rutén.

►

után Bethlen folytatta a Teleki által megkezdett – kényszerű reformokkal díszített – restaurációt.

A szervezett munkásság forradalmi hevületének lecsendesítését az 1921 decemberében megkötött Bethlen-Peyer paktum szolgálta. A megállapodás biztosította az MSZDP, a szakszervezetek és más munkásegyesületek törvényes működését, a párt viszont lemondott a közalkalmazottak, a postások, a vasutasok szervezeteinek visszaállításáról. A paktum csupán minimális lehetőségeket, a szervezkedés szabadságát biztosította a szociáldemokrata erőknek, de sem a politikában, sem a gazdasági-szociális szférában nem segítette a munkásság társadalmi integrációját.

A következő lépés az egységes kormánypárt megteremtése volt. A legfőbb akadályt Nagyatádi ellenállása jelentette. A Kisgazdapárt ugyanis nem kívánt betagolódni valamiféle egységes kormánypártba. Ez egyfelől programjának feladását jelentette volna, másfelől annak esélyét is megsemmisítette volna, hogy a gazdatársadalom valaha komoly szerepet játszhat az ország irányításában. 1922 januárjában Bethlen bejelentette csatlakozását a Kisgazdapárthoz. Erre Nagyatádi nem mondhatott nemet. Kénytelen-kelletlen biztosította az úri politikusok vezető szerepét a pártban, s ezzel létrejött az Egységes Párt. Elméletileg, vagy inkább a jelszavak szintjén ez a formáció a

EGY ÚJ TÍPUSÚ VEZETŐ: GANDHI ÉS AZ ERŐSZAKMENTESSÉG

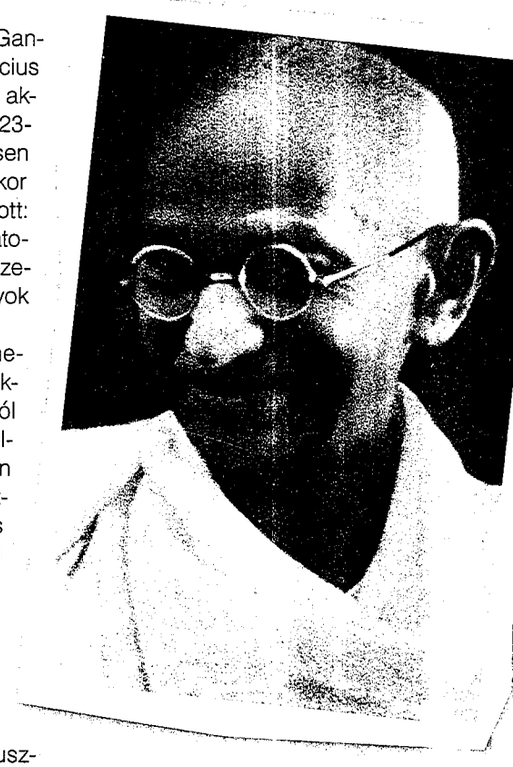

Az India függetlenségéért küzdő Mahátma Gandhi néhány leghívebb követőjével 1930. március 12-én kezdte meg híres „sómenetelését". Az akcióval tiltakozott a sóadónak a britek által 1923-ban való megduplázása ellen, amely különösen a szegényparasztokat sújtotta. Gandhi ekkor elsősorban szociális követeléseket hangoztatott: adóleszállítást, a sóadó megszüntetését, a katonai kiadások csökkentését, védővámok bevezetését, a rúpia leértékelését és a politikai foglyok szabadon bocsátását követelte.

Az új típusú mozgalom morális alapokra helyezett politikai lépéseire a brit uralom csakis konvencionálisan, a hatalom pozíciójából válaszolhatott: Gandhit és munkatársait elhallgattatta, bebörtönözte. Amikor azonban a börtönök megteltek és a polgári engedetlenség még mindig tartott, nem maradt más hátra, mint kiengedni a foglyokat s tárgyalni velük. A parlamentáris demokrácián nevelkedett kormánynak nem volt kész receptje arra, mit kell lépnie, ha ellenfele nem robbantásos merényleteket készít elő, nem is tömegtüntetéseket szervez, hanem böjtöl. Az indiai brit kormányzat nem diktatúra volt, ezért nem hagyhatta, hogy Gandhi elpusztuljon. Emellett tartott a beláthatatlan következményektől is, ha a Mahátmából mártír lesz. Ezért engedett az erkölcsi nyomásnak, és újra meg újra tárgyalt a nemzeti mozgalommal.

Gandhi történelmi jelentősége felbecsülhetetlen. Képes volt a polgári fejlődésben elmaradt tömegeket felsorakoztatni az indiai szabadságmozgalom mellett. Tekintélyével, erkölcsi erejével, tapasztalataival és türelmével összebékítette és a nemzeti mozgalom mellé állította a különféle politikai törekvéseket. Nagyszerű taktikusként értett a különböző háttérrel, meggyőződéssel és műveltséggel rendelkező emberek nyelvén. Legfőbb eszközéül az erőszak nélküli polgári engedetlenséget választotta. Ugyanakkor Gandhi politikai küzdelmei mellett megkísérelt választ adni a társadalom és a jövő kérdéseire, tanulmányozta a hatalom és az erkölcs viszonyát. Úgy vélte, az állam is erőt, erőszakot alkalmaz, holott az uralom igazi tartalma az önmagunk fölötti uralom. Szerinte az ideális állam a „rendezett anarchia" lenne, avagy a „felvilágosult anarchia állapota". Egy ilyen államban „mindenki önmaga uralkodója. Úgy uralkodik önmaga fölött, hogy soha nem korlátozza szomszédjait. Az ideális államban nincs politikai hatalom, mert nincs állam sem" – írta még 1931-ben a Young India hasábjain. Gandhi az önellátó falusi köztársaságok szerény, de mindenkiről gondoskodó Indiáját képzelte el – ahogy azt még 1908-ban a Hind Szvarádzs című írásában felvázolta.

teljes gazdatársadalom érdekeit képviselte, valójában azonban a pártot minden tekintetben a nagybirtokos arisztokrácia uralta. Így nem csupán a föld nélküli parasztság, de a gazdatársadalom is valódi érdekképviselet nélkül maradt.

Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy Bethlen nem csupán átvette a Kisgazdapártot, de 1922-ben ki is tudta szorítani a szervezetből azokat a megújulást hirdető, nemzeti és szociális eszméket valló politikusokat, akiknek egyértelmű vezetője már ekkor Gömbös Gyula volt. A bethleni restauráció betetőzése a rendeleti úton életbe léptetett új választójogi törvény lett, amelynek értelmében Budapesten és néhány nagyvárosban titkos szavazást kellett tartani, a kisvárosokban és a falvakban azonban nyíltan kellett szavazni. Ez a rendszer automatikusan biztosította az éppen kormányzó párt többségét, azaz demokratikus úton gyakorlatilag megbuktathatatlanná tette a kormánypártot.

Gazdaság- és szociálpolitika

A bethleni konszolidáció gazdasági és szociális intézkedései éppen olyan felemásra sikeredtek, mint amilyen felemás módon a politikai stabilitást megteremtette a rezsim. A kormány célja – ha a pillanatnyi túlélésnél vitathatatlanul többet is jelentett – nem sokkal tudott túlmu-

A CORVIN-LÁNC

A Corvin-kitüntetéseket Horthy Miklós kormányzó Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslatára, Magyarország mecénás királyának, Hunyadi Mátyásnak az emlékére alapította 1930. október 11-én.

Legtöbbre becsült állami kitüntetéseinket, a Magyar Corvin-láncot, a Magyar Corvin-koszorút a tudomány, az irodalom, a művészet, illetve a művelődés fellendítésének elismeréseként adományozzák a mai napig. A Magyar Corvin-díszjelvénnyel azon nem magyar állampolgárok tetteit méltányolják, akik külföldön különösen hasznos szolgálatot tettek a magyar művelődés ügyének.

A Corvin-láncot és a Corvin-díszjelvényt egyszerre tizenkét személynek ítélhetik oda, a Corvin-koszorút egyidejűleg hatvan kitüntetett kaphatja meg.

Ha a Corvin kitüntetésben részesítettek száma teljessé lett – tehát mind a tizenkét láncot, mind a hatvan koszorút és mind a tizenkét díszjelvényt átadták –, újabb adományozásra már csak valamelyik kitüntetett elhalálozásakor nyílik mód.

A kitüntetéssel sem kiváltság, sem pénz nem jár, „mindössze" egy oklevél, s a kitüntetést az adományozott halálakor vissza kell adni.

A SZOCIÁLDEMOKRATA AGRÁRPROGRAM

A szociáldemokraták hosszú érdektelenség után, 1930-ban fogalmazták meg a maguk agrárreform elképzelését. Az MSZDP agrárprogramja követelte minden hitbizományi és egyházi birtok teljes kisajátítását, minden magántulajdonban lévő egyéb nagybirtok 200 holdat meghaladó részének kisajátítását állami kártérítés ellenében. A program előírta az elkobzott földek felosztását a nincstelen földművesek, gazdasági cselédek, valamint a törpe- és kisbirtokosok között. Az MSZDP a mezőgazdaság korszerűsítésének legfontosabb teendőiként a gépesítést, a villamosítást, az öntözést és talajjavítást, az adó-, a hitel- és a telepítési rendszer további „szakosított" modernizálását jelölte meg.

Náci vezetők a húszas években: Hitler, Himmler, Frick, Mutschmann, Goebbels, Schaub, Epp, Goering

NÉMET FASISZTÁK

A Német Nemzetiszocialista Pártban korábban az a szemlélet uralkodott, hogy a hatalom megszerzésének módja a fegyveres puccs. Ennek jegyében a nácik 1923-ban sikertelen puccskísérletbe kezdtek. A puccs a hadsereg közbelépése miatt meghiúsult. Hitlert, a náci vezért hazaárulás vádjával bíróság elé állították és elítélték.

A tapasztalatokon okuló nácik új irányvonalat dolgoztak ki, miszerint a hatalmat a továbbiakban puccs helyett választások útján kívánták megszerezni. 1929-ig kiépítették országos szervezetüket, és bár az 1924-es és 1928-as választásokon csak néhány százaléknyi szavazatot kaptak, a taglétszámuk dinamikusan nőtt, egyre jelentősebb tőkés csoportok támogatását szerezték meg.

A válság eredményeképpen 1930-ban megbukott a szociáldemokrata kormány. A helyzet stabilizálására bevezették az elnöki kormányzást, és választásokat tartottak, amin az NSDAP első jelentősebb eredményét érte el. A képviselői helyek 18%-át szerezte meg, ezzel a második legjelentősebb politikai erővé vált.

MAGYAR FASISZTÁK

A világválság hatására Magyarországon is megerősödtek a szélsőséges mozgalmak. A magyar országgyűlésben, első ízben Meskó Zoltán nyugalmazott katonatiszt, országgyűlési képviselő jelentette be egy fasiszta párt, a Magyar Nemzetiszocialista Földműves- és Munkáspárt megalakulását 1932. június 16-án. Jelvénye a horogkereszt volt.

Ugyanezt a jelképet használta Böszörményi Zoltán újságíró Nemzetiszocialista Magyar Pártja. A belügyminiszter 1933 szeptemberében betiltotta a horogkereszt használatát, arra hivatkozva, hogy tilos olyan jelvényt vagy zászlót viselni, amely idegen állam hivatalos címere. Böszörményi pártjának a jelképe ezután a kaszáskereszt, Meskóé a nyilaskereszt és a zöld ing lett. 1933-ban és 1934-ben gróf Festetics Sándor, illetve gróf Pálffy Fidél alapított nemzetiszocialista pártot. Ezek azonban jelentéktelenek maradnak, ugyancsak jelentéktelen maradt Szálasi Ferenc 1935 márciusában létrehozott Nemzeti Akarat Pártja is.

Komolyabb fasiszta mozgalom csak 1937-ben jött létre. Ekkor alakult meg az egységes Magyar Nemzetiszocialista Párt a korábbi Nemzetiszocialista Párt, a Fajvédő Szocialista Párt, a Nemzeti Akarat Pártja és a Magyar Irredenta Tábor egyesüléséből.

12. 07. Megnyitják a Nemzeti Sportuszodát, amely Hajós Alfréd építész, az első magyar olimpiai bajnok tervei alapján létesült. A megnyitót hivatalosan celebráló Horthy Miklós kormányzó az ünnepségen Hajós Alfrédot azonnal előléptette kormányfőtanácsossá.

12. 29. Népszámlálás Romániában, amely szerint a 18,1 millió lakos 71,9%-a román. A magyarok aránya 7,9%, a németeké 4,1%, a zsidóké 4,0%, a ruténeké 3,2%.

1931

01. 12. Sztálin deklarálja, hogy a Szovjetunióban halállal büntetik az aktív antiszemitizmust.

01. 14. Megalakul a Magyar Országos Fasiszta Párt. Vezetői: Prónay Pál ny. alezredes, Ostenburg Gyula ny. ezredes.

03. 31. Népszámlálás Jugoszláviában, mely szerint a 13,9 millió lakos 77,0%-a „szerbhorvát" és 8,2%-a szlovén. A németek és albánok aránya 3,6-3,6%, a magyaroké 3,4%.

04. 14. Kikiáltják a második Spanyol Köztársaságot, melyet a köztársaságiaknak az 1931. április 12-i községtanácsi választásokon aratott győzelme után deklarálnak. A király április 15-én elmenekül az országból, polgári demokratikus forradalom bontakozik ki.

04. 29. Megkezdődik a hangosfilmgyártás a budapesti Hunnia filmgyárban.

05. 01. Felépült New Yorkban az Empire State Building.

05. 02. Jeruzsálemben magyar kápolnát szentelnek fel. A jeruzsálemi Sion-hegyen 1931. május 2-án gróf Zichy Gyula kalocsai érsek szenteli fel a Magyarok Nagyasszonya kápolnát.

05. 11. Összeomlik az osztrák Credit-Anstalt. A bankcsőd a világgazdasági válság súlyosbodásának első jele. A kormány, amellyel a bank közli, hogy a folyó üzleti évben 140 millió schilling a vesztesége, elhatározza a bank támogatását, hogy megakadályozza a pénzügyi összeomlását. Kezdeményezésére a Rothschild-ház és az Osztrák Nemzeti Bank 30-30 millió schillinggel segíti meg a Credit-Anstaltot.

05. 15. A Vatikán kiadja a Quadragesimo anno kezdetű enciklikát.

06. 13. Szegeden először tartanak szabadtéri játékokat. Vojnovich Géza Magyar Passió című művét adják elő. A szabadtéri játékok hivatalosan 1933-ban „Az ember tragédiája" előadásával nyílik meg. Attól kezdve évente rendeznek előadásokat bővülő műsorral és ismert vendégművészek részvételével.

06. 30. Ausztria (május-júniusban folytatott tárgyalások után) hozzájárul a Magyarországgal kötött kereskedelmi szerződés meghosszabbításához.

06. 30. Véget érnek az országgyűlési választások. A mandátumok megoszlása: Egységes Párt 158; Keresztény Szociális és Gazdasági Párt 36; Független Kisgazdapárt 10; Magyarországi Szociáldemokrata Párt 14; pártonkívüli 20; Egyesült Demokrata Párt 5.

07. 13. A német kormány bankzárlatot rendel el.

07. 13. Közzéteszik a 4000/1931. számú kormányrendeletet, amely háromnapos bankzárlatot rendel el; július 23-ig, majd a 4300 és 4400/1931. számú rendelettel augusztus 14-ig korlátozza

►

A BIATORBÁGYI MERÉNYLET

1931. szeptember 13-án, 0 óra 20 perckor felrobbant a biatorbágyi vasúti viadukt. A detonáció éppen abban a pillanatban történt, amikor a Budapest Keleti pályaudvarról 11 óra 30 perckor elindult Bécs-Passau-Köln-Ostende gyorsvonat a völgyhídra ért. Az első hat pullmankocsi a mozdonnyal együtt lezuhant és összetört. Három vagon a mélység felett függött, az utolsó három pedig a hídon maradt. Huszonkét ember életét vesztette, tizenheten súlyosan megsebesültek.

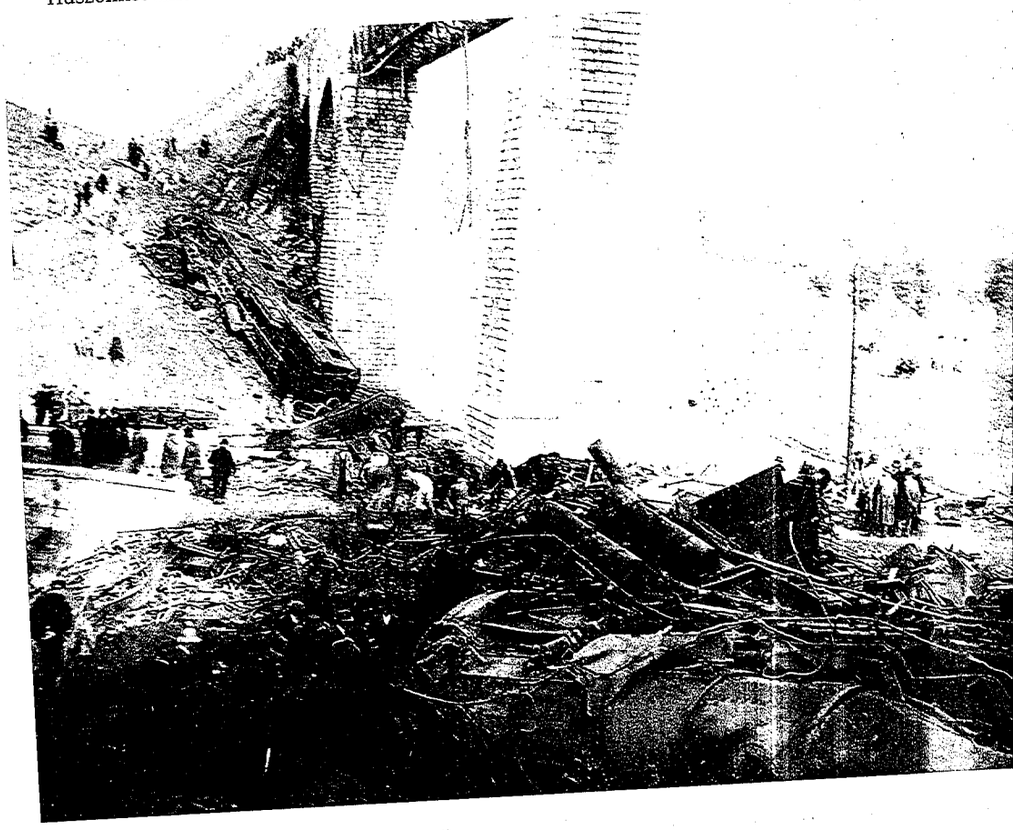

SZEGÉNYSÉG ÉS NYOMOR MAGYARORSZÁGON

A korszak gazdasági teljesítménye ugyan jóval szerényebb volt annál, mint amit az I. világháború előtti Magyarország felmutatott, hanyatlásnak vagy akár stagnálásnak azonban ez az időszak sem nevezhető. Ami a gazdaságot illeti, az 1920 utáni mély válságból rendkívül gyorsan, alig több mint fél évtized alatt sikerült kiemelkedni. Paul Bairoch svájci gazdaságtörténész számításai szerint az egy főre jutó bruttó nemzeti termék (GNP) 1925-ben már megközelítette, 1929-ben pedig jelentősen felülmúlta az 1913-ast. (1913-ban a trianoni területre számított egy főre jutó GNP az európai átlag 69%-át, 1929-ben pedig 74 %-át tette ki.) Az 1930-as évek első felében – alapvetően a világgazdasági válság következtében – azonban újra csökkent a növekedés üteme.

A jövedelmi különbségek bármely európai államhoz viszonyítva óriásiak voltak. A másfél milliós szegényparasztság egy főre jutó éves jövedelme 1930-31-ben nem, illetve alig érte el a 200 pengőt, miközben az országos átlag 534 pengőt tett ki. Az összlakosság közel 20%-ára becsülhető középosztálybeliek ennek kétszeresét, a nagybirtokosok és nagytőkések 50-60 ezer fős csoportja (0,6%) pedig az átlag 33-szorosát keresték. Az aránytalanul nagy jövedelmi különbségek számos más társadalmi anomáliával egészültek ki. Ezek közül egyik leghátrányosabbnak a társadalmi mobilitás alacsony szintjét tarthatjuk. A kisbirtokos parasztok gyermekei közül csupán minden 121., a munkások gyermekei közül minden 425., s a föld nélküli szegényparasztok gyermekei közül minden 1320. járt felsőfokú iskolába.

A súlyos társadalmi válsággal is fenyegető szegénység ellen nem csupán a szociáldemokrata mozgalmak, de a harmincas évektől a népi írók is felléptek.

tatni a belátható horizontokon, néhány esztendős időtávokon. A világháborúból kikerült, csaknem teljesen működésképtelen magyar gazdaság talpra állítása vitathatatlanul emberfeletti erőfeszítést kívánt, ám ez a munka ismét a hajdani gazdasági, szociális viszonyok újjáteremtésére, konzerválására irányult, s nem vetett számot az új körülményekkel, a megváltozott feltételrendszerrel. Így a gazdasági jellegű döntések is egy hajdan volt, s jövőbe vizionált Magyar Birodalom reményében születtek, de az 1921-ben létrejött valóságos Magyarország gondjait csak ideig-óráig orvosolhatták.

A tőkehiánnyal küzdő gazdaság élénkítése céljából megalapította a Nemzeti Bankot, majd – nehézkes külpolitikai tárgyalások és hosszas belpolitikai viták után – 1924-ben a Népszövetségtől 250 milliós aranykorona kölcsönt vett fel a kormány. Rossz feltételekkel adták e hitelt, de vitathatatlan eredmény, hogy a nemzetközi bizalom erősödésével megindul a magántőke is Magyarország felé.

Bizonyos fokig a kölcsönnel összefüggő eredmény az is, hogy szórványosan nemzetközi kereskedelmi szerződéseket is tető alá hozott a kormány, de komolyabb kapcsolatok kialakítására képtelennek bizonyult.

Lehetetlenül hosszú átmeneti időszak, az államháztartás borzalmasan lassú rendbetétele, és nehézkes pénzügyi előkészítés után, 1927. január 21-én végre bevezették Magyarország új fizetőeszközét, a pengőt. A gazdasági stabilitás új vámrendszer kialakítását is megkövetelte, aminek megvalósítására most már szintén lehetősége nyílt a kormánynak.

A népszövetségi kölcsön nem pusztán a pénzügyi, gazdasági stabilitást teremtette meg, nem csupán az infrastruktúra fejlesztését, számos terület villamosítását tette lehetővé, de alapot adott az életszínvonal emelését célzó intézkedéseket meghozatalára is. A kormány már-már

A MAGYAR KULTÚRFÖLÉNY

A legyőzött, kisemmizett, nemzetközileg elszigetelt, kilátástalanságba süllyedt ország egyetlen utat látott a biztató jövő felé: a magyar kultúra útját. A széleskörű művelődéspolitika a korszak politikájában többszörös jelentőségre tett szert. Egyrészt a Trianon sokkját még zsigereiben érző magyar társadalom szellemi népgyógyításának eszköze lett, másrészt a magyar társadalom belső szerkezetének lassú evolucióját segítette elő.

A Klebelsberg Kunó nevéhez kötődő kultúrpolitika sarkalatos pontja volt a kiábrándult tömegek erkölcsi-szellemi nevelése, felemelése. Ennek eszköze lett az új tartalommal megtöltött keresztény-nemzeti ideológia, a klebelsbergi neonacionalizmus. A megújult tartalmú nemzeti érzés most nem a nemzeti szabadságot tűzte zászlajára, mint az osztrák elnyomás idején a Habsburg centralizáló és germanizáló törekvésekkel szemben, hanem a Trianon után gyökeresen megváltozott helyzethez igazodva, a történelmi Nagy-Magyarország integritásáért folyó küzdelem legfőbb mozgatórugója lett. Ezért mondta a miniszter egyik beszédében, hogy a Trianon utáni Magyarországon „a kultusztárca egyben honvédelmi tárca is".

A neonacionalizmusból következik a kultúrfölény programja. Klebelsberg az elvesztett háborút a kultúra síkjára terelve akarta ismét megnyerni: „művelt és jómódú nemzet akarunk lenni, szóval fajsúlyosabb, mint a bennünket környező népek". A kulturális fölény megteremtése után kerülhet sor majd a területi revízióra: a kultúrfölény teszi lehetővé, hogy „lefegyverezetten is az Árpád szerezte földön megmaradhassunk és egyszer, megengedett eszközökkel, az elveszítettet visszaszerezzük".

Az új kultúrpolitikának megfelelően a megtermelt nemzeti jövedelem beruházásokra fordított részéből rendkívül nagy hányad jutott az oktatásra, illetve a művelődésre. Az 1920-as évek második felében, amikorra az ország gazdaságilag összeszedte magát, a kultusztárca 9-10%-kal részesedett az állami költségvetésből. Arányaiban ez több mint kétszerese volt az 1900 és 1913 közötti, 2 és 5% között váltakozó ráfordításoknak. Ennek köszönhetően továbbra is igen magas szintű maradt az elitoktatás, és fejlődött a népoktatás. Szent-Györgyi Albert, aki az egyetlen olyan magyar Nobel-díjas, aki Magyarországon és magyar állampolgárként érdemelte ki ezt a magas tudományos elismerést (1937), az újonnan épített Szegedi Egyetem laboratóriumaiban fedezte fel a C- és a P-vitamint.

A népoktatás terén az analfabetizmus mérséklése számított a legnagyobb eredménynek. A 6 éven felüli lakosságnak 1910-ben 67, 1920-ban 85, s 1930-ban már 93%-a tudott írni és olvasni. Kelet-európai mércével mérve ez az arány igen kedvező volt, hiszen a 6 éven felüli lakosságból az 1930-as években Jugoszláviában 45, Romániában 42, Bulgáriában 39, s Lengyelországban 23%-os analfabetizmust regisztráltak a statisztikák.

KERESZTÉNY VÁLASZ A KOR PROBLÉMÁIRA

A világgazdasági válság és annak társadalmi-politikai következményei arra késztették a pápát, hogy az új helyzetben kifejtse a katolikus egyház társadalmi tanítását. Az 1931. május 15-én kelt „Quadragesimo anno" kezdetű szociális enciklikában XI. Pius a „Rerum novarum" 40. évfordulóján ismertette a kor követelményeihez igazított keresztény-szociális tanítást. A pápa olyan „rendszerváltást" javasolt, amely a személy méltóságának és szabadságának biztosítása mellett növeli a közösségek beavatkozási jogát a társadalom és a gazdaság életébe. Elismerte a szociáldemokrácia pozitívumait, az állam koordináló szerepét, a magántulajdon szükség szerinti korlátozását. Az érdekek képviseletére a hivatásrendiség felújítását javasolta, amelynek célja a bonum commune (közjó) szolgálata.

Ennek alapján jöttek létre Magyarországon is a hivatásrendi mozgalmak: az EMSZO, a KALOT és annak leánytagozata, a KALÁSZ, illetve az Egyházközségi Munkásszakosztály, EMSzO, az egyházközségek keretében működő – a munkások támogatása, valláserkölcsi és hazafias nevelése, a plébánia életébe való bevonása, valamint gazdasági és szociális érdekeik védelme céljából – szervezet.

A Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Testülete a földművesek és földmunkások legényegyleteit vagyoni helyzetre és vallásfelekezetre való tekintet nélkül összefogó országos szervezetként jött létre. Célja a krisztusibb ember, a műveltebb falu, az életerős nép és önérzetes magyar jelszavának szellemében az agrárifjúság szellemi, anyagi támogatása, összefogása és érdekvédelme. A KALOT a szociális enciklikák szellemében, pártoktól függetlenül fogta össze és egységesítette a törpe- és kisbirtokosokat. Meghatározó szerepe volt nem csak a falu népe lelki és kulturális életének felemelésében, hanem a nincstelen parasztság embertelen szociális helyzetének megváltoztatásában is, elsősorban a földreform követelésével, illetve azzal, hogy a parasztságot felkészítette arra, hogy élni tudjon a földosztás lehetőségével.

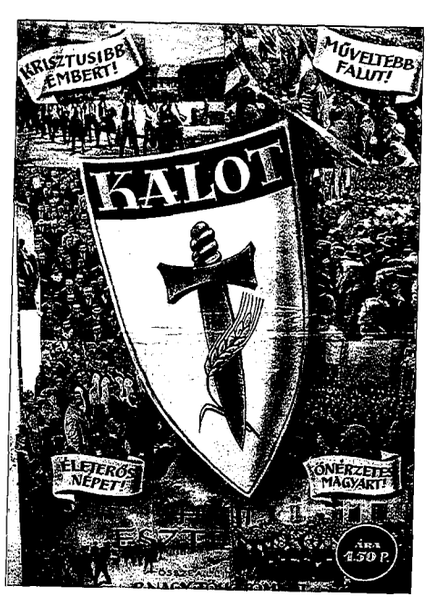

a betétkifizetéseket; bevezeti a kötött devizagazdálkodást. Kezdetét veszi a pénzügyi válság Magyarországon.

07. 18. Magyarország és Németország kereskedelmi szerződést köt, amely Magyarországnak a búzakivitelre 25%-os vámkedvezményt biztosít.

07. 20. Összeül az új országgyűlés.

07. 22. Mezőgazdasági konferencia kezdődik Bukarestben Magyarország, Jugoszlávia és Románia részvételével. Az agrártermékek értékesítése érdekében a legnagyobb kedvezmény helyett preferenciális vámok bevezetését javasolja, továbbá a behozatalra szoruló államokban az importot korlátozó rendszabályok megszüntetését.

A külügyminiszter körtáviratban utasítja valamennyi magyar követséget, hogy tájékozódjanak kölcsön felvételének lehetőségeiről. A tájékoztatás szerint a pénz stabilitása még egy hétig fenntartható, ha azonnal sikerül legalább 5 millió font kölcsönt szerezni.

07. 25. Megalakul a Román–Magyar Kereskedelmi Kamara Bukarestben.

Megkezdődik a Szocialista Munkásinternacionálé IV. kongresszusa Bécsben. Követeli a 40 órás munkahetet; a Népszövetség hathatós intézkedéseit a háborús konfliktusok megakadályozására.

08. 11. Magyarország és Románia kereskedelmi szerződést köt Sinaiában.

08. 12. A Jangce áradása miatt 23 millió kínai lesz hajléktalan.

08. 14. Magyarország Párizsban megköti a kölcsönszerződést. Az ország 4,8 millió font névértékű kölcsönt kap, 6,5%-os kamatra, egy évre, ami fél évvel meghosszabbítható.

08. 14. Közzéteszik a kormány 4570/1931. számú rendeletét a Magyar Szavatossági Bank felállításáról. Az ország hitelszervezeteinek támogatására szolgál, a betéti üzletágat folytató pénzintézetek részére váltóhitelt nyújt.

08. 19. Gróf Bethlen István miniszterelnök benyújtja lemondását.

08. 24. Nagy-Britanniában lemond a MacDonald-kormány.

08. 24. A kormányzó Károlyi Gyula grófot nevezi ki miniszterelnökké.

09. 12-13. A Heimwehr elvetélt felső-stájerországi puccskísérlete.

09. 13. Matuska Szilveszter merényletet hajt végre Biatorbágynál.

09. 18. A japán csapatok megszállják Mandzsúriát, amelyet 1932. február 18-án Mandzsukuo néven önálló állammá nyilvánítanak.

09. 19. A kormány katonai rögtönítélő bíráskodást vezet be.

09. 29. A kormány elrendeli az 5000 pengőt meghaladó külföldi tartozások és követelések kötelező bejelentését a Nemzeti Banknál.

10. 16. A Népszövetség pénzügyi bizottsága Buda-

►

hagyományosnak is nevezhető, felemás szociálpolitikába kezdett. 1927 folyamán bevezették a munkásság kötelező beteg- és balesetbiztosítását, később az öregségi és rokkantsági biztosítást, ám a mezőgazdasági munkásságra, azaz a parasztságra nem terjesztették ki annak hatályát. Ugyancsak tehetetlennek bizonyult a kormány a munkanélküliség kérdésével kapcsolatban. A megerősödő gazdaság ugyan képes volt csökkenteni a munkanélküliek számát, ám továbbra is százezrekben volt mérhető a városi munkanélküliek tömege, s ugyancsak százezrekre rúgott a szegényparasztság azon rétege, amely csupán idényjellegű munkákból tudta fenntartani magát, s a téli időszakban semmiféle jövedelemre nem számíthatott. A „hárommillió koldus országa" kifejezés találóan tükrözte a kor társadalmát.

A kormányzat által kezdeményezett népiskolai reformok, az 1928-ban enyhített numerus clausus törvény rendelkezései, a közegészségügy fejlesztéséhez kapcsolódó intézkedések szintén a szociálpolitika részeinek tekinthetők, hiszen a korszak gondolkodásmódja szerint a szegénység elsősorban kulturális kérdés, s a tudás, a műveltség terjesztésével orvosolható probléma. Természetesen sok igazság van ebben a gondolkodásmódban, ám arra a hallatlan nyomorra, amelyben a magyar társadalom jelentős része élt, korántsem kultúrpolitikai, hanem igenis társadalmi-gazdasági problémaként kell tekintenünk.

Ugyanakkor a bethleni kormányzat vitathatatlan eredményeket ért el

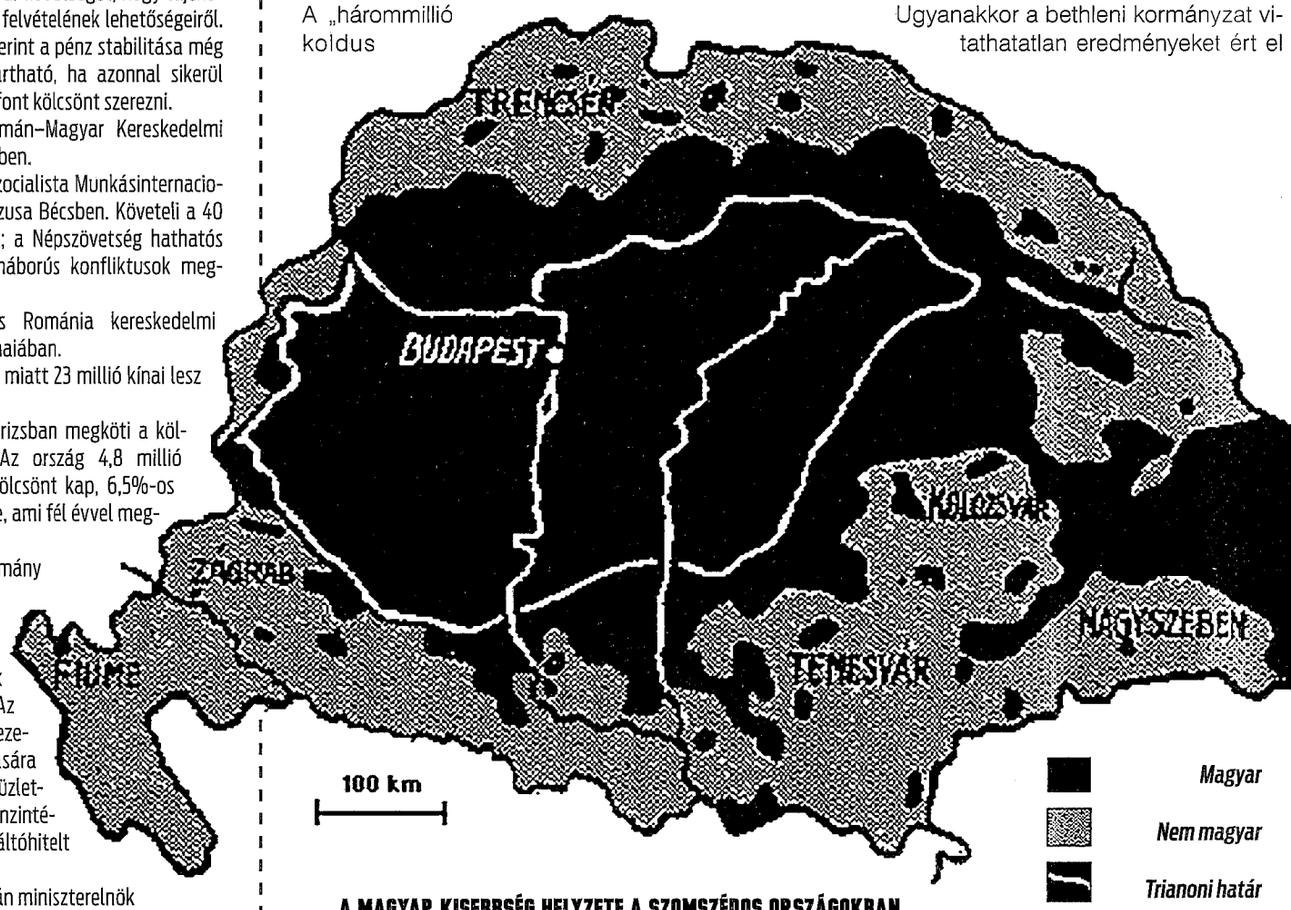

A MAGYAR KISEBBSÉG HELYZETE A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOKBAN

Az 1920-ban aláírt trianoni békeszerződés nyomán nagyszámú magyar került idegen fennhatóság alá. Az utódállamokban súlyos magyarellenes intézkedésekkel próbáltak etnikai alapon is egységessé szerveződni. A magyar iskolák számát súlyosan csökkentették, a nem magyar többségű területeken a magyar oktatást teljesen megszüntették, a szórványmagyarságot megfosztották az anyanyelvi oktatástól. A magyar elit újratermelődésének megakadályozása érdekében a magyar nyelvű egyetemi képzést minden utódállamban felszámolták.

Korlátozták a magyar nyelvű kiadványok megjelenését és importját, a magyar színjátszást egykori színházaiból kirekesztették. A hivatalokkal való érintkezésből kizárták a magyar nyelvet. A magyar földbirtokosság földjeit felosztották, s a földosztás keretei között igyekeztek fellazítani a magyar nemzeti tömböket. Ugyanígy a városokba is nagyarányú betelepítések kezdődtek.

Csehszlovákia: *14,7 millió lakos - 66,9% „csehszlovák", 22,3% német, 4,8% magyar és 3,8% rutén.*
Románia: *18,1 millió lakos - 71,9% román, 7,9% magyar, 4,1% német, 4,0% zsidó, 3,2% rutén.*
Jugoszlávia: *13,9 millió lakos - 77,0% „szerbhorvát", 8,2% szlovén, 3,6%, német, 3,6% albán, 3,4% magyar.*

a kulturális élet terén, s ez elsősorban a nagy tehetségű és mindenre elszánt dr. Klebelsberg Kunó kultuszminiszternek volt köszönhető.

A világválság

Ebben a politikai, gazdasági elit érdekeit szolgáló, rövidre tekintő konszolidációban érte Magyarországot a világgazdasági krízis. A hazai gazdaság recsegve omlott össze a nemzetközi válság súlya alatt, s az úri elit már csak rövid ideig volt képes dacolni a történelem követelményeivel. Amit nem hozott meg a világháború, amit nem értek el a forradalmak, amit nem kényszerített ki Trianon, azt most a mindenen átsöprő válság csikarta ki a magyar arisztokráciából.

1929. október 24-én, a „fekete csütörtök"-ön, 11 órakor példátlan méretű eladási láz tört ki a New York-i tőzsdén, délre 12 millió részvénytől szabadultak meg tulajdonosaik. A betéttulajdonosok a bankok csődjétől félve, betéteiket tömegesen akarták kivenni. Ennek következtében a bankok fizetésképtelenné váltak. Ez természetesen megrázta Európát is, mivel az öreg kontinens legnagyobb hitelezője az Egyesült Államok volt. A beruházások elmaradása maga után vonta a termelés csökkenését és a nagyarányú munkanélküliséget. 1932-re a világ termelése 40%-kal esett vissza.

Magyarországon a nemzetgazdaság egészének válsága a bécsi Credit-Anstalt 1931. május 11-én bekövetkezett fizetésképtelenségének bejelentésétől vált rendkívül súlyossá. A pénzügyi válság hatására – 1931 tavaszától-

AZ ÉLELMISZEREXPORT NEHÉZSÉGEI

A magyar mezőgazdasági kivitel zömét a gabonaágazat és az élőállatok adták. Az I. világháború előtti években évente 0,4 millió tonna búza és 0,7 millió tonna liszt volt a – főként Ausztriába – kivitt mennyiség. Magyarország – az USA után – a világ második legnagyobb liszt-exportőre volt, és a tíz legnagyobb búza-exportőr ország közé tartozott. A Monarchia 50 millió lakosú felvevőpiaca termelői biztonságot, ennek hátterében kiegyenlített – a világpiacinál magasabb – exportárakat eredményezett.

A trianoni békeszerződés következményeként az élelmiszerexport zuhanásszerűen visszaesett.

1920-ban – azonos országterületre számítva – a háború előtti kivitel 21, 1921-ben is csupán 41%-át érte el. Az agrárexport növekedése az 1924-es évvel indult meg, de a fejlődést az 1929–1933. évi válság megtörte. A válság éveiben a kivitel értéke – folyó árakon számítva – 60%-kal csökkent. Az árcsökkenések hatását kiszűrve – a válság előtti árszínvonalon számolva – is 27%-os volt a volumen visszaesése.

Változtak a magyar kivitel célországai is. A Monarchia felbomlása után a korábbi munkamegosztás körülményei ugyan még hosszabb időre megszabták a kiviteli piacokat, de az osztrák, cseh agrárius körök egyre inkább védeni próbálták hazai mezőgazdasági termelésüket. 1930-ig a magyar kivitel zöme még e két országba irányult. További két ország – Németország és Olaszország – piaca bizonyult még számottevőnek, de az osztrák és cseh piacnál jóval kisebb volumenűek voltak. Bár 1931-ben, a Bukarestben megrendezett mezőgazdasági konferencián a magyar kormány megpróbálkozott azzal, hogy agrárpiaci lehetőségeit a Balkán felé terjessze ki, de Jugoszlávia és Románia ekkor még nem válhatott a magyar termékek jelentős felvevőjévé. Az 1929–1933-as válságot követően a német, illetve a szovjet piac lépett a cseh piac helyébe.

A kormány kereskedelempolitikája több ízben változott. 1931-ben – a kötött devizagazdálkodás rendszeréhez kapcsolódóan – bevezették a mezőgazdasági terményértékesítés felár rendszerét. Az exportőrnek az exportból befolyt valuták pengőben történő kifizetésekor a hivatalos árfolyamnál magasabb összeget folyósítottak. 1933-ig a felár nem volt egységes, termékek és valuták szerint is változott. A világgazdasági válság után indult meg a kivitel állami segédlettel történő monopolizálása.

TOMBOLÓ MAGYARELLENESSÉG

Hodzsa Milán, a csehszlovák kormány volt földművelésügyi minisztere: „A Duna a miénk, nem szabad veszélyeztetni tulajdonjogunkat. A Csallóköznek megbízható földművesek kezében kell lennie. A lefoglalt birtokokra szlovákokat és cseheket kell telepíteni..."

Constantinescu román földművelésügyi miniszter: „Erdélyben a Temes-Torontáltól Aradon át Szatmárig húzódó határzónába eső kisajátított területet arra a célra tartottuk meg, hogy oda határainkon túl élő és havasi oláhokat telepítsünk, mert úgy gondolom, hogy ez a kisajátított terület csak azokat illeti meg, akik a román nacionalizmus bölcsőit képezhetik..."

Felirat a magyarok lakta Csíkszereda polgármesteri hivatalának folyosóján: „Aici se vorbeştenumai româneşte!" (Itt kizárólag románul szabad beszélni!)

Csángóföldön kiadott helyi rendelet: „Alulírott, mint Ferdinánd (Újfalu) község polgármestere, a Bákómegyei prefektus 1938. május 3-án kelt 7621. számú rendelete alapján a község tudomására hozom, hogy a községházán vagy más nyilvános helyeken nem szabad más nyelven beszélni, csak románul. A katolikus templomokban az istentiszteletet csak románul vagy latinul szabad tartani. Mindenkit szigorúan megbüntetünk, aki ez ellen vét."

EMBERJOGI KÜZDELEM A KOMMUNISTÁKÉRT

Miután a rendőrség felfedezte a Kommunisták Magyarországi Pártjának budapesti irodáját, letartóztatták a párt központi bizottságának több tagját, Sallai Imrét, Fürst Sándort és Karikás Frigyest. Később rendőrkézre került Kilián György, a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetségének titkára is. Sallai a párt illegális sajtóját és agrárpolitikáját irányította, Fürst Sándor ugyancsak a kommunista vezérkarhoz tartozott. A letartóztatottakat az állam elleni összeesküvéssel vádolták, és rögtönítélő bíróság elé állították.

Hamarosan széleskörű emberjogi mozgalom bontakozott ki a halállal fenyegetett kommunisták mellett. Július 15-én a Magyar Általános Gépgyár munkásai tüntettek a letartóztatottak mellett, 24-én Budapestre érkezett Felix Hardegg, az Emberi Jogok Ligájának megbízottja, hogy közbenjárjon a letartóztatottak ügyében. Ám a neves emberjogi vezetőt sem a főügyész, sem az igazságügy miniszter nem fogadta. A Magyarországi Szociáldemokrata Jogászok Szervezete memorandumban kérte az igazságügy minisztert Sallai és Fürst rendes bíróság elé állítására. Végül a Társadalmi Egyesületek Halálbüntetés Elleni Szövetsége országos aláírásgyűjtő akciót kezdeményezett a statáriális rendelet azonnali hatályon kívül helyezése érdekében. Ám minden tiltakozás ellenére a kormányzat ragaszkodott a statáriális intézkedésekhez. A kommunisták kivégzését az egyre feszültebb helyzetben a megfélemlítés, a rendfenntartás hatékony eszközének gondolták.

pesten tartja ülését. A bizottság Magyarország pénzügyi helyzetével foglalkozik.

10. 22. Jelentést tesz a Népszövetség pénzügyi bizottsága, amely szerint az ország külföldi adósságállománya kereken négymilliárd pengő.

1932

01. 07. Németország nem tudja fizetni a jóvátételt. Heinrich Brüning kancellár bejelenti, hogy országa nem képes, és a jövőben nem is fogja fizetni az I. világháborút lezáró békében Németországra kényszerített jóvátételi kötelezettséget.

01. 09. A lengyelországi népszámlálás szerint az ország 31,9 millió lakosának 68,9%-a lengyel, 10,1%-a ukrán, 7,8%-a zsidó, 3,8%-a rutén, 3,1%-a belorusz, 2,3%-a német.
A rendőrség hivatali helyiségükben letartóztatja a Munkanélküli Egységbizottság és az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék vezetőit.

01. 12. A belügyminiszter betiltja az MSZDP-gyűléseket. A belügyminiszter betiltja a Magyarországi Szociáldemokrata Párt háborúellenes gyűléseit.
Nyilvánosságra hozzák Royall Tyler népszövetségi biztos pénzügyi jelentését, amely szerint Magyarország pénzügyi helyzete november óta javult.

01. 12. A szakszervezetek 17 tagú küldöttsége a munkanélküliek minimális segélyezését kéri Károlyi Gyula miniszterelnöktől.

01. 18. Munkanélküliek tüntetnek Budapesten. A rendőrség rátámad a Kommunisták Magyarországi Pártja jelszavaival tüntetőkre, 114 személyt előállítanak.

05. 06. Merénylet áldozata lesz Paul Doumer francia elnök. Pavel Gorgulov orosz emigráns a nyílt utcán agyonlövi a 75 éves államfőt. Doumer másnap belehal sérüléseibe.

05. 20. Megalakul a Dollfuss-kormány.

06. 14. Feloldják az SA- és SS-alakulatok betiltását.

06. 16. A magyar szélsőjobb pártot alapít.

06. 27. Sipőcz Jenő, Budapest főpolgármestere nyilatkozik, miszerint a munkát keresők száma 560-610 000. Ez családostól mintegy 2 millió személyt jelent.

07. 03. Az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék nagyszabású sportünnepélyt tart Gödön.

07. 15. A rendőrség felfedezi a Kommunisták Magyarországi Pártjának budapesti irodáját. Letartóztatják Sallai Imrét, Fürst Sándort és Karikás Frigyest, a párt Központi Bizottságának tagjait.

07. 18. A rendőrség letartóztatja Kilián Györgyöt, a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetségének titkárát.

07. 19. Magyar-osztrák tárgyalások kezdődnek Budapesten a lejárt kereskedelmi szerződések meghosszabbítására.

07. 23. A Magyar Általános Gépgyár munkásai tüntetnek a július 15-én letartóztatott kommunisták mellett. A rendőrség nyolc személyt letartóztat. Hírül adják, hogy a július 15-én elfogott Sallai Imrét és Fürst Sándort statáriális bíróság elé állítják.

07. 24. Budapestre érkezik Felix Hardegg, az Emberi Jogok Ligájának megbízottja, hogy közben-

►

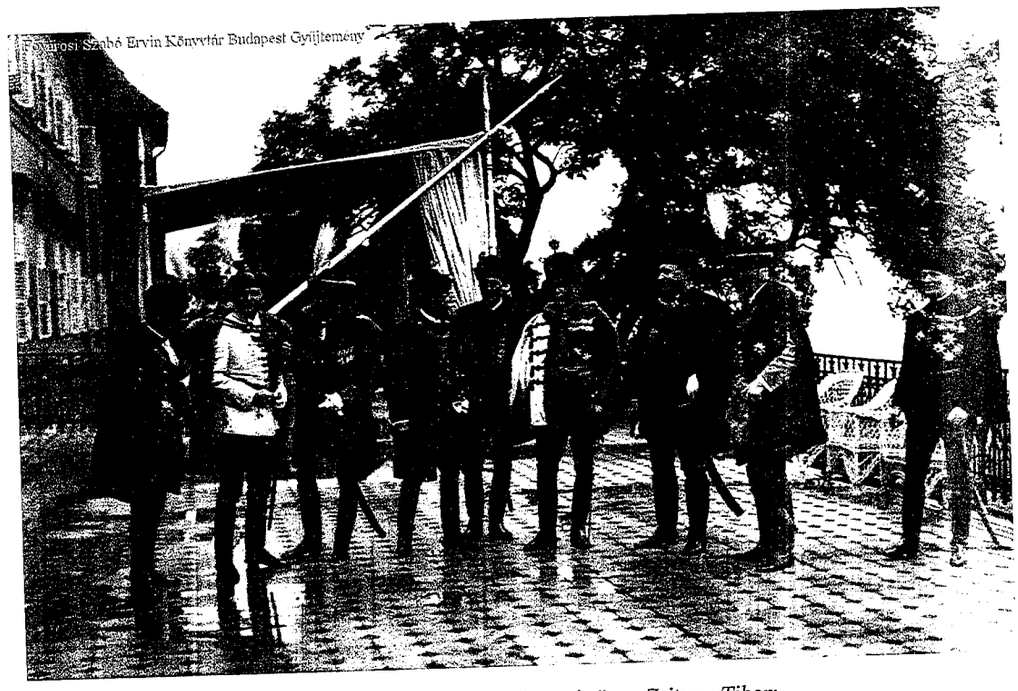
Városi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény

AZ ÚJ KORMÁNY

A választásokat követően a kormányzó Károlyi Gyula grófot nevezte ki miniszterelnökké.
A kormány miniszterei:
Belügy: *Keresztes-Fischer Ferenc;*
Földművelésügy: *Ivády Béla;*
Honvédelem: *Gömbös Gyula;*
Igazságügy: *Zsitvay Tibor;*
Kereskedelemügy: *Kenéz Béla;*
Külügy: *Walko Lajos;*
Pénzügy: *Károlyi Gyula gróf, miniszterelnök;*
Vallás- és közoktatásügy: *Ernszt Sándor;*
Népjólét- és munkaügy: *Ernszt Sándor vallás- és közoktatásügyi miniszter;*
Tárca nélküli kisgazda miniszter: *Mayer János.*

nyarától – a külföldi hitelezők minden felmondható hitelt azonnal visszavontak.

A Magyar Nemzeti Bank 1931. május 1. és július 13. között 200 millió pengő aranyat és devizát fizetett ki, ami meghaladta az április végi érc- és devizakészlet értékét. A pénzügyi összeomlás elkerülésére a kormány 1931. július 17-étől július 23-ig, majd a 4300 és 4400/1931. számú rendelettel augusztus 14-ig bankzárlatot rendelt el, és ezzel egyidejűleg az állami intézkedések egész sorát léptették életbe: maximálták a kivehető betétösszegeket, bevezették a kötött devizagazdálkodást, befagyasztották a külföldre szóló fizetéseket stb.

Magyarországot azonban súlyosabban érintette a válság, mint a fejlettebb nyugati államokat, hiszen az agrár-ipari országokat mindig rendkívüli módon viseli meg a gazdasági krízis. A mezőgazdaság, és ennek következtében a parasztság helyzete szinte katasztrofálissá vált. A mezőgazdasági termékek a két világháború között az export 75-80%-át tették ki. Ezen belül a gabona állt az első helyen. A magyar gabonatermelésnek átlagosan a fele került külföldi piacra. Szántóföldi termelésünket továbbra is a gabonafélék dominanciája (55-57%) jellemezte. A búza átlagtermése az 1920-1938 közötti években 7,5 q/kat. hold volt. A válság időszakában a világpiaci árak 54%-kal estek, ráadásul mindez óriási piacvesztéssel párosult. Ennek ellensúlyozására született a gabonaneműek értékesítéséről szóló 1930. évi XXII. törvénycikk. Az ún. „boletta-törvény" rendelkezése értelmében a termelő gabonájáért (elsősorban búza és rozs) mázsánként 3-6 pengő értékben gabonajegyet (bolettát) kapott, amelyet adófizetésre használhatott, vagy – ha adóhátraléka nem volt – készpénzre válthatott. Aki külföldre szállított gabonát, az a központi gabonaértékesítési alapból bolettája ellenében visszakapta annak árát.

Az ipari termelés a válság mélypontján 24%-kal maradt el a válság előtt csúcshoz, 1929-hez képest, és ez 200 ezres, több mint 30%-os munkanélküliséget eredményezett. A tisztviselőket és az értelmiséget a fizetések csökkentése mellett a létszámcsökkentés érintette súlyosan. Az ipari munkásság helyzetét mindenekelőtt a munkanélküliség nagyarányú növekedése jellemezte. A szakszervezetek tárgyalásokat kezdtek a kormánnyal a helyzet rendezése érdekében, ám mikor kiderült, hogy a kormány és a hatóságok nem tesznek semmit a munkanélküliség enyhítésére, követeléseiknek nyomatékosítása végett tömegtüntetésre hívták a munkásokat. A Szaktanácsban augusztus elején megkezdődtek az előkészületek egy több órás sztrájkkal összekapcsolt utcai tüntetésre Budapesten és vidéken. A szakszervezeti választmány 1930. augusztus 11-én elhatározta, hogy szeptember 1-jén rendezi meg a demonstrációt. E hétfői napon a gyárkapuk zárva maradtak. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége ugyanis munkaszünetet rendelt el, hogy ne legyen megállapítható, hányan követték a Szaktanács felhívását. A tüntetés katasztrofális következményekkel járt. Mintegy 150 ezer ember vett részt az eseményekben.

A Hősök terén a lovas rendőrök ék alakban belerontottak a tömegbe. A rendőrattakra utcakőzápor volt a válasz, amire a rendőrség tüzet nyitott. Az összecsapás egy halottat és tizenhárom sebesültet eredményezett. Természetesen az események nem maradtak Budapest határain belül. A fővároson kívül a vidéki ipari központokban, nagyobb városokban is számos tüntetésre, és sok helyen összecsapásokra is sor került.

A bethleni konszolidáció összeomlása

A növekvő nyomor és növekvő elégedetlenség hatására a kormányzat vészesen csúszni kezdett a leejtőn.

Nem csupán a közbizalmat vesztette el a politikai elit, de önmagába vetett bizalma is megrendült. A vezető pozíciókat elfoglaló közalkalmazottak egyre kevésbé hittek abban, hogy státuszukat tartósan megőrizhetik, s ezért a közhaszon szolgálata helyett mind határozottabban használták fel pozícióikat az egyéni haszonszerzés érdekében. A korábban is korrupt rezsim tagjai teljességgel elveszítve arányérzéküket, gátlástalanul próbálták magánvagyonná menteni a közvagyont.

A kormányzat bukási spirálba került, amelyből a reménytelennek látszó, közelgő választási küzdelem sem mutatott kiutat. Annak ellenére nem, hogy a nyílt szavazás rendszere a kormányzó pártnak kedvezett. Az 1931. júniusi országgyűlési választásokon az Egységes Párt végül is 14 mandátumot vesztett, miközben az 1930 decemberében újjászerveződött Kisgazdapárt 10 mandátumot szerzett. A választás tehát nem hozott stabilitást, sőt valójában a miniszterelnökbe vetett bizalom országos megrendülését tükrözte. S noha áprilisban még látványos külsőségek között ünnepelték Európában páratlan eredményét – miniszterelnöksége tízedik évfordulóját –, augusztus 19-én kénytelen volt benyújtani lemondását.

Bethlen lemondásával a restauráció korszakának végső agóniája vette kezdetét. Az új kormány 1931. szeptember 19-én az erősödő elégedetlenség, illetve a szélsőséges mozgalmak megfékezése céljából – a biatorbágyi merényletre hivatkozva – elrendelte a statáriumot. A rögtönítélő eljárás bevezetésének politikai jellegét tükrözi, hogy hatályát a gyilkosságon kívül kiterjesztették az 1921:III. tc. 1. és 2. §-ában meghatározott bűncselekményekre, azaz „az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására". Tehát kommunisták, fasiszták, anarchisták ellen is alkalmazhatták.

Egy hónap múlva már el is ítélték a kommunista szervezkedéssel vádolt tanárok és diákok egy csoportját. Két vádlott egy-egy évi fogházbüntetést kapott, a többiek három-öt hónapot; három vádlottat felmentettek. Hamarosan azonban súlyosabb ítéletek is születtek. Gróf Károlyi Gyula kormánya végső kétségbeesésében a statárium lehetőségét kihasználva, elrettentő példával akarta megfékezni az elégedetlen tömegeket, és 1932. július 28-án halálra ítélték, és az óriási belföldi és nemzetközi tiltakozás dacára még aznap kivégezték Sallai Imrét és Fürst Sándort, az illegális KMP vezetőit.

Az intézkedéssel nem csillapította, inkább szította az elégedetlenséget a kormány, s egyre világosabban látszott, hogy az ország stabilitásának megteremtéshez az erős kéz politikája nem elég, ahhoz hiteles, széles társadalmi bázison álló, új politikai garnitúrára van szükség.

A kivezető utak keresése

A Bethlen- illetve a Károlyi-kormányok a válságból kivezető utakat, elsősorban az agrárválság súlyának enyhítését nemzetközi szerződések megkötésével, a külpiaci nyitás megteremtésével próbálták megtalálni. E kezdeményezések legfontosabb eseménye volt az 1931. július 18-án megkötött magyar-német kereskedelmi szerződés, amelynek keretében Németország Magyarország búzakivitelére 25%-os vámkedvezményt biztosított. Hasonló súlyú kezdeményezésnek tűnt a Magyarország, Jugoszlávia és Románia részvételével, 1931. július 22-én Bukarestben megrendezett mezőgazdasági konferencia. A tanácskozáson az agrártermékek értékesítése érdekében a legnagyobb kedvezmény helyett preferenciális vámok bevezetését javasolták, továbbá a behozatalra szoruló államokban az importot korlátozó rendszabályok megszüntetését kezdeményezték. A konferencia eredménye egy magyar-román kereskedelmi szerződés lett, amely azonban nem segített sokat a válságban vergődő mezőgazdaságnak.

AZ INGATAG AUSZTRIA

Ausztria belpolitikai helyzete a legutóbbi bécsi, salzburgi, alsó-ausztriai, karintiai és stájerországi tartománygyűlési választások óta kiváltképpen feszültté vált. A szélsőjobboldali pártok befolyása egyre erősödött. Az egyre súlyosbodó gazdasági és politikai válság miatt lemondani kényszerült Karl Buresch után 1932. május 20-án az Osztrák Köztársaság új szövetségi kancellárja a korábbi keresztényszocialista mezőgazdasági miniszter, Engelbert Dollfuss lett.

Kormánykoalícióját 83 képviselő (66 keresztényszocialista, 9 parasztszövetségi és 8 Heimwehr-képviselő) támogatta, s így csak egy szavazattöbbséggel rendelkezett az ellenzék 82 szavazatával szemben. A szociáldemokratákból és nagynémetekből álló ellenzék olyannyira erős volt, hogy a kormány a felsőházban, a szövetségi tanácsban nem is rendelkezett többséggel. Ráadásul saját koalíciós partnere, a szélsőjobboldali Heimwehr a maga antiparlamentáris irányvonalával különösen erős nyomást gyakorolt Dollfussra.

A kancellár azonban sikeresen lett úrrá a válságon. Ausztria 1932-től fokozatosan liberalizálta a külkereskedelmét, majd 1934-ben hivatalosan is elismerte a schilling elértéktelenedését, és ezzel gazdaságát növekvő pályára állította. Gazdasági eredményei időleges belpolitikai megnyugvást is hoztak.

Küzdelem a stabilizációért – Dollfuss az osztrák parlamentben

járjon a letartóztatott kommunisták ügyében. Sem a főügyész, sem az igazságügyminiszter nem fogadja. A Magyarországi Szociáldemokrata Jogászok Szervezete memorandumban kéri az igazságügyminisztert Sallai és Fürst rendes bíróság elé állítására.

07. 25. Moszkvában aláírják a szovjet-lengyel megnemtámadási szerződést.
A Társadalmi Egyesületek Halálbüntetés Elleni Szövetsége országos aláírásgyűjtő akciót kezdeményez a statáriális rendelet azonnali hatályon kívül helyezése érdekében.

08. 07. Drákói törvények a Szovjetunióban az állami vagyon védelmére. A kolhozosítással kezdődött éhínség véres erőszakba fordul.
Tüntetést tartanak Sallai Imre és Fürst Sándor sírjánál a rákoskeresztúri temetőben. A rendőrség a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége 50 tagját és a Vörös Segély néhány tagját őrizetbe veszi.

08. 12. Több vezető kommunistát letartóztatnak. A rendőrség fölfedezi a Kommunisták Magyarországi Pártjának illegális nyomdáját.

08. 22. Magyarország és Ausztria árucsere egyezményt köt Bécsben.

08. 30. Hermann Göring kerül a birodalmi gyűlés élére.

09. 23. Szaúd-Arábia királyság lesz. Az ősi arab területen a XX. század elején alakult ki a szaúd-arábiai állam, amely az első világháború után jelentős területeket hódított meg és Ibn Szaud király uralma alatt egyesítette az Arab-félsziget központi területeit.

09. 25. Leleplezik Erzsébet királyné szobrát. A budapesti Eskü téren ünnepélyes körülmények között átadják a tragikus sorsú Erzsébet királyné szobrát. Az ünnepségen részt vesz Horthy Miklós és családja és a királyné rokonsága. A leleplezés pillanatában a főváros összes harangja megkondul, és a Dunán álló két őrhajó 33 lövést ad le.

09. 29. A kormányzó Gömbös Gyulát bízza meg kormányalakítással.

1932 ősze-1933 tavasza
A kollektivizálás következtében szörnyű éhínség Ukrajnában, becslések szerint 1,5-3,5 millió áldozattal.

10. 04. Gömbös Gyula miniszterelnök levelet küld Benito Mussolini olasz miniszterelnöknek. Ebben leírja, hogy külpolitikája Olaszország és Németország vonatkozásában folytatja a Bethlen-kormányét; számít az olasz kormány segítségére a gabona elhelyezésében és a leszerelés kérdésében.

10. 09. Ítéletet hoznak a kommunista szervezkedés ügyében.

10. 10. Megszüntetik a statáriumot. Közzéteszik a kormány 9900/1932. számú rendeletét a rögtönbíráskodás megszüntetéséről.

A nemzetközi segítség igénye nyilvánult meg abban is, hogy 1930. július 3-án a felsőház elfogadta az 1930: XXXI. törvénycikket, amely felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy az állami vasutak beruházásaira, útépítésre, a termelés előmozdítására, a hitelellátó szervek kiépítésére és megerősítésére és különböző hasznos országos beruházásokra az országgyűlés előzetes hozzájárulása nélkül állami kölcsönt vehessen fel. Az első kölcsön felvételére hamarosan sort is kerített a kormány. Az ország 4,8 millió font névértékű kölcsönt kapott Franciaországtól. A baloldali ellenzék a külföldi kapcsolatok erősítése mellett a belső források okosabb felhasználását kezdeményezte. 1932 januárjában a Magyarországi Szociáldemokrata Párt – vezetőségének és országgyűlési képviselőinek ülésén – a honvédelmi és a belügyi költségvetés jelentős csökkentését, széleskörű agrárreformot, a munkanélküliek állami segélyezését, lakbérfizetési haladékot, intézkedéseket a nyomor enyhítésére, rendszabályokat a kartellek ellen és általános, titkos választójogot követelt. A szociáldemokraták már korábban szembenéztek azzal, hogy az ország egyik legsúlyosabb problémája az aránytalan földbirtokszerkezet, s ezért már 1930-ban megfogalmazták a maguk agrárreform-elk lését. Már most érdemes felhívni a figy arra, hogy ez a program képezhette ké a mezőgazdasági reform érdekében ki tott együttműködést az új miniszterelnö Gömbös Gyulával.

A világválság hatására megerősödt szélsőségek is. 1931-ben Böszörményi Z újságíró megalapította a Nemzetiszoci Magyar Munkáspártot, tagjait röviden ka kereszteseknek nevezték. 1932-ben M Zoltán (korábban egységes párti poli pedig megalapította a Magyar Nemze cialista Földműves és Munkáspártot. Po súlyuk azonban jelentéktelen volt.

A megoldatlan társadalmi problémák e fenyegetőbben tornyosultak a bethleni szolidáció fölé, s az uralkodó elit kénytele felismerni, hogy az összeomlás csak jele reformok árán kerülhető el. Radikális bal li fordulat természetesen szóba sem jöh de az amúgy is egyre erősebb Gömbös G köré tömörülő mozgalom még az elfoga tóság határai között maradt. Az őrségvá hirdető, fiatal, nemzeti elkötelezettségű k selőkből álló parlamenti csoport végül el te a kormányzó támogatását, s Gömbös G felkérést kapott a kormányalakításra.

ÉHÍNSÉG ÉS TERROR A SZOVJETUNIÓBAN

A kolhozosítással kezdődött éhínség 1932 végére véres erőszakba fordu a Szovjetunióban. Miközben zajlott a parasztság erőszakos kolhozos tása – amelynek megvolt a maga politikai célja is: felszámolni az ukrá nacionalizmus szociális bázisát, az egyéni parasztgazdálkodást –, gazdaságoknak minden évben meghatározott mennyiségű gabonát ke lett előállítani és beszolgáltatni az államnak. A kellő gabonamennyisé azonban nem mindig termett meg egy-egy gyengébb évben, és még jó földű Ukrajna sem tudta teljesíteni az előírt tervet.

Sztálin azonban ezt másképp látta. Utasításai nyomán az Ukrá Kommunista Párt vezetője így beszélt 1930-ban: „A paraszt új taktika hoz folyamodott. Megtagadja a termény beszolgáltatását. Meg akar rothasztani a gabonát, hogy az éhség csontos kezével fojtsa meg szovjet kormányt. De az ellenség elszámította magát. Majd mi megmu tatjuk, mi az, hogy éhezés. A ti feladatotok felszámolni a kulákszabo tázst. Össze kell szednetek mindent, az utolsó szemig. A parasztok a előre betakarított gabonára számítanak, amit eldugdostak a vermei be. Rá kell kényszerítenünk őket, hogy kinyissák a vermeiket."

1932. december 6-án központi párthatározat született arró hogy a tartósan nem produkáló falvak lakóinak tilos elhagy niuk a települést, és megszűnik bármiféle élelmiszer beszá lítása is. Az „adósok" házainál állandósultak a rajtaütések é házkutatások, melyek során elkoboztak mindent, ami ehet beleértve a következő évre félretett vetőmagot is. Az embere először a mezőgazdasági hulladékot, gyökereket és az igavo nó barmaikat ették meg, azután került sor az elhullott állatok – akár a dögkútból is –, de voltak esetek, amikor saját gye mekeiket ették meg az éhségtől megzavarodott emberek. Vég sokan családostul éhen haltak, sőt teljes falvak is kipusztultak.

A tragédia valódi méreteire és részleteire a mai napig nem de rült fény. Az bizonyos, hogy közel két év alatt félig kipusztult Kö zép- és Kelet-Ukrajna lakossága. A különféle becslések szeri az áldozatok száma öt-tíz millió között lehetett.

Korabeli brit lapok beszámolói az ukrajnai éhínségről

JOBBRA ÁT! KONZERVATÍV ÚJHULLÁM EURÓPÁBAN

MUSSOLINI

Az első világháborúban haditudósítóként részt vevő Benito Mussolini 1919-től az olasz fasiszta mozgalom vezetőjévé vált, majd 1921-től parlamenti képviselővé választották. 1922-ben a fasiszták élén bevonult Rómába, és a király miniszterelnökké nevezte ki. A húszas évek végére gyakorlatilag Olaszország diktátora lett.

Kezdetben, tartva egy Habsburg restaurációtól, a kisantant államaival épített ki jó kapcsolatokat. Habsburg Károly halála után azonban egyre inkább Ausztria, Magyarország és a Jugoszláv Királyságtól függetlenedni kívánó Horvátország felé fordult. Mussolini fő célja az volt, hogy Olaszországot a Földközi-tenger medencéjének egyik legnagyobb hatalmává tegye. 1923-ban elrendelte Korfu megszállását, Albániát pedig erőteljes olasz befolyás alá vonta, de Afrikában is erősíteni kívánta pozícióját.

Olaszország sokáig a Gömbös Gyula által irányított magyar állam legfontosabb partnere maradt.

GÖRING

Göring, aki az első világháború egyik repülős hőse volt, nagyon hamar a náci párt tagja lett. 1923-ban részt vett a müncheni sörpuccsban, 1928-ban a Reichstagba is bekerült. Az 1932. július 31-én megtartott választásokon az NSDAP a szavazatok 37,30%-ával a legerősebb frakcióvá vált. Így a Reichstag elnökének fontos tisztségét is meg tudták szerezni. Augusztus harmincadikán Hermann Göring került a birodalmi gyűlés élére.

A náci Németország fontos vezetőjeként Göring a későbbiekben is komoly szerepet játszott. 1933-ban porosz belügyminiszter lett. Belügyminiszterként ő irányította a porosz rendőrséget. Kezdeményezésére hozták létre az első koncentrációs tábort.

Gömbös Gyula magyar miniszterelnökhöz haláláig komoly barátság fűzte.

GÖMBÖS GYULA

Az evangélikus tanító fia Murgán született 1886. december 26-án. A soproni líceum 4. osztályának elvégzése után kadétiskolában folytatta tanulmányait. 1901 és 1905 között végezte el a pécsi hadapródiskolát, és tisztté avatását követően a zágrábi 25. horvát gyalogezredhez vezényelték. Budapesten felsőbb tiszti tanulmányokat folytatott, majd a vezérkari tiszteket képző bécsi hadiiskolán tanult.

Az első világháborúban előbb a szerb, majd az orosz fronton harcolt, bátorságáért többször is kitüntették. 1916-ban az erdélyi kormánybiztosághoz osztották be. 1919-ben a Honvédelmi Minisztériumba került, majd Bécsben teljesített szolgálatot. Itt írta németül, kéziratban terjesztett tanulmányát a nemzeti hadseregről.

Az ún. „őszirózsás forradalom" idején belépett a tisztek Magyar Országos Véderőegyletébe, amelynek rövidesen elnökévé választották. Ettől kezdve a kormányellenes erők egyik vezéralakjának számított.

A kommün idején kapcsolatba került az aradi, majd a szegedi ellenkormánnyal, amelynek rövidesen hadügyi államtitkára lett. Ebben a minőségében aktívan részt vett a nemzeti hadsereg szervezésében. Nemsokára azonban rendkívüli állományba helyeztette magát, és ettől kezdve csak politikával és a MOVE szervezésével foglalkozott. 1920-ban kisgazdapárti programmal választották képviselővé Törökszentmiklóson.

1921-ben a kormány nyugat-magyarországi kormánybiztosa volt, és főszerepet játszott IV. Károly király fegyveres eltávolításában is. 1922-ben az Egységpárt ügyvezető elnöke lett és a kormánypárt jobbszárnyát vezette. A Népszövetségi kölcsönök ügyében szembekerült Bethlennel, lemondott pártbeli tisztségéről és 1923 augusztusában hat hívével együtt a kormánypártból is kilépett.

Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt néven saját pártot alapított, ez azonban nem volt életképes, így 1928-ban feloszlatta. Újra belépett a kormánypártba és a kormányzó még abban az évben honvédelmi államtitkárrá, egy évvel később, 1929 októberében pedig honvédelmi miniszterré nevezte ki.

1932. október 1-jétől 1946. október 6-án bekövetkezett haláláig töltötte be a kormányfői posztot. Miniszterelnökségének első éveiben jelentős gazdasági sikereket ért el, különösen a szovjet, a német, az olasz és az osztrák piacok megnyitásával, illetve a külföldi adósságok elengedésével. Ugyancsak jelentős eredményeket mutathatott föl a hazai gazdaságot mozgásba lendítő programjaival.

A gazdasági sikereket követően belpolitikai elképzeléseit: a korporatív állam felépítését, a földreformot valósította meg. Végül úgy tudta kivitelezni a magyar revíziós programot, hogy közben Magyarország nem sodródott bele a világháborúba, nem került szembe a nagyhatalmakkal.

Monumentális szobra a Parlament épületével szemben, a Gömbös Gyula (Bomba, Batthyány) téren áll.

2. fejezet

ŐRSÉGVÁLTÁS

A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

1932

10. 11. A Gömbös-kormány bemutatkozik a képviselőházban. A miniszterelnök bet erjeszti a kormány programját; a Magyarországi Szociáldemokrata Párt képviselői tiltakoznak a program munkásmozgalom-ellenes éle ellen, s követelik az általános és titkos választójogot.
Meghal Klebelsberg Kunó kultúrpolitikus.

10. 18. A Nemzeti Bank főtanácsa elhatározza a kamatláb leszállítását.

10. 22. Gömbös Gyula felhívást intéz a munkaadókhoz. A miniszterelnök arra igyekszik rávenni a munkaadókat, hogy alkalmazzanak újabb munkásokat, csökkentsék a munkanélküliek számát.

11. 06. A németországi általános választásokon a náci párt többséget szerez.

11. 07. Gömbös Gyula miniszterelnök levelet küld Sztálin szovjet államfőnek. Ebben leírja, hogy külpolitikája Olaszország és Németország vonatkozásában folytatja a Bethlen-kormányét, azonban új elemként szorosabb együttműködést kíván a Szovjetunióval. Számít a szovjet kormányra a kereskedelmi kapcsolatok felélesztésében, elsősorban a magyar gabona elhelyezésében, és a nemzetközi politikai együttműködés, így a versailles-i békerendszer békés revíziójának kérdéseiben.

12. 27. A lakóhelyváltoztatás engedélyhez kötése a Szovjetunióban. Falun nem adnak ki engedélyt (a parasztság teljes röghöz kötése).

1933

01. 14. Gömbös Gyula miniszterelnök Székesfehérvárott tartott beszédében kiegészíti a 95 pontos Nemzeti Munkatervet. A 96. pont: a türelem.

01. 30. Hitlert kancellárrá nevezik ki.

02. 16. A kisantant létrejötte. Románia, Jugoszlávia, Csehszlovákia megalakítja szövetségét.

03. 04. Franklin D. Roosevelt elnök székfoglaló beszédében új politikai programot jelent be.

03. 06. A Danzig Szabad Város előtti Westerplattén lengyel katonaság száll partra. A nyugati hatalmak nyomására azonban 16-án ki kell vonulnia.

03. 07. Megszületik a „hadigazdálkodási felhatalmazási törvény" Ausztriában.

03. 15. Dollfuss kancellár hatályon kívül helyezi az osztrák alkotmányt és kihirdeti az „autoritárius" közigazgatási rendszert. Ausztriát hivatásrendi alkotmánnyal külpolitikailag egy Olaszországra támaszkodó, tekintélyelvű, keresztényi rendi állammá kívánják átalakítani.

▶

Az országot egyre rémületesebben eluraló válságból Gömbös Gyula dinamizmusa és a 95 pontból álló Nemzeti Munkaterve bizonyult az egyetlen kiútnak, így gróf Károlyi Gyula lemondása után Horthy Miklós kormányzó régi harcostársát, a Bethlen-kormány hadügyminiszterét, Gömbös Gyulát bízta meg kormányalakítással.

Az új miniszterelnök elszántan látott munkához. Nem csupán az aktuális válságból akarta kivezetni Magyarországot, nem csupán a forradalmak és az ellenforradalom béklyóit akarta lerázni, nem csupán a trianoni béke revízióját akarta elérni, de egyszersmind olyan társadalmi modellt kívánt megvalósítani, amely hosszú időre biztosíthatta a polgárok jólétét, az állam stabilitását és békés fejlődését. Szűk baráti körben már ekkor ismert radikális programjának csupán első építőkockája volt az elhíresült Nemzeti Munkaterv, az első magyar kormányprogram.

Ugyanakkor máig nehéz pontosan nyomon követni azt, hogy évtizedes kormányzása során politikai, gazdasági vagy akár katonai kezdeményezései mennyiben voltak egy előre végiggondolt program logikus lépései, s mennyire voltak szerencsés rögtönzések. A legtöbb történész ma már azt vallja, hogy Gömbös nagyjából-egészében kidolgozott koncepció mentén haladt, ám soha egy pillanatig nem volt saját programjának rabja. A kínálkozó, kedvező alkalmakat mindig megragadta, még akkor is, ha azok eredetileg nem, vagy nem a lehetőség adta módon szerepelhettek elképzelései között.

Küzdelem a legitimitásért

Az nyilvánvaló tény, hogy az új miniszterelnök szakítani akart a konzervatív-liberális bethleni rendszerrel, hiszen annak szinte minden elemét elavultnak, korszerűtlennek érezte, s egy új, erős Magyarországot kívánt felépíteni. Természetesen ekkor még számos engedményre, kompromisszumra kényszerült. A megalakuló új kormányban a hadügyi tárcát megtartotta. A pénzügyeket Imrédy Béla, a korszak legkiválóbb magyar bankszakembere intézte. A földművelésügyi tárca élén ugyancsak kiváló szakember, Kállay Miklós állt. Az új kultuszminiszter a neves történész professzor, Hóman Bálint lett. Hamarosan Kánya Kálmán állhatott a külügyek élére, aki a korszak talán legtehetségesebb magyar diplomatája volt. A belügy azonban továbbra is Bethlen és Horthy bizalmasáé, Keresztes-Fischer Ferencé maradt. Ugyanakkor Gömbös mindent megtett annak érdekében, hogy Horthyt és az arisztokrata köröket elválassza egymástól, s a kormányzót egyre magasabbra tolva, minél távolabb tudja a napi politikától. Abban reménykedett, hogy a vitathatatlan tekintélyű kormányzó nélkül Bethlen hívei meggyengülnek, a konzervatív arisztokrata csoport is csak egy lesz a sok politikai szereplő közül. Az óvatos szétválasztás egyik első lépése a kormányzói jogkör kiszélesítése volt.

Horthy már megválasztása idején sérelmezte, hogy az 1920:I. tc. nem biztosította számára a Ház elnapolásának és feloszlatásának királyi jogait. Az 1933. augusztus 25-én hatályba lépett 1933:XXIII. tc. értelmében a kormányzót megilleti az országgyűlés elnapolásának, berekesztésének és feloszlatásának királyi joga, az 1848:IV. tc.-ben és az 1867:X. tc.-ben foglalt korlátozásokkal. Ezek a jogszabályok rögzítették az uralkodónak azt a kötelezettségét, hogy biztosítania kell a költségvetés és a zárszámadás kellő időpontban történő letárgyalását az országgyűlésben.

Az 1937. július 28-án hatályba lépő 1937:XIX. tc. értelmében a kormányzónak hat hónap állt rendelkezésére (az eddigi 60 nap helyett) az országgyűlés által elfogadott törvény kihirdetéséhez. Ha nem kívánja ezt megtenni, akkor ez alkalommal is visszaküldheti a parlamentnek „megfontolás végett". Az államfőnek másodízben is hat hónap állt rendelkezésére, hogy döntsön a kihirdetésről vagy az újabb visszaküldésről. A törvény jogot biztosított az

államfő számára, hogy a hat hónap folyamán feloszlassa az országgyűlést, s ez esetben nem volt köteles a visszaküldött törvényt kihirdetni. A kormányzó jogot kapott arra, hogy írásban három nagykorú magyar állampolgárt utódjául ajánljon.

A kezdeményezést támogató Bethlenék nem vették észre a Gömbös által felállított csapdát, ekkor még abban a hiszemben voltak, hogy Horthy hatalmának erősödése az ő pozícióikat is erősíti.

Mindezzel párhuzamosan azonban, mintegy a kormányzói hatalom szélesítésének fejében Gömbös elérte, hogy Horthy hozzájárult a régi főtiszti kar lecseréléséhez. Így Gömbös a hadsereg vezérkarát a saját híveivel töltötte fel. Nem csupán hatalmi pozícióit tette egyértelművé e lépésével, de olyan tiszteket állított a honvédség élére, akik képesek voltak végrehajtani a katonai újjáépítés hatalmas feladatát.

A fiatal miniszterelnöknek azonban nem csupán Horthyval és a Bethlen mögött álló arisztokráciával kellett magát elfogadtatnia, nem csupán a hadseregben kellett „őrségváltást" végrehajtania. Ennél fontosabbnak tartotta azt, hogy a társadalom tagjainak bizalmát elnyerje. Fajvédő múltja miatt a zsidósághoz kapcsolódó nézeteinek nyilvános felülvizsgálatára kényszerült. Egyik első beszédében hitet tett a zsidóság jogainak és szabadságának biztosítása mellett. Kijelentette, hogy amíg ő Magyarország miniszterelnöke, a zsidó vallású és származású polgároknak semmi bántódása nem eshet. Alighanem ekkorra már régi harcostársainak többségével együtt belátta, hogy a fajvédő, nemzetépítő eszmét nem a zsidósággal vagy más népekkel szemben kell megfogalmaznia, hanem a zsidókérdéstől teljesen elszakadva, egyfajta nemzeti öncélúság keretei között. Így, noha a nemzetépítés eszméjét fenntartotta s továbbra is hirdette, az antiszemitizmus kérdése lekerülhetett a napirendről.

A megfontolás mélyén egyebek mellett Gömbös azon meggyőződése rejtőzött, amely szerint az ország előtt álló hatalmas feladatokat nem tudja egy szétforgácsolódó, marakodó társadalom legyűrni. Valódi összefogásra, tartalmas együttműködésre és nem csupán látszólagos, de valóságos társadalmi békére lesz szükség ahhoz, hogy az országot korszerűsíteni lehessen, hogy a revíziós programot legalább részben megvalósíthassa a magyarság.

Az új politika hangsúlyozására, a társadalmi összefogás hétköznapi megvalósítására Gömbös a kormánypárt nevét Nemzeti Egység Pártjára változtatta. A párt megkezdte megyei, városi és községi szervezeteinek kiépítését. Hamarosan a választókorú lakosságnak csaknem ötven százaléka csatlakozott az új kezdeményezéshez. Igazi, modern tömegmozgalom bontakozott ki Gömbös kezdeményezésére, olyan mozgalom, amely valóban alkalmasnak látszott az egységes politikai akarat kifejezésére.

Gömbös minden szervezett vagy hatni képes erőt megpróbált az új eszme, a nemzeti egység és nemzeti felemelkedés szolgálatába állítani. Ezért kapcsolatot keresett a népi írókkal éppen úgy, mint a szakszervezetekkel és a szociáldemokratákkal. Tény, hogy mind a népi írók, mind a szociáldemokraták bizalmatlanul tekintettek Gömbösre. Kritikusai diktátort sejtettek benne, olyan embernek képzelték, aki előbb-utóbb olasz, német mintára totális állammá alakítja Magyarországot. A bizalmatlanság ellenére meginduló tárgyalások mindenesetre biztosították Gömbös számára azt a belpolitikai mozgásteret, amire céljai elérése érdekében feltétlenül szüksége volt.

Gömbös a Turul Szövetség vezetőivel

CSONGRÁDMEGYEI HÍRLAP

Gömbös Gyula szentesi szózata

Szentes népe lelkes ünnepléssel fogadta a Vezért

Kemény kritikát mondott Bethlen és Eckhardt fölött

A Vezér meleg elismerése vitéz dr Várady László munkásságáról

A NEP SZERVEZÉSE

A huszadik században elterjedt modern tömegmozgalmak kialakítására Magyarországon korábban csak a baloldali pártok voltak képesek. Gömbös – részben olasz és német minták alapján, részben azonban angolszász, sőt egyházi példák nyomán – megkezdte az egységes nemzeti mozgalom megszervezését. A miniszterelnök az ország előtt álló hatalmas feladatok megvalósítását csak úgy tartotta elképzelhetőnek, ha abban valóban részt tud venni a magyarság túlnyomó többsége.

Az új politika hangsúlyozására Gömbös a kormánypárt nevét Nemzeti Egység Pártjára változtatta. A párt megkezdte megyei, városi és községi szervezeteinek kiépítését. A szervezet élére „élharcosokat" állítottak, akik Gömböst tekintették vezérüknek. A párt szerves egységgé alakulásához addig szokatlan módon fizetett pártszervezőket vett igénybe a miniszterelnök, s erős propagandatámogatás kísérte a mozgósítást. A reklámhadjárat központjában a „Nemzeti Munkaterv" bemutatása állt.

A kormánypárt modern tömegpárttá történő átszervezéséről, a Nemzeti Egység Pártja szervezeteinek kiépítéséről sokat mondanak Gömbös szavai: „A Nemzeti Egység szervezési és propagandamunkája még erőteljesen fokoztassék. Az ország minden részében, minden vármegyéjében, sőt minden községében ütőképes, aktív NEP-tábor szerveztessék." Gömbös pártszervező útjai során lelkes és lelkesítő beszédeket tartott, hogy meggyőzze hallgatóságát a párthoz történő csatlakozás fontosságáról.

A széleskörű mozgósítás nyomán hamarosan mindenhol megalakultak az új kormányerő szervezetei, s néhány hónap alatt a legaktívabb polgárok kezükbe vették sorsuk irányítását. Városokban a választók mintegy 60%-a, vármegyékben mintegy 40%-a csatlakozott a párthoz.

A nemzeti egység, az összefogás, a közös alkotómunka Gömbös számára csak úgy volt lehetséges, ha a kormány tartózkodik a kényszerű összetereléstől, s az önkéntes csatlakozás lehetőségét nyitja meg az emberek előtt. Ezt a programot valósította meg a Nemzeti Egység Pártja.

A párt révén hamarosan új erő állt a miniszterelnök rendelkezésére, olyan erő, amely a meglévő pártstruktúrát átalakítva, a társadalmi törésvonalakat is képes volt újrarajzolni. A hatalmas szervezet kialakítása döntő erőt jelentett Gömbös számára az elkövetkezendő évek politikai küzdelmeiben.

Nemzetközi gazdasági kapcsolatok

Bármilyen nagyszerű elképzelésekkel állt a kormányrúdhoz Gömbös, azt az első perctől kezdve világosan kellett látnia, hogy a világon végigsöprő gazdasági válságból Magyarország csupán belső tartalékainak mozgósításával nem lábalhat ki. Igaz, azok nélkül sem... A miniszterelnök tehát a nemzetközi gazdasági kapcsolatok élénkítésében látta egyik legfontosabb feladatát, egyfelől azért, hogy a magyar mezőgazdasági termékeknek és iparcikkeknek piacot találjon, másfelől azért, hogy pénzt szerezzen elképzelései megvalósítá-

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

03. 23. A 21-én Potsdamban összeült Reichstag teljhatalommal ruházza fel Hitlert (felhatalmazási törvény). A másnap életbe lépő törvénynyel felszámolják az alkotmányos jogállamot.

03. 27. Japán kilép a Népszövetségből.

04. 03. Lengyelország tiltakozik a Németország által Danzig körül keltett feszültség miatt.

04. 28. A danzigi választáson az NSDAP 50,3%-os abszolút győzelmet ér el (38/72 mandátum). A szenátus elnöke Hermann Rauschning lesz (1933-1934).

05. 20. Gömbös Gyula magyar miniszterelnök látogatást tesz Bécsben Dollfuss osztrák kancellárnál.

06. 15. Országszerte megalakulnak a Nemzeti Egység Pártja helyi szervezetei.

06. 17. Gömbös Gyula látogatást tesz Adolf Hitler kancellárnál.

06. 20. Megnyitják a húsz hónap alatt 280 ezer fogoly munkájával felépített, a Fehér- és a Balti-tengert összekötő Sztálin-csatornát (Belomorkanal). Megnyitását – Sztálin és más vezetők július 18-ával kezdődő pár napos látogatása után – az augusztus 2-i kormányhatározat szentesíti.

06. 21. Betiltják a Német Szociáldemokrata Pártot, vezetőit letartóztatják.

07. 05. Magyarország és Olaszország légiforgalmi egyezményt köt Rómában.
Szovjet kezdeményezésre a Szovjetunió és a vele szomszédos államok nagy része (Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Törökország, Irán, Afganisztán) aláírja az agresszió fogalmát meghatározó és elítélő londoni konvenciót (a többi nagyhatalom nem írja alá). Finnország 1934 januárjában csatlakozik.

07. 08. A Magyar Távirati Iroda összefoglaló jelentést ad a Nemzeti Egység Pártja szervezési eredményéről. Városokban a választók mintegy 60%-a, vármegyékben mintegy 40%-a csatlakozott a párthoz.

07. 09. Gömbös miniszterelnök Bécsben Dollfuss kancellárral tárgyal.

07. 11. Az országgyűlési pártok számára feloldják a február 6-i gyűléstilalmat.

07. 13. A felsőház elfogadja az 1933:XXIII. törvénycikket a kormányzói jogkör kiterjesztéséről. Az új szabályozás az országgyűlés elnapolásának, berekesztésének és feloszlatásának a királyi hatalomban foglalt jogait adja meg a kormányzónak.

07. 15. Aláírják a Négyhatalmi Egyezményt Olaszország, Franciaország, Németország és Nagy-Britannia között.

07. 16. A rendőrség elkobozza a Népszava aznapi számát a Demokrácia-diktatúra című vezércikk miatt.

07. 20. A pápa konkordátumot köt Hitlerrel. Ez a náci Németország első nemzetközi elismerése.

07. 22. Magyarország és Németország megköti Berlinben az 1931. évi kereskedelmi szerződés kiegészítését képező I. számú pótegyezményt.

07. 23. Gömbös Gyula miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter Benito Mussolini miniszterelnök meghívására Rómába érkezik.

08. 04. Megnyitja kapuit a cserkész-világtalálkozó Magyarországon.

09. 02. Szovjet-olasz barátsági, megnemtámadási és semlegességi szerződés.

►

KORMÁNYFŐK ÉS KORMÁNYPROGRAMOK

ROOSEVELT

Franklin D. Roosevelt elnök 1933. március 4-én megtartott székfoglaló beszédében új politikai programot jelentett be. Az elkövetkező száz nap alatt egy sor olyan intézkedést vezetett be, amelyek a világgazdasági válság USA-ra gyakorolt hatásának felszámolását célozták. Az elnök először is egyheti bankzárlatot rendelt el, s azután összehívta a kongresszust. A „New Deal" politikája – amely megteremtette az USA korszerű szociális állammá fejlődésének előfeltételeit – magában foglalta a munkanélküli segélyt, a mezőgazdasági termékek ártámogatását, a 25 évesnél fiatalabb munkanélküliek önkéntes munkaszolgálatát, terjedelmes állami munkaalkalom-teremtő program megtervezését és a magánkézben levő ipar újjászervezését (munkaidő-csökkentés, a verseny korlátozása).

Azt remélték, hogy a törvények hatására megindul a fellendülés. Új szövetségi hatóságokat hoztak létre, melyek feladata a rendelkezések végrehajtásának ellenőrzése volt. A kormány elsősorban a munkanélküliek megsegítésére összpontosított.

Törvény rendelte el a Civilian Conservation Corps felállítását. A szövetségi kormány országszerte munkatáborokat hozott létre, amelyekben 18-25 éves kor közötti munkanélküliek természetvédelmi munkát végeztek. A nagy visszhangot kiváltó program több nemzeti park létrehozását eredményezte.

A munkanélküliek megsegítésére irányu legfontosabb kísérlet azonban a Federa Emergency-Relief-törvény volt. A szövetsé kormány, amely a munkanélküliek támog tásában nem volt illetékes, az államoknak é a községeknek pénzt juttatott a munkanélkü liek támogatására. 1933 novemberétől eg újonnan létrehozott hatóság, a Civil Work Administration szövetségi szinten és az egye államok szintjén négymillió munkahelyet te remtett. Miután a bankokat újra megnyitottál s az elnök felhívására a lakosság bizalma ú jáéledt, egyre többen helyezték el a pénzüke bankszámlákon. A hitellehetőségek bővíté sére a Reconstruction Finance Corporatio egymillió dollárt bocsátott ki. A mezőgaz daságban a túltermelést azzal korlátozták hogy a vetésterületek csökkentéséért kárta lanítást fizettek a farmereknek. A cél az volt hogy a termelés csökkentése járuljon hoz zá a dollár visszaszorított értékének növelé séhez (Federal Farm Loan Act). A Nemzet Újjáépítési Törvénnyel (National Recovery Act) az ipari termelést és a foglalkoztatott ság mértékét kívánták növelni. Az állam egyidejűleg ellenőrizte a munkakörülmé nyeket és a bérek színvonalát. Átszervez te az egész ipart, s a szakszervezetekke és a vállalkozókkal együttműködve kifej lesztette az állami ellenőrzés alatt álló gazdasági önkormányzat rendszerét Emellett a kormány nagy közhasznú állami vállalkozásokat hozott létre óriás duzzasztógátak építésére és a vidék elektromos árammal való ellátására. A „New Deal" kifejezést magyarul nehéz pontosan értelmezni; egy szellemes mondás szerint, mintha egy kártyapartiban újraosztanák a lapokat.

A miniszterelnök első nyilatkozata a sajtó képviselőihez

(1932 október 1.)

Nehéz feladat elé állíttattam. A nehézségekkel, amelyek reám hárulnak, teljességgel tisztában vagyok; azokat *erős hittel, vasakarattal,* elsősorban pedig önmegtagadással akarom leküzdeni. Remélem, hogy a nemzet, méltányolva eddigi tevékenységemet, segítségemre lesz, mert a nehézségeken csak közös és harmónikus munkával lehetünk úrrá.

Nemzeti öncélúság.

Befelé úgy, mint kifelé *hirdetem a békés munkát* és az ehhez szükséges eszközök megteremtését. Hirdetem *a nemzeti öncélúság gondolatát,* mert a mai viszonyok között és a magyar nemzet adott helyzetében csak ez a gondolat lehet eszménye a politikai vezetőnek és a politikai társadalomnak.

Át kell formálni a nemzet lelkét.

Hirdetem *a realitások politikáját,* mert ma a realitások korát éljük és jól tudom, hogy hiába kergetnénk délibábokat, azokat csakhamar elűzné az élet könyörtelen valósága.

Tudom, hogy csupán *következetes munkával* érhetem el célomat. Érzésem és elgondolásom az, hogy *az egész nemzet lelkét át kell formálni.* Az a körülmény, hogy sokáig nem élvezhettük a független nemzeti lét lehetőségeit, szükségessé teszi, hogy *a nemzet lelkileg is beállíttassék a független Magyarország gondolatkörébe.*

A szélsőségek ellen.

Mindenkit egyformán magyarnak tartok, aki a nemzetet velem és az arra hivatottakkal együtt híven szolgálja. *A szélsőségek ellen harcot hirdetek és minden körülmények között fenntartom a jogrendet,* amely nélkül nincs békés munka és nincs nemzeti megerősödés.

HITLER

A világgazdasági válság éveiben Németországban a munkanélküliség, az életszínvonal csökkenése, a kis- és középvállalatok tömeges tönkremenetele radikális változások követelésére mozgósította a tömegeket. A szociáldemokraták és a kommunisták ádáz küzdelmet vívtak egymás ellen. Mindezen körülmények előmozdították az NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartie, Nemzetiszocialista Német Munkáspárt) rohamos növekedését. A ha-

talmi elit zöme pedig azért támogatta a náci pártot, hogy segítségével elejét vegye egy esetleges baloldali fordulatnak.

Az NSDAP kialakulása és fejlődése Adolf Hitler nevéhez fűződik. Hitler a munkásságnak munkalehetőséget és több bért, a parasztságnak földet és a „kamatrabszolgaság" eltörlését ígérte. A kisiparosokat és a kiskereskedőket a nagytőke megzabolázásával és az adók csökkentésével, az állástalan értelmiségieket alkalmazással, a tisztikart új, nagy hadsereg létrehozásának ígéretével nyerte meg. Az egész német nemzetnek a „versailles-i szégyenbélyeg" letörlését, a Nagynémet Birodalom megteremtését és a „zsidó méregtől való megszabadulás"-t helyezte kilátásba. A náci párt gyors erősödését mutatja, hogy a birodalmi gyűlési választásokon 1928-ban kb. 800 ezer, míg 1930-ban 6,4 millió, 1932 júliusában 13,1 millió szavazatot kapott.

Hindenburg birodalmi elnök 1933. január 30-án Hitlert, az NSDAP vezérét birodalmi kancellárrá nevezte ki. Hitler első kormánya koalíciós kabinet volt.

GÖMBÖS

A Nemzeti Munkaterv néven ismertté vált program mindenki számára érthető volt és vonzereje éppen abban állhatott, hogy a kormány működése közben bárki számon kérhette annak megvalósulását, illetve elmaradását. Az anyagot Gömbös és közvetlen baráti köre dolgozta ki, s noha számos propagandisztikus elemet tartalmazott, mégis kijelölte a válságból kivezető utat.

Fő célként az öncélú nemzeti állam létrehozását és a társadalmi jólét megteremtését tűzte ki, ami a külpolitikában revíziót, a belpolitikában pedig korporatív – az osztályellentéteket feloldó –, a szabad kapitalizmust korlátozó feladatot is jelentett. Ennek érdekében erős kormányzatot, az állam intézményeinek racionalizálását, titkos választásokat ígért. A kormányzat megerősítése lehetőséget adott arra, hogy új típusú gazdaságpolitikát hirdessen meg, amelynek legfontosabb elemei a hitelélet megújítása, az illetményrendezés, a földreform megvalósítása, széleskörű munkaalkalmak teremtése, a kisegzisztenciák védelme és a nagy termelő egységek harmonikus termelésének biztosítása volt. Ennek érdekében nem csupán a külpiacok bővítésére törekedett, de a belső piacot is fejleszteni akarta egyrészt a termelés fellendítése, a munkaalkalmak bővítése révén, másrészt a széleskörű szociális támogatások rendszerén keresztül.

Gömbös rendkívül modern, sok szempontból a roosevelti New Dealre hasonlító programja egyaránt tartalmazott konzervatív, tekintélyelvű elemeket és liberális demokrata, sőt szocialisztikus vonásokat is.

sához. Pénzügy tekintetében megkönnyítette a dolgát, hogy 1932 nyarán a Lausanne-ban megtartott konferencián Magyarország jóvátételi kötelezettségeit eltörölték.

Gömbös tehát a kapcsolatok erősítésére törekedett a hagyományos szövetségesekkel, Olaszországgal és Ausztriával, bővítette kapcsolatait Németországgal, valamint 1934-ben felvette a kapcsolatot a Szovjetunióval. Az új, illetve megerősített kapcsolatok jelentős gazdasági sikereket hoztak, s természetesen a nemzetközi politika terében is újrapozícionálták a korábban legyőzöttként számon tartott Magyarországot.

1933 júniusában Gömbös Gyula látogatást tett az új német kancellárnál, Adolf Hitlernél. Gesztusértékű volt ez az utazás, hiszen Gömbös az európai kormányfők közül elsőként utazott Berlinbe, a sokak által megvetett Führerhez. Gömböst természetesen sokan elítélték e látogatásért, ám neki elsősorban az ország érdekeit kellett szem előtt tartania, s Németország mérhetetlen felvevőpiacnak ígérkezett. Természetesen a tárgyalások fő témáját a néhány hónapja mélypontra jutott gazdasági kapcsolatok élénkítése adta, hiszen Magyarország elsődleges érdeke volt ekkor, hogy piacot találva a magyar agrártermékeknek, enyhítse a világgazdasági válság hatásait. Noha Hitler ígéretet tett a magyar export megkönnyítésére, ekkor még egyáltalán nem volt lehetőség arra, hogy a magyar terményfelesleget Németország fölvegye. Erre csak a német stabilizáció után, a Schlacht-féle Neuer Plan keretében nyílt alkalom.

A szoros gazdasági együttműködési program mellett Gömbös katonai és politikai együttműködésre is javaslatot tett. Hitler a magyar revíziós törekvésekkel kapcsolatban azt tanácsolta Gömbösnek, hogy Magyarország a német külpolitika programjához igazodva törekedjen eredményekre. Ez Csehszlovákiával szemben teljes támogatást jelentett, Jugoszlávia és Románia tekintetében azonban csak apróbb eredményekkel járhatott, mert Németország szovjetellenes terveibe nem volt beilleszthető e két állam jelentős meggyengülése. Ausztriával kapcsolatban Hitler biztosította Gömböst arról, hogy az Anschluss csak a távoli jövőben, esetleges megoldásként merülhet föl, jelenleg erre nem törekszik Németország. Gömbös ezt örömmel vette tudomásul, s arról biztosította a kancellárt, hogy az Ausztria kapcsán kiéleződött olasz-német viszony javításán fog fáradozni.

A magyar külpolitikában ugyanakkor továbbra is erőteljesen érvényesült az olasz orientáció, ami 1934 márciusában Magyarország, Ausztria és Olaszország Rómában aláírt úgynevezett hármas egyezményéhez vezetett. 1934-ben parafálták a magyar-szovjet diplomáciai kapcsolatok felvételéről szóló okmányt is. Ebben nagy szerepe volt Mussolini tanácsának, s annak, hogy a kisantant-államok is hasonlóan jártak el.

09. 27. Egy szovjet határozat értelmében a Szovjetunió területéről a zsidókat kérésük ellenére – a Krím, ill. Ukrajna helyett – a szovjet kormány által létrehozott kelet-szibériai Zsidó Nemzeti Körzetbe kell áttelepíteni.

10. 08. Megindul a kormánypárt tömegpárttá szervezésének második nagy kampánya. Marton Béla ügyvezető főtitkár egy hónap alatt 29 megyében 125 beszédben ismerteti a nemzeti egység gondolatát.

10. 14. Hitler meghiúsultnak nyilvánítja a leszerelési konferenciát.

10. 23. Hatályba lép a kormány 14000/1933. számú rendelete, amely a gazdatartozások fizetésének szabályozásáról szól. Célja az eladósodott paraszti birtokok tömeges elárverezésének megakadályozása.

11. 16. Az USA felveszi a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval.

1934

01. 11. A kormány konzultatív egyezményre tesz javaslatot Berlinnek a kisantanttal szembeni egységes politika kialakítására.

01. 14. Gömbös Gyula miniszterelnök nyilvános beszédben kritizálja a szélsőjobboldali nemzeti-szocialista rohamcsapatokat szervező Festetics Sándor grófot.

01. 26. Lengyelország és Németország barátsági és megnemtámadási egyezményt köt.

01. 31. A Kúria ítéletet hirdet Karikás Frigyes és Kilián György perében. Mindketten többévi fegyházbüntetést kapnak.

02. 06. Magyar-szovjet diplomáciai kapcsolatfelvétel.

02. 09. A Balkán-antant létrejötte Románia, Jugoszlávia, Görögország és Törökország részvételével.

02. 12 - 16. A Schutzbund vezette és a kommunista párt támogatta sikertelen munkásfelkelés Bécsben.

02. 21. Budapesten aláírják a magyar-német kereskedelmi szerződés második pótegyezményét.

03. 01. Mandzsukuo trónjára Pu Jit, Kína egykori császárát ültetik.

03. 17. Aláírják a Római Jegyzőkönyveket. A korábbi tárgyalások eredményeként létrejött magyar-olasz-osztrák gazdasági, politikai, kereskedelmi megegyezés egyben az aláírók Anschluss-ellenes álláspontját is rögzíti.

03. 22. A népszámlálás szerint Ausztria lakossága 6,8 millió fő, amelynek 97,4%-a német.

05. 12. Gömbös Moszkvába látogat. Aláírják a szovjet-magyar kereskedelmi egyezményt.

06. 02. Közoktatási reform lép életbe.

06. 09. Szovjet-román és szovjet-csehszlovák diplomáciai kapcsolat létesítése.

06. 18. Törvény a disszidálás halállal való büntetéséről a Szovjetunióban.

06. 25. Sztrájkba lép 400 budapesti nemesfémipari munkás.

06. 30. Hitler leszámol ellenfeleivel.

07. 07. Megkezdődik a minisztertanács ülése Pannonhalmán, a bencés rendi apátságban. Gömbös miniszterelnök ismerteti reformpolitikai elgondolásait. Az elképzelésekben döntő szerepet játszanak a különféle közmunkaprogramok, és ezekkel összefüggésben az első lépések megtétele a korporatív formák felé.

►

A június 17-i berlini látogatás ellensúlyozására Gömbös Gyula miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter Mussolini meghívására júliusban Rómába utazott. A tárgyalások központjában a magyar-olasz-osztrák együttműködés állt. Ugyanakkor Gömbös meg akarta tudni, hogy a kibontakozó olasz külpolitikai irányváltás nem fenyegeti-e a magyar revíziós törekvéseket. A magyar miniszterelnök attól tartott, hogy a közelmúltban aláírt négyhatalmi egyezmény esetleg az antant és a kisantant támogatói közé sodorhatja Olaszországot. A tárgyalások során a magyar politika megnyugodhatott, mert Mussolini nem kívánt elfordulni magyar és osztrák szövetségeseitől. Sőt, gazdasági szerződések megkötését helyezték kilátásba, s közösen foglaltak állást az Anschluss ellen.

Ám mindezek a megállapodások csak jó fél év múlva kezdtek gyümölcsöt hozni, amikor Budapesten aláírták a magyar-német kereskedelmi szerződés második pótegyezményét. Az eredmények és a további fejlemények azonban csak úgy lesznek érthetőek, ha pillantást vetünk a német külkereskedelem átalakulására.

Hitler hatalomra jutása után kezdetét vette a német gazdaság teljes háborús átállása. Már az 1930-as évek közepétől erőteljesen korlátozták a behozatalt, életbe léptették a kétoldalú megállapodások új rendszerét. Az új megegyezéseket a németek főként olyan államokkal kötötték, amelyeknek nem valutával kellett fizetniük, hanem német iparcikk-szállítások formájában, kétoldalú klíring-elszámolási rendszerben. Ennek egyik példája az 1934 februárjában Magyarországgal megkötött kereskedelmi megállapodás volt. Az egyezmény közvetlen jelentőségét Magyarország számára a hatalmas agrárexport-lehetőségek adták. Ennek legfontosabb tételeit évente 6000 db vágómarha, 3000 tonna sertéshús, 1500 tonna szalonna és 3000 tonna zsír, valamint félmillió mázsa búza kivitele jelentette.

Csakhogy a német ellentételezés rendszeresen késett. A kereskedelmi mérleg többlete Magyarország javára 1936 végére már félmilliárd márkára nőtt. Az adósságfelhalmozással Németország célja nem volt más, mint ellenszolgáltatás nélküli áruszállítások igénybevétele, azaz kamatmentes áruhitelek felvétele közép-kelet-európai országoktól, köztük Magyarországtól is. Miután a magyar kormány felismerte azt a tényt, hogy a növekvő német tartozások révén tulajdonképpen éppen Magyarország finanszírozza a német gazdaság talpra állítását, sürgős intézkedéseket tett. Gömbös újabb németországi útján

A KISANTANT

A határozott jellemű Gömbös miniszterelnöki kinevezése aggodalmat keltett a kisantant országaiban.
Romániában egyenesen magyarellenes, antirevizionista tömegtüntetések kezdődtek, melyek mögött a román kormány állt. Annak ellenére, hogy Gömbös a 95 pontjában deklarálta, hogy kész figyelembe venni minden elfogadható együttműködést a dunai államokkal, a kisantant nem közeledéssel, hanem ellenséges gesztussal reagált. 1933. február 16-án Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia aláírta a kisantant szervezeti paktumát, amellyel – országaik külpolitikai egységét biztosítandó – létrehozták a szövetség Állandó Tanácsát. A kisantant újabb együttműködésével gyakorlatilag blokádot vont Magyarország köré annak érdekében, hogy gazdaságilag és politikailag egyaránt elszigetelje, s megakadályozza a revízió lehetőségét.
A kialakult helyzetben a magyar diplomáciának egyetlen lehetősége maradt: szövetségeseket keresni a kisantanttal szemben álló hatalmak körében.

A PARASZTI KISBIRTOK VÉDELME

A gazdasági válság idején a paraszti kis- és középbirtokosok tömegesen adósodtak el. Nagy részüket az elárverezés veszélye fenyegette. Ennek megakadályozására a Gömbös-kormány gazdavédő intézkedéseket hozott, amelyek a gazdaadósságokat voltak hivatottak rendezni. Ezek sorából is kiemelkedett az 1933. évi október 23-i kormányrendelet a „gazdatartozások fizetésének újabb szabályozásáról". Eszerint birtokuk védetté nyilvánítását azok kérhették, akiknek terhe a tiszta jövedelem tizenötszörösét meghaladta. A védett birtokosoknak csökkentették a kamatterheit. Az ebből eredő különbözetet a hitelintézeteknek az állam megtérítette. Különösen védte az állam a 10 holdon aluli, illetve a 100 korona tiszta jövedelmet el nem érő ingatlannal rendelkező paraszti birtokosokat. Az ő tartozásaik egy részét az államkincstár vállalta magára.

1935-ben lejárt a rendelet. Helyébe új rendelet lépett, amely a védelem lehetőségét a nagybirtokosokra is kiterjesztette. A birtokvédelem körét 1939-ben ismét szűkítették. Ezt követően már csak a 10 kataszteri holdnál kisebb birtokokat védte a kormány, s azokat, amelyeknek jelzálogos terhe nem haladta meg a kataszteri tiszta jövedelem húszszorosát. Ezzel megszűnt az 500 kat. holdon felüli birtokok védettsége is.

Korabeli karikatúra Gömbös Gyuláról

ÚJ MAGYAR KÜLPOLITIKA

A magyar közvélemény előtt megütközést keltett a határozott jobboldali nézeteiről ismert Gömbös 1934. májusi moszkvai látogatása. Az új miniszterelnöknek azonban több jó oka is volt arra, hogy Moszkva felé is tájékozódjon. Egyrészt az éhínséggel küzdő Szovjetunió bőséges felvevőpiacot jelentett a magyar agrártermékek számára, másrészt Moszkva azon kevesek között volt, amely nem ismerte el az első világháborút lezáró békerendszert és határozottan kisantant-ellenes politikát képviselt. A csehszlovák-román-jugoszláv gyűrű szorosabbra zárulta után szinte természetes szövetségessé vált Magyarország és a Szovjetunió.

Így, amikor Buchinger Manó a képviselőházban felolvasta a Magyar Szociáldemokrata Párt nyilatkozatát, s javasolta a kormánynak, hogy őrizze meg az ország semlegességét, ne kösse politikáját se Rómához, se Berlinhez, se Bécshez, Gömbös joggal válaszolhatta, hogy éppen a közelmúltban megkötött szovjet kereskedelmi egyezmény tükrözi, mennyire öncélú és nemzeti érdekű a magyar politika.

megpróbálta behajtani a német tartozásokat, ám e tekintetben csak részsikert tudott elérni. Németország ugyan vállalta, hogy tartozását 90%-ban német áruszállításokkal tudja le, 10%-ban pedig nemesvalutával, illetve Németországba behozott tranzitáruval fizet, ami – a német érvelés szerint – nemesvalutát ér. Csakhogy ezek az árucikkek – éppen a német pénzpolitika, a márka értékének magasan tartása miatt – a magyar vásárlóknak 60-70%-kal kerültek többe, mintha azokat a világpiacon szerezték volna be.

Ennek felismerése ösztönözte a kormányt arra, hogy ne a német-magyar viszonyon belül keresse a kialakult helyzet megoldását. Ha ugyanis a németek a márka felértékeltsége miatt csak 30-40 százalékos felárral tudnak vásárolni a világpiacon, miért ne jelenthetné számukra a világpiacot, de legalábbis annak egy részét Magyarország.

A kibontakozó tervhez olyan partnerállamokat kellett keresni, amelyekre egyfelől áthárítható a német adósság, azaz hajlandóak elviselni a folyamatos kereskedelmi aktívumot, másfelől olyan termékekkel tudnak fizetni, amelyeket aztán Németországba lehet tovább exportálni. A politikai ellenérzések dacára a magyar érdeklődés a Szovjetunió felé fordult.

A diplomáciai kapcsolatok felvétele után nem is volt akadálya a legfelsőbb szintű látogatásnak, s Gömbös 1934 májusában Moszkvába érkezett. A tárgyalások témája a gazdasági, politikai együttműködés volt. Gömbös elsősorban a magyar agrárfelesleg felvásárlását várta Sztálintól, különös tekintettel arra, hogy a szovjet állam elhibázott agrárpolitikája miatt az elmúlt évben elképesztő éhínség tombolt az országban. Sztálin természetesen nyitottan fogadta az agrárszállítások lehetőségét, hiszen így jelentősen enyhíthette az ország élelmezési gondjait. Egyúttal azt is lehetővé tette számára, hogy az agrárválság ellenére se enyhítsen a szovjet parasztpolitika kíméletlenségén. Ugyanakkor Moszkva piacot kínált a magyar iparcikkek számára is, és hajlandónak bizonyult ipari nyersanyagokkal, nyersvassal, rézzel, faáruval és olajjal fizetni a magyar áruszállításokért. A kibontakozó gazdasági együttműködés óriási piacot tárt fel a magyar gazdaság előtt, s minden további nélkül alkalmas volt arra, hogy a német adóssági ettől kezdve évente 8000 db vágómarhát, 6000 tonna sertéshúst, 3000 tonna szalonnát, 4000 tonna zsírt, és egymillió mázsa búzát szállított a Szovjetunióba, cserébe olyan nyersanyagokat kapott, melyeknek jelentős részét Németországban, nemesvalutáért tudta értékesíteni, kisebbik részét a hazai gazdaságfejlesztéshez tudta felhasználni. Mindez megteremtette az ország gazdasági talpra állításának feltételeit.

A találkozón egyébként – csakúgy, mint a Hitlerrel és Mussolinival folytatott megbeszélések alkalmával – a távolabbi együttműködés alapjait is lefektették, amennyiben Gömbös és Sztálin egyetértett a békerendszer revíziójának szükségességében.

A gazdaság életre keltése

A kibontakozó külgazdasági lehetőségek, a megélénkülő áruforgalom, a javuló pénzügyi helyzet természetesen önmagában nem volt elég ahhoz, hogy Magyarországot arra a pályára állítsa, amelyre Gömbös irányítani akarta. De a válság hatásainak múlásával, a gazdaság élénkülésével most már bátran belevághatott nagy gazdasági programjának megvalósításába.

Az évek óta zajló előkészítés és tervezés után a miniszterelnök 1934. november 20-án meghirdette a Nemzeti Újjáépítés Tervét. Alapját a Németország felé jelentősen megnövekedett agrárexport és a nagy lendülettel kibontakozó szovjet kereskedelem adta, amelynek keretében Magyarország nem csupán agrártermékei és iparcikkei számára talált hatalmas piacot, de olyan nyersanyagokat is importálhatott, amelyeknek egy részét továbbadva devizagazdálkodását hozhatta helyre, másik részéből azonban jelentős fejlesztéseket kezdeményezhetett. Sőt, német példára megvalósított, a bújtatott hitelfelvétel taktikáját is alkalmazva a Szovjetunió felé felhalmozódó tartozás is a megnyíló lehetőségeket támogatta.

A nagy ívű koncepció széleskörű közmunkaprogramokat, sőt a munkanélküliség teljes felszámolását, jelentős iparfejlesztést, fegyverkezési programot és agrárrendezést ígért. A Nemzeti Újjáépítési Terv a sztálini, hitleri és roosevelti példákat követve a kor nagy gazdaságélénkítő terveinek egyike volt, és azokhoz hasonlóan rendkívüli lendületbe hozta a magyar gazdaságot.

Az alaposan kidolgozott terveket hamarosan az országgyűlés is jóváhagyta, így még az évben megkezdődhetett annak végrehajtása. A törvény országszerte elrendelte a megyei munkatáborok felállítását, amelyekben a munkanélküliek különböző állami nagyberuházások kivitelezésében vehettek részt. A jelentkezők bérezése jórészt természetben történt, de az ellátás kiterjedt a családtagokra is. A munkatáborok nem csupán az állami nagyberuházások megvalósítását, de önmaguk fenntartását is biztosították. A kezdeti időszakban barakkok és a tábori iskolák, majd a nők számára munkalehetőséget kínáló könnyűipari üzemek és közkonyhák felállítása adott munkaalkalmat a jelentkezőknek.

Ez utóbbiak azért is jelentősek, mert így a közmunkatábor-rendszer – miközben a hosszú távú fejlesztésekkel az ország javát szolgálta – szinte önmagát látta el a legszükségesebb cikkekkel, ruhaneművel, élelemmel és lakással.

Néhány hónapon belül azonban megindultak az állami fejlesztések is. 1935 tavaszán megkezdődtek a folyószabályozási munkák. A nagy visszhangot kiváltó program több új öntözőcsatorna létrehozását, az öntözött területek nagyságának megsokszorozódását eredményezte, és két év alatt megduplázta a hazai agrártermelést. A törvény által előírt törpe vízmű program csatlakozott a folyószabályozási tervekhez. Ennek hatására 1944-re a legtöbb magyar lakásba bevezették a villanyáramot, s a

07. 09. Himmler birodalmi SS-vezető átveszi a német koncentrációs táborok parancsnokságát.

07. 17. A belügyminiszter rendelete minden további szervezkedéstől eltiltja a Nemzetiszocialista Pártot.

07. 21. Magyarország és Jugoszlávia határforgalmi megállapodást köt Belgrádban.

07. 23. Bolgár-szovjet diplomáciai kapcsolatfelvétel.

07. 25. Az osztrák nemzetiszocialisták puccskísérletet hajtanak végre. Mussolini mozgósít, az olasz csapatok felvonulnak az osztrák határon.

08. 02. Hindenburg halála után Hitler lesz a birodalmi elnök. A 86 éves Paul von Beneckendorff und von Hindenburg államelnök halála után Adolf Hitler birodalmi kancellár átveszi az államfői tisztet is, és ezután a hadsereget saját személyére, nem pedig az alkotmányra esketteti fel. Paul von Hindenburg köztársasági elnök azokat a reményeket, hogy mint „az alkotmány őre" képes lesz megakadályozni a nemzetiszocialisták 1933. januári hatalomátvételét, nem tudta beváltani.

08. 10. K. Schussing osztrák kancellár kétnapos hivatalos látogatásra Budapestre érkezik.

08. 12. Megkezdődik a minisztertanács ülése Veszprémben. A bakonyi minisztertanács Gömbös miniszterelnök reformpolitikai elképzelésének irányelveit dolgozza ki.

09. 13. Lengyelország egyoldalúan felmondja a kisebbségvédelmi együttműködést a Népszövetséggel, s megtiltja kisebbségeinek, hogy közvetlenül a Népszövetséghez forduljanak.

09. 18. A Szovjetunió belép a Népszövetségbe.

10. 03. Megalakul a Magyar-Olasz Társaság Budapesten.

10. 06. Szociáldemokrata küldöttség tárgyal Gömbös miniszterelnökkel. Peyer Károly, Györki Imre és

▶

települések áramellátását a helyi vízmű biztosította.

Ugyancsak tavasszal kezdődtek az autópálya-építkezések. A program keretében 1937-re megépült a Bécs-Budapest-Debrecen autópálya, 1940-re elkészült a Budapest-Szeged és Budapest-Pécs autópálya is. A későbbiekben településrendezési program indult, amely a városi víz- és csatornaellátást, a tömegközlekedést szolgálta, illetve a műemlékek megóvását, várrekonstrukciós munkákat tartalmazott. Ugyancsak a Nemzeti Újjáépítési Terv keretében kezdődött meg a harmincas évek végén a nagyarányú erdőtelepítés – főleg a Duna-Tisza közén, és a földművelés kiterjesztését célzó program, a modern gépi művelésre alkalmas teraszok kialakítása a hegyvidékeken, valamint árasztásos területek létrehozása, illetve az ezekhez kapcsolódó műtárgyak, zsilipek, gátak megépítése – főleg a Tisza mentén.

A munka világával foglalkozó törvények – bevezetve a 48 órás munkahetet – korlátozták a munkaidőt, megállapították az iparágankénti minimálbért, kötelezővé tették a szabadságolást és szabályozták a munkakörülményeket.

A gazdasági verseny korlátozásának céljából bevezették a helyi és iparági kvótákat, amelyek megszabták, hogy egy-egy iparágban, egy-egy településen (településtípusonként eltérő szabályozással) hány vállalkozás működhet, és mekkora volumenű termelést folytathat. E szabályozás elsősorban a kisvállalkozások védelmét szolgálta, hatálya nem is terjedt ki az exportorientált nagyvállalatokra vagy az államilag fontos üzemekre, például a hadianyag-termelő gyárakra.

Végezetül a kormány a szakszervezetekkel és a vállalkozókkal együttműködve kialakította az állami ellenőrzés alatt álló gazdasági kamarák hálózatát. A „törvényes érdekképviseleti rendszer" keretei között a munkáltatókat és a munkavállalókat egyetlen közös szervezetbe tömörítették. A kamarák egyfelől munkajogi döntőbíróságként működtek, másfelől a tőkések állami-társadalmi ellenőrzését is szolgálták.

Ellenfelei azt állították, hogy a jóléti, szociális intézkedésekkel Gömbös egyik célja a szakszervezetek feleslegessé tétele és ezzel az MSZDP-nek mint politikai tényezőnek a megszüntetése volt. Ennek érdekében építette programjába a szociáldemokrata követelések egy részét, az agrárreformot és az általános, titkos választójogot. Mások a diktatúra halálos ölelését látták az új kamarai rendszerben, hiszen ezek után a kormány mind a munkáltatókat, mind a munkavállalókat a markában tarthatta.

Bizonyos tekintetben mindkét vád megállja a helyét. A szociáldemokrácia politikai legyőzése mindig is Gömbös fontos szempontja volt, és vitathatatlanul élt a kamarák adta nyomásgyakorlás lehetőségével. Ám diktatúráról, diktatórikus törekvésekről az egész gömbösi korszak alatt nem beszélhetünk. Magyarországon mindvégig demokratikus többpártrendszer és egyértelmű jogbiztonság állt fenn.

A honvédelem átszervezése

Az ambiciózus miniszterelnök politikai fellépésének kezdetétől, tehát már szegedi tevékenysége során is szívén viselte az ország fegyveres védelmének kérdését, a honvédelem újjáélesztésének, illetve átszervezésének ügyét. Számos beszédben, tanulmányban foglalkozott a kérdés jelentőségével, de csak 1935 derekára került abba a helyzetbe, hogy elképzeléseit valóra válthassa. A hadügyminiszteri tárcát is megtartó miniszterelnök előterjesztésére, június 26-án az országgyűlés elfogadta a Nemzeti Honvédelmi Újjáépítési Tervvel kapcsolatos törvényeket, valamint a korábban elfogadott Nemzeti Újjáépítési Tervhez kapcsolódó kiegészítő rendelkezéseket. Elfogadta a honvédség újrafegyverzésére és kiképzésére vonatkozó törvényeket, megalapította a Nemzetőrséget és a Leventemozgalmat, elrendelte a határ menti erődrendszer kiépítését, és intézkedett a Honvéd Tudományos Intézet megalapításáról.

A Nemzeti Honvédelmi Újjáépítési Terv alapkoncepciója az volt, hogy a trianoni békediktátumban engedélyezett 35 000 fős hadsereget rendkívül ütőképes elitalakulattá kell fejleszteni, amely egy-egy rövid frontszakaszon képes megtörni az ellenség ellenállását. Az ellenség felmorzsolása – háborús helyzetben – az elvileg önkéntes alapon szervezett és megyei igazgatás alatt álló második haderő, a Nemzetőrség feladata lesz. A Nemzetőrség elvi önkéntessége azonban valójában az általános hadkötelezettség helyreállítását jelentette, mert a különféle törvényekben és alsóbb szintű jogszabályokban, sőt a létrehozott ipari és kereskedelmi kamarák szabályzataiban is előírásként szerepelt az elvárt nemzetőrszolgálat. Azaz a törvények életbe léptetése után gyakorlatilag az egész országban új szabályokat hoztak annak érdekében, hogy nemzetőrszolgálatra bírják a lakosságot. Előbb az államigazgatásban, majd a nagyvállalatoknál, végül a különféle gazdasági kamaráknál az iparági kvóták odaítélésének keretében is bevezették ezt a kötelezettséget. 1936 végére már alig akadt olyan munkahely, szinte nem lé-

tezett olyan vállalkozási lehetőség, amelynek ne lett volna előfeltétele az önkéntes nemzetőri szolgálat.

Ugyanilyen formában alakult meg az ifjúság honvédelmi felkészítését szolgáló Leventemozgalom is. A koncepció harmadik lényeges elemét a trianoni határokon kiépítendő erődvonal jelentette. A monumentális beruházás csehszlovák, német és francia példák alapján épült meg. Elrettentő és feltartóztató erejével lehetővé tette azt, hogy katonai konfliktus esetén Magyarország ne egyszerre kerüljön szembe a kisantant országaival, hanem egyenként küzdjön meg szövetségbe tömörült ellenfeleivel, illetve hatékony védelmet nyújtson addig, amíg Magyarország szövetségeseinek várható segítsége megérkezik.

Részben a honvédelemhez kapcsolódott a városi tömegközlekedés fejlesztéséről szóló törvény is, amely a 100 000 főnél nagyobb települések számára előírta a fő közlekedési útvonalak alatt létesítendő földalatti vasút megépítését. A kiépülő alagútrendszer a közlekedési gondok enyhítése mellett természetesen katonai célokat is szolgált, hiszen szükség esetén a lakosság számára óvóhelyként is igénybe lehetett venni.

Ugyancsak a trianoni szerződés megkerülését szolgálta a Honvédelmi Tudományos Intézet felállítása is, amely az elmúlt évtizedben felmerült kutatási eredmények katonai hasznosítását célozta. Az intézet kísérleti telepén elsősorban a korábbi magyar találmányok továbbfejlesztésén fáradoztak. Hermann Oberth és Kármán Tódor vezetésével rakétakísérleteket végeztek, Asbóth Oszkár és ugyancsak Kármán a katonai célú helikopter kifejlesztésén fáradozott, de az Angliából hazahívott Szilárd Leó, az Amerikából visszahívott Neumann János és a fiatal Teller Ede részvételével megindult a nukleáris energia kutatása is. Az intézet rendkívüli eredményei döntő módon járultak hozzá Magyarország nemzetközi pozíciójának megerősödéséhez.

Az erődvonalat és a földalatti vasutakat természetesen a fél évvel korábban felállított közmunkatáborok építették. Az új és nagyarányú feladatokhoz kapcsolódóan most az országgyűlés módosította a korábbi törvényeket, és a munkanélküliek számára kötelezővé tette a közmunkát, illetve kiterjesztette a kényszermunkával büntethető cselekmények és szabálysértések körét. Így megvonta a munkásságtól a sztrájkjogot, s a sztrájkot munkatáborban letöltendő kényszermunkával büntette.

Természetesen az intézkedés elmérgesítette a kormány és annak baloldali ellenzéke közötti viszonyt, s egyre-másra robbantak ki a munkásság és a csendőrség közötti összetűzések. A júliusi hatalmas építőipari sztrájk és annak erőszakos elfojtása hosszú időre megmérgezte a Szociáldemokrata Párt és a kormánypárt közötti viszonyt. Ugyanakkor Gömbös szilárd pozícióján és nagyon is nagy népszerűségén ez már nem változtatott.

Új szövetségi rendszer felé

A kormány azt remélte, hogy az új honvédelmi kezdeményezések nem jelentenek komoly kihívást a nagyhatalmak és a környező államok számára. Abban is bíztak, hogy a Stresa-frontban tömörült országokra Olaszország, Csehszlovákiára Németország, Romániára pedig a Szovjetunió lesz mérséklő hatással. Ennek érdekében Magyarország dinamikus külpolitikai offenzívát indított. Ám mielőtt ennek részleteiről szót ejtenénk, látnunk kell azt is, milyen reményekkel és félelmekkel irányította a kormány a külpolitikát.

A trianoni béke revíziójára a vezető politikai körök két lehetőséget láttak. Az egyik felfogás Gömbös Gyula nevéhez fűződött. Ő a területrevíziót a Dunától délre az olasz, a Dunától északra a német szövetség alapján, Keleten pedig a Szovjetunióra támaszkodva képzelte el. E terv ellenzékét Bethlen és Teleki képviselte. Ők egyetértettek Gömbössel abban, hogy a magyar külpolitikának német orientációt kell megtestesítenie, de a leghatározottabban elutasították a Szovjetunióval való együttműködés lehetőségét. Úgy vélték, hogy helyette az atlanti államokkal kell együttműködni, hiszen egy Angliával, Franciaországgal és minden valószínűség szerint ez Egyesült Államokkal vívandó háború Németország és szövetségesei vereségével végződne, s az egyoldalú elkötelezettség esetén Magyarországnak is osztoznia kellene a bukás következményeiben. Ezért olyan vezetést kívántak, amely biztosítja a németek támogatását az „országgyarapításhoz", de nem sodorja bele az országot Hitler oldalán a várható háborúba.

HITLER LESZÁMOL

Az ún. „hosszú kések éjszakáján" a náci vezetés átfogó tisztogató akció keretében likvidálta az SA-vezetés puccsista elemeit, akik elégedetlenek voltak a régi rezsim uralkodó köreivel kötött kompromisszummal, és teljes hatalomátvételt, erősebb garnitúracserét követeltek. Röhm például egyesíteni akarta saját vezetése alatt az SA és a Reichwehr csapatait, és „második forradalomról" álmodozott. Mivel pedig nem volt hajlandó öngyilkosságot elkövetni, július 1-jén lelőtték. Az akció során megölték a szociális beállítottságú náci „pártellenzék" vezérét, Gregor Strassert, valamint több konzervatív ellenzékit: Schleicher korábbi kancellárt, Edgar Jungot, Papen korábbi kancellár és aktív alkancellár titkárát, valamint Bose tanácsost. A tisztogatási akciót a Nemzetiszocialista Német Munkáspártnak az ellenzékiekkel szembeni eljárásmódja jellemezte: ellenfeleit, mindenekelőtt a kommunistákat és a szociáldemokratákat letartóztatták, megkínozták vagy koncentrációs táborokba zárták.

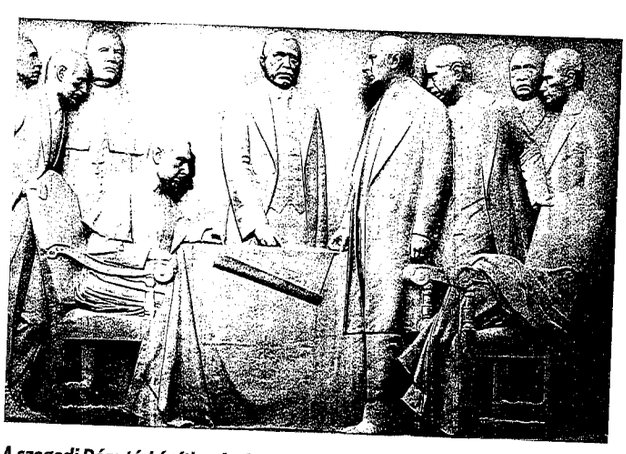

A szegedi Dóm téri építkezéseknek emléket állító dombormű: *Korb Flóris műépítész, Gaál Endre ny. kultúrtanácsnok, Várhelyi József pápai prelátus, Glattfelder Gyula csanádi püspök, Somogyi Szilveszter polgármester, Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, Aigner Károly főispán, Tóth Károly rektor, Rerrich Béla építőművész, a tér tervezője*

KÖZOKTATÁSI REFORM

A Klebelsberg Kunó által megalapozott széleskörű oktatási reformok folytatásaként az 1930-as évektől az iskolázottság emelése vált a politika egyik fontos feladatává. A Gömbös-kormány a nyolcosztályos népiskola kötelezővé tételével erőteljesen demonstrálta népi-nemzeti reformszándékait.

Összevonta az addig ötféle középiskolát, s egységes nyolcosztályos gimnáziummá alakította át. A tanterv gerincét a nemzeti tárgyak, a magyar nyelv és irodalom, a történelem, a föld- és néprajz, a latin és a vallástan alkotta. A jellemnevelés erősítésére az első osztályban bevezették az osztályfőnöki órát. A korlátozott katonai lehetőségek ellensúlyozása érdekében pedig minden évfolyamon megindult a honvédelmi ismeretek oktatása. A továbbtanulási lehetőségek bővülésének hatásaként a népi származású, szegényebb családokból érkező egyetemi és főiskolai hallgatók aránya 1939-ben már meghaladta a 20%-ot.

Mónus Illés sürgős intézkedéseket kér a városi és falusi dolgozó tömegek nyomorának orvoslására. Gömbös sürgős intézkedéseket ígér, de elvárja a sztrájkok és szakszervezeti mozgalmak megfékezését.

10. 09. A jugoszláv király merénylet áldozata lesz.

10. 11. Éhségsztrájkot kezd a tárnában 350, majd közel 1000 pécsi bányász. A sztrájkot a téli segély csökkentése miatt kezdik. Október 15-re 9%-os bérjavítást érnek el; a vállalat őszi és karácsonyi segély kifizetését ígéri.

10. 15. A gyimesvölgyi csángók felkelése.

11. 20. Gömbös meghirdeti a Nemzeti Újjáépítés Tervét.

12. 01. Az országgyűlés elfogadja a Nemzeti Újjáépítési Tervhez kapcsolódó törvényeket.

12. 01. A Sztálin riválisának tekintett Szergej Kirov leningrádi pártvezető meggyilkolása. Az azonnal elfogadott rendszabályok utat nyitnak az állami terrornak.

1935

01. 11. Nyíregyházán mintegy 200 munkanélküli jelentkezésével megalakul az első közmunkatábor.

01. 13. Népszavazást tartanak a Saar-vidéken. A nagy többség Németország javára dönt.

03. 01. Visszacsatolják a Saar-vidéket.

03. 07. Hitler a demilitarizált Rajna-vidékre bevonulva felmondja az 1925. évi locarnói szerződést.

03. 16. Németországban visszaállítják az általános hadkötelezettséget.

03. 20. A csendőrök belelőnek egy kisgazdapárti gyűlésre várakozó tömegbe.

04. 01. Budapesten megkezdi működését a Kábítószereket Ellenőrző Központi Szerv.

04. 14. A „Stresa-front": Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország a szerződések egyoldalú felmondásával szemben foglal állást.

04. 23. Az elfogadott új lengyel alkotmány az elnöki hatalmat megerősítve felszámolja a parlamentarizmus maradványait is („Áprilisi Alkotmány").

05. 01. A magyar külügyminiszter Rómában tárgyal a „Stresa-front" állásfoglalásáról és a Magyarországon bevezetés előtt álló hadügyi reformokról. Ciano biztosítja arról, hogy az elképzelések nem lépik át a nyugati hatalmak ingerküszöbét, ám ha mégis, akkor Olaszország kiáll magyar szövetségese mellett.

05. 02. Kölcsönös segítségnyújtási szerződés Franciaország és a Szovjetunió között 5 évre.

►

GÖMBÖS A SZÉLSŐSÉGEK ELLEN

Gömbös Gyula miniszterelnök január 14-i nyilvános beszédében erőteljesen kritizálta a szélsőjobboldali nemzetiszocialista rohamcsapatokat szervező Festetics Sándor grófot. Hamarosan komolyabb intézkedésekre is sor került. A kormány sem a szélsőjobb, sem a szélsőbal előretörését nem akarta eltűrni. Gömbös, annak ellenére, hogy mind a fasiszta Németországgal, mind a kommunista Szovjetunióval jó viszonyra törekedett, a kommunista és a fasiszta szervezeteket egyaránt üldözte. Ezek a kezdeményezések ugyanis ellene mondottak nemzeti egységről vallott nézeteinek. „...vannak, akik idegen, általam nagyra becsült nemzet hivatalos jelvényével akarnak Magyarországon propagandát folytatni. Ha nacionalisták ők, úgy tudniuk kellene, hogy nacionalistának sohasem szabad utánozni, nem szabad másolni, hanem egész gondolatvilágának itt kell gyökereznie. Nem lehet kedves nekünk az a politika, amelyet idegenből hoztunk..."

Hasonlóképpen nyilatkozott a baloldali mozgalmakról is: „A magyar munkásság ne külföldön keressen testvéreket és barátokat magának, de Magyarországon találja meg testvéreit, elsősorban a magyar miniszterelnökben, aki testvéri szeretettel fog minden munkáskérdéssel foglalkozni!"

Gömbös számos vitában utasította el a „grófok" véleményét, s hangoztatta, hogy egy új, vesztes háború elkerülésének legfőbb garanciáját nem a nyugati hatalmakban, hanem az erős Magyarországban kell látni.

Abban azonban egyetértés volt Gömbös és a konzervatív körök között, hogy a németbarát külpolitika feltételezi a belső fasizálódást, a szovjet orientáció pedig a baloldal megerősödését hozhatja. A belpolitikában tehát a miniszterelnök a fasiszta pártok és irányzatok visszaszorítását ugyanolyan fontosnak tartotta, mint a kommunista, szociáldemokrata mozgalmak meggyengítését. Ám e törekvését ugyanúgy nem érhette el Hitler, illetve Sztálin jóváhagyása nélkül, mint ahogyan revíziós terveiben, illetve ekkor még csak haderő-fejlesztési stratégiájában is meg kellett nyernie a két diktátor támogatását. Szerencsére a mindinkább elmélyülő gazdasági kapcsolatok alapot adtak ez irányú tárgyalások megkezdésére is.

Még a haderőfejlesztés megkezdése előtt tájékoztatta a magyar kormány olasz szövetségesét a tervezett magyar lépésekről. A magyar külügyminiszter 1935 májusában, Rómában tárgyalt a Stresa-front állásfoglalásáról és a Magyarországon bevezetés előtt álló hadügyi reformokról. Ciano olasz külügyminiszter biztosította arról, hogy az elképzelések nem lépik át a nyugati hatalmak ingerküszöbét, ám ha mégis, Olaszország kiáll magyar szövetségese mellett.

A reformok meghirdetését követően, július derekán Gömbös első útja az új partnerhez, Sztálinhoz vezetett. A magyar miniszterelnök három nyugtalanító kérdésre várt választ, egyrészt arra, hogy a Komintern közelmúltban hozott határozata – amely a fasizmus elleni harcra hívott föl – vajon érvényes-e Magyarországra. Sztálin a leghatározottabban kijelentette, hogy Magyarországot nem tekinti fasiszta diktatúrának, tekintettel arra, hogy itt szabadon működnek a politikai pártok és jelentős mértékben biztosítják a munkásosztály jogait. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a baloldali pártokkal való magyar együttműködés gördülékenyebbé tenné a szovjet-magyar viszony fejlődését.

Gömbös másik felvetése a revízió kérdése volt. E tekintetben a közelmúltban megkötött szovjet-csehszlovák kölcsönös segítségnyújtási egyezményről, illetve a Romániával szemben kialakítandó közös álláspont lehetőségéről kérdezte Sztálint. Sztálin közölte, hogy a Szovjetunió nem kíván fegyveres konfliktusba bocsátkozni szomszédjaival, és általában sem találja célravezetőnek a háborút, mint a konfliktusok megoldási módját. Ám, ha a nyugati hatalmak között – esetleg egy csehszlovák-

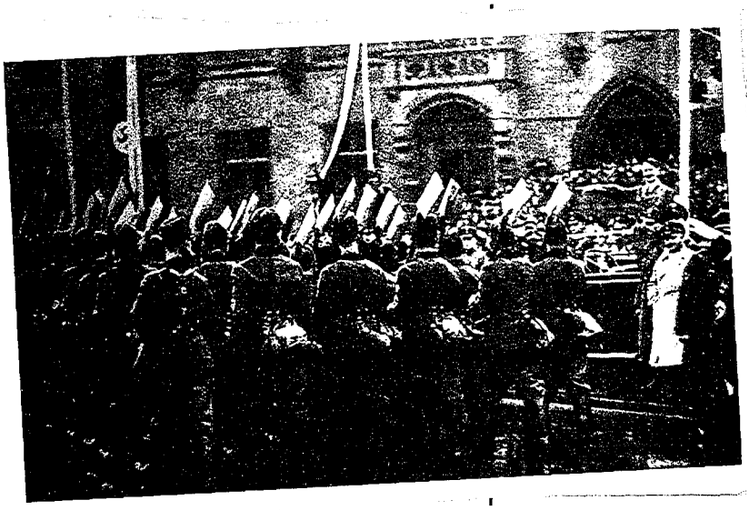

A BÉKERENDSZER MEGINGÁSA

A Saar-vidéket, amely addig népszövetségi igazgatás alatt állt, Adolf Hitler jelenlétében, a német lakosság ujjongása közepette, ünnepélyes aktus keretében helyezték a nemzetiszocialista Josef Bürkel körzetvezető ellenőrzése alá. Mindezt megelőzte a Saar-vidék politikai jövőjéről – a versailles-i békeszerződésben előírt – január 13-án megtartott népszavazás, amelyen az érintett lakosság 91%-a Németország mellett foglalt állást. A nemzetiszocialista Németország a Saar-vidék visszaszerzésével megnövelte külpolitikai tekintélyét. Hitler kihasználva a lelkesedést, a versailles-i rendelkezéseket megszegve bejelentette az általános hadkötelezettség visszaállítását.

Az intézkedésre Mussolini részleges mozgósítással válaszolt, s ennek hatására rendkívüli módon lehűlt a német-olasz viszony. Mussolini, hogy Németországgal szembeni pozícióit megerősítse, háromhatalmi találkozót hívott össze Stresában.

GYILKOSSÁG MINT POLITIKA

Horvát és macedón nacionalisták október kilencedikén egy hivatalos látogatás alkalmával Marseille-ben meggyilkolták Sándor jugoszláv királyt. A merényletnek Louis Barthou francia külügyminiszter is áldozatául esett. Sándor a soknemzetiségű jugoszláv államban a síkraszállt a szerbek vezető szerepe mellett. A királyi központosító törekvésekkel főként a horvát lakosság állt szemben, s ez sokszor kormányválságot váltott ki. Sándor ezért királyi diktatúrát vezetett be Jugoszláviában.

A Népszövetségben a jugoszláv külügyminiszter Magyarországot vádolta azzal, hogy köze volt a király meggyilkolásához, amennyiben szerepet játszott horvát usztasák kiképzésében.

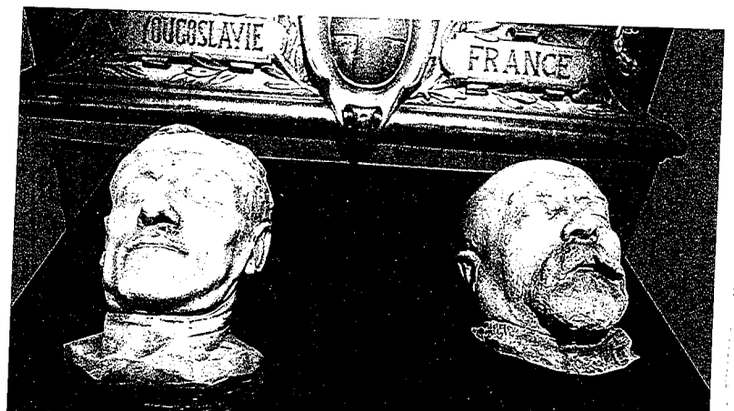

Sándor jugoszláv király és Louis Barthou francia külügyminiszter halotti maszkja

német szembenállás miatt – háború robbanna ki, akkor a békekötés és európai rendezés keretében a Szovjetunió a leghatározottabban fellép a versailles-i békerendszer igazságtalanságainak orvoslása érdekében.

A tárgyalások során Gömbös alapvető célját elérte, azaz a Szovjetunió támogatását megszerezte honvédelmi programjához, ám ekkor még további együttműködésre, esetleges katonai szövetségre egyáltalán nem lehetett gondolni.

Mint arról munkatársainak beszámolt: „Sztálinnak nincsenek illúziói a versailles-i rendszer szilárdságát illetően. A locarnói szerződést elemezve kijelentette: aki azt hiszi, hogy Németország belenyugszik ebbe, az csodában hisz. Mi biztosítja, hogy a békerendszer, amely törvényesíti és jogilag szentesíti azt, hogy Németország elvesztette Sziléziát, a danzigi korridort és Danzigot, hogy Ukrajna elvesztette Galíciát és Nyugat- Volhíniát, hogy Belorusszia elvesztette nyugati részét, hogy Magyarország elvesztette területének kétharmadát – mi biztosítja, hogy ennek a békének nem lesz ugyanaz a sorsa, mint a régi francia-porosz szerződésnek, amely a francia-porosz háború után Franciaországtól elszakította Elzász-Lotaringiát? A versailles-i rendszer újabb európai háborúval fenyeget."

Mindazonáltal Sztálin tudomásul vette, hogy Magyarországnak az egyre kiszámíthatatlanabb helyzetben joga van saját védelméhez, és semmiképp sem tekinthető a békeszerződés megszegésének a tervezett erődvonal megépítése. Ugyanakkor a szovjetek igyekeztek a lehető legtöbb hasznot húzni a magyar kapcsolatból. A magyar ipari és mezőgazdasági termékek importja a harmincas években hozzájárult Oroszország talpra állásához.

A Politikai Bizottság arról is döntött, hogy a Szovjetunió igénybe veszi a magyar katonai szakértők munkáját, vagyis a munka nélküli tisztek és műszaki szakemberek segítségét a Vörös Hadsereg kiképzésében. Viszonzásul az oroszok megengedték a magyar hadmérnököknek, hogy orosz földön folytassák azokat a kísérleteket, amelyeket a versailles-i béke értelmében nem végezhettek Magyarországon.

PUCCSKÍSÉRLETEK AUSZTRIÁBAN

Az ausztriai helyzetet évek óta a gazdasági válság, a munkanélküliek nagy száma, a munkásmozgalom aktivitása, a Köztársasági Védőszövetség (az osztrák szociáldemokraták fegyveres szervezete) és a jobboldali Heimwehr, valamint a nemzetiszocialisták terrorakciói jellemezték. Az 1932 óta hivatalban lévő Dollfuss kancellár a válságot tekintélyelvű, rendi államrendszer létrehozásával és a demokratikus elvek háttérbe szorításával kívánta orvosolni.

1933. július 25-én az osztrák nemzetiszocialisták puccskísérletet hajtottak végre. A lázadók benyomultak a kancellári hivatalba és az osztrák rádióstúdióba. Dollfussra menekülés közben rálőttek, s a kancellár a délután folyamán belehalt sérüléseibe. A rendőrség azonban a rádió épületében legyűrte a puccsistákat, akik hamarosan mindenhol megadták magukat. A következő napok folyamán a kormány a szövetségi tartományokban is felszámolta a felkeléseket.

A puccskísérlet hírére Mussolini mozgósította az olasz csapatokat, amelyek fel is vonulnak az osztrák határon. A Duce ugyanis határozottan ellenezte a fasiszták által támogatott német-osztrák egyesülés gondolatát.

Az osztrák nácik lázadásával azonban nem értek véget Ausztria megpróbáltatásai. 1934 februárjában kiéleződtek az ellentétek a kormány és a szociáldemokraták között. A Köztársasági Védőszövetség a munkásotthonok átkutatására lövésekkel választolt. A felkelés Bécsből átterjedt Ausztria más részeire is. A kormány Bécsben és az érintett szövetségi tartományokban statáriumot rendelt el, és Bécsben tüzérséget vetett be a felkelőkkel szemben. Betiltották az Ausztriai Szociáldemokrata Pártot, február 14-én pedig feloszlatták a szabad szakszervezeteket. A harcok azonban még február 15-éig elhúzódtak.

KÖZMUNKATÁBOROK MAGYARORSZÁGON

A közmunkaprogramok szervezését nem pusztán kényszerű szükség, de elvi elkötelezettség is motiválta. A kor jellemző felfogása szerint a társadalom célja és értelme a közös erőfeszítés a közös létfenntartás érdekében. A kapitalizmus e megközelítés szerint hibás rendszer, mert sem a közös erőfeszítésben való részvételre, sem a létfenntartásra nem ad lehetőséget a társadalom minden tagjának. A közmunkaprogramok azonban elvileg mindkettőt biztosítják.

A struktúra élén a Nemzeti Közmunka Igazgatóság állt, amelynek megyei, illetve helyi hatóságai szervezték a munkásokat, illetve a munkalehetőségeket. A jelentkező munkanélkülieket – különféle településrendezési tervek keretében – igyekeztek helyben munkához juttatni, ám ha erre nem volt lehetőség, akkor az országos adattárba került a nevük, s hamarosan valamelyik településen vagy valamelyik nagy építkezésen munkához juthattak. A területi struktúra mellett kialakítottak egy Tervigazgatóságot is, amelynek feladata az egyes nemzeti kezdeményezések megvalósítása volt. Az építkezésekre az ország minden részéről toboroztak munkásokat, s azokat az építkezés helyszínén kialakított barakktáborokban helyezték el.

Sokan hasonlították e közmunkatáborokat a náci koncentrációs táborokhoz, ám ez az összevetés teljességgel alaptalan. A magyarországi közmunkatáborokban a dolgozók családjaikkal együtt szabadon élhettek, elhagyhatták a tábor területét és fizetést kaptak munkájukért. Igaz, jövedelmüket a tábori boltokban kellett levásárolniuk, mert a gazdasági vezetés arra törekedett, hogy a közmunkaprogram minél kisebb befolyással legyen a termelő gazdaságra.

Ugyanakkor már hozzá kell tennünk azonban, hogy már a kezdeti időkben kialakultak a jóval szigorúbb kényszermunkatáborok, ahova az enyhébb bűncselekmények elkövetőit internálták. Ám ezek az intézmények sem vethetőek össze a szovjet és német haláltáborokkal.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

05. 16. Feltételes szovjet-csehszlovák kölcsönös segítségnyújtási szerződés Prágában, amely csak akkor lép életbe, ha Franciaország is segítséget nyújt.

05. 25. Hitler deklarálja, hogy – a Memel-vidék miatt Litvánia kivételével – valamennyi európai állammal kész megnemtámadási egyezményt kötni.

06. 01. Ribbentropot különleges megbízatással rendkívüli követté nevezik ki.

06. 13. Gömbös Gyula miniszterelnök bejelenti a Nemzeti Újjáépítési Terv második lépcsőjének, a Nemzeti Honvédelmi Újjáépítési Tervnek a megvalósítását. A terv a trianoni békediktátum megkerülésével, illetve csekély mérvű megszegésével jelentős katonai fejlesztéseket ír elő.

06. 24. Sztrájkba lép 1600 munkás a Csepeli Posztógyárban.

06. 18. A Franciaország megkerülésével kötött angol-német flottaegyezmény értelmében 100:35 lesz a két hadiflotta aránya. Az egyezmény szétrobbantja a „Stresa-frontot".

06. 26. Az országgyűlés elfogadja a Nemzeti Honvédelmi Újjáépítési Tervvel kapcsolatos törvényeket, valamint a korábban elfogadott Nemzeti Újjáépítési Tervhez kapcsolódó, kiegészítő rendelkezéseket.

06. 27. Rákosi Mátyást, a Tanácsköztársaság népbiztosát a kommün alatt elkövetett törvénytelenségekért életfogytiglani fegyházra ítéli a bíróság.

07. 05. Az Egyesült Államokban biztosítják a szakszervezetek szabad működését.

07. 07. A Népszava cikket jelentet meg a Szociáldemokrata Pártnak a fasizmus elleni küzdelemben követendő politikai feladatairól.

07. 13. Kereskedelmi szerződés jön létre a Szovjetunió és az Egyesült Államok között.

07. 15. Gömbös Gyula ismét Moszkvába látogat. A megbeszélések során elsősorban a magyar-szovjet kereskedelmi kapcsolatok bővítéséről tárgyalnak.

07. 25. A Komintern meghirdeti a népfront eszméjét. Sztrájkba lép mintegy 10 ezer fővárosi építőmunkás béremelésért. A sztrájkot az új intézkedések alapján letöri a kormány. Mintegy 2 000 munkást visznek kényszermunkatáborba. Az intézkedéseket nem utolsósorban azért meri megtenni a kormány, mert immár maga mögött tudja a Szovjetunió támogatását.

08. 14. Habsburg Ottó császári trónörököst 835 osztrák település választja tiszteletbeli polgárává.

08. 16. Megkezdődik a Szocialista Munkásinternacionálé Végrehajtó Bizottságának ülése Brüsszelben. A Magyarországi Szociáldemokrata Pártot Buchinger Manó, a franciaországi magyar emigráns Világosság-csoportot Rónai Zoltán képviseli.

08. 18. A Német Birodalmi Törvény megtiltja, hogy állami képviselő előtt kössön házasságot egy árja és nem árja pár.

08. 31. A „Sztahanov-mozgalom" fokozza a teljesítményt.
Franklin D. Roosevelt aláírja az első semlegességi törvényt.

09. 15. A nürnbergi törvények diszkriminálják a zsidókat.

09. 26. Gömbös miniszterelnök négynapos hivatalos látogatásra Berlinbe érkezik.

Más légkör fogadta a miniszterelnököt néhány hónap múlva, szeptember végén Berlinben. A tárgyalások során fordulat következett be az eddigi német-magyar kapcsolatokban. Hitler arra kérte Gömböst, hogy Magyarország támogassa a német külpolitikát. Ennek két legfontosabb célja ekkor az Anschluss és Csehszlovákia szétzúzása volt. Hitler ígéretet tett, hogy amennyiben Magyarországtól támogatást kap Ausztria megszállásához, akkor átengedi Burgenlandot, és százszázalékosan elismeri a Csehszlovákiával kapcsolatos magyar igényeket.

Hitler kifejtette, hogy Csehszlovákia felosztásának legfőbb akadálya a kisantant, amelynek megbontásában is fontos szerepet játszhat Magyarország. E tekintetben elsősorban a Jugoszláviával kapcsolatos rendezést javasolta.

Gömbös felhívta a figyelmet a Szovjetunió kétértelmű magatartására, ám lényegében elfogadta Hitler érvelését, és az északi és nyugati revízió fejében egyelőre lemondott Délvidék visszaszerzéséről. A miniszterelnök ugyanis – mint reálpolitikus – tisztában volt azzal, hogy a jelen nyereségei sokkal fontosabbak egy esetleges holnapi eredménynél. A tárgyalásokon Romániáról nem esett szó.

A megbeszélések során Hitler ígéretet tett arra, hogy nem támogatja a kormány jobboldali ellenzékét.

Gömbös azonban külön is tárgyalásokat folytatott Göringgel, akivel őszinte baráti viszonyba került. A veszélyesen kiéleződő nemzetközi helyzetben a magyar kormánynak minden óvatosságára szüksége volt, hogy gazdasági partnerei, szövetségesei és ellenfelei között sikeresen képviselje a nemzeti érdekeket. Szerencsére az elkövetkezendő rövid békeévek elég időt adtak ahhoz, hogy Magyarország minden szempontból felkészülten, megerősödve fogadja a váratlan és kiszámíthatatlan helyzeteket.

A NÉMET FORDULAT

Adolf Hitler, kihasználva a Genfben ülésező, a Népszövetség által szervezett leszerelési konferencia meghiúsulását, békés szándékainak hangoztatása mellett, 1933. október 19-én bejelentette Németország kilépését a Népszövetségből.

A hadsereg parancsnokai előtt Hitler már 1933. február 3-án megfogalmazta céljait. Belpolitikájában a pacifizmus, a marxizmus, a demokrácia megsemmisítésére és az ifjúság harci elszántságának fokozására törekedett, azaz arra készült, hogy Németország képes legyen fegyveresen is megvédeni érdekeit. Külpolitikájában – noha egészen a háború kitöréséig hangoztatta békés szándékait – a versailles-i szerződés elleni harcot és a terjeszkedő politikát képviselte.

A Népszövetségből történő kilépés mindenekelőtt Franciaország bizalmatlanságát váltotta ki, és Hitler külpolitikai elszigetelődéséhez vezetett. Egyúttal abba az irányba hatott, hogy Németország egyetlen „természetes szövetségesével", Magyarországgal fűzze szorosabbra a kapcsolatokat. A versailles-i békerendszer fellazításában érdekelt hatalmak között – Gömbös aktív diplomáciájának is köszönhetően – körvonalazódni kezdett egy német-magyar-szovjet-olasz szövetség. Az új hatalmi tömb lehetősége ellen minden eszközzel fellépett a békerendszer legfőbb haszonélvezője, Franciaország.

A SZOVJET FORDULAT

Részben a magyar-szovjet kapcsolatfelvételnek, Gömbös moszkvai útjának is betudható az az igyekezet, amellyel Franciaország azon fáradozott, hogy a Szovjetuniót felvegyék a Népszövetségbe. A francia külpolitika ugyanis azt remélte, hogy a nemzetközi elismerésnek számító felvételért, illetve azért, hogy a nyugati hatalmak feladják a kommunista állam elszigetelésére irányuló politikájukat, Moszkva hajlandó lesz elismerni a versailles-i békerendszert, s inkább választja a nemzetközi stabilitást, mint az akkor még bizonytalan olasz-magyar-német szövetséget.

A francia törekvéseknek megfelelően a Szovjetuniót 1934. október 18-án, 59. államként felvették a Népszövetségbe, ahol a Tanács állandó tagja lett. A javaslat mellett harmincnyolc állam, ellene három szavazott, négy ország tartózkodott, hétnek a képviselője pedig távol maradt.

Székfoglaló beszédében Makszim Litvinov szovjet külügyi népbiztos elismerte a Népszövetség Egyezségokmányát. Az eddig demarkációs vonalnak minősített dnyeszteri román-szovjet határ tudomásul vételével pedig Moszkva belenyugodott Besszarábia román annexiójába.

A szovjet fordulat Magyarország külpolitikai kudarcának is tekinthető volt, hiszen a frissen kialakult magyar-szovjet kapcsolatok immár csak gazdasági jelentőséggel bírtak, s elvesztették külpolitikai jelentőségüket.

EUGENIKA – „A JÓ SZÜLETÉS TUDOMÁNYA"

Az eugenika a genetikának a fajelmélettel, az emberi „fajnemesítéssel" összekapcsolódott, és így a második világháború utánra szalonképtelenné vált ága. Elsősorban a náci ideológia tette hírhedtté, noha a náci eugenikusok szinte semmi újat nem tettek hozzá a már a tizenkilencedik századtól kialakuló elmélethez. Darwin és Mendel felfedezései már akkoriban megváltoztatták az emberi természetről kialakított addigi képet. Immár az emberre is érvényesnek tekintették a természet törvényeit, így az emberi tulajdonságokat is örökletesnek ismerték el. Az akkori tudomány persze még nem volt biztos abban, mi az öröklődő és mi nem. Öröklődőnek tekintették az értelmi képességet, így a butaságot, valamint a bűnözői hajlamot, a betegségekre való fogékonyságot és az alkoholizmust is. Így természetesen a rosszabb körülmények között élő alsóbb néprétegeket rosszabb genetikai állományúnak feltételezték. Az emberi tulajdonságokat népekhez – fajokhoz – kötődőnek tartották, így lehettek „jobb" és „gyengébb" állományú népek, fajok. A kor darwinizmussal keveredett társadalomelmélete, a szociáldarwinizmus a különböző népek, sőt társadalmi rétegek küzdelmét a fajok harcaként értelmezte. Ha pedig a természet törvényei – a túlélésért folytatott harc, a természetes szelekció – az emberre is érvényesek, akkor miért ne lehetne az emberek esetében is – mint a növénynemesítésben vagy az állattenyésztésben – a jó tulajdonságokat továbbörökíteni és a rosszak átörökítését megakadályozni?

A századelőn az eugenika mint elfogadott tudomány gyorsan terjedt Európában és főleg az Egyesült Államokban. Sorra alakultak az ilyen irányú intézetek. Végül az eugenika megjelent a törvénykezésben is, elsőként az Egyesült Államokban. 1915-re 28 állam törvénykezése tette semmissé fehérek és feketék házasságát (Virginia állam e törvényét csak 1967-ben törölték el!). 1907-ben hozták meg az első eugenikai törvényt a „degeneráltak" sterilizálásáról, és 1931-re már 27 amerikai államban létezett a súlyos értelmi fogyatékosok sterilizálását előíró törvény. Akkorra már Európa több országában volt hasonló törvény, Svájcban és a skandináv országokban is (Svédországban egészen 1976-ig volt hatályban a sterilizációs törvény úgy, hogy alkalmazták is!). 1913-tól az USA Bevándorlási Hivatala faji alapon is korlátozta a bevándorlási engedélyek kiadását, egyes „fajokat" ugyanis rosszabb képességűnek könyveltek el, ezeket pedig nem akarták beengedni az országba. Az 1924-ben megalkotott (és csak 1965-ben visszavont!) törvénnyel elsősorban a kelet- és dél-európai bevándorlók számát akarták korlátozni.

A tudományos világ soha nem támogatta egységesen az eugenikát. Az ellenzők tábora idővel egyre nőtt, és az 1930-as évekre a korábbi támogatók nagy része is az eugenika ellen fordult. Igazából azonban a náci Németország faji törvényei voltak azok, amelyek valóban elrettentették a tudósokat és támogatóikat az eugenika művelésétől. Igaz, eleinte a nácik is csak azt tették, ami máshol már megvalósult: 1933-ban, hatalomra kerülésük évében bevezették az értelmi fogyatékosok sterilizálását. Az 1935. évi nürnbergi faji törvények azonban túlmentek minden más állam addigi faji törvényeinél.

A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt 1935-ös, szokásos nürnbergi évi nagygyűlése alkalmából a Reichstag két törvényt fogadott el. Az állampolgárságról szóló jogszabály értelmében csak „német vagy rokon vérű" egyén minősült az állampolgári jogok teljességét élvező „birodalmi polgárnak", minden más kategóriához tartozók csak „alattvalók" lehettek. A német „vér és becsület védelméről" alkotott törvény megtiltotta a házasságot és a házasságon kívüli nemi kapcsolatot zsidók és német vagy rokon vérűek között. A végrehajtási utasítás szerint zsidónak tekintendő az, akinek három nagyszülője zsidó, valamint az, akinek két nagyszülője zsidó és a törvény életbelépésekor az izraelita hitfelekezet tagja vagy zsidónak házastársa. A nürnbergi törvények jogi alapot szolgáltattak a zsidóság megkülönböztetéséhez és üldözéséhez, később zsinórmértékül szolgáltak a német hatalmi övezet országainak antiszemita intézkedéseihez. Az 1939. évi eutanáziatörvény gyakorlatilag a fogyatékosok fizikai megsemmisítését jelentette. A náci fajelmélet és törvények után az eugenikáról nem lehetett többé tudományként beszélni.

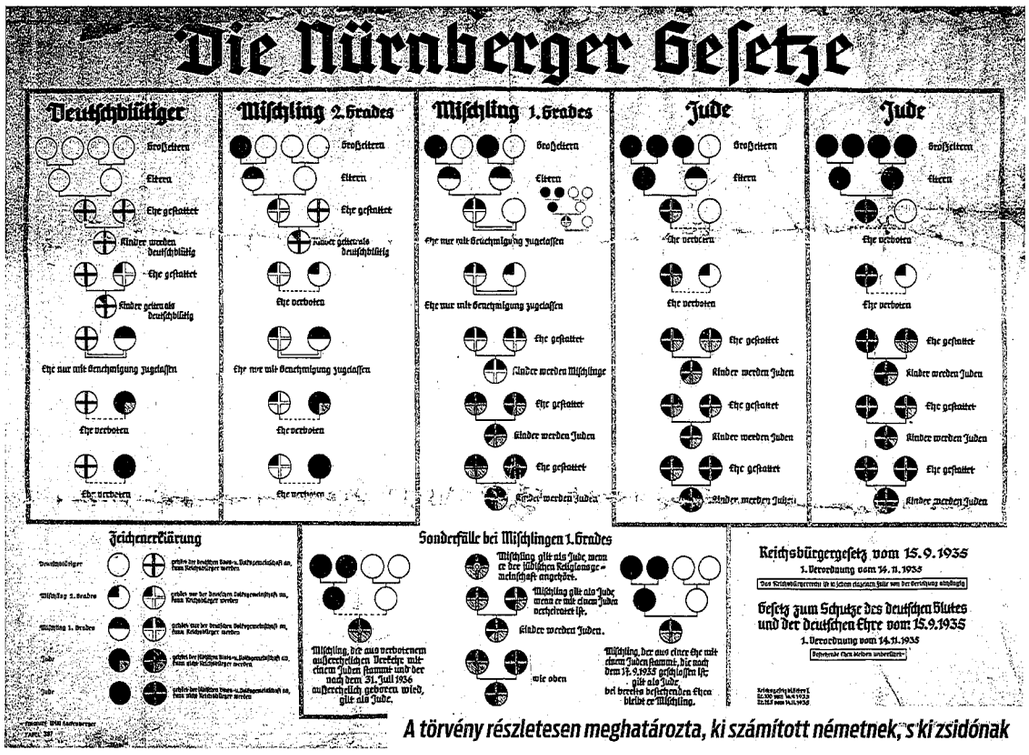

A törvény részletesen meghatározta, ki számított németnek, s ki zsidónak

CSENDŐRSORTŰZ

Az 1935. március 31. - április 7-re kiírt képviselőházi választások előtt Gömbös Gyula miniszterelnök egyezményt kötött Eckhardt Tiborral, az ellenzéki Független Kisgazdapárt vezérével. A megállapodás értelmében a választásokat a nyílt szavazás dominanciája alapján bonyolítják le, a kormányzat azonban „korrekt viselkedéssel" lehetővé teszi legalább 40-50 kisgazdapárti mandátum megszerzését.

A megállapodás azonban semmissé vált, amikor 1935. március 20-án, a gyomai választókerülethez tartozó Endrőd községben a csendőrök belelőttek egy kisgazdapárti gyűlésre várakozó tömegbe. Hatan a helyszínen, ketten később a kórházban haltak meg, sokan megsebesültek. A magyar választások történetében a párját ritkító vérengzés oka az volt, hogy a kisgazdapárti jelölt késett a gyűlés meghirdetett időpontjához képest, az egybegyűltek a főszolgabíró feloszlató utasításának nem engedelmeskedtek, mire eldördültek a fegyverek.

A Gömbös és Eckhardt között kialakulóban lévő együttműködést csak hosszas tárgyalások után sikerült újraéleszteni.

3. fejezet

A FORDULAT

A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

1935

10. 02. Megkezdik a Bodor-kút építését a Margitszigeten.

10. 03. Olaszország megtámadja Etiópiát.

10. 07. A Népszövetség tanácsa Olaszországot agresszorrá nyilvánítja. Javasolja továbbá Olaszország ellen pénzügyi és gazdasági szankciók életbe léptetését.

10. 09. Velics László felszólal a Népszövetségben. A magyar főmegbízott az Olaszország elleni megtorló rendszabályok miatt tiltakozik.

10. 10. Ellenzéki politikusok gyűlést tartanak a Vas megyei Körmenden. A polgári liberális ellenzék és a legitimista nagybirtokosok szövetséget kötnek Gömbös miniszterelnök diktatórikus törekvései ellen.

10. 15. A szociáldemokrata képviselők az országgyűlés külügyi bizottságának sürgős összehívását követelik az Olaszországnak Etiópia elleni agressziója következtében előállott helyzet megtárgyalására. A bizottságot október 22-re összehívják.

10. 24. Gróf Bethlen István a képviselőházban nagy beszédben támadja a Gömbös-kormányt.

1936

01. 20. Meghal V. György brit uralkodó.

01. 21. A Nemzeti Egység Pártja évnyitó értekezletet tart. Bejelentik, hogy Gömbös miniszterelnök és Kozma Miklós belügyminiszter ellentétei elsimultak. A párt vezére Gömbös Gyula; elnöke Ivády Béla, főtitkára Marton Béla. A pártvezetés elsősorban az ellenzéki támadásra válaszul elhatározza, hogy komolyabb együttműködésbe kezd a szociáldemokratákkal.

02. 29. Németország deklarálja, hogy visszatér a Népszövetségbe, ha visszakapja gyarmatait, remilitarizálhatja a Rajna-vidéket, s engedményeket kap a tengeri haderők paritásában.

03. 07. Németország egyoldalúan felmondja a locarnói szerződést, és hadseregével bevonul a demilitarizált Rajna-vidékre.

06. 08. Budapesten ülésezik a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága.

06. 17. Heinrich Himmler birodalmi SS-vezetőt nevezik ki a német rendőrség főnökévé.

06. 27. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Egység Pártja tárgyalásai.

07. 01. Ausztriában törvény hatálytalanítja a Habsburg-család kiutasítását, és visszaadja a család kisajátított birtokának egy részét.

07. 01. Fabinyi Tihamér pénzügyminiszter Londonban, Winchkler István kereskedelemügyi miniszter Rómában folytat tárgyalásokat.

►

Gömbös 1932-es hatalomra kerülése óta Magyarország gyökeresen át kult. A világgazdasági válság hatásait sikeresen védte ki a kormányfő lentős nemzetközi kereskedelmi szerződésekkel enyhítette az – elsősor mezőgazdasági – piacvesztést, rendkívüli közmunkaprogramokkal szán ta fel a munkanélküliséget, megfontolt jogszabályokkal védte a kisterm ket, kisvállalkozásokat. A válságot egy megújult, átalakult, munkaked fűtött, alkotó lendülettel átitatott Magyarország hagyta maga mögött.

A kormánypárt és Gömbös népszerűsége elképesztő magasságokba en kedett, ám természetesen a kormány ellenzéke is egyre határozottabl lépett fel a sikeres miniszterelnökkel szemben. Mind a szociáldemok ta, mind a konzervatív körök igyekeztek Gömböst valamiféle diktátor beállítani, ami – noha egyértelműen túlzás – azért vitathatatlanul hor lappangó igazságelemeket. Gömbös a harmincas évek derekán megbuk hatatlan kormányfő volt. Érdemeit nem csupán a gazdasági és politikai s bilitás megteremtése tekintetében ismerték el a kortársak, hanem nem közi viszonylatban is új Magyarországot teremtett.

A megerősödő német-magyar szövetség, a kibontakozó Moszkva-Bu pest együttműködés és persze a hagyományos olasz-magyar barátság t rében az európai országoknak, különösen a kisantant-államoknak elő utóbb újra kellett értelmezniük Magyarországhoz fűződő viszonyukat.

A békerendszer megingása

Az európai hatalmi átrendeződésnek azonban nem Magyarország volt a legfontosabb szereplője. Az 1935-tel kezdődő rendkívüli változások nyitányát a békeszerződések pontjait egyoldalúan felmondó Németország kezdte meg a hadkötelezettség visszaállításával. Ekkor még egyértelműen elítélte a nemzetközi közvélemény a német lépéseket, de néhány dorgáló szónoklat elmondásán túl egyébre nem futotta a nagyhatalmaktól. A fordulatot, az igazi hatalmi-szövetségi átrendeződést Olaszország kezdeményezte azzal, hogy október elején megtámadta Etiópiát. A nemzetközi felháborodás dacára Mussolini kitartott hadjárata mellett, annak árán is, hogy napokon belül felbomlott az éveken át kovácsolt Stresa-front, amelynek vissza kellett volna tartania Németországot a határain való túlterjeszkedéstől.

A franciák és a britek „a német expanzionizmus", különösen az Ausztriával való egyesülés megakadályozásának hatékony eszközét látták a szövetségben, és az utóbbi megakadályozása Olaszországnak is alapvető érdeke volt. Ám amikor Olaszország lerohanta Abesszíniát, az nem csupán a Népszövet veinek megsértését jelentette, de nyilv agresszióként értékelte mind az angol, francia közvélemény.

A Népszövetség alig egy héttel a rú kirobbanása után Olaszországot a szorrá nyilvánította, és kezdeményezte a pénzügyi és gazdasági szankciók léptetését. A brit és a francia kormány Hoare-Laval-paktum néven titkos egye kötött Mussolinivel, amelyben Olasz megkapta Abesszínia kétharmadát, ám kiszivárgott a megállapodás, Franciao ban és az Egyesült Királyságban is ha botrány kerekedett. Samuel Hoare brit l államtitkárnak le kellett mondania, a Laval-paktumot felmondták, s Olasz elvesztette korábbi szövetségeseit.

Magyarország hagyományos orient nak megfelelően, s kezdetben a nyugat makkal egyetértésben ugyancsak Olasz got támogatta. A magyar főmegbízott, László a Népszövetségben az Olasz elleni megtorló rendszabályok ellen tilta Ugyanakkor a hazai szociáldemokrata selők az országgyűlés külügyi bizottsá sürgős összehívását követelték az etióp

megtárgyalására. Érdemben azonban nem tudták befolyásolni a kormány külpolitikáját.

A népszövetségi szankciók elégtelen volta s az angol-francia magatartás kétértelműsége Hitler étvágyát is meghozta. 1936. február végén Németország deklarálta, hogy hajlandó visszatérni a Népszövetségbe, ha visszakapja gyarmatait, remilitarizálhatja a Rajna-vidéket, s engedményeket kap a tengeri haderők paritásában.

Mivel azonban a nagyhatalmak válasza késett, egy héttel a deklaráció után Hitler egyoldalúan felmondta a locarnói szerződést, és hadseregével bevonult a versailles-i béke értelmében demilitarizált Rajna-vidékre.

NEMZETI EGYSÉG

Annak ellenére, hogy a Nemzeti Egység Pártja valóban népszerű volt, Gömbös nem elégedett meg saját pártjának támogatásával. Sokszor hangoztatta, hogy a szociális elveket elfogadja, sőt fontosnak is tartja: „A gazdasági élet szerves összefüggésben van a szociális kérdéssel. Ha a népet anyagiakban és erkölcsiekben erősítjük, akkor én is szocialista vagyok. Ha a szocializmus azt jelenti, hogy a hozott áldozatok mértékéig a nép vegyen részt sorsának intézésében, hogy egyformának tekintsük a nemzet nagy egésze szempontjából és a jövő szempontjából a napszámost és a munkást a nagybirtokossal és a nagyiparossal, én is szocialista vagyok. Nem vagyok azonban olyan szocialista, aki azt mondja, hogy nincsenek nemzetek, és hogy az egyedül üdvözítő az, amit külföldről behozva, vörös zászlókba bugyolálva kínálnak némelyek."

Mindezek alapján június 27-én megkezdődhettek a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Egység Párt tárgyalásai. A kormány széleskörű együttműködést ajánlott a szociáldemokratáknak, mind szociális, mind demokratikus programjuk részleges elfogadásával. A kezdeményezés tartalmazta a titkos választásokat, a választójog kiszélesítését, a bérek emelését és a munkakörülmények javítását, a széles körű agrárreformot.

Cserébe a sztrájkjog felfüggesztését és a Nemzeti Újjáépítési Terv támogatását kérte Gömbös. E tekintetben a felállított munkaügyi bíróságokban, illetve a konkrét munkaprogramok kidolgozásában meghatározó befolyáshoz juthattak a szociáldemokraták.

Az MSZDP rövid tárgyalás után elfogadta az ajánlatot, s ezzel rendkívüli erő koncentrálódott a kormány mögött. Megvalósult az a nemzeti egység, amely a kormányerők szerint elengedhetetlen az ország előtt álló célok megvalósításához.

HÁBORÚ ETIÓPIÁBAN

A nemzetközi diplomáciai erőfeszítések ellenére, Mussolini kormányfő parancsára a fasiszta Olaszország az 1928-as barátsági szerződést megszegve, 1935. október 3-án tizennyolc hadosztállyal átlépte a szomáliai és az eritreai határt.

Az olaszok – korszerűbben felfegyverzett csapataik dacára – csak lassan haladtak előre, ezért légierejükkel a polgári lakosságot támadták, mustárgázt is bevetettek. A Népszövetség gazdasági szankciókat hozott Olaszország ellen, ezek azonban az olajra nem terjedtek ki, így hatásuk csekély maradt. Az etiópok dárdával és nyilakkal, de hősiesen védekeztek, 1936. április 20-tól mégis kénytelenek voltak kiüríteni a fővárost, Addisz-Abebát. Az olaszok Pietro Badoglio marsall vezetésével szétverték Hailé Szelasszié császár elitalakulatait.

Etiópia a Népszövetségénél tiltakozott a nemzetközi egyezmények megsértése és a Vöröskereszt ambulanciáinak bombázása miatt. Hailé Szelasszié császár Londonba menekült.

1936. május 9-én Etiópia a római Fasiszta Nagytanács határozata alapján az Olasz Királyság szuverenitása alá került, III. Viktor Emánuel felvette az Abesszínia császára címet. 1936. július 1-jén Etiópiát, Eritreát és Szomáliát Olasz-Kelet-Afrika néven egységes gyarmattá szervezték, melynek élére alkirályt állítottak, Badoglio személyében.

Az angolok és a franciák – bizonyos engedmények fejében – kezdetben hajlandók lettek volna elismerni az abesszíniai olasz uralmat, ám a nyilvánosságra került megállapodástervezetek rendkívül nagy felháborodást váltottak ki, így a nagyhatalmak kormányai visszatáncoltak, s Olaszország elszigetelődött. A magára maradt olasz állam hamarosan a náci Németországban találta meg legfontosabb szövetségesét.

A KORMÁNYZÁS EREDMÉNYEI

A Nemzeti Egység Pártja 1936. január 21-én megtartott évnyitó értekezletén értékelte a kormányzás eredményeit. Gömbös Gyula miniszterelnök a következőképp foglalta össze a kormánypárt addigi tetteit: „A Nemzeti Egység Pártja hatalmas munkát végzett, lenyűgöző eredményeket ért el. Magyarországon véget ért a kiszolgáltatottság és a nyomorúság korszaka. Megszűnt a munkanélküliség és a csavargás. A felállított negyven közmunkatáborban több mint kétszázezer munkanélküli tud részt venni az ország újjáépítésében, korábban eltartott családtagjaik most ugyancsak hasznosan tölthetik idejüket, gyermekeik jó minőségű iskolákban tanulhatnak. Időszakos közmunkaprogramok indításával megoldottuk a szegényparasztság legnagyobb gondját: azt, hogy korábban csak a mezőgazdasági idényben juthattak kenyérkeresethez. A nyomor helyére a biztonság és a nemzeti alkotóerő lépett. A munkaképes lakosság az ország érdekében dolgozik. Rendkívüli mértékben javult a mezőgazdaság helyzete, megépült négyszáz kilométer öntözőcsatorna, elkezdődött tizennégy törpe vízmű, illetve a hozzájuk tartozó tározók és műtárgyak építése. Hamarosan autópályák fogják behálózni az országot, hogy könnyebb és olcsóbb legyen a szállítás, a közlekedés. Átalakulnak városaink, biztonságban dolgozhatnak műhelyeink és gyáraink. Szinte korlátlan piacokra tettünk szert termékeink számára, s oly sok év után végre képesek vagyunk arra, hogy megvédjük eredményeinket: erődvonalak épülnek határaink mentén, s a Nemzetőrség megalakításával gyakorlatilag helyreállt a magyar honvédelem régi rendszere. De a legfontosabbal kellett volna kezdenem: azzal, hogy véget ért a reménytelenség és búslakodás kora, az országot a tenni akarás, az alkotó kedv, a gyarapító szándék ereje töltötte meg. Épülni kezdett egy szebb, boldogabb, jókedvvel, bőséggel megáldott Magyarország."

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

07. 08. Megkezdődik Londonban a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség VIII. kongresszusa.

07. 15. Mościcki lengyel köztársasági elnök „államvezérré" nevezi ki Rydz-Śmigłyt Lengyelországban.

07. 16. Merényletet követnek el VIII. Edward ellen.

07. 17. Megkezdődik a spanyol polgárháború.

07. 24. Életbe lép az ifjúmunkások nyári pihenőjének, illetve a nőmunkások anyasági szabadságolásának törvényes biztosítása. Minden tanonc-nak joga van 14 napi fizetett szabadságra. Minden gyermeket szülő nőnek joga van 3 hónap, ugyancsak fizetett szabadságra.

08. 01. Hitler megnyitja a XI. olimpiai játékokat.

08. 07. Gömbös Gyula betegszabadságáról visszatérve átveszi a miniszterelnöki és honvédelmi miniszteri teendőket.

08. 19. Országos nagyválasztmányi ülést tart a Független Kisgazdapárt. Határozatban követelik a titkos választójogot, és harcot hirdetnek „a jelenlegi erőszakos szervezkedésben és törvénytelen választásokban megnyilvánuló rendszer" felszámolására.

08. 19-24. Az első nagy moszkvai koncepciós per: a „trockista-zinovjevista terrorista központ", illetve a „tizenhatok pere".

08. 20. Horthy kormányzó Ausztriába utazik vadászatra.

08. 22. Horthy meglátogatja Hitlert. A kancellár a bajorországi Berchtesgadenben fogadja a magyar kormányzót. Az eszmecserén Hitler kilátásba helyezi Ausztria és Németország egyesülését, s kéri a magyar államfőt, támogassa azt. Segítségéért Burgenlandot és a felvidéki revízió támogatását ajánlja. Horthy diplomáciai segítséget ígér és katonai támogatást kér.

08. 25. A moszkvai bíróság ítéletet hirdet a volt kommunista vezetők ügyében.

08. 26. Angol-egyiptomi szövetségi szerződés, amelynek értelmében véget ér Egyiptom angol megszállása, azonban Anglia biztosítja magának a jogot, hogy a Szuezi-csatorna övezetében csapatokat állomásoztasson.

09. 14. XI. Pius pápa felhívása a bolsevizmus elleni harcra.

09. 29. Új belügyminiszteri rendelet lép hatályba. A rendelet további intézkedésig betilt mindennemű politikai jellegű népgyűlést, felvonulást, körmenetet.

10. 01. Felszólal a Népszövetség genfi közgyűlésén Tánczos Gábor. Bejelenti, hogy Magyarország nem vesz részt a leszerelési konferencia munkájában.

A Keresztény Községi Párt képviselői beszámoló gyűlést tartanak a pesti Vigadóban. Utána mintegy kétszázan a Népszava szerkesztősége elé vonulnak, és behatolnak a szerkesztőségbe; a székház védelmére kelő munkások és a keresztény aktivisták között komoly összetűzés robban ki.

A jugoszláv kormány javaslatot tesz a magyar kormánynak. Ha Magyarország véglegesnek ismeri el a jugoszláv határokat, kész Magyarországgal kiegyezni a másik két szövetségese nélkül.

Egyesítési tárgyalások kezdődnek Budapesten. Résztvevői: Keresztény Ellenzéki Párt, Legitimista Néppárt, Keresztény Gazdasági és Szociális Párt.

FOGYATKOZÓ SZEREPLŐK - KONCEPCIÓS PEREK A SZOVJETUNIÓBAN

A moszkvai bíróság 1936. augusztus 25-én hirdetett ítéletet a volt kommunista vezetők ügyében. Az egyik fővádlottat, Zinovjevet már 1935-ben tízévi börtönbüntetésre ítélték, s végül Kamenyevvel együtt golyó általi halál lett az osztályrésze. A „nép árulójaként" aznap kivégzett politikusok Lenin közvetlen munkatársai voltak. A sorozatos koncepciós pereknek elítéltek egész tömege esett áldozatul, így a parasztság körében viszonylagos népszerűségnek örvendő Nyikolaj Buharin vagy több tábornoktársával egyetemben Mihail Tuhacsevszkij marsall, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke.

A koncepciós perek mozgatórugói – a Lenin akarata ellenére hatalomra került – Joszif V. Sztálin pártfőtitkár beteges féltékenysége és diktatórikus törekvései voltak. Sztálin a húszas évek végén szilárdította meg hatalmát, de csak a harmincas évek közepére vált megkérdőjelezhetetlen hatalmú diktátorrá.

A francia kormány ugyan dühödten kelt ki a békeszerződés megszegése ellen, ám Anglia támogatása nélkül semmit sem tehetett. A kirobbanó spanyol polgárháború végleg szertefoszlatta az európai status quo fenntartásába vetett hitet, s a nagyhatalmak sodródva szemlélték a versailles-i tákolmány omladozását.

A békerendszer megingását látva a magyar külpolitika ismét offenzívába kezdett. 1936 júliusában a pénzügyminiszter Londonban, a kereskedelemügyi miniszter Rómában folytatott tárgyalásokat. A gazdasági jellegűnek beállított tárgyalások során természetesen a békerendszer felülvizsgálatának kérdését is szóba hozták a magyar politikusok. Nagy-Britannia ugyan elítélte az agressziót, de jóindulatáról biztosította a Népszövetség elveinek jegyében megvalósuló részleges magyar revíziót. Olaszországtól többet várt a magyar politika, de Mussolini az adott helyzetben nem kívánt az eddigieknél jobban elköteleződni Magyarország, illetve a magyar revízió irányában.

A diplomáciai kezdeményezések legsikeresebb lépései személyesen Horthy Miklóshoz

GÖMBÖS BETEGSÉGE ÉS GYÓGYULÁSA

Gömbös Gyula súlyos veseproblémája miatt volt kénytelen betegszabadságra menni. A miniszterelnököt egy München melletti szanatóriumban csaknem egy hónapon keresztül részesítették gondos ápolásban, s ezalatt a kormányfő ellenfelei már halálának lehetőségéről suttogtak.

Gömbös távollétét kihasználva komoly ellenzéki összefogás bontakozott ki. A keresztény, legitimista, nagybirtokos erőket tömörítő pártok elérkezettnek látták az időt arra, hogy a túlságosan erőssé lett és túlságosan radikális változásokat képviselő miniszterelnököt eltávolítsák a hatalomból.

A betegszabadságáról visszatérő kormányfő augusztus 7-én vette át a miniszterelnöki és honvédelmi miniszteri teendőket, majd távollétének tanulságait levonva átalakította kormányát, illetve az egyházi birtokok kisajátításának és felosztásának előkészítésével megkezdte a klerikális-arisztokrata ellenzék megtörésére irányuló kíméletlen küzdelmét.

Kritikusainak vádaskodásai ellenére ma már világos, hogy Gömbös új irányt szabott az országnak, vezetésével a legfontosabb nemzeti célok valósulhattak meg. Lenyűgöző szerencséje a magyarságnak, hogy Gömbös Gyula veszélyes betegsége ellenére is folytatni tudta a megkezdett építőmunkát.

köthetők. Augusztus végén Horthy Ausztriába, majd Németországba utazott. Hitler a bajorországi Berchtesgadenben fogadta a magyar kormányzót.

Az eszmecserén Hitler kilátásba helyezte Ausztria és Németország egyesülését, s kérte a magyar államfőt, támogassa azt. Cserébe Burgenlandot és a felvidéki revízió támogatását ajánlotta. Horthy diplomáciai segítséget ígért, és katonai támogatást kért ahhoz, hogy a békediktátumnak megfelelően leszerelt magyar hadsereg újra ütőképes haderő lehessen. Az együttműködés részleteiről nem született ugyan megállapodás, de arról igen, hogy a két diplomácia és szükség esetén a hadvezetőség folyamatosan egyeztet az Ausztriával, illetve Csehszlovákiával kapcsolatos kérdésekben.

A széleskörű változások nyomán a magára maradt Olaszország leértékelődött a magyar politika szemében, Németország azonban egyes számú partnerré lépett elő. A reorganizált hadseregnek és a megszilárdult belső stabilitásnak köszönhetően a nemzetközi politika, így a kisantant-országok előtt is új partnerként jelent meg Magyarország. Ám éppen a kialakuló belső stabilitást veszélyeztette a Gömbös megbuktatására tett ellenzéki kísérlet.

Belharcok a szilárd kormánytöbbségért

A miniszterelnök súlyos betegségét kihasználva a konzervatív ellenzék prominens képviselői nem csupán egymáshoz, de a kormányzóhoz is utat találtak. Bethlen és Teleki, valamint a mögöttük álló arisztokrata és nagypolgári körök Gömbös leváltását követelték Horthytól. Az erőteljes konzervatív mozgolódás nyitányát az 1935 októberében, a Vas megyei Körmenden megtartott ellenzéki gyűlés jelentette. A polgári liberális ellenzék és a legitimista nagybirtokosok itt kötöttek szövetséget Gömbös ellen.

A miniszterelnök néhány napon belül demonstrálta erejét és hatalmát. A Nemzeti Egység Pártjának értekezletén ismertette programját. A pártvezér az eddigi politika folytatását és radikális továbbfejlesztését hangoztatta, meghirdette a Nemzeti Újjáépítési Terv harmadik lépcsőjét, a széleskörű agrárreformot, a választójogi reformot, valamint a revíziós program megvalósítását. Ellenszavazat nélkül választották ismét a párt élére.

Az immár egyértelműen felvállalt agrárreformtól tartva gróf Bethlen István, az ellenzék legnagyobb tekintélyű képviselője komoly beszédben támadta a Gömbös-kormányt. A mi-

A SZELLEMI EGYÜTTMŰKÖDÉS NEMZETKÖZI BIZOTTSÁGA

A genfi székhelyű Nemzetek Szövetségének kiegészítő szerve 1931-től évente egy vagy több alkalommal, a tagországok szellemi életének kiválóságaival egy-egy témát vitatott meg. A magyar fővárosban 1936. június 8-án megtartott eszmecsere címe: „A humanizmus szerepe a ma emberének kialakításában" volt.

A meghívottak között az európai kultúra olyan jelesei kaptak helyet, mint Karel Čapek, Georges Duhamel, Thomas Mann, Jean Piaget, Paul Valéry és Bartók Béla.

A hivatalos Magyarország is nagy jelentőséget tulajdonított az eseményeknek: Horthy Miklós kormányzó fogadta a bizottság vezetőit, Hóman Bálint kultuszminiszter pedig vacsorát adott a delegátusok tiszteletére. A Journal de Genève című svájci lap a tanácskozást méltatva rámutatott: „a szlávság határán Magyarország védőbástyája a klasszikus műveltségnek".

AZ EURÓPAI BÉKE VÉGE

Jobboldali tábornokok Spanyol-Marokkóban, július 17-én kezdődő és az anyaországra is átterjedő katonai államcsínye kirobbantotta a spanyol polgárháborút. A felkelők Spanyolország nyugati és déli részén nagy területeket foglaltak el, s július 23-án Burgosban nemzeti ellenkormányt alakítottak, melynek vezetését szeptemberben Francisco Franco y Bahamonde tábornok vette át.

A február óta hivatalban lévő madridi kormányt meglepte az államcsíny. A baloldali kormány, hogy népszerűségét megőrizze, hozzáfogott a gazdaság kollektivizálásához és a tanácsokhoz hasonló hatalmi és közigazgatási szervek kialakításához.

A nagyhatalmak beavatkozásával a majdnem kudarcot vallott katonai puccs hosszan tartó polgárháborúvá alakult át. A Német Birodalom már július 22-én kilátásba helyezte Franco tábornok támogatását, s elküldte az „önkéntes köteléket", a Kondor-légiót. Franco Olaszországból is kapott segítséget.

A köztársasági kormányt az önkéntes alapon szerveződő „nemzetközi brigádok" támogatták, illetve a Szovjetunió. Ezzel azonban tetemesen megnőtt a kommunisták befolyása a kormányban.

PROPAGANDA ÉS VALÓSÁG - OLIMPIA BERLINBEN

A nemzetiszocialista vezetés a berlini XI. nyári olimpiai játékokat az „új Németország" népszerűsítésére használta fel. A vendégek és a sajtó elé egy öntudatos, politikailag és gazdaságilag megszilárdult ország képét tárták, amely valamennyi polgárának szavatolja a biztonságot és a rendet. Hitler mindennap megjelent az olimpiai stadionban, szeme előtt a német sportolók annyi győzelmet arattak, mint még soha: 38 arany-, 31 ezüst- és 32 bronzéremmel a legeredményesebb nemzetként megelőzték az USA-t.

Az olimpiai játékok előtt főként az USA-ban felmerült, hogy a nemzetiszocialista faji politika elleni tiltakozásként bojkottot hirdetnek meg. Az USA olimpiai bizottsága végül a részvétel mellett döntött.

Berlinben és az olimpiai játékok egyéb színhelyein egyébként is nagy súlyt helyeztek arra, hogy a zsidók közéleti háttérbe szorításának még a látszatát is kerüljék. A játékok előtt minden zsidóellenes uszító plakátot és jelszót eltávolítottak. A politikailag másként gondolkodók üldözése azonban a nyilvános fogadkozások ellenére tovább folytatódott. 1936 áprilisában és májusában egész Németországban, tömeges perekben százával ítéltek el kommunistákat és szociáldemokratákat. Az emigrációba kényszerült ellenzékiek figyelmeztetései éppúgy süket fülekre találtak, mint a Zsidó Világszövetség bojkott-felhívása. Az olimpiai játékok kedvező benyomása a nyugati demokráciákban elmosta a Hitlerrel szembeni fenntartásokat.

Az olimpián a magyar sportolók tíz aranyérmet szereztek, ami növelte Magyarország nemzetközi tekintélyét.

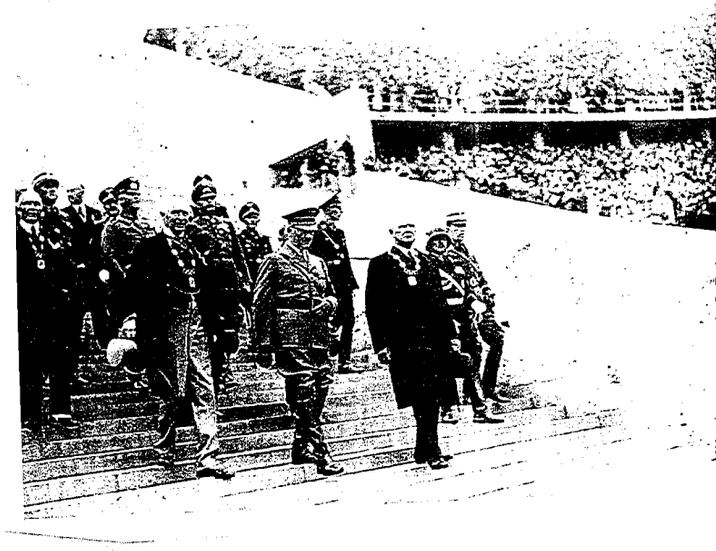

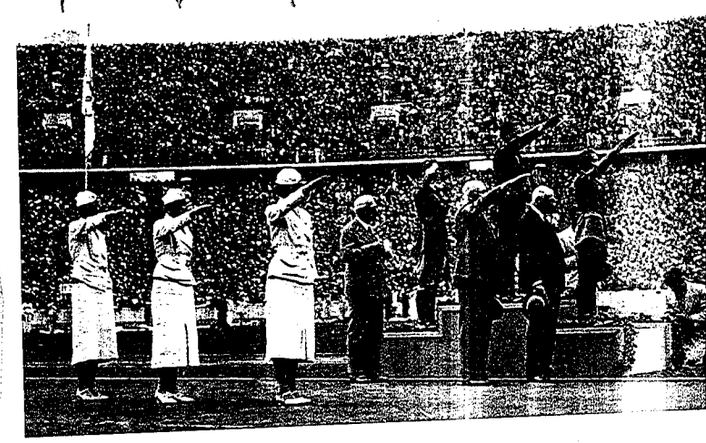

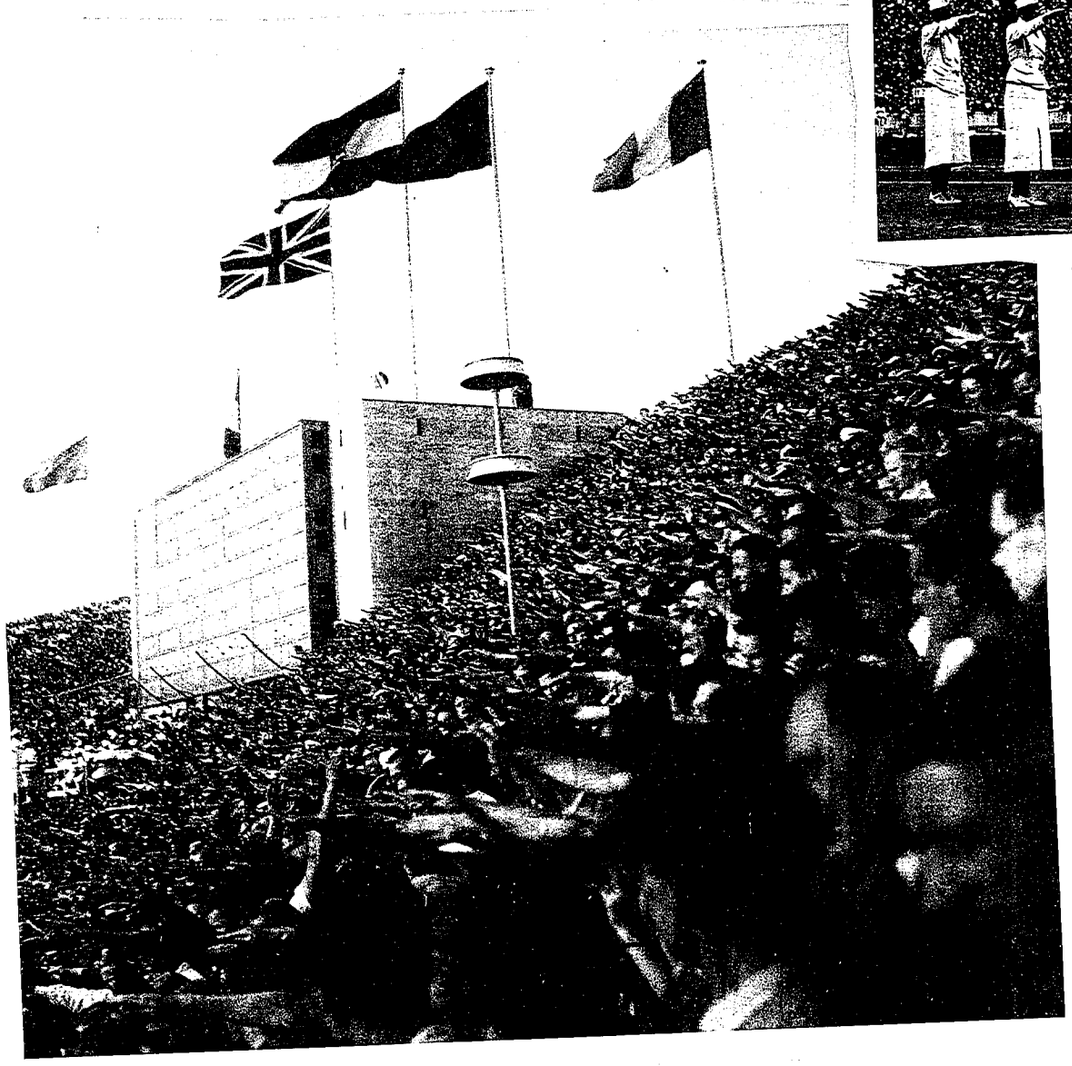

niszterelnök felelete – súlyos betegsége miatt – ugyan késett néhány hónapot, de csattanós volt. A pártvezetés – elsősorban az ellenzéki támadásra válaszul – elhatározta, hogy komolyabb együttműködésbe kezd a baloldallal.

Gömbös 1936 júniusában tartalmas tárgyalásokat kezdeményezett a szociáldemokratákkal. A baloldali program részleges elfogadását és garanciaként miniszteri tárcákat ígért az MSZDP-nek, s cserébe a kormányprogram feltétlen támogatását kérte. A szociáldemokraták – attól tartva, hogy megegyezés híján Gömbös totális diktatúrát vezet be – elfogadták az ajánlatot. A miniszterelnök néhány napon belül beterjesztette az ifjúmunkások nyári pihenőjének, illetve a nőmunkások anyasági szabadságolásának szabályozását, mintegy gesztust kínálva új partnereinek.

Az ellentétek rendkívüli módon kiéleződtek. Mind a kisgazdák, mind a konzervatív körök újult erővel vették fel a harcot a kormány ellen. Utcai összecsapások alakultak ki, pártszövetségek szerveződtek, ám ekkor már Gömbös lendületét képtelenség volt megfékezni.

A miniszterelnök október tizedikén bejelentette, hogy átalakítja kormányát. A konzervatív körökhöz közel álló minisztereket menesztette, s helyükre szociáldemokrata képviselőket ültetett. Ugyanakkor tárgyalásokat kezdett a kormányzóval, hogy milyen feltételek mellett volna hajlandó jóváhagyni a kormányátalakítást. A jobbára négyszemközt zajló megbeszélések részleteit nem ismerhetjük, de elszórt megjegyzésekből,

Horthy emlékirataiból, Gömbös munkatársainak naplóiból rekonstruálható az eredmény. A kormányzó elfogadta a miniszterelnök érvelését az ország gyökeres megújításával kapcsolatban, de garanciaként saját jogkörének széleskörű kiterjesztését követelte, amit a miniszterelnök – saját szavai szerint – tiszta szívvel elfogadott.

Az így kialakult politikai konstellációban Gömbös végre szabad kezet kapott ahhoz, hogy az elavult társadalmi-gazdasági rendszer gyökeres átalakításába fogjon. A Nemzeti Egység Pártja, immár a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a kormányzó egyértelmű támogatásával, véglegesen le akart számolni a nagybirtokos arisztokrácia és a klerikális ellenzék képviselőivel. Elsősorban az egyházi birtokok felosztásával kívánta végrehajtani programját. E kezdeményezés ugyanis egyfelől a polgári társadalom számára is elfogadható lépésnek tűnt, hiszen – érvelt baráti körben a miniszterelnök – az egyházi birtok mégsem ugyanolyan magántulajdon, mint a magánföldbirtok. Az egyháznak juttatott folyamatos kompenzáció ugyanakkor a kormányzatnak rendeli alá az egyházat, így lehetetlenné teszi annak ellenzékiségét. Másrészt az egyházi nagybirtok felosztása megfélemlítően hat az arisztokráciára is, s csökkenti annak hatalmi igényeit.

A széleskörű földosztás alapján állva Gömbös a kisgazdákkal kezdett tárgyalásokat, akik sokáig ingadoztak a gazdatársadalom egységét hirdető arisztokrata klikk és társadalmi megújulást hirdető Gömbös-féle reformprogram között. Hosszas tárgyalások után, és a széleskörű választójogi reform ígéretének harására végül a kisgazdák is a kormány mellé álltak, s így már valóban lehetőség nyílt egy széleskörű nemzeti kormányzat megalakítására és egy széles alapokon álló nemzeti program megvalósítására.

A legfontosabb reformok

Az összekovácsolt plebejus egység – a kifejezés az arisztokrata ellenzék ellentéteként jelent meg a sajtóban – 1937 elejére elég erős volt ahhoz, hogy Gömbös az országgyűlés elé terjeszthesse megrázó erejű törvényjavaslatait.

Február elsején a parlament elfogadta a Nemzeti Agrár-újjáépítési terv törvényeit, illetve a választójogi reformról szóló előterjesztéseket. Mindkét jogszabálycsomag rendkívüli

ÚJABB NÉMET-MAGYAR MEGÁLLAPODÁS

A náci gazdasági rendszer – Hjalmar Schacht Neuer Planja, majd Göring Négyéves Terve révén – erőteljes tervgazdaságot teremtett. A német négyéves tervet az 1936-os nürnbergi pártnapon jelentette be Hitler Adolf. Az új koncepció felölelte a birodalom minden személyi, gazdasági, technikai és pénzügyi erejét, hogy a Német Birodalom felkészülhessen a tervezett terjeszkedő térpolitikára. Göring vezetésével hamarosan megalakult a Négyéves Terv Hivatala.

Az 1936. október 10-én Budapesten megrendezett Duna-völgyi Találkozót kihasználva Göring négyszemközti beszélgetést kezdeményezett Gömbös Gyulával, s javaslatot tett a magyar kormánynak arra, hogy az addig érvényes kereskedelmi szerződéseken kívül Magyarország további élelmiszerszállítmányokat juttasson Németország számára, amiért fegyvereket kaphat cserébe.

A megkezdődő tárgyalások során kiderült, hogy a német négyéves terv komoly szerepet szán Magyarországnak mint élelmiszerbázisnak. Rendkívüli piacot kínál a magyar agráriumnak. Ugyanakkor ezekben az években, '36-37-ben nemzetközi szinten is rossz időjárás és alacsony terméshozam volt jellemző, így az agrártermékek ára jelentősen megemelkedett a világpiacon.

Magyarország tehát súlyos döntés előtt állt: amennyiben nem enged a német követelésnek, magas áron, nemes valutáért értékesítheti termékeit a világpiacon, amennyiben pedig enged, a stabil felvásárló nem csupán az agrárium helyzetét rendezi hosszú távon, de politikai, katonai előnyöket is kínál.

A miniszterelnök szűk körben elmondott értékelése szerint: „a helyzet különösen kedvező akkor, ha meglátjuk előnyeit. Az eddigi külpolitikának köszönhetően a magyar mezőgazdaság hamar kilábalt a világválság okozta sokkból, és jelentősen megerősödött. A Nemzeti Újjáépítési Terv eddigi eredményeinek és várható hatásainak köszönhetően tovább erősödhet a hazai mezőgazdaság. Mindez azonban nem elég ahhoz, hogy a németek által igényelt egymillió mázsa gabonát szállítani tudjuk, így további változásokra van szükség."

A Gömbös által említett változások a következők lehettek: egyfelől a területi revízió. A miniszterelnök szerint a Burgenlanddal, illetve a Felvidékkel kiegészülő Magyarország már képes lehet ilyen nagyságrendű szállításokra anélkül, hogy egyéb – jól jövedelmező – piacait fel kellene adnia. Képes lehet, de csak akkor, ha a birtokszerkezetben is jelentős változások állnak be. A törpebirtokok felszámolódása már megkezdődött. Az egy-két holdas gazdák inkább a biztonságos megélhetést nyújtó munkatáborokban keresnek lehetőséget, mint hogy a bizonytalan gazdaságukat műveljék. De most meg kellett kezdeni a nagybirtokok felszámolását is, mert csekély árérzékenysége és viszonylag alacsony hatékonysága miatt nem volt alkalmas arra, hogy a fokozott igényeknek megfeleljen.

Különösen igaz ez az egyházi birtokokra, amelyekben a személyes érdek mint hajtóerő alig jelenik meg. És ez lett a német igények teljesítésének második feltétele.

Ráadásul a nagybirtok felszámolása kihúzhatja a talajt a konzervatív arisztokrácia lába alól.

Továbbá, amennyiben elérhető, hogy a szállítások ne nyersanyagban, hanem félkész, illetve késztermékekben, gabona helyett lisztben, hús helyett konzerv formájában érkezzenek, akkor ez a magyar élelmiszer-feldolgozó ipar számára is előnyöket kínál.

A magyar kormány e megfontolások után a következőket kérte: fegyverszállítás, agrárgépek szállítása, egy-két éven belüli revízió. A németek mindenre igent mondtak.

A LESZERELÉSI KONFERENCIA KUDARCA

A főképp brit kezdeményezésre működő leszerelési konferencia hosszabb távon a legyőzöttek számára előírt volumenben akarta korlátozni a győztesek katonai potenciálját is.

A magyar kormány, amely csalódott a békés revízió lehetőségében, arra az álláspontra helyezkedett, hogy csak egy új – nagy szövetségi rendszerek között megvívott – nemzetközi összecsapás során kerülhet Magyarország abba a helyzetbe, hogy területeit legalább részben visszakapja. Ezért Budapesten egyre nagyobb kétellyel tekintettek a nemzetközi leszerelés gondolatára, s a nemzet érdekeivel ellentétesnek tartották a folyamatot. Végül a német példát követve Magyarország elhagyta a tanácskozást.

A Népszövetség genfi közgyűlésén Tánczos Gábor, Magyarország képviselője 1936. október 1-jén jelentette be, hogy Budapest a továbbiakban nem vesz részt a leszerelési konferencia munkájában.

10. 10. Duna-völgyi találkozó Budapesten. A cél az érdekelt hatalmak viszályának (Anschluss) elsimítása, a közös politikai orientáció kialakítása.

10. 10. Gömbös Gyula átalakítja kormányát.

10. 15. Értekezletet tart a Nemzeti Egység Pártja. Gömbös miniszterelnök ismerteti programját, majd ismét a párt vezérévé választják.

10. 19. Elkezdődik a német négyéves gazdasági terv. Göring vezetésével megalakul a Négyéves Terv Hivatala.

10. 25. Hitler és Mussolini között létrejön a Berlin-Róma tengely.

11. 10. Megalakul a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Titkársága.

11. 25. Németország és Japán megköti az Antikomintern Paktumot.

1937

01. 06. Népszámlálás a Szovjetunióban. Először és utoljára kérdeznek rá a felekezeti hovatartozásra. Eszerint a lakosság 42,8%-a ateista, 42,3%-a pravoszláv. A muzulmánok aránya 8,4%, a római katolikusoké 0,5%, a zsidóké 0,3%. Az összlakosság 163,8 millió. Mivel ez kevesebb az előzetes sztálini becslésnél (168 millió), ezért a népszámlálás elfogadhatatlannak minősített eredményeit titkosítják, a hivatal vezetőit letartóztatják.

01. 13. Thomas Mann felolvasóestje a budapesti Magyar Színházban.

01. 21. A budapesti jugoszláv követ Milan Stojadinović miniszterelnök nevében a készülő jugoszláv–bolgár–török barátsági szerződéshez hasonló egyezmény megkötésére tesz javaslatot a magyar kormánynak.

01. 24. Jugoszláv-bolgár „örökbarátsági" (lényegében megnemtámadási) szerződés aláírása Belgrádban.

►

PAKTUMOK

A BERLIN-RÓMA TENGELY

1936. október 25-én Berlinben Konstantin von Neurath német és Galeazzo Ciano gróf olasz külügyminiszter írta alá a német-olasz megállapodást. Magát a „tengely" kifejezést Mussolini a milánói Dóm téren mondott beszédében használta először, 1936. november 1-jén. Az ötpontos jegyzőkönyvben Németország hivatalosan elismerte Abesszínia Olaszország részéről történt elfoglalását és az etiópiai olasz császárságot, Olaszország rögzítette Ausztriával kapcsolatos „érdektelenségét", megállapodtak a londoni Benem-avatkozási Bizottságban követendő közös német-olasz irányvonalban, megerősítették a Franco-kormány elismerésére vonatkozó előzetes megállapodásukat, megjelölték a spanyol fasiszták további katonai támogatásának módozatait, végül megegyeztek Olaszország és Németország gazdasági érdekszférájának elhatárolásában a Duna-medencében és a Balkánon. Ezzel létrejött az ún. „Berlin-Róma tengely".

Mussolini célja a földközi-tengeri hegemónia megszerzése és egy afrikai gyarmatbirodalom kiépítése volt. 1933-1934-ben Olaszország még elsősorban Németországtól tartott, Mussolini nem nézte jó szemmel az Anschluss-törekvéseket. 1935 októberében Olaszország megtámadta Etiópiát. Míg az olaszok a támadás miatt konfliktusba kerültek Franciaországgal és Angliával, addig Hitler teljes diplomáciai-politikai szolidaritásával segítette az agressziót. Cserébe viszont Hitler szabad kezet kapott Mussolinitól az Anschlussra.

AZ ANTIKOMINTERN PAKTUM

Németország és Japán november 25-én írta alá az antikomintern paktumot. Az egyezmény az államokat fenyegető, bomlasztó Kommunista Internacionálé tevékenysége ellen irányult, s célul tűzte ki a Komintern elleni védekezést, s szigorú fellépést annak tagjai ellen. A titkos pótegyezmény kötelezte a feleket, hogy jóakaratú semlegességet tanúsítsanak egy nem provokált szovjet agressziót követő háborúban. Az antikomintern-paktum lett a német-japán szövetség (Berlin-Tokió tengely) alapja, amely Olaszország 1937. évi csatlakozásával (Berlin-Róma-Tokió „háromszög") a II. világháborút kirobbantó fasiszta nagyhatalmak tömbjévé vált.

Az antikomintern paktum vezető résztvevői felosztották a világot egymás között: Németország és Olaszország az európai, Japán pedig az ázsiai „új rend" megteremtésében kapott vezető szerepet.

1939. március 27-én Spanyolországgal bővült a „paktum-országok" köre. 1941-ben, a paktum újabb öt évre való meghosszabbításakor csatlakozott Bulgária, Finnország, Dánia és a japán megszállók által támogatott Nankingban székelő kínai kormány.

Mussolini, Dollfuss és Gömbös – egy nemzetközi megállapodás a sok közül

változásokat hozott a magyar társadalom életében. Nem csupán a földbirtokszerkezet átalakítását kezdte meg, nem csupán a magyar agrárnépesség életét alakította át, de részben ezeken keresztül, részben a választójogi reform keretében a politikai élet struktúráit is újjászervezte.

A földreform legfontosabb lépése az egyházi birtokok teljes kisajátítása volt. Az intézkedés az ország mezőgazdasági területének 23,9 százalékát, több mint egymillió hold termőföldet érintett. A föld-

DIPLOMÁCIAI SIKEREK

Az évtized közepére Magyarország kilépett abból a súlyos elszigeteltségből, amelyben a húszas évek során vergődött, s egyre komolyabb, egyre fontosabb nemzetközi partnerré lett. Ebben nem csupán az ország gazdasági, katonai megerősödésének, de a magyar diplomácia tehetséges vezetőinek is komoly szerepe volt.

igénylés lehetőségéből a törvény kizárt minden olyan birtokost, aki tíz holdnál nagyobb földdel rendelkezett, így az új szabályozás valóban a szegényparasztoknak kedvezett.

A Nemzeti Agrár-újjáépítési Terv keretében megkezdték a hazai mezőgazdasági gépgyártás és élelmiszer-feldolgozó ipar állami megrendelésekkel, hitelekkel és védővámokkal való fejlesztését. Ugyancsak új lehetőséget jelentett a kisparaszti gazdaságokat segítő gazdahitel-rendszer.

Komoly segítséget jelentett a nagyarányú mezőgazdasági fejlesztési programok számára a korábban meghirdetett Nemzeti Újjáépítési Terv keretében megkezdett csatornázási, talajjavítási munkák, illetve a közlekedés erőteljes fejlesztése.

A tavasz folyamán lebonyolított végrehajtás során a kormány, pontosabban a földosztást felügyelő kormánybiztosság nyolcvanezer földnélküli parasztnak juttatott minimum tízholdnyi birtokot, fejenkénti öt-húsz holdas kiegészítő juttatásokkal pedig tízezer szegényparasztot emelt a módosabb gazdák közé. A rendelkezések mintegy kilencvenezer családot, összesen több mint félmillió embert érintettek.

Hallatlanul értékes eleme volt a programnak az új gazdahitel-rendszer, amely lehetővé tette a parasztság számára a birtokok korszerűsítését, az állatállomány bővítését, illetve gépek vásárlását. Természetesen a hitel elsősorban az új birtokosok igényeit szolgálta, de a szegényparasztok és a módosabb gazdák számára is a fejlődés lehetőségét kínálta a kezdeményezés. Ugyancsak fejlesztette a kormány a mezőgazdasági gépgyártást, az élelmiszeripart, illetve segítséget nyújtott a már korábban kialakult gazdabolt-hálózatok, értékesítési- és termelési szövetkezetek fejlődéséhez.

AZ ELKÉSZÜLT ERŐDVONAL

Az évekkel korábban építeni kezdett erődvonal első jelentősebb szakaszának elkészültét 1937. július elsején jelenthette be a kormányzó.

A francia, német, csehszlovák minták alapján épült erődvonal legerősebb szakasza a Drávára támaszkodott, a Duna-Tisza közén, illetve a román határ mentén azonban rendkívüli mélységű volt. A határ mentén két erődövet építettek ki. Az első, egyben az erősebb a határtól 3-5 kilométerre, míg a második valamivel hátrébb húzódott. Nagy gondot fordítottak a jól járható irányok, utak, vasutak lezárására. Egy-egy erődövben két erődsort építettek ki, amely a következő elemekből állt: harckocsiárok beépített egyes és kettes oldalazó műveikkel, süllyesztett drótakadály öv (harckocsiakadály) helyenként beton baksorral, erődsor kiserődökkel és betonkupolás erődökkel. Az erődöv mélysége 600-700 méter között volt.

Az erődövben elhelyezett vasbeton erődök különböző típusúak voltak. A kiserődök általában öt méter hosszúak és két méter szélesek voltak. Magasságuk több mint három méter volt, de ebből csak 1,8 méter emelkedett ki a földfelszín fölé. Bejárata nem a szokványos vasajtós megoldás volt, hanem úgynevezett bejárati aknán jutottak be a kezelők az erődbe. Falvastagsága 0,6 és 0,8 méter között változott. Fegyverzetét két darab géppuska vagy golyószóró jelentette. Az iker kiserődök adatai megegyeztek a kiserőd paramétereivel, annyi különbséggel, hogy két kiserődöt építettek össze különböző variációkban. Építettek kiserődöket aknavető és páncéltörő ágyú számára is, igaz, kisebb számban.

A betonkupolás erődök voltak az erődöv legmasszívabb részei. Alapterületük elérte a harminc négyzetmétert, falvastagságuk 1,2 és 1,8 méter között változott. Szellőztető rendszerrel és jelzőrakéta-kilövő nyílással is rendelkeztek. Fegyverzetük két darab páncéltörő ágyúból és három darab géppuskából, esetleg golyószóróból állt.

Az erődövekben óvóhelyek, futóárkok (lövészárkok), különböző típusú figyelők, járműterelők, útszorítók voltak nagy számban kiépítve. Az erődöket föld- vagy kőhányással, illetve burkoló hálóval álcázták, sőt legtöbb helyen gyeptéglával fedték, így nehezítve azok felderítését. A legjellemzőbb a kiserődök földburkolattal való ellátása volt, hiszen azok így szinte teljesen a terephez simultak. Az erődök tűzrendszerét úgy szervezték meg, hogy azok teljesen lefedjék az előttük lévő területet.

Figyeltek arra is, hogy az építmények egymást is biztosítani, támogatni tudják. Az erődöveket az erőd-zászlóaljak szállhatták meg, kiegészítve különböző más erőkkel. A magyar védelmi vonal délkeleti szakasza elvileg képes volt egy esetleges jugoszláv, illetve román támadás elhárítására. Az erődvonal megépülése jelentős szerepet játszott a jugoszláv és román politika átmeneti megenyhülésében, illetve a csehszlovák-magyar viszony további romlásában.

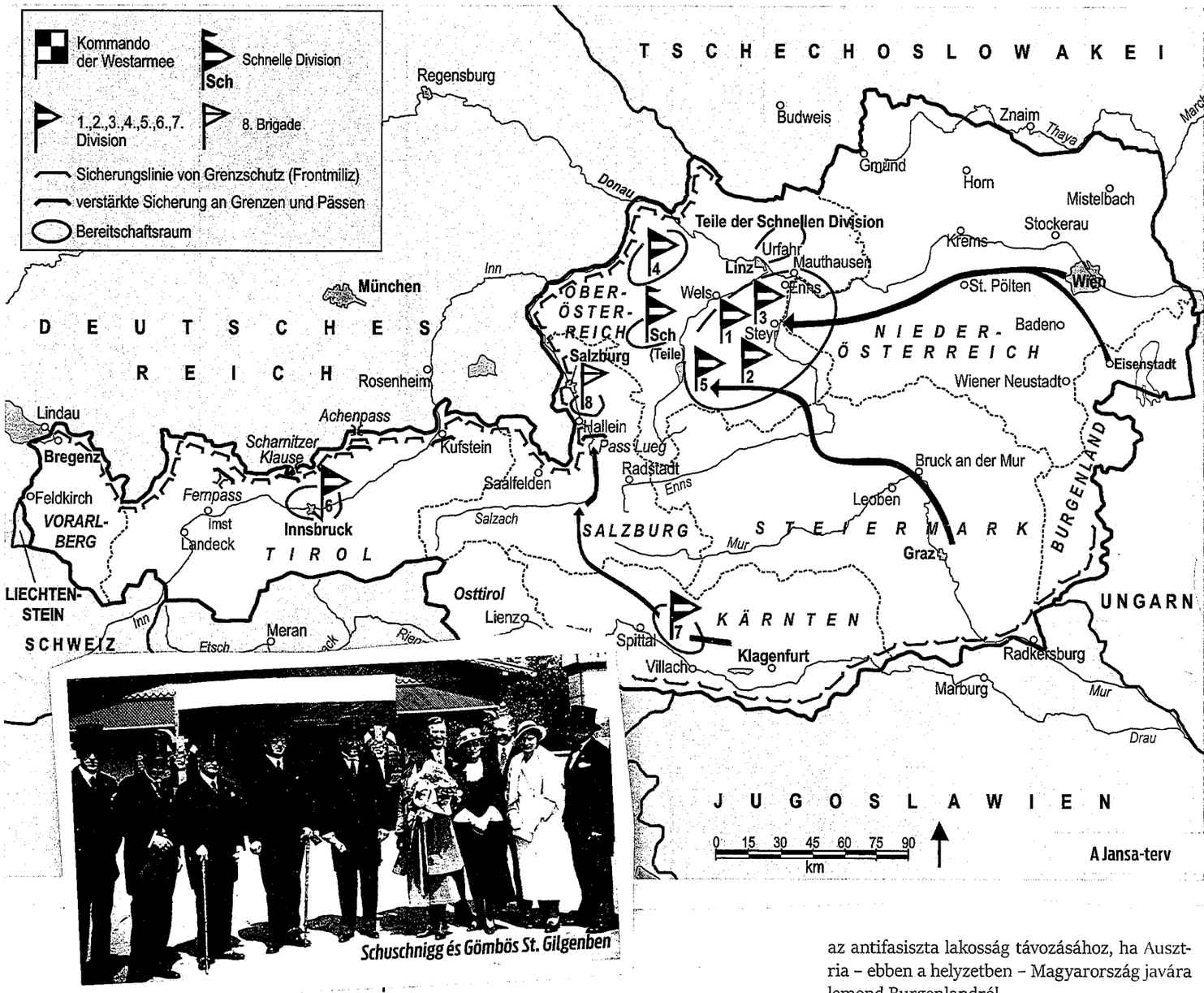

Schuschnigg és Gömbös St. Gilgenben

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

01. 29. Lemond a belügyminiszter. Kozma Miklós (1884-1941) a két háború között kifejlesztette és Európa-szerte elismertté tette a Magyar Távirati Irodát, megalapította és magas szintre hozta a Magyar Rádiót, Kánya Kálmán sugalmazására létrehozta a Magyar Film Irodát. Kozma 1935-től 1937-ig volt belügyminiszter.

02. 01. Törvény az egyházi birtokok kisajátításáról, a földosztásról és a telepítésekről.

03. 14. XI. Pius pápa eretnekségnek nevezi a náci újpogányságot.

03. 19. XI. Pius pápa Divini Redemptoris c. enciklikája elítéli az „istentagadó kommunizmust".

03. 25. Jugoszláv-olasz megnemtámadási szerződés, amelyben Olaszország ígéretet tesz engedményekre a jugoszláv kisebbségek felé és felhagy az usztasák támogatásával, Jugoszlávia pedig jóváhagyja az olasz igényt Albániára.

04. 1-2. A kisantant belgrádi ülése elveti a védelmi szövetség kölcsönös segítségnyújtási szerződéssé való átalakításának csehszlovák tervét.

►

AUSZTRIA MAGÁRA MARAD

A mind határozottabb hitleri készülődés láttán a magyar kormány is megkezdte a várható eseményekre való felkészülést. Gömbös elsősorban azt akarta elérni, hogy a magyar fellépés a jogszerűség keretei között maradjon, s ne tűnjön támadó kezdeményezésnek Burgenland bekebelezése. Remélte, hogy egy diplomáciai megállapodással elejét veheti a kisantant esetleges retorzióinak.

A magyar miniszterelnök 1937. augusztus 21-én St. Gilgenben találkozott Schuschnigg osztrák kancellárral. Közölte vele, hogy az olasz-német közeledés miatt kevés reményt lát arra, hogy Ausztria függetlensége sokáig fennmaradjon. Magyarország nem fordulhat szembe Németországgal és Ausztria védelmében sem tud szövetséget kötni Csehszlovákiával. Ugyanakkor minden támogatást megad az osztrák kormány, a hadsereg, a gazdasági szereplők, illetve az antifasiszta lakosság távozásához, ha Ausztria – ebben a helyzetben – Magyarország javára lemond Burgenlandról.

Schuschnigg tudomásul vette a magyar nyilatkozatot, de egyelőre nem kötelezte el magát.

A mind feszültebbé váló helyzetben az osztrák kancellár október 23-i budapesti látogatása alkalmával Magyarország fokozott részvételét kérte az Anschluss veszélyének elhárításával kapcsolatban. Még azt is fölvetette, hogy egy új osztrák-magyar államszövetség keretében egyesüljön a két ország. A kecsegtető javaslat azonban rendkívüli kockázatokat is rejtett, hiszen egy ilyen államjogi lépés nem pusztán Németország haragját, de a kisantant fokozott aktivitását is maga után vonta volna. A lehetséges forgatókönyvek latolgatása és rövid diplomáciai puhatolózások után a javaslatot el kellett vetni, mivel az osztrák-magyar szövetség – bár számíthatna Franciaország és talán Anglia támogatására – egy német-cseh-román szövetséggel találhatná szembe magát. A tervet a magyar kormány tehát elutasította.

HÁBORÚ ÁZSIÁBAN IS

A Peking melletti Marco Polo hídnál 1937. július 7-én japán és kínai katonák közötti összecsapás a Japán és Kína között háború kitöréséhez vezetett.

A háború kimenetele már 1940-1941-ben eldőlt, a hatalmi övezetét Kínára kiterjeszteni kívánó Japán javára. Ellenállás csak az ország belsejében folytatódott.

Pekingben, Kantonban és Nankingban is Japán által beiktatott kormányok uralkodtak, Japán az egész gazdaságot ellenőrzése alá vonta.

Nankingban, amely 1937-ben a nacionalista kínai kormány székhelye, az ország fővárosa volt, a japán megszállás után a hadsereg több mint háromszázezer kínai katonát és polgári lakost gyilkolt le. Mivel ekkor már a nyugati újságírók nem tartózkodtak a helyszínen, a borzalmas kegyetlenkedésekről sokáig nem tudott senki.

Gömbös azonban ismételten felvetette, hogy amennyiben Ausztria átadja Burgenlandot Magyarországnak, akkor támogatja a politikai-gazdasági szereplők távozását az országból, védelmet és menedéket nyújt egy esetleges osztrák emigráns kormánynak.

A JANSA-TERV

Alfred Jansa altábornagy (1935-1938 között az osztrák hadsereg vezérkari főnöke) úgy vélte, hogy „1938 februárjában az osztrák hadsereg és a vezérkar készen állt, hogy a legsúlyosabb harcokat is vállalja".

A német támadással számoló osztrák katonai magatartást legjobban az ún. Jansa-terv példázhatja, amelyet 1935-től dolgoztak ki. Ez politikailag, katonapolitikailag és hadműveleti értelemben egyaránt míves teljesítmény volt. Az 1936-ban még öt olasz hadosztállyal is számoló terv – erről később természetesen le kellett mondaniuk – nagy területek feladása árán az Enns folyónál akarta megállítani a benyomulókat. Jansa szerint „nem arról van szó, hogy csatát nyerjünk, hanem arról, hogy hadműveleteinkkel beavatkozásra késztessük a nagyhatalmakat".

POLGÁRHÁBORÚ VAGY CSATLAKOZÁS

Miután Hitler 1938. február 4-én átvette a fegyveres erők legfőbb parancsnoki tisztét, számos tábornokot és diplomatát leváltott. A külügyek élén Konstantin von Neurath bárót Joachim von Ribbentrop váltotta. A Führer február 12-én Berchtesgadenbe hívta Kurt von Schuschnigg osztrák kancellárt. Meglehetősen indulatosan vázolta elképzeléseit: „Elég parancsot adnom, és egyetlen éjszaka el fog tűnni az egész nevetséges madárijesztő a határról. Ne higgye, hogy bárki feltartóztathat fél óráig is. Ki tudja? Talán egyik pillanatról a másikra rácsapok Bécsre, mint a tavaszi vihar. Akkor majd megtudja, mit jelent ez! Szívesen megtakarítanám az osztrákoknak ezt a tapasztalatot. Nagy áldozatba kerülne. A csapatok után bevonul az SA és a légió, és senki sem tudná elhárítani a bosszúállást, még én sem. Második Spanyolországot akar csinálni Ausztriából? Mindezt el szeretném kerülni, ha csak lehet."

Bár Schuschnigg válaszában elismerte Ausztria gyengeségét, azonban utalt rá, hogy egy ilyen lépés háborút jelenthet más államokkal. Erre Hitler többek közt a következőket mondta: „Ne ringassa magát abba a hitbe, hogy a világon bárki is keresztezheti elhatározásaimat. Olaszország? Mussolinivel tisztában vagyok. Olaszországgal a legszorosabb barátságban állok. Anglia? Anglia a kisujját sem fogja megmozdítani Ausztriáért... Franciaország? Amikor három éve egy maroknyi zászlóaljjal bevonultunk a Rajna-vidékre... ha Franciaország akkor megmozdult volna, nekünk vissza kellett volna vonulnunk...De most már késő Franciaország számára! Vagy Magyarország? A magyarok alig várják, hogy visszakaphassanak valamit régi területeikből. Gömbös inkább velem jön, mint ellenem!"

Végül Schuschnigg fejet hajtott és aláírta a Ribbentrop által előkészített jegyzőkönyvet, s az osztrák nemzetvédelmi minisztérium élére a fasiszta Seyss-Inquartot nevezte ki.

A terv szorosan kötődött a német négyéves tervhez, illetve a szovjet ötéves tervhez, s elsősorban az azok által támasztott igények kielégítése révén erősítette meg a hazai agráriumot.

Váratlan következménye volt a jelentős földreformnak a nagybirtokok elértéktelenedése. Miután a zsellérek egy része földhöz jutott, a nagybirtokok súlyos munkaerőhiánnyal találták szembe magukat. Ennek nyomán furcsa folyamat vette kezdetét, megkezdődött a birokok önkéntes felparcellázása és a saját munkaerővel még bőven rendelkező szegényparasztoknak való bérbeadása.

A kialakuló bérleti rendszer azonban újabb társadalmi feszültségeket szított. A radikális paraszti mozgalmak kezdeményezésére – főleg azokban a falvakban, megyékben, amelyekben a széleskörű földéhséget nem sikerült csillapítani – megpróbálták a világi birtokokat is felosztani a szélsőséges, forradalmi szervezetek. A csendőrség Orosházáról és környékéről kétszázötven szegényparasztot, kubikost és kisiparost állított elő. Noha a kormány igyekezett megértőnek mutatkozni a rendbontókkal szemben, az előállítottak többségét kényszermunkára ítélték.

A zavargások aktuálissá tették a titkos Gömbös-Horthy-megállapodás megvalósítását is, hiszen az erősebb kormányzói jogkört országszerte a rend és a belső béke garanciájának tekintették. Július hetedikén fogadta el az országgyűlés a kormányzói jogkör kiterjesztéséről szóló újabb törvényeket.

E szabályok részben új, gazdasági eszközöket, az ország érdekében szabadon felhasználható alapot adtak az államfő kezébe annak érdekében, hogy a kialakult viszonyok mellett,

Horthy a Hofburg előtt

Hitler a Stefansdom alatt

MAGYARORSZÁG BEVONUL AZ ŐRVIDÉKRE ÉS BÉCSBE

A Magyar Királyi Honvédség huszonötezer fős elitalakulatával és mintegy ötvenezer nemzetőrrel indította meg az Őrvidék felszabadítását célzó hadműveletét.

A magyar csapatok március 12-én hajnalban lépték át a határt, s ellenállással nem találkoztak. A magyarok által lakott településeken virágeső köszöntötte a bevonulókat, illetve Bécs alatt az osztrák fegyveres erők nevében Jansa tábornok kapitulált a hadműveleteket irányító Werth Henrik előtt. A katonai vezetés szűkösen szabta meg a hadműveleti területet, hogy a rövid frontszakaszon előretörő honvédség ütőképes maradjon.

Az Őrvidék déli vidékének megszállására ezért csak később, főleg a helyi polgárőr alakulatok saját kezdeményezésére került sor.

NÉMETORSZÁG BEVONUL AUSZTRIÁBA

A Wehrmacht 8. hadosztálya március 12-én reggel lépte át a határt, ellenállásba nem ütköztek, a fogadtatás inkább barátságosnak volt mondható.

Sokan karlendítéssel és virágokkal várták a bevonulókat. A német csapatok bevonulása Ausztriába sok hibával megvalósuló, szerencsés rögtönzésként értelmezhető. A 2. páncélos hadosztálynak például osztrák benzinkutaknál kellett tankolnia, a meredek hegyi utakon elakadó nehézjárművek akadályozták a hadsereg előrenyomulását, az alegységek sok helyen eltévedtek, a csapatokkal érkező biztonsági erők olykor megelőzték a főerőket.

A német hadseregben uralkodó fejetlenség tette lehetővé azt, hogy a honvédség előbb vegye birtokba Bécset.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

04. 26. A Kondor-légió lebombázza Guernicát.

05. 06. New Jerseyben kigyullad és lezuhan egy német zeppelin, a Hindenburg. 36 utas meghal.

05. 15. Muszlim felkelés tör ki Albániában.

05. 19. Viktor Emánuel olasz király és felesége megkezdi magyarországi látogatását.

06. 12. Részben német provokáció nyomán, politikai per eredményeként kivégzik a Vörös Hadsereg vezetőit (többek között Tuhacsevszkij marsallt). A német titkosszolgálat elsősorban Beneš csehszlovák elnökön keresztül juttatja el értesüléseit Sztálinhoz. A jelentés szerint a Szovjetunióban katonai hatalomátvételt szervez a tisztikar. A jelentést a magyar titkosszolgálat is megkapja, s Gömbös döntésére, aki pillanatnyilag nem tartaná előnyösnek a Szovjetunióban végbemenő németellenes fordulatot, ugyancsak eljuttatja az anyagot Sztálinnak.

►

személyes döntései szerint támogassa az arra érdemes gazdasági szereplőket. Részben a tervezett további intézkedések biztonsági fékjei gyanánt lehetőséget adtak Horthynak arra, hogy a személyes döntése szerint bárkit töröljön, illetve felvegyen a választók vagy választhatók listájára.

A megújuló birtokszerkezet, a pártok közötti keserves tárgyalások eredményei, s nem utolsósorban a kormányzónak adott személyes garanciák végül lehetővé tették, hogy 1938. január kilencedikén az országgyűlés elfogadja a kormánypárt által beterjesztett választójogi reformot. A reform a szociáldemokraták és a kisgazdák régi követelését elégítette ki, viszont a választói korhatár felemelésével és magas vagyoni-jövedelmi cenzus meghatározásával a kormánypárt elgondolásait is tükrözte. Az új törvény általános és titkos választásokat írt elő, ám magas cenzushoz és harmincéves életkorhoz kötve jelentősen szűkítette a választók körét.

Gömbös értékelése szerint az új választójogi rendszer nem csupán jelentős lépés a demokratizálódás felé, de korlátai miatt egyben hatékony eszköze a politikai demagógiák, a felelőtlen ígérgetések, a weimarizálódás elkerülésének. A választási rendszer – minden baloldali kritikája ellenére – erőteljes stabilitást teremtett Magyarországon. Az érett és vagyoni helyzete miatt igen megfontolt polgárság valóban tartózkodott a szélsőséges pártokra, kalandorpolitikát képviselő erőkre adni voksait. Természetesen mind a földreformot, mind a választójogi reformot számos kritika érte, ám az vitathatatlan, hogy a két rendkívüli kezdeményezés gyökeresen átalakította a magyar társadalom szerkezetét, olyan gazdasági és szociális folyamatokat indított el, amelyeknek révén az ország néhány év alatt kiemelkedhetett elmaradottságából, s Európa nagy nemzetei között kaphatott helyet.

Magyarország az új nemzetközi erőtérben

A harmincas évek derekán olyan új diplomáciai folyamatok bontakoztak ki Közép-Európában, melyeknek első számú kedvezményezettje Magyarország lett. Elsősorban a trianoni utódállamok kezdtek elszakadni korábbi, határozottan magyarellenes politikájuktól. Ennek okát elsősorban abban kell látnunk, hogy ezek az országok a regionális hatalmak, Németország, Olaszország és a Szovjetunió, illetve az egyre erősebb Magyarország részéről kettős szorításba kerültek. Különös súllyal jelent meg a szomszédos államok döntéseiben az az új helyzet, amit a magyar honvédelem lehetőségeinek átalakulása jelentett. Ugyanakkor mind a német újrafegyverkezés, mind az olasz-

Magyar hadműveletek Ausztriában – A honvédhadsereg felvonulása

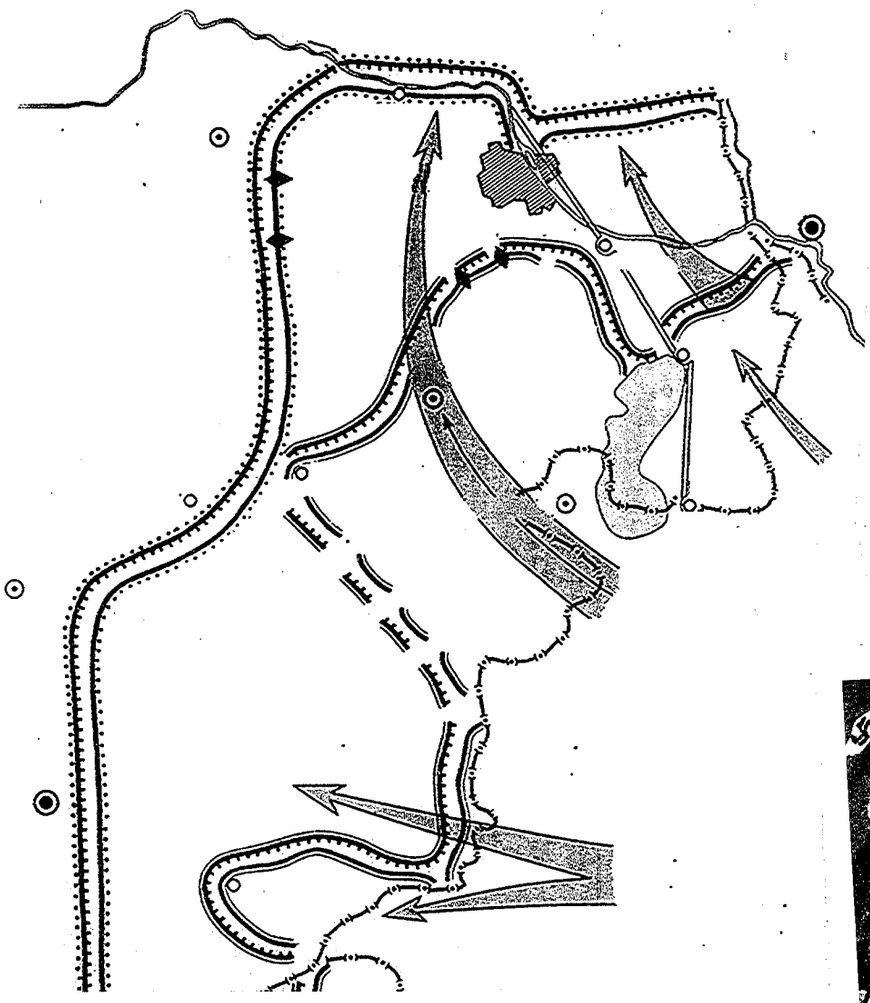

abesszin háború, mind a spanyol polgárháború kapcsán közvetlen tapasztalatot szerezhettek arról, mennyire gyenge védelmet nyújt az angol-francia politika. Másodsorban az imént említett nagyhatalmak tekintettek egyre megbízhatóbb és egyre jelentősebb partnerként Magyarországra.

A magyar kormány természetesen mindent megtett annak érdekében, hogy az új helyzetben a nemzeti célok érdekében kamatoztassa bővülő lehetőségeit. Az elsődleges feladat – Gömbös megfogalmazása szerint – a kisantant fellazítása volt, hiszen így nagyobb esély kínálkozott a területi revízió megvalósítására. E cél érdekében a kormányzat nem csupán a nagyhatalmakkal való erőteljes együttműködést szorgalmazta, de a kétoldalú kapcsolatok elmélyítésére is törekedett a szomszédos országokkal.

Az első és legfontosabb siker e tekintetben a jugoszláv külön út kialakulása volt. A délszláv állam már 1936-ban javaslatot tett a magyar kormánynak egy kétoldalú megállapodás megkötésére. Ennek alapja az lett volna, hogy amennyiben Magyarország véglegesnek ismeri el a jugoszláv határokat, akkor kész Magyarországgal kiegyezni, a másik két szövetségese nélkül.

A kisantant megbontására irányuló magyar és német diplomáciai törekvések eredményeként 1937. június 20-án magyar-jugoszláv tárgyalások kezdődtek a két állam viszonyának normalizálásáról.

Jugoszlávia jóindulatát bizonyította az, hogy a délszláv királyság elutasította a kisantant-államok védelmi szövetségének kölcsönös segítségnyújtási szerződéssé való átalakításának csehszlovák tervét.

A meginduló tárgyalások során a magyar kormány azt kérte, hogy a vegyes lakosságú területeken (Bácska-Bánát) nemzetközi felügyelet mellett rendezzenek népszavazást a hovatartozásról, illetve Jugoszlávia – titkos

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED 1.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

06. 20. Magyar-jugoszláv tárgyalások kezdődnek a két állam viszonyának normalizálásáról.

06. 26. Korlátozott autonómia Kárpátaljának (csak 1938 októberében lép életbe).
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt népünnepélyt tart Budapesten, a hűvösvölgyi Nagyréten. Támadó nyilas csapatok az egyik rendező gárdistát súlyosan megsebesítik, a rendőrség a támadókat előállítja.

06. 29. Hivatalos látogatásra Budapestre érkezik W. E. Blomberg tábornok, német birodalmi hadügyminiszter. Németország segítségét ígéri a magyar hadsereg felfegyverzéséhez.

07. 01. A csendőrség Orosházáról (Békés vm.) és környékéről 250 szegényparasztot, kubikost és kisiparost állít elő. A szervezkedők az egyházi nagybirtok felosztása után a világi birtokok felosztását követelték, illetve kezdték meg.
A kormányzó bejelenti, hogy elkészült a magyar védelmi vonal délkeleti szakasza, amely képes egy esetleges jugoszláv, illetve román támadás elhárítására.

07. 07. Japán terjeszkedése háborúhoz vezet Kínával.

07. 09. A felsőház elfogadja az 1937: XIX. törvénycikket a kormányzói jogkör kiterjesztéséről, továbbá az 1937: XXI. törvénycikket a munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról.

07. 12. Bukarestben befejeződnek a Magyarország és Románia közötti áru- és fizetési forgalom szabályozását célzó tárgyalások.

07. 15. A Szovjetunióban megnyitják a 128 km hosszú Moszkva-Volga-csatornát.

08. 08. Az építőmunkások nagygyűlést tartanak Budapesten. Határozati javaslatot fogadnak el a béremelésről és a munkakörülmények javításáról.

08. 21. Gömbös Gyula Ausztriába utazik.
A Szovjetunió és Kína megnemtámadási szerződést köt.

09. 26. Kongresszust tart a Magyarországi Munkás Egyesületek Szövetsége. Követeli a teljes egyesülési és szervezkedési szabadságot; a heti 48, az irodákban foglalkoztatottaknak a heti 40 órás munkaidő azonnali bevezetését.

10. 01. P. Badoglio tábornagy Budapestre érkezik. Az olasz hadsereg vezérkari főnöke hivatalos látogatásra jön Magyarországra.

10. 13. Megtartják az első riasztási és elsötétítési légvédelmi gyakorlatot. A gyakorlat egyelőre Budapestre és környékére korlátozódik.

10. 22. Magyarország és Finnország kulturális egyezményt köt Budapesten.

10. 23. K. Schuschnigg osztrák kancellár hivatalos látogatásra Budapestre érkezik.

11. 05. Hitler a Birodalmi Kancellárián mondott beszédében ismerteti Németország külpolitikai akciótervét, a „Mein Kampf" második lépcsőjeként a német „élettér" megvalósításának szükségességét (Hossbach-protokoll). A német területi kérdés megoldásának végső határidejét 1943-1945-ben határozza meg.

12. 03. József Attila öngyilkos lesz.

12. 13. A japánok megszállják Nankingot.

12. 21. Walt Disney Los Angelesben bemutatja a Hófehérkét. Ötszázhetven rajzoló háromévi munkával, egymillió képkockában alkotta meg a filmtörténet klasszikusát, az első egész estés, hangos Disney-rajzfilmet.

►

AZ ÚJ FEGYVERKEZÉSI PROGRAM

A háborús gazdasági előkészületek korábbi burkolt formáit 1938-tól a nyílt, rohamos ütemű fegyverkezés váltotta fel. A miniszterelnök 1938. március 5-i győri beszédében nagyarányú fegyverkezési terv megindítását jelentette be.

Öt év alatt egymilliárd pengő beruházást irányoztak elő a honvédség korszerűsítésére. A beruházásokat az állam részben egyszeri vagyonadó kivetésével (600 millió pengő), részben pedig belső kölcsön kibocsátásával (400 millió pengő) fedezte.

A háborús felkészülés rendkívüli mértékben erősítette a korábban megkezdett újjáépítési tervek hatását, a gazdaság akkor állt rá arra a tízéves növekedési pályára, amelyet az elképesztő ütemű bővülés jellemzett.

Már 1938 második felében nagyarányú háborús konjunktúra bontakozott ki. A nagy nehézipari üzemek újabb jelentős megrendeléseket kaptak az államtól. Ezek finanszírozására 1939 májusáig már kereken 300 millió pengőt fizetett ki az állam. A háborús konjunktúra a nehézipar mellett a könnyű- és élelmiszeriparra is kiterjedt.

1939 februárjában már arról hoztak döntést, hogy az eredeti tervtől eltérően a programot öt év helyett két év alatt, 1940. augusztus 1-ig befejezik. Felemelték a beruházások keretét: a közvetlen katonai kiadások 1 milliárd 400 millió pengőre emelkedtek.

Mindennek megfelelően 1939-ben az ipari termelés 1938-hoz képest 21%-kal emelkedett. Ez csaknem olyan mérvű emelkedés volt, mint a békegazdálkodás idején az ipar 20 év alatti növekedése.

szerződésben – ismerje el a Csehszlovákiával és Romániával szemben fennálló magyar igényeket. Cserébe Magyarország hajlandó lett volna lemondani a Jugoszláviával szembeni minden további követeléséről, és elismerte Jugoszlávia igényét a Temesközre.

A tárgyalások a bácska-bánáti népszavazás kérdésén megfeneklettek, de titkos memorandumban egyetértés született a Romániával szemben fennálló magyar-jugoszláv igények egyeztetéséről, továbbá Jugoszlávia kifejezésre juttatta, hogy nem mutat érdeklődést egy esetleges csehszlovák-magyar konfliktus esetén. Ezzel Jugoszlávia gyakorlatilag kilépett a kisantantból.

Az eredményekhez döntő mértékben járult hozzá az, hogy 1937. július elsejére elkészült a magyar védelmi vonal délkeleti szakasza, amelyet képesnek tartottak egy esetleges jugoszláv, illetve román támadás elhárítására. Másik oldalról rendkívüli gesztust tett Jugoszlávia Magyarországnak azzal, hogy áprilisban a kisantant belgrádi ülésén – a délszláv ellenállás miatt – elvetették a védelmi szövetség kölcsönös segítségnyújtási szerződéssé való átalakításának csehszlovák tervét. Viszon-

A SCHUSCHNIGG-LEVÉL TITKA

Számos mai történész vitatja és életszerűtlennek tartja azt, hogy a lemondott osztrák kancellár a magyar kormánytól kért volna katonai segítséget. E koncepció szerint a levél jóval később, a háború végén, Schuschnigg újbóli felbukkanása idején keletkezett. Maga a kancellár többször is elismerte a segítségkérés tényét, ám a kételkedők azt állítják, hogy a magyar kormánynak volt lehetősége arra, hogy a balatoni villában őrzött hajdani kancellárt megdolgozza, illetve újbóli politikai szerepének lehetőségét a segítségkérés nyilvános elismeréséhez kösse. Ugyanakkor az a tény, hogy Schuschnigg még az állami egyesülés lehetőségét is felvetette, mégiscsak a levél hitelessége mellett szól.

zásul Magyarország segítette tető alá hozni az olasz-jugoszláv megállapodást, amelyben Olaszország ígéretet tett engedményekre a jugoszláv kisebbségek felé és felhagyott az usztasák támogatásával, Jugoszlávia pedig jóváhagyta az Albániára vonatkozó olasz igényt.

Érdemes itt megemlíteni azt az elvetélt csehszlovák kísérletet, amely megpróbálta bevonni Magyarországot is a kisantant-államok együttműködésébe. A csehek a régió iránt erőteljesen érdeklődő nagyhatalmak, főleg Németország megfékezését remélték a kezdeményezéstől, ám mivel Magyarország irányába semmiféle valós engedményre nem voltak hajlandók, Gömbös egyértelműen a német, olasz, szovjet orientáció mellett foglalt állást. Így a Budapesten 1936 októberében megtartott „Duna-völgyi találkozó" lényegében érdektelenségbe fulladt.

Ez az október más szempontból is sorsdöntőnek bizonyult. Alig két héttel a Duna-völgyi államok összefogásának kudarca után Hitler és Mussolini megállapodott a két hatalom hosszú távú együttműködéséről. Ezzel létrejött a Berlin-Róma tengely, Ausztria pedig végérvényesen magára maradt. Most már semmi nem gátolta a német kancellárt abban, hogy megkezdje az osztrák állam bekebelezésére irányuló politikai-katonai játszmát.

Az Anschluss

A két német állam egyesítése még a kialakult, viszonylag kedvező nemzetközi helyzetben sem volt egyszerű feladat. Németországnak nem csupán az angol-francia fellépéstől kellett tartania, de egy lehetséges csehszlovák-szovjet összefogásban megvalósuló konfrontációt is meg kellett előznie. Hosszas tárgyalások után Hitler meggyőződött arról, hogy Nagy-Britannia nem fog fegyvert ragadni

Ausztria védelmében, s ezzel a francia ellenállás veszélye is minimálisra csökkent. Csehszlovákia önmagában jelentéktelen szereplő volt, így a Szovjetunió semlegesítése maradt Hitler egyetlen feladata.

A ravasz diktátor természetesen úgy akarta kikapcsolni a játszmából a keleti gigászt, hogy közben a kialakuló német-szovjet barátság ne sérüljön. Ennek érdekében egy már-már zseniálisnak mondható tervet dolgozott ki a német titkosszolgálat: a magyar és a csehszlovák kormányon keresztül hamis jelentést juttatott el Sztálinhoz, melynek értelmében a Szovjetunióban katonai hatalomátvételt szervez a tisztikar. Gömbös, aki nem tartotta volna előnyösnek a Szovjetunióban végbemenő németellenes fordulatot, gyanútlanul továbbította az anyagot a vörös vezérnek. A jelentés nyomán kibontakozó terrorhullám messze felülmúlta a német reményeket. Sztálin kivégeztette vagy internálta a tisztikar jelentős részét, s ezzel gyakorlatilag felszámolta, de legalábbis hosszú évekre harcképtelenné tette a Vörös Hadsereget.

Ugyanakkor Hitler tisztában volt azzal is, hogy a Wehrmacht – az elmúlt évek fejlesztései dacára – sincs abban az állapotban, hogy egy jelentősebb osztrák ellenállással könnyedén megbirkózzon. Ezért részben arra törekedett, hogy Ausztriát békésen csatolja a birodalomhoz, részben arra készült fel, hogy szövetséges haderővel együttműködve szállja meg az országot – a számba jöhető egyetlen szövetségessel, Magyarországgal. A kancellár azzal is tisztában volt, hogy a magyar részvétel erőteljes megfontolásra készteti a csehszlovákokat: fellépjenek-e fegyveres erővel Ausztria védelmében.

Gömbös mindkét megoldást hajlandó volt segíteni, feltéve, ha Németország határozottan támogatja Magyarország újrafegyverzését, illetve területi követeléseit. A fegyverkezési segítség ügyében W. E. Blomberg tábornok, német birodalmi hadügyminiszter írt alá megállapodást Budapesten, aminek nyomán a Koronatanács tekintélyes haderő-fejlesztési tervezetet fogadhatott el, illetve Gömbös bejelenthette a magyar honvédség újrafegyverzésének programját. A békés egyesítés érdekében pedig Gömbös-Schuschnigg tárgyalássorozat vette kezdetét, ami kézzelfogható eredményhez ugyan nem vezetett, de rugalmasabb politikára késztette az osztrák vezetést. Hasonlóan eredménytelen volt a római egyezmény államainak – Ausztria, a Német Birodalom, Olaszország és Magyarország – tanácskozása Budapesten, így Hitler végül keményebb eszközökhöz folyamodott.

A Führer 1937. november elején, a birodalmi

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

1938

01. 09. Az országgyűlés elfogadja a kormánypárt által beterjesztett választójogi reformot. Megkezdődik a római egyezmény államainak (Ausztria, Német Birodalom, Olaszország és Magyarország) tanácskozása Budapesten.

01. 10. Magyarország elismeri a spanyol Franco-kormányt. Az Egyesült Keresztény Párt képviselőinek és felsőházi tagjainak értekezletén a többség a választójogi törvényjavaslat ellen foglal állást.

01. 27. Magyarországon megszüntetik a Népszövetség pénzügyi ellenőrzését.

02. 03. A Koronatanács haderő-fejlesztési tervezetet fogad el (Huba-hadrend).

02. 05-09. Horthy Miklós kormányzó és a miniszterelnök Lengyelországban tárgyal.

02. 10. II. Károly király diktatúrát vezet be Romániában, és feloszlatja a politikai pártokat.

02. 11-12. Schuschnigg osztrák kancellár Berchtesgadenben kapitulál Hitler követelései előtt (brechtesgadeni szerződés).

02. 20. Hitler beszéde a Reichstagban, amelyben deklarálja, hogy ezután Németország lesz minden, más állam területén élő – mindenekelőtt a tízmilliónyi ausztriai és csehszlovákiai – német pártfogója.

02. 21. Betiltják a Magyar Nemzetiszocialista Pártot. A Nemzeti Akarat Pártjának vezérét, Szálasi Ferencet rendőri felügyelet alá helyezik (július 6-án három év fegyházbüntetésre ítélik).

03. 05. Gömbös miniszterelnök beszédében nagyarányú fegyverkezési terv megindítását jelenti be.

03. 09. Schuschnigg osztrák kancellár március 13-ára népszavazást jelent be az ország függetlenségéről.

03. 10. Magyarországon részleges mozgósítást rendelnek el.

03. 11. Németország ultimátumban követeli a népszavazás elhalasztását és Schuschnigg osztrák kancellár lemondását.

03. 12. A hivatalba lépő Arthur Seyss-Inquart osztrák kancellár felhívja a német csapatokat az ország megszállására. A német csapatok bevonulnak Ausztriába. A magyar honvédség bevonul az Őrvidékre.

03. 13. Adolf Hitler proklamálja Ausztriának a Német Birodalomhoz való csatlakozását. A magyar honvédség bevonul Bécsbe.

03. 14. Menekültáradat indul Magyarország felé Ausztriából.

03. 15. Hitler-Horthy találkozó Schönbrunnban. A magyar honvédség megkezdi Bécs kiürítését.

03. 16. A magyar megszállás alatt álló Burgenlandban népszavazást tartanak a terület hovatartozásáról.

03. 17. A Szovjetunió tiltakozik az Anschluss miatt.

03. 18. Államosítási törvény. A megszűnt Ausztria tőkeérdekeltségeinek államosítása.

03. 19. A Bécsből hazaszállított magyar történelmi ereklyéket díszkísérettel hozzák Budapestre. A hazatért magyar kincsekből kiállítás nyílik a Nemzeti Múzeumban.

03. 20. A népszavazás eredményeként Magyarország annektálja az Őrvidéket.

►

ÁLLAMOSÍTÁSI TÖRVÉNY

Az Anschluss és később Csehszlovákia feldarabolása után a kormány gazdasági mozgás tere ugrásszerűen megnőtt.

Miután a volt osztrák, illetve később a csehszlovák kereskedelmi pozíciók a kormány keze be mentek át, a magyar ipar külföldi tőkeérdekeltségeinek mintegy a fele, az egész magya iparnak kb. 13-14%-a állami kézbe került.

Ez a rendkívüli vagyongyarapodás a következő években mind a katonai, mind a jóle kiadások nagyszabású bővítését eredményezte, hatalmas beruházások finanszírozásá tette képessé a kormányzatot, s jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy az állami fe ügyelet alatt álló magyar gazdaság a világ élvonalába emelkedhessen.

kancellárián mondott beszédében ismertette Németország külpolitikai akciótervét, a Mein Kampf második lépcsőjeként a német „élettér" megvalósításának szükségességét. Az elképzelés a „Hossbach-protokoll" néven vált ismertté, és a német területi kérdés megoldásának végső határidejét 1943-1945-ben határozta meg.

Három hónappal később a legkíméletlenebb eszközök bevetésével és fenyegetések hatására sikerült meghátrálásra bírnia az osztrák kancellárt. A berchtesgadeni szerződés aláírásával Schuschnigg kapitulált Hitler követelései előtt. Így néhány nappal később a vezér a Reichstagban deklarálhatta, hogy ezután Németország minden más állam területén élő – mindenekelőtt a tízmilliónyi ausztriai és csehszlovákiai – német pártfogója.

Csakhogy Schuschnigg korántsem bizonyult annyira gyengének, mint azt Hitler feltételezte. Az osztrák kancellár március 13-ára népszavazást hirdetett az ország függetlenségéről. A kezdeményezéstől megrettenő Hitler ultimátumban követelte a népszavazás elhalasztását és Schuschnigg lemondását, s ezzel párhuzamosan Gömböstől Magyarország határozott fellépését sürgette.

A magyar kormány minden eddiginél kiválóbb alkalmat látva a revíziós fal áttörésére, részleges mozgósítást rendelt el, s a honvédséget az osztrák határon vonultatta fel. Indoklásként a bizonytalan értelmű Bécs környéki csapatösszevonásokra, illetve a robbanásveszélyessé váló ausztriai helyzetre hivatkozott. Ezekben a napokban ugyanis komoly lehetőségként merült fel egy osztrák-német háború, illetve egy osztrák polgárháború lehetősége.

Az osztrák kancellár kétségbeesett segítségkéréssel fordult a környező országokhoz, ám válaszra mindössze a magyar miniszterelnök méltatta, aki biztosította arról, hogy mind az ő személye, mind az Ausztriát elhagyni kívánók számára menedéket nyújt Magyarország. Ugyanakkor követelte, hogy a fegyverben álló és Bécs környékén összevont csapatokat távolítsák el a magyar határ közeléből. A kancellár végül erőteljes német nyomásra lemondott, utódja Hitler bábja, Seyss-Inquart lett.

A hivatalba lépő Seyss-Inquart – ugyana polgárháborús veszély elhárítása érdekéb amire a magyar kormány is hivatkozott – hívta a német csapatokat az ország megsz lására. A határ mentén fegyverben álló nér csapatok pedig masírozni kezdtek Ausz belseje felé. Hasonlóképpen fordult felhívás a magyar kormány felé a lemondott kancel Schuschnigg, s ennek nyomán a felsorakoz honvédség is átlépte az osztrák határt.

Hitler legnagyobb bosszúságára a Bé környékén összevont osztrák csapatok a m gyar hadsereg előtt tették le a fegyvert, s ez a császárváros magyar megszállás alá kerü Később Horthy, hogy Hitler haragját elkerül többször is hangoztatta, hogy Bécs megsz lására pusztán azért került sor, mert a köz lebb lévő magyar hadsereg előbb ért a fővár alá, ám ennek ellene mond az a kemény ta gyalás, ami pár nappal később a két állam között Schönbrunnban lezajlott.

Hitlert felettébb kellemetlen helyzetbe hoz a gyors magyar beavatkozás. Hiába hirdet meg a német-osztrák egyesülést, az osztr főváros egyelőre a magyar honvédség me szállása alatt állt. Ráadásul Hitler azzal tisztában volt, hogy a magyar titkosszolgál

OSZTRÁK MENEKÜLTEK

Az Anschluss hatására a náci hatalomtól ta menekültek tömegei – gazdasági szerepl zsidó és liberális értelmiségiek, függetlens párti politikusok, katonatisztek – indultak nyitott határon át a hajdani testvérállam, a b tonságot kínáló, demokratikus és szabad M gyarország felé.

Összesen több mint 160 000 menekült é kezett hazánkba, akiket a régóta tőkehiánny küzdő és kezdődő munkaerőhiánnyal szembe sülő magyar gazdaság hamar integrálni tudott

Más hírességek, Nobel-díjas tudósok mellet Schuschnigg osztrák kancellár ugyancsak Ma gyarországon talált menedéket. Egy Balaton felvidéki kastélyban kapott védőőrizetet egé szen 1945-ig.

nak pontos értesülései vannak a Wehrmacht ugyancsak gyenge teljesítményéről.

Ha Bécs előterében magyar-német konfliktus robban ki, az nem csupán az osztrák hadsereget, de talán a csehszlovákokat, sőt az angolokat és a franciákat is beavatkozásra bírja. Hitler arra a következtetésre jutott, hogy semmilyen engedmény nem drága azért, hogy a császárvárost könnyen és gyorsan birtokba vehesse. Ráadásul igyekezett nagyvonalú lenni a magyarok irányában, hiszen Csehszlovákiával szemben is számított a honvédségre.

Jó képet vágott hát a magyar követelésekhez, és a március tizenötödikén, Schönbrunnban lezajlott találkozón Horthy minden igényét teljesítette. Hozzájárult ahhoz, hogy Burgenlandot Magyarország annektálja, hogy a távozni szándékozó osztrákok személyi és vagyoni korlátozás nélkül elhagyhatják Ausztriát, hogy az osztrák hadsereg teljes felszerelését Magyarország veszi át, hogy a Bécsben őrzött magyar vonatkozású műkincseket Budapestre szállítják, hogy az Osztrák Nemzeti Bank arany- és valutatartalékainak ötven százalékát a Magyar Nemzeti Bank veszi át, s végül ahhoz, hogy Ausztria nemzetközi gazdasági követelései, illetve az osztrák állampolgárok magyarországi beruházásai a magyar államra szállnak.

Horthy ezzel szemben csupán a két német állam egyesülését ismerte el, s biztosította a Führert arról, hogy Magyarország minden eszközzel támogatja csehszlovákiai terveit. A megbeszélés eredményeképpen a magyar csapatok elhagyták Bécs városát.

Az Anschluss után Ausztriában megindult a zsidók és a nemzetiszocializmus politikai ellenfeleinek üldözése, s azzal párhuzamosan Magyarország felé a hatalmas menekültáradat. Gazdasági szereplők, zsidó értelmiségiek, függetlenségpárti politikusok özönlöttek a nyitott határon át a menedéket nyújtó Magyarországra. A március 16-án megtartott burgenlandi népszavazás – a területet a maradék független Ausztria részének ismerve el, a magyar kormány az osztrák menekültek számára is lehetővé tette a szavazásban való részvételt – elsöprő többséggel a Magyarországhoz való csatlakozást eredményezte. A népszavazás eredményeként Magyarország március huszadikán annektálta az Őrvidéket, s ezzel nem csupán területi gyarapodást könyvelhetett el, de rendkívüli erővel demonstrálta a trianoni béke tarthatatlanságát, a trianoni határok időleges voltát.

Az Anschlussból a magyar kormány számos következtetést levonhatott. Mint ahogy arról Gömbös beszélt április elején a Koronatanácsban, kiderült, hogy irreális a térségbeli kisállamok összefogása. A nemzeti célok megvalósításának feltétele csakis a nagyhatalmakkal való ésszerű és egyenjogú partnerségen alapuló együttműködés lehet. Másrészt az is világossá vált, hogy a kisantantba tömörült országok semmit sem tudnak tenni a nagyhatalmakkal szövetségben fellépő Magyarország igényeivel szemben, s a kisantantra mint kimúlt politikai képződményre tekinthet Magyarország.

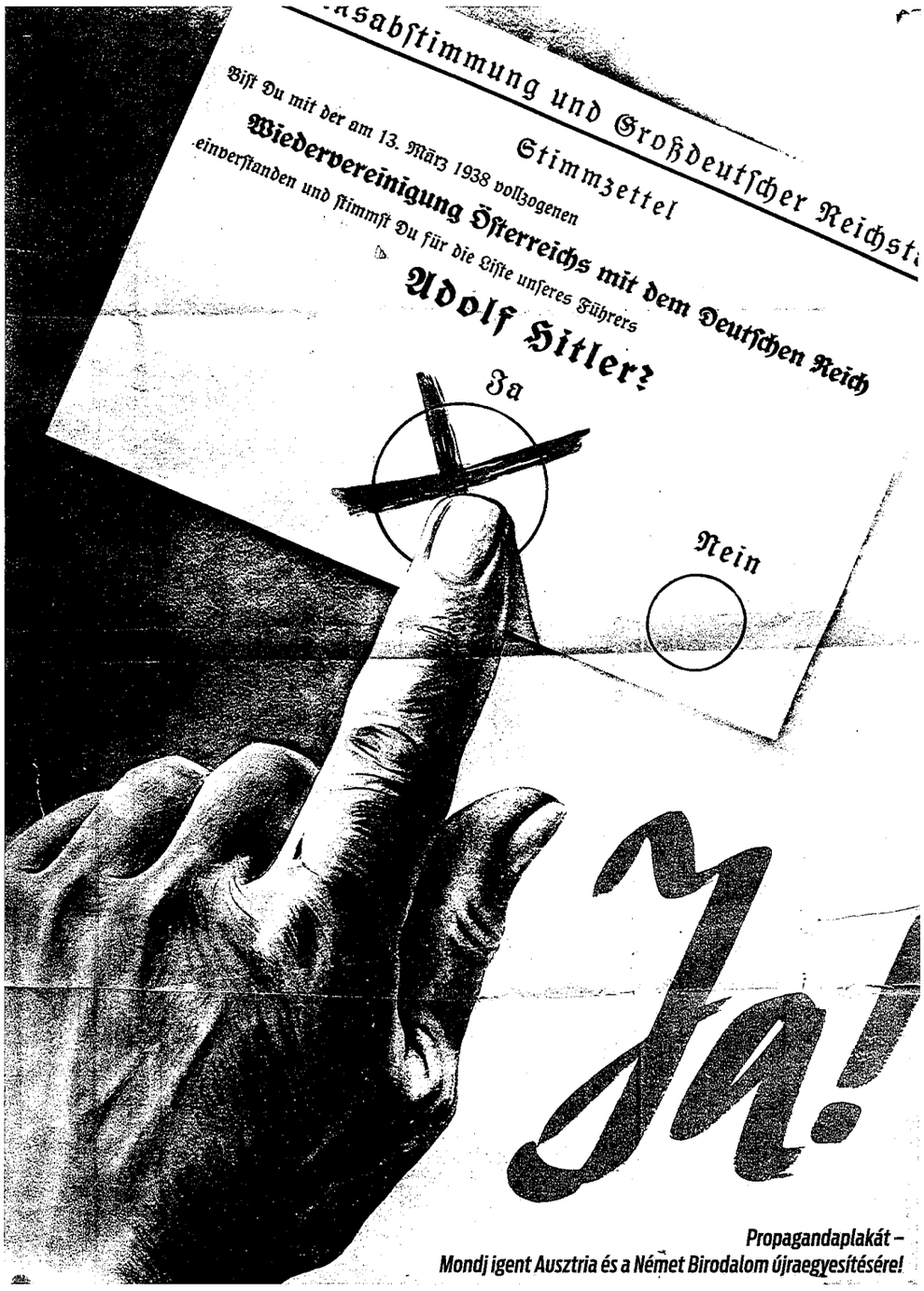

Propagandaplakát – Mondj igent Ausztria és a Német Birodalom újraegyesítésére!

Végezetül Gömbös rámutatott arra is, hogy a véletlen és váratlan, előre semmiképpen nem tervezett őrvidéki területgyarapodás annak köszönhető, hogy Magyarország az elmúlt években minden téren látványosan és eredményesen javított helyzetén, s így ki tudta használni a kínálkozó lehetőséget. A közelmúltban elindított programok, a munkanélküliség felszámolása, a szegényparasztság földhöz juttatása, a hadsereg fejlesztése, a választójogi reform, az életbe léptetett szociális intézkedések, végezetül a szilárd kormánytöbbség és a kormányzó kezében összpontosuló egyensúlyt adó hatalom együttesen járultak hozzá ahhoz, hogy 1938-ra Magyarország olyan erővé vált, amely képes a maga javára fordítani, nemzeti céljai érdekében elmozdítani a nemzetközi eseményeket, akkor is, ha kezdeményező szerepet egyelőre nem vihet e téren.

Ezzel véget ért a magyar politika kiegyezésre irányuló korszaka, és teljességgel átvette helyét a nagyhatalmakkal való szoros együttműködés, illetve a környező kisállamokkal szembeni határozott fellépés politikája.

4. fejezet

A FELVIDÉK

A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

1938

03. 29. A Szovjetunió katonai segítséget ajánl fel Csehszlovákiának német támadás esetére, amennyiben Románia és Lengyelország megengedi a szovjet csapatok áthaladását területükön. Mindkét ország elutasító választ ad.

04. 08. Magyarországon komoly politikai feszültséget okoz a zsidótörvény parlamenti elutasítása.

04. 12. Megbukik az első francia népfrontkormány.

04. 24. A csehszlovákiai Szudétanémet Párt vezetője, Konrad Henlein Karlsbadban teljes politikai autonómiát követel a szudétanémetek számára (Karlsbadi Program).

04. 25. A csehszlovákiai magyar párt területi autonómiát követel a magyarlakta vidékek számára (Kassai Program).

04. 27. Zogu albán király tiranai esküvője Apponyi Geraldine magyar grófnővel.

04. 29. A Londonban előző napon megkezdődött angol-francia konferencián megállapodnak abban, hogy nem nyújtanak katonai segítséget Csehszlovákiának Németországgal szemben, az országot inkább engedékenységre bírják. Magyarországon megalakul a Fajvédők Országos Szövetsége.

05. 07. A Népszövetségben csalódott Finnország, Dánia, Norvégia és Svédország deklarálja semlegességét.

05. 20. Közzéteszik a kormány 3400/1938. számú rendeletét, mely megtiltja a köztisztviselőknek és közszolgálati alkalmazottaknak, hogy olyan egyesületekbe lépjenek be, amely ellentétbe állíthatja őket a „törvényes rend követelményeivel". A belügyminiszter a május 22-29. és június 5-6. közötti időszakra gyűléstilalmat rendel el.

05. 20-21. Csehszlovákia részleges mozgósítást hajt végre (májusi válság).

05. 25. Kezdetét veszi a nemzetközi eucharisztikus kongresszus Budapesten.

05. 30. Hitler aláírja a Csehszlovákia elleni akció tervét (Fall Grün).

06. 01. Kihirdetik az 1938: XVIII. törvénycikket (sajtórendészeti törvény).

06. 29. - aug. 11. Japán-szovjet fegyveres határkonfliktus a Távol-Keleten, a Haszan-tónál.

07. 01. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt kerületi elnökeinek és titkárainak értekezlete zajlik Budapesten. Megerősítik azt a régebbi határozatot, hogy a pártból „szélsőséges szervezkedés" miatt kizárt tagokat csak pártvezetőségi határozattal lehet visszavenni.

▶

Ausztria felszámolása – bár valamennyi európai állam tétlenül szemlélte – komoly nemzetközi kérdéseket vetett fel. Egyfelől nyilvánvaló lett, hogy a Német Birodalom és Magyarország éppen olyan elszántan hajtja végre területi programját, mint ahogyan Olaszország lépett fel Etiópiával szemben. Az is kiderült, hogy a két igazságkereső hatalom mind gazdaságilag, mind katonailag sokkal félelmetesebb erővé nőtt néhány esztendő alatt, mint Olaszország. Másfelől világossá vált, hogy a trianoni békerendszer nem tartható fenn tovább, a status quo fennmaradásában érdekelt szövetségek, nemzetközi szervezetek kiürültek, erejüket vesztették. Történtek ugyan kísérletek az egységes európai rendezésre, ám ezeknek többsége megbukott az érintettek érdektelensége miatt. Így az egyes országok, országcsoportok a maguk útját járva kerestek megoldást a problémáikra. A népszövetségben csalódott Finnország, Dánia, Norvégia és Svédország deklarálta semlegességét, majd nem sokkal később Lengyelország lépett ki a nemzetek szövetségből.

A revízió lehetőségétől megrettent kisantant államok a jugoszláviai Bledben tartott konferencián próbálták elsimítani Magyarországgal kapcsolatos viszályukat, ám mivel érdemi területi engedményekre még most sem voltak hajlandók, a találkozó csekély eredménnyel zárult. Kénytelen-kelletlen elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, illetve a területükön élő magyar kisebbségek helyzetének javítását ígérték. Ám mivel a fegyverkezési egyenjogúság már nyilvánvaló tény volt, a kisebbségi magyarok helyzete pedig a későbbiekben sem javult, a feszültségeket alig enyhítette a megállapodás. Ugyanakkor egyre nyilvánvalóbb lett Jugoszlávia külön utas politikája, s Románia is inkább hajlott a Magyarországgal való kétoldalú megállapodásra. Így Csehszlovákia magára maradt.

Magyarország a revíziók küszöbén

Míg Ausztria felosztása, az Őrvidék visszatérése a magyar kormány számára is rögtönzés, a váratlanul kínálkozó, előnyös helyzet határozott kiaknázása volt, addig az 1938-as esztendő elejére Magyarország már minden tekintetben felülmúlta szomszédjait.

Az 1929-33-as világválság megpróbáltatásai után az 1930-as évek közepétől rendkívüli módon fellendült a magyar gazdaság. Miután a mezőgazdaság terményei számára sikerült biztosítani a német, az olasz és a hatalmas szovjet piacot, bővülő ütemben nőtt a hazai agrártermelés és élelmiszer-feldolgozás. Felgyorsult a mezőgazdaság gépesítése, s javult az állatállomány minősége. Ennek eredményeként megnégyszereződött a baromfiexport, a vajkivitel pedig százszorosára nőtt. Ugyanakkor továbbra is a gabonafélék jelentették a mezőgazdasági kivitel döntő többségét, de jelentősen nőtt a feldolgozott termékek értékesítése is.

Kiemelkedő sikert ért el a konzervipar, a Globus konzervek külföldön is keresetté váltak. A fogyasztási cikkeket előállító ipar (textil, bőr, papír) termelése a korszakban ugyancsak négyszeresére nőtt, amit elősegített az exportbővítő gazdaságpolitika is.

Az 1920-as években fedezték fel Európa egyik legnagyobb bauxitlelőhelyét hazánkban, s az 1930-as években átlagosan évi félmillió tonna ércet hoztak a felszínre. 1934-ben felépült az első hazai timföldgyár, 1935-ben pedig az első alumíniumkohó.

Az Egyesült Izzó nem csak megszilárdította az izzólámpa gyártásában elért világpiaci helyét, hanem Bródy Imre 1931-ben kifejlesztett kriptonégőivel ki is szélesítette azt. A vállalat 1931-ben megvásárolta az Orion gyárat, amely

NEMZETI ÚJJÁÉPÍTÉSI TERV

1919-1939

Húsz alkotó év

a gyorsan kiépülő magyar rádióipar fellegvára lett. Az 1930-as évek végén már évi 40-50 ezer készüléket gyártottak, s ennek 75%-át exportálták. A Ganz gyárban készült motorvonatok nem csak állták a nemzetközi versenyt, de a harmincas években sikerült betörni velük a latin-amerikai piacra is.

Jelentős eredményeket ért el a magyar gyógyszervegyészet, a vegyipar pedig a hazai olajkitermelés nyomán a harmincas évek második felében indult nagy fejlődésnek. Megkétszereződött a villanyáram-termelés, s a korszak végére a lakosság 91%-a villamosított helységben élt.

A Bethlen, majd Gömbös nevével fémjelzett bő másfél évtized alatt hazánk lakossága 1 639 479 fővel növekedett. Alap- és középfokú iskoláink száma 7 418-ról csaknem a duplájára: 13 780-ra; óvodáinké 975-ről 1 140-re emelkedett. Százhatvan új kórházat is építettünk a kezdetekkor meglévő száznyolcvanhét mellé, s bennük megkétszereződött az orvosok száma. 4 628 km elsőrendű országutat építettünk, vasútvonalaink hossza 12 671 km-re nőtt, ebből 543 km-t villamosítottunk – magyar találmány alapján. Dízelmozdonyok gyártásában pedig világelsők lettünk!

A sikeres gazdasági programoknak köszönhetően az ország rövid idő alatt és megerősödve lábalt ki a világválságból, s a magyar ipar és mezőgazdaság termékei szinte korlátlan felvevőpiacra találtak Németországban és a Szovjetunióban. Ennek nyomán a gazdasági növekedés megállíthatatlan lendületet vett. 1937 végére az egy főre vetített nemzeti jövedelem megközelítette a 200 dolláros európai átlagot: a 100-120 dolláros szintről 180 dollár közelébe emelkedett. Mindehhez a világ egyik legértékállóbb valutájának megteremtése is járult.

Az intenzív kormányzati kezdeményezéseknek köszönhetően megszűnt Magyarországon a munkanélküliség, s a széleskörű földreform eredményeként gyakorlatilag eltűnt a korábban jól ismert szegényparaszti sors.

Államadósságunkat az időszak felére kifizettük, sőt el tudtuk engedni a gazdák összes tartozását. Megteremtettük a mindenkire egyaránt vonatkozó szociális ellátórendszert, biztonságos működéshez szükséges vagyonnal látva el a nyugdíj- és betegségbiztosítókat. Ingyenes gyógyszert kaptak az egyre növekvő számú cukorbetegek. Budapest (gyógy)fürdővárossá vált. Nyaralótelepeket építettünk a munkásoknak a Dunakanyarban, a soroksári Duna-ágban; a tisztviselőknek a hegyvidékeken és a Balatonnál.

EUCHARISZTIKUS KONGRESSZUS

Az eucharisztia magyarul oltáriszentséget jelent. Ennek tiszteletére szervezi meg a katolikus egyház 1881 óta a nemzetközi eucharisztikus kongresszusokat. A 34. Világkongresszus rendezésének jogát Budapest nyerte el. Az 1938. május 25-29. között lezajlott istentiszteletek, ünnepségek, kongresszusok és körmenetek a magyar katolikus egyház erejét és a világegyházzal való egységét bizonyították. Eugenio Pacelli bíboros államtitkár, a pápa legátusa (a későbbi XII. Pius pápa) és a résztvevők többsége úgy vélte: a budapesti ünnepségek a lelki élet elmélyítése mellett politikailag elsősorban a nácik ellen irányulnak (Hitler ugyanis nem engedte a német katolikusokat Budapestre). A másik fő ellenség a bolsevizmus maradt. Így a magyar egyház és a Szent István-i Magyarország ismét a „két pogány között" a kereszténység, az európai civilizáció védőbástyájának szerepében érezhette magát. A többszázezres tömeget megmozgató egyházi ünnepségsorozat egybekapcsolódott az 1938-as Szent István-évvel, a király halálának 900. évfordulója alkalmából rendezett megemlékezés-sorozattal.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

07. 05. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tiltakozik a belügyminiszternél az ellen, hogy köztisztviselő nem lehet a párt tagja.

07. 06. A Budapesti Ítélőtábla Szálasi Ferencet az állami rend felforgatására irányuló törekvéséért három évi fegyházra ítéli.

07. 11. Lemond Hóman Bálint tárca nélküli miniszter.

07. 17. A miniszterelnök és a külügyminiszter hivatalos látogatásra Rómába érkezik. Azt kérik, hogy Olaszország akadályozza meg Jugoszlávia beavatkozását egy, Magyarország és Csehszlovákia közötti háborús összetűzés esetén; az olasz kormány nem ad határozott választ.

07. 22. Gömbös Gyula Bulgáriába érkezik, hogy támogatást kérjen Szófiától egy esetleges magyar-román konfliktus esetére.

08. 03. Olaszországban a külföldi zsidóknak megtiltják a főiskolák látogatását.

08. 10. Japán és a Szovjetunió fegyverszüneti egyezményt ír alá.

08. 12. Lengyelország kilép a Népszövetségből.

08. 18. Kihirdetik az 1938: XXXIII. törvénycikket „Szent István király dicső emlékének megörökítéséről".

08. 20. Megkezdődik Horthy kormányzó németországi látogatása. Horthy Miklós kormányzó a miniszterelnök, a külügyminiszter és a honvédelmi miniszter kíséretében látogat Németországba.

08. 20. Megkezdődik a bledi konferencia.

08. 22. Hitler a Kieli-öbölben 114 hadihajó részvételével flottaparádét rendez Horthy tiszteletére. A két államfő tárgyalásokat folytat a csehszlovák kérdésről.

09. 01. A Honvéd Légierőnél bevezetik az ék alakú piros-fehér-zöld hadijelet.

09. 06. Hermann Göring, valamint Pál jugoszláv régensherceg megegyezik Jugoszlávia semlegességéről egy esetleges magyar-csehszlovák konfliktus esetén.

09. 12-13. Szudétanémet puccskísérlet Csehszlovákiában.

09. 15. Chamberlain brit miniszterelnök Berchtesgadenben találkozik Hitlerrel. Angol-német megegyezés Berchtesgadenben Csehszlovákia felosztásáról. Hitler ultimátumban követeli ezt a csehszlovák féltől.

09. 16. A kormány bevezeti az általános hadkötelezettséget, és részleges mozgósítást rendel el.

09. 19. Angol-francia közös jegyzék Csehszlovákiának, amely javasolja, engedjen a német követeléseknek, azaz adja át a többségi német területeket.

09. 20. Berchtesgadenben Gömbös Gyula miniszterelnök a Csehszlovákia elleni hadműveletek részleteiről egyeztet Hitlerrel.

09. 21. Lengyelország jegyzékben követeli Csehszlovákiától az 1920-ban neki juttatott tescheni, „Olzán túli terület" átengedését. Magyaror-

►

ANTISZEMITIZMUS - A ZSIDÓTÖRVÉNY VITÁJA

„A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról" címet viselte az a szél jobboldal által beterjesztett jogszabálytervezet, amelyet a parlament 1938. április 8-án vitatott m A törvény a numerus clausushoz hasonlóan, annak továbbfejlesztéseként kimondta volna, h a szellemi szabadfoglalkozású pályák állásainak legfeljebb húsz százalékát foglalhatják el zsid illetve szintén húsz százalékban maximálta volna a tíz értelmiséginél többet foglalkoztató keres delmi, pénzügyi és ipari vállalatoknál a zsidók létszámát. A javaslat szerint a korlátozás alól m tesülnek az első világháborúban és az ellenforradalomban különböző érdemeket és kitüntetése szerzett zsidók, a hősi halottak özvegyei és gyermekei, az 1919 augusztusa előtt kitértek, valam ezek gyermekei, amennyiben nem tértek vissza a zsidó vallásra.

A szélsőjobboldali képviselők nem tudtak választ adni arra a kérdésre, hogy a zsidóságot vall vagy etnikai alapon határozzák-e meg, hiszen ha a zsidóság vallás, akkor az 1919. augusztus 1. u kikeresztelkedettek miért minősülnek mégis zsidónak, ha nemzetiség, akkor a korábban kitér miért nem zsidók.

A sokszor késhegyre menő vität végül a kormányfő fellépése döntötte el, aki sokáig nem nyil nított véleményt az ügyben. Mint azt szűk körben kifejtette, valójában szeretné gyorsítani a z dóság asszimilációját, ezért elvileg bizonyos változtatással – azaz, hogy a kikeresztelkedőkre n vonatkozik – támogathatná a javaslatot, de a jelen időszak semmiképp sem alkalmas arra, hog nemzeten belül ellentéteket szítson. Ugyanakkor a jogszabály megsérti az állampolgári egyenlős elvét: letér egy alapelvről, amelyben Magyarország alkotmányossága megnyilvánult. Végül az (sággyűlés elé állt, s kijelentette: „Amikor miniszterelnök lettem, megígértem, hogy kormány som alatt semmiféle korlátozás nem sújtja a magyarországi zsidóságot. Ígéretemhez nem puszt azért kell ragaszkodnom, mert a becsület így diktálja, de azért is, mert ezt kívánja az ésszerűség. a zsidóságot nem elidegeníteni, hanem befogadni akarjuk. Nem az a célunk, hogy a magyar zsid elkülönülve, korlátok között élve zsidók maradjanak, hanem azt várjuk tőlük, hogy vallásukt származásuktól függetlenül jó magyarok legyenek!"

A parlament a javaslatot levette a napirendről, de hullámai még hónapokig jelen voltak a közv leményben.

ÚJ MAGYARSÁ

ELŐFIZETÉSI ÁRAK: EGY HÓNAPRA 3 PENGŐ, NEGYEDÉVRE 9 PENGŐ, FÉLÉVRE 18 PENGŐ, EGYES SZÁM ÁRA HÉTKÖZNAPON 10, VASÁRNAP 20 FILLÉR

FELELŐS SZERKESZTŐ: MILOTAY ISTVÁN

SZERDA

1938 március 2

A zsidóvita után

Irta: Rajniss Ferenc

Nem csodálom, hogy már mindenki únja a szíve mélyéből a karácsony óta húzott, halogatott, megobstruált, elcsepült, frázisokba fullasztott, bosszantó propagandával úttalanságba vert s tényferdítésekkel elcsavart szürke vitát a zsidókérdés körül és elhiszem, hogy százezrek nagy megkönnyebbülléssel fogadták a hírt, hogy a t. Ház végre-valahára letárgyalta a zsidótörvényjavaslatot s a törvényhozói radt, hatalmas mezőny sarkában. A tátongó ür olyan ellenzéki tábort szimbolizált, amely a zsidókérdésben nem óhajtott harcba szállni. A törvényjavaslat csonka ellenzéke csupán egy maroknyi csoport volt, amely a demokrácia, a többségi elv megtagadásával vívta tovább reménytelenül az obstrukciós csatát, igen kedvező körülmények között, mert a javaslat híveiben — az idő pocsékolás ellensúlyozásaképpen — fel sem

A rendkívüli fejlődés záróakkordjaként, s mintegy annak foglalataként Magyarország a széleskörű demokratizálódás alapjait is megteremtette a tömegmozgalommá vált nemzeti politikai aktivitás és végül a megalkotott választójogi reform által.

A világháború következményeihez, a ter veszteségekhez olyan sikeresen alkalma dott e szűk két évtized alatt Magyarors hogy néhányan a revízió szükségessége kezdték megkérdőjelezni. A kor közgondo dásában azonban eretnekségnek szám minden ilyen gondolat.

HITLER ÉS HORTHY KIELBEN

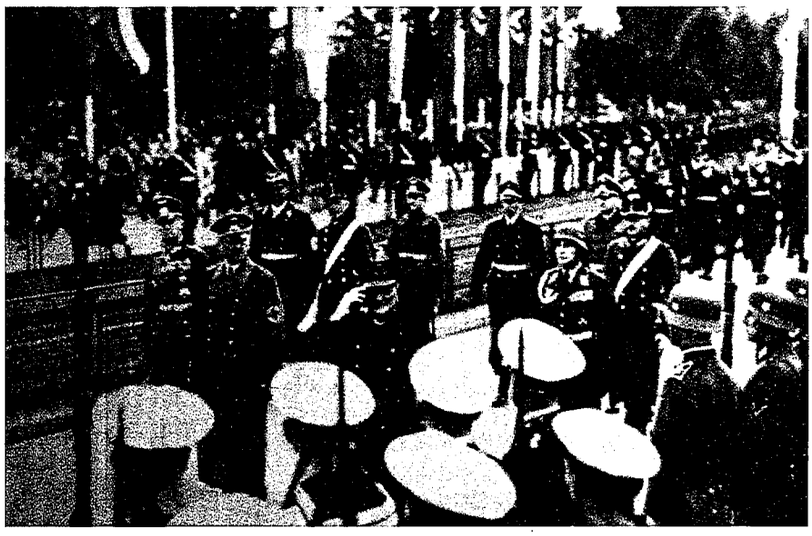

Hitler számára Magyarország volt az egyetlen állam, amely elvileg teljes mértékben támogathatta keleti politikáját. Ausztria és Csehszlovákia kérdésében nyilvánvaló volt az érdekazonosság, a további terveket illetően pedig nem látszott érdekütközés. Röviddel az Anschluss és a schönbrunni megállapodás után – amelyen a Führer meglehetős nagyvonalúságot tanúsított – Hitler Horthy kormányzót egy nagyszabású flottaszemlére hívta Kielbe.

1938. augusztus 20-án népes kísérettel érkezett Németországba Magyarország kormányzója. A magyar delegáció pontosan tudta, hogy míg Ausztria esetében a döntés kierőszakolásának oroszlánrésze Hitlerre hárult, most nekik kell vállalniuk a nagyobb kockázatot. A Führer – finom úriemberként hódolva a kormányzóné, Magdolna asszony előtt – felkérte Horthyt, hogy Magyarország egy korlátozott akció keretében támadja meg Csehszlovákiát, mire Németország lerohanná Csehországot, Magyarország pedig megkaphatná Szlovákiát. „Más színben tűnne fel Németország a világ előtt, ha nem mindig ő játszaná a támadó és kezdeményező szerepet" – mondta Hitler. Horthy komoly kételyeket fogalmazott meg, s kijelentette, hogy egy ilyen akció akár újabb világháborút is előidézhetne, melyben a tengeri hatalmaké lenne a győzelem. Hitler felháborodottan utasította vissza a kormányzó gondolatmenetét, s kijelentette: „hohó, uraim, hát, ha önök az asztalnál akarnak étkezni, akkor a főzésben is közre kell működniük."

Napokig tartó éles vita és érvelés után végül mindkét fél engedett. Magyarország vállalta, hogy provokatívan lép fel Csehszlovákiával szemben, Hitler azonban garantálta, hogy megszerzi a nyugati hatalmak beleegyezését Csehszlovákia felosztásához.

A MÜNCHENI KONFERENCIA ÉRTÉKELÉSE

Az 1938-as müncheni egyezményt – amely Csehszlovákia stratégiailag legértékesebb területét angol irányítással békés úton Hitler kezére adta – sokan, sokféleképpen magyarázták.

Churchill úgy vélekedett: „Angliának a háború és a szégyen között kellett választania. Vezetői a szégyent választották, és mégsem fogják elkerülni a háborút."

Göring rendkívül elégedetten nyilatkozott: „Mindent megkaptunk, amit akartunk."

Bibó István – a magyar közgondolkodásra jellemző nagyszerű éleslátással – a következőképpen fogalmazott: „A hitlerista külpolitika sikereinek mélyebb oka egyszerűen az volt, hogy egy bizonyos pontig harmóniában volt a tényekkel és az európai értékrend alapelveivel. Mikor Hitler arra hivatkozott, hogy a németek többsége Németországhoz akar csatlakozni, akkor való tényekre hivatkozott, s kívánságaiknak teljesítése éppen a nemzetek szabadságából, egyenlőségéből és önrendelkezéséből következett. A Nyugat morális és politikai pozíciója tehát a szudétanémetek elszakadási törekvései kapcsán éppen azért volt oly gyenge, mert a demokratikus kormányok úgy érezték, saját polgáraikkal nem tudnák megértetni, miért is kellene az első világháború vérontása után két évtizeddel ismét harcba indulniuk a németek ellen. Úgy érezték, nem képesek új háborút vállalni háromillió csehországi német miatt (akik túlnyomó többségükben minden jel szerint németnek érezték magukat), pusztán azért, mert az a Németország, amelyhez a szudétanémetek csatlakozni akartak, nem kellően »európai szellemű«."

Sőt a gazdasági, politikai, kulturális és szociális sikerek a lakosság és a politizáló rétegek túlnyomó többségében a magyar felsőbbrendűség, a kivételes nemzeti államalkotó képesség, a magyar küldetéstudat eszméjét ültették el, s így a revíziós program alátámasztására szolgáltak.

A csehszlovák válság

Közvetlen szövetségesei – Jugoszlávia, Románia és Lengyelország – távolodásával, a német és magyar fenyegetés erősödésével a közép-európai konfliktus forrpontjává a csehszlovák állam vált. A magyar kormányfő ekkor még pusztán a magyarlakta területek visszatérésében és a békés revízió lehetőségében gondolkozott. Ám tisztában volt azzal, hogy komoly nyomás nélkül sem a nagyhatalmak, sem Csehszlovákia nem fog területi engedményeket tenni. Hitler azonban már ekkor nyilvánvalóan az ország teljes felszámolását tervezte, részleges területi igényei csak ennek előkészítését szolgálták.

„Nocsak, nekem nem jutott szék?" – kérdezi Sztálin Javd Low karikatúráján.

ság jegyzékben követeli Csehszlovákiától a magyarlakta területek átadását.

09. 22. A Bad Godesbergben kezdődő újabb, kétnapos Hitler-Chamberlain találkozón a brit miniszterelnök elfogadja a Führer javaslatait Csehszlovákiára vonatkozóan.
Magyarország teljes mozgósítást rendel el, és a csapatokat felvonultatja a csehszlovák határra.

09. 23. Csehszlovákia elutasítja a német ultimátumot a Szudéta-vidék átadására, és elrendeli a teljes mozgósítást.
Szovjet figyelmeztetés Lengyelországnak: amennyiben megsérti Csehszlovákia határait, a Szovjetunió felmondja a megnemtámadási szerződést.
Szovjet figyelmeztetés Magyarországnak: amennyiben megsérti Csehszlovákia határait, a Szovjetunió megszünteti a diplomáciai kapcsolatokat.

09. 24. Határincidensek a magyar-csehszlovák határon. A dunai flottilla tűzharcba bocsátkozik a komáromi parti erődökkel.

09. 25. Az angol kormány elutasítja a godesbergi dokumentumot. Értesíti a francia kormányt, hogy háború esetén számíthat az angol támogatásra. Felszólítja a magyar kormányt a csapatok visszavonására, az ellenségeskedés megszüntetésére. A francia kormány ultimátumot intéz Magyarországhoz az ellenségeskedés megszüntetésére, amelyben hadüzenettel fenyeget.

09. 26. A lengyelek üzenetet küldenek a magyar kormánynak. A lengyel kormány biztatja a magyar kormányt, hogy nyíltan követelje a Felvidék visszacsatolását, és ígéri, hamarosan Lengyelország is bekapcsolódik a német-magyar oldalon a Csehszlovákia elleni katonai akcióba.
A spanyol szabadságharcban résztvevő magyar önkéntes zászlóaljat kivonják a harcállásból. Göring magához kéreti a berlini magyar követet. Tájékoztatja a magyar kormányt, hogy küszöbön áll a Csehszlovákia elleni akció, s a megállapodás értelmében Magyarország nem marad magára a konfliktus fegyveres rendezésében. A magyar kormány válaszában hadműveleti egyeztető törzs felállítására tesz javaslatot.

09. 27. Magyarországon befejeződik a mozgósítás. A csapatokat az északi határra vezénylik. Ugyanakkor a határincidensek közeléből a csapatokat visszavonják.

09. 28. Német-magyar-lengyel hadműveleti egyeztető törzset állítanak fel Bécsben.

09. 29. Gömbös Gyula Münchenbe utazik. A négyhatalmi konferencia összeülte előtt Benito Mussolini olasz kormányfővel tárgyal a magyar igényekről.

09. 30. Aláírják a müncheni egyezményt és az angol-német megnemtámadási nyilatkozatot.

10. 01. A német csapatok megkezdik a Szudéta-vidék megszállását.
A Magyar Honvédség megkezdi a benyomulást a Felvidék magyar többségű területeire.

10. 02. A prágai kormány hozzájárulásával lengyel csapatok vonulnak be Teschen morva felébe. Lengyelország okkupálja a tescheni Olza-

►

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYARSÁG HELYZETE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Az Osztrák-Magyar Monarchia részét képező Magyar Királyság területéből Csehszlovákiához került 61 633 km², az előző népszámlálási adatok alapján összesen 3 517 568 lakossal. Ebből 30,3% magyar, 7,4% német, 48,2% szlovák, 12,3% ruszin.

Csehszlovákia 1919-ben Saint Germain-en-Laye-ban szerződéses kötelezettséget vállalt a kisebbségi jogok betartására, ám ezt a kormányzat folyamatosan megszegte. Ennek következtében 1920. december végéig 105 ezer magyar kényszerült elhagyni Csehszlovákiát, akiknek többségét az elbocsátott magyar tisztviselők, pedagógusok, katonatisztek és földjüket vesztett birtokosok alkották, valamint azok, akik megtagadták az új kormány által megkövetelt hűségeskü letételét. 45 ezer magyarnak nem adott a hatóság állampolgárságot, több tízezret pedig lakóhelyük elhagyására kényszerítettek, ily módon 1930-ig közel kétszáz községből és kisvárosból tűntek el olyan magyarok, akiknek ősei a történelmi középkortól éltek e településeken. Az egységes magyar területek etnikai megbontása céljából megkezdődött a cseh és a szlovák lakosság betelepítése. A földreform során elkobozták a 250 hektár feletti magyar birtokokat, amelyet cseh és szlovák telepesek között osztottak ki, így 1922 és 1938 között hetven, csehek és szlovákok lakta falut hoztak létre az addig magyarok által lakott területeken. 1923. január 1-jétől megváltoztatták a közigazgatási beosztást. A nagymegyék létrehozásának és az észak-déli irányú közigazgatási területi megosztásnak az volt a célja, hogy a magyar lakosság minél kevesebb helyen alkothasson többséget, s ezáltal ne kelljen számukra biztosítani a nyelvhasználat jogát. A városokat nagyközségekké fokozták le, hogy megszüntethessék a községek választott önkormányzatait.

A magyar középiskolák számát már az 1920-as években radikálisan csökkentették, a pozsonyi magyar egyetemet csehszlovák egyetemmé szervezték át. Az 1930-as években a magyarság már 30%-kal kevesebb iskolával rendelkezett, mint ami lélekszáma alapján megillette volna.

A magyarok áldatlan helyzete már az 1920-as évek végén, de főként a harmincas években felkeltette az angol politikusok és a Népszövetség figyelmét. A csehszlovákiai kisebbségek elégedetlenségét használta ki a hitleri Németország is, amely kicsikarta a Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország által is támogatott 1938-as müncheni szerződést, amelynek következményeként Csehszlovákiától elcsatolták a szudétanémet területeket. Ezt követte a magyar konfliktus, amelynek eredményeként szlovák többségű területeket is visszacsatoltak Magyarországhoz. A magyar államhoz mintegy 3 millió szlovák került, jogaik – a nacionalista, egypárti, parancsuralmi rendszerben – minimálisak voltak.

Mindenesetre mind a magyar, mind a német vezetés egyértelmű nyomás alá helyezte Csehszlovákiát. Ennek hatására a Szovjetunió – amely szeretett volna komolyabb pozíciókhoz jutni Közép-Európában – katonai segítséget ajánlott fel Prágának egy német-magyar támadás esetére, azzal a feltétellel, hogy Románia és Lengyelország átengedi a szovjet csapatokat a területükön. Természetesen mindkét ország elutasító választ adott, így a kezdeményezés fikció maradt. Arra azonban alkalmas volt Sztálin kezdeményezése, hogy kiderüljön: a Szovjetunió nem tud érdemben beleszólni a csehszlovák konfliktusba. Már csak az volt a kérdés, hogyan viszonyulnak a német és magyar igényekhez az angolok, illetve a franciák. A két nagyhatalom április végére tervezett londoni tanácskozása előtt néhány nappal Hitler is és Gömbös is gondoskodott arról, hogy a konferencia egyértelmű állásfoglalásra kényszerüljön.

A Csehszlovákiával kapcsolatos nemzetközi feszültségek gyújtópontjában az országot lakó nemzetiségek jogos követelései álltak. A Sudetendeutsche Heimatfrontból Konrad Henlein vezetésével létrejött Szudétanémet Párt 1935-ben az ország egyik legerősebb pártjává vált, és már a szudétanémetek többségének nevében lépett fel. Április huszonnegyedikén Konrad Henlein Karlsbadban teljes politikai autonómiát követelt a szudétanémetek számára, és gyakorlatilag bevezette volna a náci rendszert az ország németek lakta területein. Másnap a csehszlovákiai magyar párt Kassán jelentette be igényét a területi autonómiára. A magyarok által lakott területek teljes autonómiáját követelő kassai program érdekessége az volt, hogy nem pusztán a tömbmagyarság számára igényelt autonómiát, de a szórványmagyarságot is az autonóm terület igazgatása alá utalta, annak ellenére, hogy ők szlovák környezetben éltek. A csehszlovák kormányzat válaszképpen megkezdte egy nemzetiségi statútum kidolgozását, amely azonban nem tartalmazott semmilyen tervet a kisebbségek kollektív jogaival kapcsolatban.

A huszonnyolcadikán kezdődött angol-francia konferencián végül abban állapodott meg a két nagyhatalom, hogy semmi esetre sem nyújtanak katonai segítséget Csehszlovákiának Németországgal szemben, inkább engedékenységre bírják a németek és a magyarok irányában.

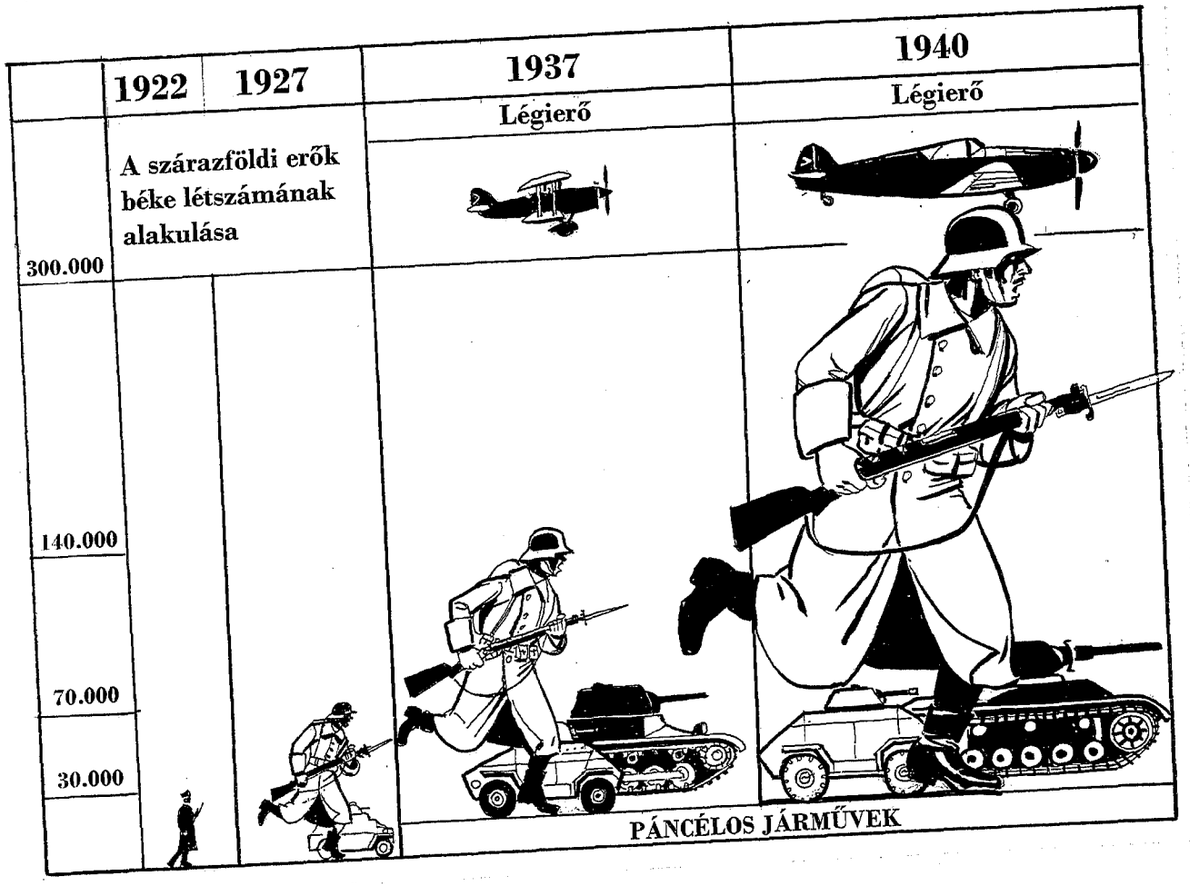

MAGYARORSZÁG FEGYVERKEZIK

BLEDI KONFERENCIA

A csehszlovák válság kialakulásával közel egy időben a magyar diplomácia évek óta tartó, a kisantant megbontására irányuló erőfeszítései is célt értek. Jugoszlávia egyre távolabb került hajdani szövetségeseitől, s Romániában is leváltották a kisantant politikai vezéralakját, Nicolae Titulescut.

1937 végén a kifejezetten németbarát Octavian Goga alakított kormányt. Mivel az egykori győztes hatalmak gyengének bizonyultak a békeszerződések előírásainak megvédésére, a román status quo fenntartása új partnert követelt. Ez egyedül Németország lehetett.

Mindezek a változások végzetesen elszigetelték Csehszlovákiát, s megnyitották a magyar revízió útját. Amíg Horthyék Kielben tárgyaltak, Bakách-Bessenyey György belgrádi követ Bledben kommünikét írt alá, amely szerint Magyarország és a kisantant országok erősítik a jószomszédi viszonyt, az említett országok elismerik Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, és a két fél kölcsönösen lemond az egymás elleni fegyveres erőszak alkalmazásáról, valamint az említett országok vállalják a nemzetiségek jogainak biztosítását.

Ám a magyar országgyűlés nem ratifikálta az egyezményt. A fegyverkezési egyenjogúságot már kivívottnak tekintette a kormány, a kisebbségek jogaiban pedig nem látott változást.

MAGYAR HADERŐFEJLESZTÉS

A gömbösi gazdaságirányítás elvárásainak megfelelően a nemzeti jövedelem évek óta tíz százalékot meghaladó növekedést produkált. Ez megteremtette a lehetőségét a régóta tervezett katonai program elindításának. Ennek egyik legfőbb szorgalmazója Rátz Jenő altábornagy, a vezérkar akkori főnöke volt, aki már 1936-ban, vizsgálva az európai fegyverkezés ütemét, arra a megállapításra jutott, hogy 1940 körül háború lesz, és ebből Magyarország – területi elhelyezkedése miatt – eleve nem tud kimaradni. A revíziós célokat figyelembe véve pedig Magyarországnak Németország mellett kell részt vennie ebben a lehetséges konfliktusban, hiszen csak tőle várhat érdemi segítséget a vitatott területek visszaszerzésével kapcsolatban.

Az 1938. február 3-án elfogadott Huba-hadrend végcélként egy 107 000 fős békelétszámú, 3 hadseregre és 7 hadtestre tagozódó, 21 hadosztályból, 2 gyors- és 2 lovas dandárból, 1 repülő hadosztályból és 3 hadosztály erejű határbiztosítóból álló erő kiépítését írta elő.

Miután Gömbös miniszterelnök 1936. március 5-én Győrben tartott beszédében nyilvánosságra hozta az egymilliárdos haderő-fejlesztési programot, gyorsan haladt a haderő megszervezése.

A nemzetőr-alakulatokat túlnyomórészt beolvasztották a honvédségbe, így a kiképzett emberanyag biztosítva volt. A fegyverzetet részben hazai gyártással, részben az osztrák hadsereg fegyverzetének átvételével, részben német és olasz importtal teremtették elő.

Erőltetett ütemben folyt a Huba-hadrend kialakítása, amely hamarosan jóval túlmutatott az eredeti terveken és kereteken.

Az események előrehaladása és a területi nyereségek arra késztették a felső vezetést, hogy a Huba I. programot felgyorsítsák és kiegészítsék. 1939 végére felállították a három hadsereg-parancsnokságot, a VIII. gyalog- és I. gyors-hadtest-parancsnokságot, valamint a Kárpátok védelmére az 1. hegyi dandárt.

A HONVÉDSÉG FEGYVEREI

A magyar haderőt fegyverrel és felszereléssel jórészt a hazai hadiipar látta el, amelyhez az 1938-ban meghirdetett, az újrafegyverkezést célzó Győri Program financiálisan is megteremtette feltételeket. A magyar fegyver- és hadianyaggyártás szellemi hátterét kiváló mérnökök biztosították, például a fegyverkonstruktőr Frommer Rudolf, Gebauer Ferenc, Király Pál, a gépjárműmérnök Winkler Dezső vagy Juhász István. Magyarország azon ritka államok közé tartozott ebben az időszakban, amely önállóan is képes volt repülőgép és harckocsi tervezésére és gyártására. Legnevesebb harceszközeink a Héja, Messerschmitt, Junkers JU-52 szállító repülőgépek, a Toldi, a Turán harckocsik, a Nimród páncélvadász, a Csaba páncélgépkocsi, a Zrínyi rohamlöveg és a Botond terepjáró gépkocsi.

AZ OSZTRÁK HADSEREG

A háború utáni osztrák fegyveres erőt a Saint-Germain-i békeszerződés a magyar hadsereghez hasonlóan gúzsba kötötte, de gazdasági-pénzügyi okok miatt még az engedélyezett 30 ezres létszámot sem tudták fegyverben tartani.

Az osztrák hadsereg is – a magyarhoz hasonlóan – olasz kapcsolatai révén kísérelte meg alapvető felszerelésének biztosítását, de a harmincas években gyorsabban számolták fel a kötöttségeiket, mint ez Magyarországon történt. Ám a haderő változatlanul igen gyenge maradt, különösen a tüzérség és a légelhárítás területén.

Az Anschlusst követő schönbrunni megállapodás értelmében a többnyire olasz gyártmányú fegyverzetet Magyarország vette át, s illesztette be a tervezett haderőfejlesztés keretei közé.

terület kis darabjait, valamint a Jablonkai-hágót ellenőrző skalitéi sávot.
A Magyar Honvédség megszállja Kassát.

10. 03. Újabb magyar jegyzéket küldenek Csehszlovákiába, a magyarlakta területek átadását és a felvidéki népszavazást követelve.
Magyarország memorandumot küld a müncheni egyezményt aláíró hatalmaknak, amelyben értetlenségét fejezi ki amiatt, hogy nem született döntés a magyar területekről. A konferencia újbóli összehívását sürgeti.

10. 04. Gömbös bejelentést tesz a minisztertanács ülésén. A háborús helyzetre való tekintettel bevezeti a rendeleti úton való kormányzást. A miniszterek nagy része ellenzi, többen lemondással fenyegetőznek.

10. 05. Lemond, majd 22-én Angliába emigrál Beneš csehszlovák köztársasági elnök. Az új elnök Emil Hácha lesz.
Megalakul Zsolnán az autonóm szlovák kormány. Miniszterelnöke Jozef Tiso lesz.
Kárpátalja is autonómiát kap, külön kormányának élén Bródy András áll. A külügy, a hadügy és a pénzügy csehszlovák közös ügy marad.
Varsóban tárgyal Csáky István gróf. A külügyminiszteri kabinetfőnök Józef Beck külügyminiszterrel tartott megbeszélésének tárgya a Felvidék közös katonai akcióval való megszerzése.

10. 06. Rendkívüli minisztertanácsi ülést tartanak. A minisztertanács csalódottságáról értesíti a müncheni döntésben részt vett nagyhatalmakat, különösen éles hangú jegyzéket küld Berlinbe, árulással vádolva a német vezetőket.

10. 07. A német külügyminisztérium állást foglal a csehszlovákiai magyar követelésekkel kapcsolatban. Németországnak nem érdeke, hogy Szlovákiát és Kárpátalját Magyarországhoz csatolják; katonai szempontból is ellenzi a közös magyar-lengyel határt.
Kassán megalakul a Felvidék Szabadállam kormánya. Elnöke Esterházy János gróf, alelnöke Jaross Andor lesz. Magyar önkéntesekből szerveződni kezd a Felvidéki Védő.
Gömbös kiadja a 900 Pont című programját a szlovák-magyar államközösségről.
Megérkezik Prága válaszjegyzéke. Készek a tárgyalásokat október 9-én, Komáromban megkezdeni. A delegáció vezetője J. Tiso szlovák miniszterelnök. Feltétele: a megszállt területek kiürítése, az ellenségeskedés megszüntetése, a hadsereg visszavonása.
Ülést tart a Magyarországi Szociáldemokrata Párt választmánya. Állást foglalnak a Felvidék visszacsatolása mellett.
Horthy Miklós magánlevélben fordul N. Chamberlainhez. A kormányzó „mint hazáját szerető egyszerű ember" az angol kormányfő támogatását kéri a magyar törekvések megvalósításához.

10. 08. A csehszlovák kormány átengedi Bohumínt Lengyelországnak.
Rendkívüli ülést tart a minisztertanács. Kimondja, hogy elismeri a Felvidék Szabadállamot, viszont nem ismeri el a szlovák államot. Elutasítja a tárgyalási feltételeket.

►

Csehszlovákia azonban – annak ellenére, hogy lényegében szövetségesek nélkül maradt – még mindig bízott abban, hogy nem kell lemondania a magyarok és németek által lakott területekről, még mindig hitt abban, hogy fenntarthatja azt az elnyomó és hamis – sem történeti, sem nemzeti alapon nem álló – koncepciót, amelynek alapján létrejött. A fokozódó német és magyar megmozdulások hatására, május huszadikán részleges mozgósítást rendeltek el az országban, bízva abban, hogy ha megállítani nem is tudnak egy német-magyar akciót, olyan veszteségeket okozhatnak az ellenségnek, ami eleve elrettenti a támadástól. Mint később bebizonyosodott, a fenyegetés nem volt üres szó. Ha Csehszlovákia kitart álláspontja mellett, bizonyára másképp alakul a történelem.

Hitler azonban világosan felmérte, hogy a magára maradt Csehszlovákia fölött akkor is könnyű diadalt arathat, ha az keményen ellenáll, Gömbös pedig úgy vélte, hogy a mindenképpen kirobbanó német-cseh konfliktus árnyékában bűnös könnyelműség lemondani a területi revízió kínálkozó lehetőségéről, Észak-Magyarország felszabadításának esélyéről. A cseh mozgósítás így éppen ellenkező hatást ért el, mint amit reméltek tőle. Az eddigi magyar és német diplomáciai erőfeszítések új fordulatot vettek: ezután nem a békés rendezésre irányultak, hanem a háborús felkészülést szolgálták.

Németország Angliával kezdett tárgyalásokat, Magyarország pedig délkeleti határainak biztonságát igyekezett garantálni, elsősorban

GÖMBÖS KIÁLTVÁNYA A SZLOVÁKOKHOZ

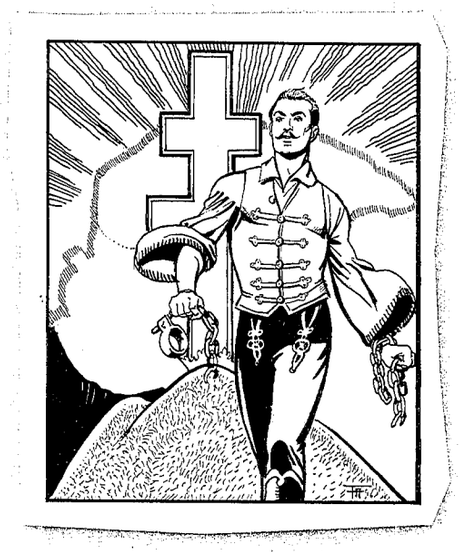

Több mint ezer éve érkeztek a Kárpát-medencébe a magyarok. Az itt élő lakosság között voltak szlávok, germánok, rómaiak, avarok. Az idők folyamán betelepülőkkel és az itt talált néptöredékekből összeállt a magyar nemzet. A Magyar Királyság keretei között azonban nem csupán a magyar, de a szlovák nemzet is kialakulhatott. Ezer év alatt a Kárpát-medencébe érkezett cseh, morva, lengyel, szlovén, horvát, szerb, német, ruszin, ukrán nép lassan megszülte a szlovák nemzetet.

Ugyanebben az időben az angolok megfosztották állami létüktől, nyelvüktől a velszieket, skótokat és az íreket. Olyannyira, hogy az 1936 óta önálló Írország lakosainak csak tíz százaléka beszéli saját ősi nyelvét. A skótok és velsziek sem jártak jobban. Az 1791-ben megszületett Francia Köztársaság, miközben a szabadság-testvériség-egyenlőség jelszavát hirdette, kíméletlenül üldözte a nemzetiségeket. Holott a németek, korzikaiak, baszkok, okcitánok, normannok, olaszok, bretonok a lakosság több mint felét tették ki. A forradalmi kormány azonban betiltotta az összes nem-francia nyelvű iskolát. Amikor a bretonok fellázadtak az önkényuralom ellen és évekig harcoltak nyelvükért, iskolájukért és egyházukért, a lázadást vérbe fojtották: egész falvak, városok lakóit mészárolták le. Vendée város neve, amelynek a teljes lakosságát kiirtották borzalmas körülmények között, kitörölhetetlen a bretonok emlékezetéből.

Mi ezt nem tettük Önökkel! Mi hasonlókra sem vetemedtünk soha! Az évszázadok során számtalan szlovák nemzetiségű püspöke, sőt hercegprímása volt a magyar katolikus egyháznak. Önöknek egyházuk, iskoláik, kulturális egyesületeik, szervezeteik és pártjaik voltak és lehettek Magyarországon.

És mire jutottak, amikor Csehországhoz csatlakoztak? Emlékezzenek Hlinka páter 1920-ban elhangzott mondatára! „De három hónap alatt – valójában három hét után – a fátyol felemelkedett. Ilyen rövid idő alatt többet szenvedtünk a pökhendi csehektől, mint ezer év alatt a magyaroktól. Most tudjuk, hogy Hungárián kívül nincs élet."

Nekünk, magyaroknak és szlovákoknak ezeréves közös történelmünk van. A mi királyaink az Önök királyai is voltak. A Szent Korona alatt Önöknek ugyanolyan jogok jártak, mint bárkinek a Kárpát-medencében. Ha török, tatár, német ellen kellett fegyvert fognunk, vállvetve küzdöttünk. Ha mi jobbágyok voltunk, Önök is azok voltak, ha szabadok, Önök is szabadok voltak. Ha a földesuraik keményen bántak magukkal, mivelünk sem különbül. Panaszra nincs okuk!

Önöknek meg kell érteniük, hogy népeink egymásra vannak utalva, s csak összefogva, együttműködve őrizhetik meg szabadságukat és jólétüket!

Olaszország, illetve Németország segítségével. És természetesen egyre szorosabbá kovácsolódott az alkalmi szövetség a népeik felszabadítására készülő két hatalom között. Augusztus huszadikán Horthy Miklós kormányzó a miniszterelnök, a külügyminiszter és a honvédelmi miniszter kíséretében Németországba látogatott, s ezzel megkezdődött a Csehszlovákiával szembeni közös fegyveres fellépés részleteinek kidolgozása.

München

Chamberlain brit miniszterelnök, aki egyfelől jogosnak találta a mérsékelt magyar és német követeléseket, másfelől még mindig hitt abban, hogy elkerülhető a fegyveres konfliktus, lélekszakadva utazott Hitlerhez Berchtesgadenbe, hogy elhárítsa a háború veszélyét. Hosszú és keserves tárgyalások után végül megszületett a megegyezés a németek lakta területekről. Hitler szinte azonnal ultimátummal fordult a csehszlovák félhez, hogy adja át a Szudétavidéket.

Gömbös és a magyar vezetés joggal érezte úgy, hogy szövetségese cserbenhagyta. Hiszen a német követelések nemzetközi jóváhagyása – anélkül, hogy egyúttal a magyar igényeket kielégítenék – azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy lekerül a napirendről a csehszlovák határok igazságos újrarajzolása, s a felvidéki magyar kisebbség továbbra is idegen fennhatóság alatt marad. Az angol-német megállapodás gyakorlatilag kényszerpályára lökte Magyarországot. Gömbösnek nem maradt más lehetősége, mint a háborús fenyegetés fenntartása. Ezzel elérhette, hogy a nagyhatalmak kielégítsék a magyar igényeket, s ha ezt nem, akkor esetleg azt, hogy Hitler megmaradjon a szövetségesi erőfeszítések mellett. A kormány tehát – a közelmúltban lezajlott bledi konferencia alapján – bevezette az általános hadkötelezettséget, ugyanakkor részleges mozgósítást rendelt el.

A kezdeményezés rendkívüli hatással járt. Néhány napon belül Anglia és Franciaország közös jegyzékben fordult Csehszlovákiához, amelyben javasolta, engedjen a német követeléseknek, azaz adja át a többségi német területeket. Ugyanakkor Hitler tárgyalásra hívta Gömböst Berchtesgadenbe, s biztosította a magyar kormányfőt arról, hogy Németország nem hagyja cserben magyar szövetségesét, csehszlovák-magyar konfliktus esetén haladéktalanul beavatkozik. Egyenesen arra biztatta Gömböst, hogy az angol-német tárgyalásokkal egy időben kezdjen katonai akciót Csehszlovákia ellen. Ez ugyanis ürügyet adna arra, hogy a megszakítsa a tárgyalásokat, s a kérdést ne etnikai, hanem területi alapon rendezzék. Ugyanakkor kész volt azonnal elismerni Magyarország történelmi határait az északi régiókban. Gömbös, aki ekkor már megértette, hogy a magyar területi igények

NÉMET, LENGYEL ÉS MAGYAR HADMŰVELETEK

Szeptember 24-én eldördült a háború első ágyúlövése.
A fegyvert Miroslav Kaputzsky, a csehszlovák hadsereg hadnagya sütötte el.

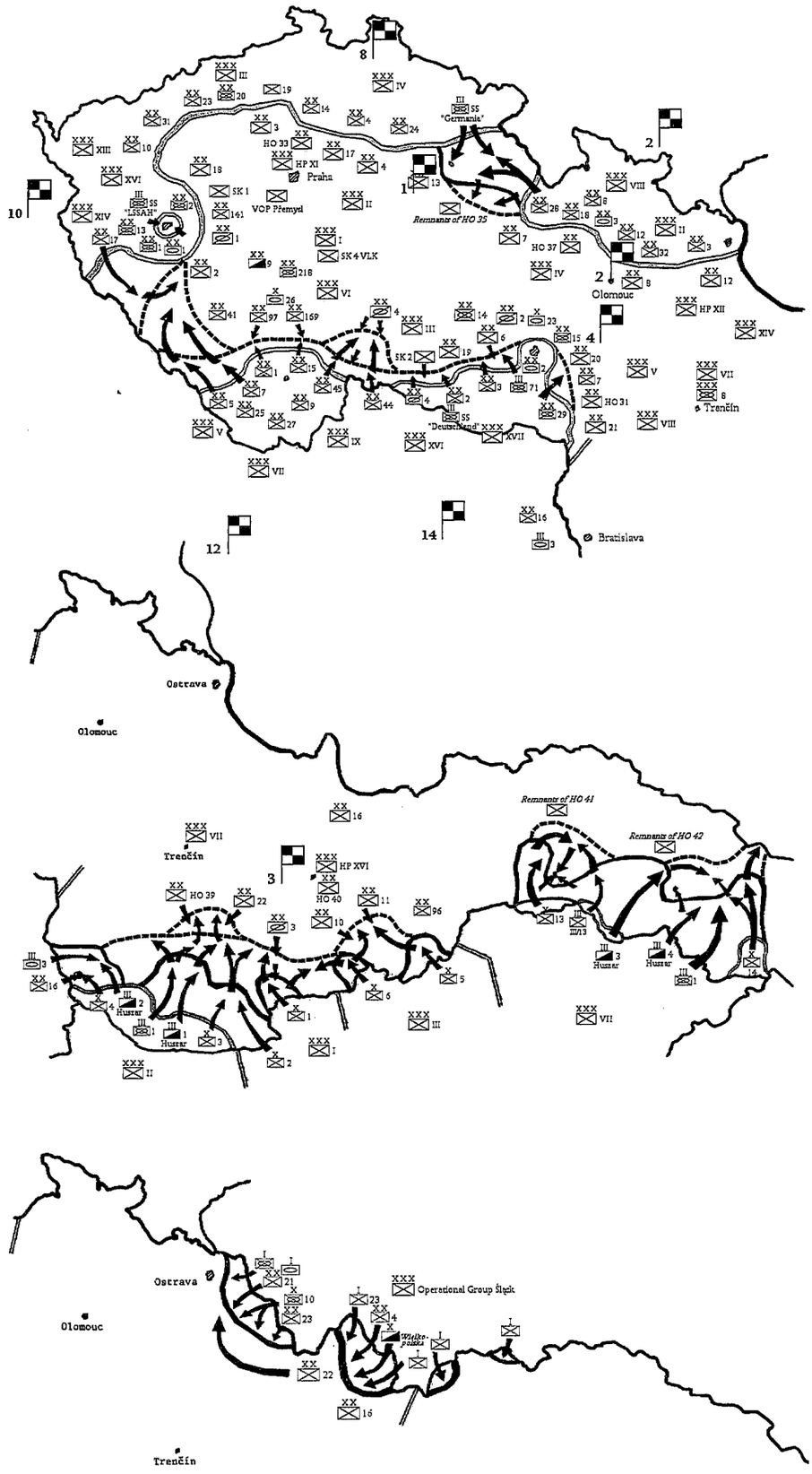

Ma 16 oldalas ingyen Regény-Ujság

Budapest, 1927 vasárnap, julius 24 — Ára 32 fillér — III. évfolyam, 166. szám

ELŐFIZETÉSI ÁRAK

UJSÁG

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: V., Vilmos császár-út 24. szám

TELEFONSZÁMOK: Terés 207-54, 207-55, 207-56, 207-57

A szerkesztőség telefonja csak este 8 órától kezdve van

FIÓKKIADÓHIVATAL ÉS KÖZÖNSÉGKÖRNYTÁR

Magyarország térképe a Rothermere-határok között

Egy térképet kér Rothermere lord Magyarországról, mely feltüntetné azt a területet, mely a többségében magyarság elmén a revíziós során Magyarországhoz visszacsatolandó volna. A fenti térkép nem azt akarja jelenteni, melyet a nemes lord a magu tájékoztatására tűtünk vár, csak azt, mely Rothermere elképzeléséről bennünket tájékoztat. Ennek a térképnek a váza, a külső határokkal a Daily Mail-ben jelent meg, mi csak elhittük statisztikai magyarázatokkal és a városok feltüntetésével, miket ez a terület magában foglal. Nélkülözhetetlen tájékoztató ez, mielőtt az ország közvé ieménye megfelel a lord kívánságának, hogy miből lehet kiindulni, mint a lord által elérhetőnek vélt kívételéből.

A nemes lord a térkép megszerkesztésénél azt kívánja, feledjük el hűtben, hogy magyarok vagyunk, mert mint ilyenek, természetesen a térképünk azonos volna a régi Magyarország térképével. Nagyon értjük ezt az utmutató kérést, viszont ő is érti, hogy nagyon nehéz neki elegel tenni.

Sydenham lord üzenete a magyar sajtónak

Londonból jelentik: Lord Sydenham, a Magyar Tőkeügyi Iroda bendeti hadiszülője előtt a következőket jelentette ki az ügyfeltrajárói megjelent magyar ügyvéleményekkel kapcsolatban:

— Legszívesebben szívesen köszönettemet fejezem ki a magyar sajtónak nekem mely üdvözöltem. Csupán azt sajnálom, hogy nem tehettem eszerint, mint azt, hogy felhívjam a közvélemény figyelmét arra a vitáló igazságtalanságra, amely a diszdóbécs magyar szenvedéseit tartott. Ha tekintetbe vesszük mindazt, ami a békeszerződés folyamata alatt történt, amint az Magyarnak, Ausztriának és mindazok ezre.o-natának lelepezésekben olvasható, akkor olyan politikusról, aki lojálisszerű fordulatait könnyen meg fogjuk érteni, hogy míly könnyű volt a szerepe bizonyos Magyarországgal szemben elemzésére befolyásolnunk. Elérhetőbbnek kívánom mint már csak egyszerű szemléltető lehetek az eseményeknek, de remélem, hogy a hagyatott magyar nép, amelynek hűbérsa irání a legmelegebb részvétel vitelletem, majdan ismét jobb napokat fog látni.

„Az Európai vita középpontjában"

Párizs, julius 23. A Diplomatie a Rothermere-szerint Bessz-ügyről a Lőrtkerékbe jelent — Szép akkumulyos kerdő van itt szó, hanem az ezzel ingyelelyásosabb angol szándékszerint, az ügyelelyásosabb angol szándékszerint, szóval olyan politikusról, aki lojálisszerű fordulatait

Az Ujság lakbértáblázata a 9-ik oldalon

ETNIKAI REVÍZIÓ HELYETT TÖRTÉNELMI HATÁROK

Gömbös korábban számtalanszor hangoztatta, hogy csupán a magyarlakta területek visszatérését követeli, s világosan lemondott a történelmi Magyarország restaurálásának eszméjéről. Az a revíziós igény, amit hatalomra jutása óta képviselt, lényegében a népek önrendelkezési joga alapján a reális, etnikai határvonal meghúzását jelentette volna.

A müncheni egyezmény és Németország kiszámíthatatlan magatartásának hatására azonban megváltoztatta álláspontját. Mivel a nagyhatalmak magára hagyták Csehszlovákiát (nem azzal, ami benne volt az egyezményben, hanem azzal, amit nem tartalmazott), fennállt a lehetőség arra, hogy az egész terület német prédává váljon. Hitler kiállása a független Szlovákia mellett, s kétértelmű magatartása a magyar katonai fellépéssel kapcsolatban (ha hatalmi érdekei úgy diktálták, fegyveres fellépésre buzdította a magyarokat, ám katonai sikerek, például Kárpátalja megszállása esetén a terület kiürítését követelte) megértette Gömbössel, hogy a független szlovák állam valójában egy német bábállam lesz, aminek révén Németország olyan súlyra tesz szert a térségben, hogy könnyedén diktálhat a Duna menti népeknek. Gömbös úgy vélte, hogy a független Szlovákia megalakulása valójában a Német Birodalom térnyerése lesz, s azzal nem pusztán Lengyelország és Magyarország bekerítése válik teljessé, de Románia is kétséges pozícióba kerül, s könnyen kiszámíthatatlanná válik. Ezt pedig a független nemzeti politikát képviselő, a Duna menti magyar hegemóniára törekvő Gömbös nem engedhette meg. Ezért döntött úgy, hogy a korábbi, szerény területi igényekkel szemben a teljes Felvidék visszacsatolására tesz kísérletet.

Hogy mennyire egyetértettek vele az érintettek, azt világosan demonstrálja Románia tartózkodó magatartása és a nagyhatalmak passzivitása a magyar fellépéssel kapcsolatban.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

10. 09. A csehszlovák kormány a magyarlakta területek autonómiáját ajánlja fel. A magyar kormány nem válaszol.

10. 11. A Honvédség bevonul Ipolyságra és Sátoraljaújhely szlovákiai felébe. Beregszász-Dercen térségében a Honvédség súlyos harcokba keveredik a csehszlovák csapatokkal.

10. 12. Borzsova-Salánk körzetében a csehszlovák csapatok szétszórják a Honvédség egy zászlóaljját.

Kánya Kálmán üzenetet küld a berlini magyar követnek. Arra utasítja, hogy követelje a birodalmi külügyminisztertől a korábban megígért német hadba lépést, illetve ha ez nem lehetséges, újabb hadianyag-támogatást Magyarország számára.

10. 13. Rendkívüli, éjjeli ülést tart a minisztertanács. Elhatározza újabb korosztályok behívását.

10. 14. Gömbös Gyula Berlinbe utazik. A miniszterelnök Hitler támogatását kéri Magyarország Csehszlovákia elleni katonai támadásának megindításához.

A külügyminiszteri kabinetfőnök Rómába utazik. Benito Mussolini kormányfővel tárgyal.

►

GÖMBÖS ÉS GÖRING

Egyes mendemondák szerint Gömbös már első németországi látogatása során meleg barátságba került Göringgel. A nagyhatalmú náci vezető nem csupán emberileg kedvelte meg a magyar miniszterelnököt, de törekvéseiben is támogatta őt. Gömbös szerint: „Göring megértette, hogy a megerősödő Magyarország szilárd támasza lehet a Német Birodalomnak a Balkán kapujában, sőt bizonyos fokig az olasz és szovjet igények ellensúlyát is képezheti a térségben." E megfontolás szellemében olyan információkkal is ellátta Gömböst, amelyeknek birtokában a magyar kormány jóval szabadabban manőverezhetett Hitlerrel szemben. Hogy mi az igazság e legendából, arról nehéz egyértelműen nyilatkozni, mindenesetre tény, hogy a háború végén Gömbös mindent megtett Göring megmentéséért.

részleges és békés kielégítése, azaz a magyarok által lakott területek visszacsatolása – a csehszlovák ellenállás és a nagyhatalmak érdektelensége miatt – nem lehetséges, elfogadta az indítványt. Azonnal megkezdődtek az egyeztetések a hadműveletekről.

Az események rendkívül felgyorsultak. Lengyelország – amelynek kormányát Horthy már korábban igyekezett bevonni a német-magyar koalícióba – jegyzékben követelte Csehszlovákiától az 1920-ban neki juttatott Teschen-vidék, az Olzán túli terület átengedését. Ezzel párhuzamosan egy kemény hangú magyar jegyzék is érkezett Prágába a magyar területek átadásának követelésével. A brit miniszterelnök szeptember huszonkettedikén újból megjelent Hitlernél. A Bad Godesbergben sebtében megrendezett újabb Hitler-Chamberlain találkozón az angol kormányfő feltétel nélkül elfogadta a Führer minden javaslatát, nem utolsósorban azért, mert a találkozó kezdetén kézhez vehette a hírt: Magyarország teljes mozgósítást rendelt el, és csapatait felvonultatja a csehszlovák határra.

Azonban 23-án Csehszlovákia elutasította valamennyi ultimátumot, és elrendelte a teljes mozgósítást. Hogy ne maradjon tétlen szemlé-

A LENGYEL-CSEHSZLOVÁK KONFLIKTUS

A lengyel-cseh konfliktus a két állam külpolitikai elképzelése közötti áthidalhatatlan távolságból fakadt. A lengyelek célja a Balti- és Fekete-tenger közt fekvő kis és közepes államok – Moszkvától és Berlintől egyenlő távolságot tartó – összefogása volt. Egy külügyminisztériumi jelentés szerint: „A kisantanttal együtt Csehszlovákia jelenti a legnagyobb akadályt Lengyelország közép-európai terveinek megvalósításában." Csehszlovákia ugyanis a Szovjetunióval kölcsönös segítségnyújtási egyezményt írt alá. Ez rendkívüli mértékben nyugtalanította a lengyel politikusokat. Olyan nagyhatalmat vezetett be a közép-európai politika színterére, amelynek szándékai komoly aggodalmat keltettek Varsóban. Józef Beck külügyminiszter fenntartásokkal viseltetett Beneš külpolitikája iránt, de nem szándékozott lépéseket tenni a csehszlovák állam egysége ellen.

Miután azonban világossá váltak Németországnak Ausztriát és Csehszlovákiát illető tervei, Beck is változtatott elképzelésein. Úgy látta, hogy Németország figyelmének Csehszlovákiára összpontosítása csökkenti Lengyelország fenyegetettségét. Varsóban immár komolyan számításba vették Csehszlovákia szétesésének lehetőségét. Ilyen körülmények között többértelművé váltak Beck szavai: „Varsó ezentúl fokozott figyelmet szentel majd a Kárpátoktól délre élő népeknek."

A lengyelek érdeklődésüket az Olzán túli területre és Szlovákiára koncentrálták. Mérlegelték: Szlovákia önálló állammá váljon, vagy Magyarország része legyen. Szlovákia Lengyelországhoz csatolását Beck nem tartotta kívánatosnak, és attól is tartott, hogy függetlensége esetén német bábállammá válik.

Ennek megfelelően a lengyel diplomácia visszautasította a csehszlovák kormány által felajánlott katonai együttműködés lehetőségét. Noha a francia és brit diplomaták forszírozták Lengyelország állásfoglalását egy Csehszlovákia miatt kirobbanó fegyveres konfliktus esetére, Becknek az volt a meggyőződése, hogy a Nyugat nem áll majd ki a csehszlovák integritás mellett. Amikor tehát Csehszlovákia – a müncheni döntés után – a széthullás szélére sodródott, a lengyelek birtokba vették az Olzán túli területeket, illetve a Jablonkai-hágó vidékét.

ő. Sztálin is bekapcsolódott az eseményekbe, s figyelmeztette Lengyelországot: ha megsérti Csehszlovákia határait, a Szovjetunió felmondja a megnemtámadási szerződést.

Az eseményeket nem lehetett feltartóztatni. Szeptember 24-én eldördült a háború első ágyúlövése. A fegyvert Miroslav Kaputzsky, a csehszlovák hadsereg hadnagya sütötte el, amikor a komáromi parti erődök tüzet nyitottak az őrjáratozó dunai flottilla hajóira. A másfél órán át tartó tűzharc a monitorok visszavonulásával zárult, ám a parti ütegek közül kettőt megsemmisítettek.

Másnap az angol kormány elutasította a godesbergi dokumentumot, s értesítette a francia kormányt, hogy háború esetén számíthat az angol támogatásra. Egyúttal felszólította a magyar kormányt csapatainak visszavonására, az ellenségeskedés megszüntetésére. A francia kormány ugyancsak ultimátumot intézett Magyarországhoz, amelyben hadüzenettel fenyegetőzött.

A jegyzékváltás dacára a szembenálló tömbök nem akartak engedni követeléseikből. Huszonhatodikán a lengyel kormány üzenetet küldött Budapestre, amelyben gratulált a határozott magyar fellépéshez, biztatta Gömböst, hogy követelje a Felvidék teljes visszacsatolását, és kilátásba helyezte Lengyelország bekapcsolódását a katonai akcióba. Göring ugyanezen a napon magához kérette a berlini magyar követet, s tájékoztatta arról, hogy küszöbön áll a Csehszlovákia elleni német akció, s a megállapodás értelmében Magyarország nem marad magára a konfliktus fegyveres rendezésében.

Ekkorra Magyarországon befejeződött a mozgósítás. A csapatokat az északi határra vezényelték, de a lehetséges határincidensek közeléből visszavonták. Hasonlóan megindult a lengyel hadsereg a csehszlovák határ felé, és Bécsben megalakult a német-magyar-lengyel hadműveleti egyeztető törzs. Ám mielőtt kibontakozhatott volna a hadjárat, Mussolini négyhatalmi döntőbíráskodást javasolt, hogy megakadályozza az európai méretű összecsapást. A kezdeményezést gondolkodás nélkül fogadták el az érintett államok, hiszen egyikük sem volt felkészülve egy igazi küzdelemre.

A tanácskozás meglepően gyorsan és meglepően eredményesen zárult. A müncheni egyezményben Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország elfogadta Németország, Magyarország és Lengyelország követelését, hogy a Csehszlovákiához tartozó, túlnyomóan nemzetiségek lakta területeket bekebelezhesse. Csehszlovákia a konferencián nem vehetett részt, és a határozat előtt meg kellett hajolnia. A megbékélés politikájának szellemében, a béke megóvásának, illetve a Németországgal való megegyezés érdekében Nagy-Britannia és Franciaország jóváhagyta az elfogadhatónak ítélt követeléseket, s a csehszlovák kormánytól a legmesszebbmenő engedményeket követelte. Csakhogy sem a Szudéta-vidék problémáját nem rendezte egyértelműen az egyezmény, sem a korábban amúgy is elhanyagolt magyar, lengyel igényekre nem adott választ. A megállapodás e hiányossága vezetett azután a további fejleményekhez és Csehszlovákia teljes széthullásához.

Csehszlovákia bomlása

Az egyezmény aláírását követően, október első napjaiban a német csapatok megkezdték a Szudéta-vidék megszállását. Ugyanakkor Hitler szinte naponta újabb és újabb követeléseket támasztott a cseh vezetéssel szemben, újabb és újabb területek átadását követelte azon az alapon, hogy azok német lakosságúak, de legalábbis német jellegűek. A Wehrmacht felvonulásával párhuzamosan a magyar honvédség is több helyen átlépte a határt, s megkezdte a tisztán magyarlakta falvak és városok elfoglalását. Ám míg Németország és Lengyelország irányában Csehszlovákia engedékeny politikát folytatott,

KÁRPÁTALJA MEGSZÁLLÁSA

Miután Bródy András, a Csehszlovákián belüli kárpátaljai autonóm kormány elnöke bejelentette, hogy népszavazást kezdeményez a terület hovatartozásáról, a prágai központi kormány menesztette őt. A magyar kormány azonban a terület autonómiájának megsértéseként, a törvényes autonóm kormány elleni fellépésként értelmezte a történteket, s a Bródy-kormányzat visszaállítása érdekében úgy döntött, hogy a honvédség vonuljon be Kárpátaljára. Az akcióra komolyabb harcok nélkül került sor, a Magyar Királyi Honvédség számottevő ellenállásba nem ütközve vette birtokba a területet. November 1-jén Szirmai István százados vezetésével a 24. hegyivadász zászlóalj a Vereckei-szorosban kijutott a történelmi magyar-lengyel határhoz.

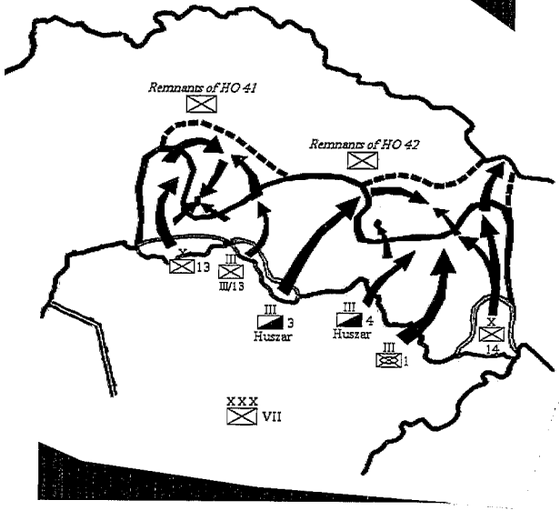

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

10. 14. A lengyel külügyminiszter a varsói magyar követtel tárgyal.

10. 15. A berlini magyar követ Hermann Göringgel tárgyal.

A szociáldemokraták felhívást tesznek közzé. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt kéri a Szocialista Munkásinternacionáléhoz tartozó munkáspártokat, hogy támogassák a magyar kormány Csehszlovákia elleni területi követeléseit.

10. 19. Prágában szentesítik Szlovákia és Kárpát-Ukrajna autonómiáját.

10. 21. Hitler elrendeli a „maradék" Csehszlovákia felszámolásának és a Memel-vidék visszacsatolásának katonai előkészítését.

10. 24. Hitler célként deklarálja Danzig csatolását. Ribbentrop átnyújtja a lengyeleknek az első változatot a danzigi kérdés megoldására. Eszerint Danzigot visszakapja Németország, a korridoron keresztül pedig egy, területen kívüliséget élvező vasutat és műutat vezetnek keresztül. Lengyelország

Kárpát-Ukrajna Magyarországhoz csatolását javasolja, mivel egy közös lengyel-magyar határ védőgátat képezhetne a Kelet ellen. A német fél ezt egyelőre nem hagyja jóvá.

A kormány újabb jegyzéket küld Prágába. A jegyzékben a magyar kormány sürgeti a nem vitás területek azonnali átengedését, a vitás területeken népszavazást; bejelenti, hogy amennyiben ezekre nem kerül sor, folytatja a fegyveres előrenyomulást.

Bródy András, a Csehszlovákián belüli kárpátaljai autonóm kormány elnöke bejelenti, hogy népszavazást kezdeményez a terület hovatartozásáról vagy függetlenségéről.

10. 26. Csehszlovákia elfogadja a négyhatalmi döntőbíráskodást. A prágai központi kormány Bródy Andrást leváltva Volosin Ágostont nevezi ki az autonóm kárpátaljai kormány elnökévé.

10. 27. A müncheni egyezményt aláíró hatalmak közül Nagy-Britannia és Franciaország lemond döntőbírói jogáról Németország és Olaszország javára a magyar-csehszlovák vitában. Magyarország elutasítja a csonka döntőbíráskodást. ►

addig Magyarországgal szemben keményen ellenállt. Lépten-nyomon összecsapásokra került sor, s a magyar honvédség csak súlyos harcok és áldozatok árán tudta elérni és felszabadítani a történelmi magyar várost, Kassát. A kibontakozó vérontás megfékezése érdekében a magyar kormány újabb jegyzékben hívta fel Csehszlovákiát a tárgyalások megkezdésére, ám mire a cseh válaszjegyzék megérkezett, az események már túlléptek az addigi reális megoldások szintjén. Csehszlovákia a teljes széthullás felé haladt, s Magyarországot az a veszély fenyegette, hogy mire megállapodna északi szomszédjával, addigra gyakorlatilag Hitler ajándékaként kellene átvennie a magyarlakta területeket.

A háborús helyzetre való tekintettel Gömbös bevezette a rendeleti úton való kormányzást, s ezzel minden korábbinál nagyobb cselekvési szabadságot vont össze kezében. Míg Magyarország az egységes irányítás, a kormányzati hatékonyság felé tett lépéseket, addig Csehszlovákia a széthullás irányába haladt. Beneš, a köztársasági elnök lemondott és emigrációba vonult. Zsolnán Jozef Tiso vezetésével autonóm szlovák kormány alakult. Kárpátalján Bródy András vezetésével ugyancsak autonóm terület jött létre.

Ugyanakkor a már felszabadított Kassán megalakult a Felvidék Szabadállam kormánya. Az új államalakulat elnöke Esterházy János gróf, miniszterelnöke Jaross Andor lett. A már felszabadított területekről és a még elnyomás alatt sínylődő magyarlakta falvakból, városokból özönleni kezdtek az önkéntesek az új állam új zászlaja alá. Megalakult a Felvidéki Véderő.

A nemzetközi politikai helyzet is megváltozott néhány nap alatt. Lengyelországról kiderült, hogy eddigi tartózkodó magatartása ellenére egyértelműen a hosszú lengyel-magyar

MENEKÜLT ZSIDÓK MAGYARORSZÁGON

Horthy már az Anschluss idején világossá tette Hitler számára, hogy Magyarország kész befogadni mindazokat, akik a Német Birodalom elhagyására készülnek. A náci kormányzat nem ellenezte a magyar menekültpolitikát, hiszen így könnyedén megszabadulhatott a Birodalomban nemkívánatosnak, sőt alsóbbrendűnek nyilvánított személyektől.

1938 tavaszán még közel 40 ezer üzlet, műhely, gyár, bank és áruház volt zsidók tulajdonában

Németországban. 1939 tavaszáig hatezer zsidó vállalatot „árjásítottak", 15 ezret felszámoltak és 11 ezer ellen indították meg az árjásítási eljárást. A Németországban üldözött zsidó kis- és középpolgárság jelentős része Magyarországon talált menedéket. Érkezésük közelítőleg 18 ezer új vállalkozás megalapítását jelentette Magyarországon.

Ugyanakkor a magyar diplomáciának nem minden esetben sikerült elérnie azt, hogy a távozókat vagyonukkal együtt engedjék ki az országból. Így egyre több nincstelenné vált emigráns érkezett az országba, akiknek gazdasági és társadalmi integrációjáról a korábban kiépített közmunkatáborok keretei között gondoskodott a magyar állam.

ANTISZEMITA POGROMOK NÉMETORSZÁGBAN

1938. november 9-én robbant ki az az országos pogrom, amelyet a betört kirakatüvegekről „kristályéjszakának" neveztek el. A pogrom kirobbantására az ürügyet az szolgáltatta, hogy megérkezett Ernst vom Rath német diplomata halálhíre, akire két nappal korábban Párizsban Herschel Grynszpan lengyelországi zsidó rálőtt. A merényletet Grynszpan azzal indokolta, hogy így akarta megbosszulni, hogy szüleit – közel 16 ezer lengyel állampolgárságú zsidóval együtt – a német-lengyel határra deportálták 1938. október 28-án.

A lengyel hatóságok e szerencsétlen embereket nem engedték be az országba, így ők kénytelenek voltak a német-lengyel határon, a senki földjén étel, ital, szállás nélkül tengődni hosszú napokig. A lengyel ille-

határ megteremtésén fáradozik, azaz elsődleges érdekének látja a teljes Felvidék visszatérését Magyarországhoz. Ennek érdekében kész hatékony katonai segítséget is adni Budapestnek. Diplomáciai úton pedig már eddig is mindent megtett azért, hogy a fegyveres konfliktus dacára Románia érdektelen maradjon az ügyben. Anglia és Franciaország hallgatása félreérthetetlen volt. Noha Horthy levélben fordult Chamberlainhez, az angol kormányfő semmiféle érdemleges választ nem adott a megkeresésre. Végezetül pedig eljutott a magyar kormányhoz a hír, hogy a német külügyminisztérium állásfoglalása szerint Németországnak nem érdeke, hogy Szlovákiát és Kárpátalját Magyarországhoz csatolják, s a Birodalom katonai szempontból is ellenzi a közös magyar-lengyel határt.

Valószínűleg ezekben a napokban döntötte el Gömbös, hogy korábbi programjával szemben a teljes Felvidék visszafoglalását tűzi ki célul. Ennek alátámasztására kiadta 900 Pont című programját a szlovák-magyar államközösségről, majd másnap, a minisztertanács döntése alapján kimondta, hogy elismeri a Felvidék Szabadállamot, viszont nem ismeri el az autonóm szlovák államot. Egyúttal visszautasította Prága válaszjegyzékét, amely elfogadhatatlan feltételeket tartalmazott: a tárgyalásokat az el nem ismert kormányfő, Tiso vezette volna, s a megszállt területek kiürítését, a hadsereg visszavonását követelte, illetve határrendezés helyett a magyarlakta területek autonómiáját ajánlotta fel.

Lassú háború, lassú diplomácia

A legfőbb hadúr október tizenegyedikén adott parancsot a Felvidék felszabadítását célzó hadműveletek megindítására. A csehszlovák hadsereg több helyen keményen ellenállt, így Beregszász-Dercen térségében vagy Borzsova-Salánk körzetében súlyos összecsapásokra is sor került, ám egységes és világos katonai manővereket, határozott védekező hadműveleteket nem tett. Ennek oka két tényezőben keresendő: egyfelől a csehszlovák hadvezetés elsősorban még mindig a nyugati, német-cseh határt tartotta veszélyeztetettnek, s arra készült, hogy a nyilvánvalóan gyenge magyar honvédség támadását a jól felszerelt és félelmetes Wehrmacht rohama fogja követni. Ezért a csapatok jelentős részét Prága közelében, illetve a Szudéta-vidéken tartotta. Másrészt a rendkívüli politikai bizonytalanság, ami az országban úrrá lett, szintén akadályozta Prága hatékony fellépését. Nyilvánvaló volt a szlovák kormányfő, Tiso elszakadási törekvése, s a cseh hadvezetőség nem akart vért

tékesek eljárása annál is inkább érthetetlen volt, mert 1938. október 6-án a lengyel kormány bejelentette, hogy a külföldön élő lengyelek, ha október végéig nem térnek haza, elveszítik állampolgárságukat. Ezek után kérte október 26-án a náci külügyminisztérium a Gestapót, hogy annyi lengyel zsidót próbáljon kitelepíteni az országból, amennyit csak tud.

Der Stürmer
Deutsches Wochenblatt zum Kampfe um die Wahrheit
HERAUSGEBER: JULIUS STREICHER
Nummer 48 — Nürnberg, im Dezember 1938 — 17. Jahr 1938

Ist die Judenfrage gelöst?

Die Vergeltungsmaßnahmen gegen die Juden / Die weltgeschichtliche Aufgabe Deutschlands / Der Kampf geht weiter

Mordjude

Goebbels náci propagandaminiszter irányításával a német sajtó bosszúvágytól fűtött cikkekben kezdett a zsidók ellen uszítani. Ezek szerint nem egy magányos merénylő tettéről van szó, hanem „alaposan kiagyalt és minden részletében kidolgozott tervet valósított meg a merénylő, amelynek nyilvánvalóan az volt a célja, hogy csírájában elfojtsa a készülőben lévő német-francia közeledést és ismét egymás ellen uszítsa a két nemzetet". Goebbels kilencedikén elégedetten jegyezte fel naplójába: „Hessében nagy antiszemita tüntetések. Zsinagógákat gyújtanak föl. Bárcsak el tudnánk szabadítani a nép haragját!" A náci vezérek gyorsan döntöttek. Goebbels a zsidókra szabadította az SA-csőcseléket. A rendőrséget visszavonták az utcákról, a pártszervezeteknek pedig (telefonon) megparancsolták, hogy semmilyen módon ne akadályozzák „a nép haragjának spontán" kitörését.

Heydrich egykori jelentése szerint a pusztító éjszakán 7500 üzletet rongáltak meg, 267 zsinagógát gyújtottak fel, illetve romboltak le. Legalább 30 ezer zsidót tartóztattak le, igen sokat közülük előre elkészített listák alapján, és 91 embert gyilkoltak meg. Több százan vesztették életüket a következő napokban a letartóztatottak közül a különböző koncentrációs táborokban. A következő hetekben a letartóztatott zsidókat szabadon engedték, miután írásos nyilatkozatban kötelezték magukat arra, hogy kivándorolnak.

Ghyczy Jenő, a berlini magyar követség ideiglenes ügyvivője 1938. november 12-én részletes jelentést küldött Budapestre a kristályéjszakáról. „A tegnap délután és este folyamán nagy, kíváncsi tömegek hömpölyögtek az utcákon, akik komolyan és némán nézték a pusztítások színhelyét, és az embernek az az érzése volt, hogy itt egy egész nép szégyelli magát."

GÖMBÖS A ZSIDÓKÉRDÉSRŐL

„Nem a zsidósággal van bajunk. Azokkal van bajunk, akik nem élték át a magyar történelem nagy megrázkódtatásait, s ezek hatására nem váltak magyarrá. Azokkal van bajunk, akik a kiegyezés utáni liberális korszak lehetőségeit kihasználva megtelepedtek minálunk, jómódra s otthonra leltek, ám amikor rosszra fordultak dolgaink, inkább meghúzták magukat, inkább elmenekültek, mintsem hogy becsülettel, vérüket hullatva kiálltak volna új hazájuk mellett.

Aki most azt hirdeti, hogy a menekültek befogadása ellene van a fajvédelem – általam is vallott – eszméinek, az téved. A magyarság mindig befogadta azt, aki itt kívánt élni, s most is be kell fogadnia.

Az Ausztriából, a Német Birodalomból vagy a világ bármely tájékáról nálunk menedéket kérőket mi jó szívvel fogadjuk. Jó szívvel fogadjuk, ha munkájukkal kiveszik a részüket a nemzet gyarapodásából, ha vállalkozásaikkal hozzájárulnak az ország felvirágoztatásához, ha tudásokkal javára szolgálnak a magyar műveltség ügyének. Ám elvárjuk tőlük, hogy minálunk úgy éljenek, ahogyan mifelénk szokás. Elvárjuk, hogy míg megőrzik hitüket, megtartják hagyományaikat, addig jó magyarrá váljanak!

A menedéket kérő zsidóságnak, a hazatérő szlovák népnek – mint minden más velünk élő, vagy hozzánk érkező népcsoportnak – most kivételes lehetősége van arra, hogy a nemzeti újjáépítés nagy munkájából kivegye részét. Alkotva, dolgozva, s ha kell, fegyverrel harcolva, vérét a magyar hősök vére által megszentelt anyaföldre hullatva legyen magyarrá. Akik így tesznek, azokat magunkhoz öleljük és soha el nem taszítjuk."

10. 28. A Magyar Honvédség bevonul Kárpátaljára. Ugyanakkor újabb ultimátumban követeli a magyarlakta területek átadását.

10. 29. Tizenötezer lengyel állampolgárságú zsidót áttoloncolnak a német-lengyel határon. Ez az első német áttelepítés.

10. 31. Lengyelország ultimátumot intéz Csehszlovákiához, kisebb határmódosításokat követelve a Jablonkai-hágó térségében, Árvában és a Szepességben.

11. 01. Lengyelország hivatalosan is megkapja a korábban megszállt területeket Csehszlovákiából. A Honvédség a Vereckei-szorosban kijut a történelmi magyar-lengyel határhoz.

11. 02. Németország és Olaszország döntőbírósági határozatával utasítja Csehszlovákiát a Dél-Felvidék átadására.

11. 05. A Felvidék Szabadállam katonai segítséget kér Magyarországtól.
Németországban szétzúzzák a zsidó boltokat. A Joseph Goebbels propagandaminiszter szervezte ún. „kristályéjszakával" (huszonhatezer letartóztatás) megkezdődnek Németországban a rendszeres zsidóellenes pogromok.

11. 15. Magyar-japán barátsági és szellemi együttműködési egyezményt írnak alá Budapesten. A kormányzó vitéz Bartha Károly táborszernagyot nevezi ki honvédelmi miniszterré.

11. 18. A kormány határozatot hoz a további felvidéki területek fegyveres visszafoglalásáról. A német és az olasz kormány november 21-i tiltakozó jegyzéke ellenére is folytatják a katonai előrenyomulást.

11. 20-21. A független Kárpát-Ukrajna államalakulatának tervét ápoló Hitler követeli Magyarországtól a terület kiürítését és általában a hadműveletek leállítását.

11. 21. Hivatalosan is Németországhoz csatolják a neki ítélt Szudéta-vidéket.
A Magyar Honvédség Héjjas Iván vezette zászlóalja Nagyszőlősnél román tüzérség által támogatott csehszlovák csapatokkal keveredik harcba.

11. 22. Az új alkotmány életbe lépésével Csehszlovákia hivatalos neve Cseh-Szlovákia.
Az addigi hét magyar vegyes dandár hét hadtestté alakul.

11. 25. Magyarország megnyitja határait a menekültek előtt.

11. 30. Hivatalba lép Emil Hácha, az utolsó csehszlovák köztársasági elnök.

12. 02. A belügyminiszter a baptista és a metodista egyház kivételével betiltja a magyarországi kisegyházakat.

12. 06. Franciaország és Németország megnemtámadási szerződést köt a német-francia határok újabb kölcsönös elismerésével.

12. 10. A kormányzó külügyminiszterré nevezi ki gróf Csáky Istvánt.

12. 28. Lengyel-szovjet barátsági nyilatkozat.

1939

01. 01. Önállósul a Honvéd Légierő mint fegyvernem.

01. 05. Hitler és Józef Beck lengyel külügyminiszter berchtesgadeni találkozóján szó esik Csehszlovákia esetleges közös, német-lengyel-magyar likvidálásáról. Hitler, eredeti tervét áldozni a független Szlovákiáért. Sőt Prágában azt is remélték, hogy a magyar fellépés majd jobb belátásra téríti a szlovákokat, s az első komolyabb veszteségek után kétségbeesetten fognak a cseh segítségért könyörögni.

E veszéllyel Gömbös is tisztában volt, s különösen tisztában volt Hitler kétkulacsos politikájával, ezért az óvatos katonai előrenyomulás mellett széleskörű diplomáciai játszmába kezdett. Egyfelől a világos német álláspont megfogalmazását és az annak megfelelő katonai fellépést sürgette Berlinben, másfelől Prága felé tett újabb gesztust, amennyiben a nem vitás területek azonnali átengedéséért, a vitás területeken pedig népszavazás kiírásáért cserében felajánlotta a hadműveletek azonnali leállítását, sőt halvány utalást tett arra is, hogy ebben az esetben Magyarország hajlandó támogatni Csehszlovákiát a német hegemóniával szemben.

Az erőfeszítések nem sok eredménnyel jártak. Igaz, részben a magyar követelések hatására, október huszonegyedikén Hitler elrendelte a maradék Csehszlovákia felszámolásának katonai előkészítését.

Ám a német hadba lépésre továbbra sem került sor. A csehek – ha el nem is utasították a magyar jegyzéket – azonnal leváltották a kárpátaljai autonóm kormány elnökét, Bródy Andrást, amikor népszavazást kezdeményezett a terület hovatartozásáról vagy függetlenségéről. Ugyanakkor Prága felvetette, hogy a magyar-csehszlovák határrendezés kérdésében hajlandó elfogadni egy négyhatalmi döntőbíráskodást. Egy napig úgy tűnt, véget ér a háború, s a nagyhatalmak egyértelmű jóváhagyásával rendeződik a kelet-európai viszály.

Hogy ez a remény nem válhatott valósággá, arról a nagyhatalmak maguk gondoskodtak. Nagy-Britannia és Franciaország bejelentette, lemond döntőbírói jogáról Németország és Olaszország javára. Ezzel nem pusztán Csehszlovákiáról mondta ki, hogy a német érdekszféra részének tekinti, de egész Közép-Európát Hitler karjaiba lökte. Ez a megoldás természetesen elfogadhatatlan volt a magyar kormány számára, így egyértelműen elutasította a csonka döntőbíráskodást.

Gömbös, hogy nyomatékot adjon a magyar döntésnek, újabb ultimátumban követelte Prágától a magyarlakta területek átadását, s Hitler határozott rosszallása ellenére parancsot adott Kárpátalja megszállására. Néhány napon belül a Magyar Királyi Honvédség 24. hegyivadász zászlóalja, Szirmai István százados vezetésével a Vereckei-szorosban kijutott a történelmi magyar-lengyel határhoz.

A történelmi magyar-lengyel kézfogás másnapján Németország és Olaszország döntőbírósági határozatával utasította Csehszlovákiát a Dél-Felvidék átadására. Magyarország részéről nem kommentálták a döntést. A kormány ugyanis a leghatározottabban tartotta magát korábbi elhatározásához, amely szerint nem fogadja el a csonka döntőbíróságot. Ellenben elfogadta a Felvidék Szabadállam segítségkérését, s Horthy nyilvános rádióbeszédben jelentette be, hogy Magyarország katonai segítséget nyújt a függetlenségéért és szabadságáért küzdő szlovák, magyar és rutén államnak.

A független Szlovákia és szabad Kárpát-Ukrajna tervét ápoló Hitler hiába követelte Magyarországtól a felszabadított területek kiürítését és általában a hadműveletek leállítását, a magyar kormány hajthatatlan maradt. Bár Magyarország kezdett elszigetelődni, Gömbös reménykedett abban, hogy a konfliktus végeredménye saját elképzeléseit fogja igazolni. Intő jelnek kellett tekintenie, hogy egy alkalommal a román tüzérség is bekapcsolódott egy határ menti összecsapásba; hogy Franciaország és Németország megnemtámadási szerződést kötött, benne a német-francia határok újabb kölcsönös elismerésével, végezetül azt, hogy Lengyelország és a Szovjetunió barátsági nyilatkozatot tett. Mégis úgy gondolta, vég-

A MAGYAR ÉLET MOZGALOM

A Nemzeti Egység Pártjának nagygyűlésén, a pesti Vigadóban, Gömbös Gyula miniszterelnök meghirdette a Magyar Élet Mozgalmat. A mozgalom nemzeti egységet, földreformot, szociális gondoskodást, fajvédelmet, katonai fegyelmet és területi revíziót hirdetett. A kormányfő minden korábbinál szélesebb alapra kívánta helyezni a kormány mögött álló bázist, ezért szervezte meg a pártok fölött álló mozgalmat. Így akarta elejét venni a szervezkedő ellenzék térnyerésének, s ezzel akarta visszaverni a vádat, mely szerint összpontosított, mármár diktatórikus hatalma nem szolgálja a magyar nemzet ügyét.

Imrédy Béla miniszter az alapító nagygyűlésen elhangzott szavai szerint a mozgalom: „Ősi magyar földön új magyar életet" hirdetett. Nacionalista társadalmat követelt, amely azt jelenti, hogy a „Nemzet fiai tisztában legyenek azzal a kulcshelyzettel, amelyet a Duna völgyében elfoglalunk... azzal, hogy a Kárpátok medencéjének mi vagyunk a gravitációs központja".

Hirdette, hogy a magyar társadalom lelki megtisztulására van szükség „a keresztény szolidaritás szellemével, keresztény erkölcsök parancsolatainak jelszavával".

A mozgalom 1939 márciusában beolvadt a kormányzó Nemzeti Egység Pártjába, amely felvette a Magyar Élet Pártja nevet.

legesen elveszítené Magyarország cselekvési szabadságát, ha engedne Hitler követeléseinek, s elfogadná a német befolyás megerősödését a térségben.

A kemény kéz politikája

A kockázatos háborús vállalkozás és a nemzetközi elszigetelődés veszélyének árnyékában Gömbösnek komoly belpolitikai problémákkal is szembe kellett néznie. A kormányfőnek egyszerre kellett szembeszállnia a magyar fasiszta mozgalmakkal, amelyek értetlenül tekintettek a miniszterelnök németellenes lépéseire, másfelől a fegyveres konfliktus eszkalálódásától tartó polgári ellenzék, a szerveződő békepárt egyre nagyobb népszerűségével is meg kellett birkóznia. A jobboldalon komoly felzúdulást és értetlenséget váltott ki, hogy Gömbös, a korábbi fajvédő, a leghatározottabban ellenezte és megakadályozta egy, az ellenzék által beterjesztett, náci típusú zsidótörvény parlamenti elfogadását. A nyilvánosság előtt azzal érvelt, hogy „e sorsdöntő órákban egyetlen hazafitól sem foszthatjuk meg a nemzetet, még akkor

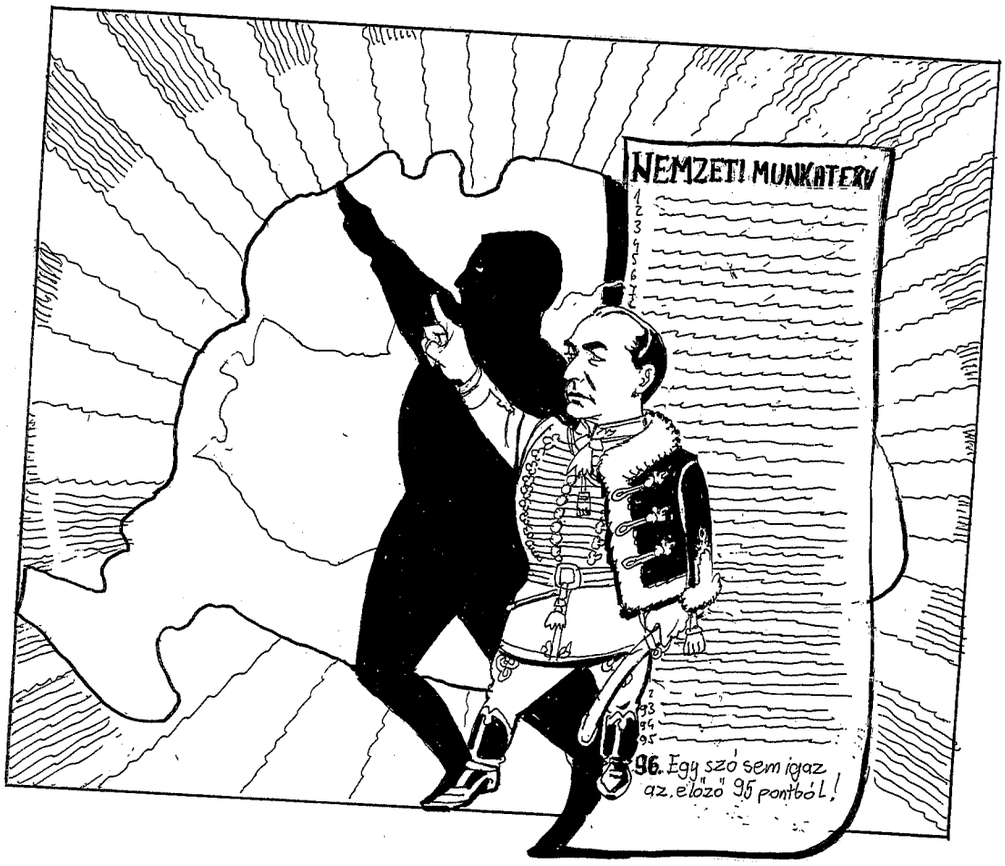

AZ INGADOZÓ HITLER

Hitler számára Szlovákia kérdése sokáig nem volt egyértelmű. Szlovákia hovatartozásának problémáját több tényező befolyásolta.

Egyrészt elégedetlen volt a magyar politikai aktivitással, hiszen ő sokkal korábbi és sokkal határozottabb magyar fellépést szeretett volna elérni. Másrészt – mivel a továbbiakban nem kívánta igénybe venni Magyarország segítségét – immár nem állt érdekében az a nagyvonalúság, amit Bécsben tanúsított.

Részben talán a kényszerű schönbrunni engedékenységét is meg akarta torolni.

Harmadrészt pedig számos érv szólt amellett, hogy az önálló Szlovákia, illetve független Kárpátalja hasznára válhat Németországnak. Akár mint a lengyelekkel szembeni felvonulási terület, akár mint egy jövendő ruszin állam magja, de akár abban az értelemben is, hogy közvetlen utat jelenthetett Románia felé. Végezetül Németország nemzetközi megítélését is javította volna az, ha függetlenséghez segíti Szlovákiát. Állítólag Göring győzte meg az ingadozó Hitlert arról, hogy a támogassa a magyar igényeket. Nem a Gömbössel fennálló barátságára való tekintettel, hanem a négyéves terv biztonsága érdekében. A magyar gazdaság ugyanis oly mértékben támogatta a német tervet, hogy e támogatás nélkül komoly nehézségei támadtak volna Göringnek.

Hitler végül a magyar követelések teljesítését ahhoz a feltételhez kötötte, hogy Magyarország lépjen be az antikomintern paktumba, ám miután a magyar kormány ezt elutasította, sőt a szovjetekhez mutatott közeledést, a Führer ismét kénytelen volt elfogadni a fait accomplit.

SZTÁLINI FORDULAT

A Szovjet Kommunista Párt március 10-én kezdődött XVIII. kongresszusán a kollektív biztonság feladása irányába tett külpolitikai fordulat körvonalazódott. Csehszlovákia szétdarabolása ugyanis a Szovjetunió hátrányára változtatta meg a kelet-európai erőviszonyokat. Eltűnt a térképről Moszkva legkomolyabb térségbeli szövetségese. Érthető tehát, ha a szovjet diplomácia fordulatot vett. München előtt nem sokkal, amikor a franciák és az oroszok még közös akciót terveztek Csehszlovákia védelmében, a lengyel és a román kormány kategorikusan elutasította, hogy átjárót biztosítson az orosz csapatoknak Csehszlovákia felé. Nem pusztán azért tagadták meg a Vörös Hadseregtől az átjárást, mert féltek a kommunizmustól, hanem Hitlernek is a kedvében akartak járni.

München után fogant meg Sztálinban az a gondolat, hogy újból kísérelje meg a németekkel való kiegyezést. Még akkor is, ha ez korábbi külpolitikai elképzeléseinek gyökeres megváltoztatását jelentette. A XVIII. pártkongresszuson tehát Sztálin óvatos célzást tett Hitlerrel való tárgyalási készségére.

Megnyitó beszédében elítélte Hitler „keletre terelésének" brit-francia politikáját, s mint őrült tervet elutasította, hogy „az elefántot, azaz Szovjet-Ukrajnát a szúnyoghoz, vagyis Kárpát-Ukrajnához csatolják". S bár őrültségnek nyilvánította a németek titkos koncepcióját, azért a független Kárpátalja megalakulását mégis el akarta kerülni. Arra viszont nagyon is hajlandó volt, hogy a magyar igények kielégítését elfogadja. Így ugyanis abban reménykedhetett, hogy a kieső Csehszlovákia helyett partnert talál új diplomáciájához a magyar kormányban, amellyel már eddig is komoly kereskedelmi kapcsolatai voltak. Óvatosan egyelőre csak annyit tett, hogy bejelentette: a Szovjetunió nem szakítja meg diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal.

ANGLIA ÉS FRANCIAORSZÁG

A nyugati hatalmak, miután Münchenben egyértelművé tették, hogy semmit nem hajlandóak tenni Csehszlovákia érdekében, a csehszlovák-magyar fegyveres konfliktus iránt sem mutattak érdeklődést.

A Bécsben meghozott kéthatalmi döntést – amelyet Magyarország elutasított – jóváhagyólag tudomásul vették, csakúgy, mint azt, hogy a magyar kormány nem tekintette érvényesnek a határozatot.

Londonban az a kép alakult ki, hogy a csehszlovák-magyar konfliktus valójában magyar segédcsapatokkal kivitelezett német agresszió, melynek célja Csehszlovákia teljes felszámolása. E koncepciónak megfelelően elsősorban attól tartottak, hogy a német agresszió következő áldozata Románia lesz. Némiképp árnyalta a képet, hogy a magyar kormány kijelentette, Magyarország semmilyen körülmények között nem enged német csapatokat sem Románia, sem más felé. Majd megtagadta Hitler kérését, hogy csatlakozzon az antikomintern paktumhoz. E lépések hatására kezdték Párizsban és Londonban Magyarországot mint lehetséges partnert mérlegelni.

CSEHORSZÁGI NÉMET PROTEKTORÁTUS

Miután a német hadsereg bevonult a volt Csehszlovákia nem-szlovák felébe, a megszállt területeket Cseh-Morva Protektorátus néven a Német Birodalomhoz csatolták. Emil Hácha csehszlovák elnök a Protektorátus elnöke maradt, de a Protektorátus tényleges vezetője a Hitler által kinevezett protektor, Konstantin von Neurath helyettese, Reinhard Heydrich lett.

A protektor legfőbb feladata az volt, hogy a cseh gazdaságot beillessze a Birodalomba. A folyamatos gazdasági nehézségekkel küzdő német gazdaság ugyanis – ekkor már világosan látszott – csakis rablóháborúk folytatásával tud fennmaradni.

1938-ban Németország egymaga többet költött fegyverekre – a kormánykiadások 52%-át –, mint Franciaország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok együttvéve. A fegyverkezés ilyen arányú fejlesztése természetesen meghaladta a német gazdaság teljesítőképességét, és a gazdasági összeomlást csak a megszállt országok kifosztásával kerülhették el. 1938 márciusában Ausztria bekebelezésével Németország nem csak vasérclelőhelyekhez és olajmezőkhöz, hanem 100 millió dollár aranyhoz is hozzájutott.

A Szudéta-vidék gazdasági értelemben nem volt igazán számottevő, viszont Csehország teljes elfoglalása már jelentősen gazdagította a Birodalmat. Erre azért is szükség volt, mert a Reich a pénzügyi összeomlás szélére került. Hitler elégedett lehetett a zsákmánnyal, megszerezte a Nemzeti Bank arany- és valutakészletét, valamint az ipar számára nélkülözhetetlen újabb nyersanyagforrásokhoz jutott. A cseh ipart maximálisan kizsigerelték, a hadiipari termékeket vagy exportálták – a haszon természetesen a Birodalmat gazdagította –, vagy a Wehrmacht használta fel.

lenné tette a hatalomösszpontosítást. Az ellenzék ettől kezdve azzal vádolta a miniszterelnököt, hogy „totális fasiszta diktatúrára" törekszik.

Kétségtelen, hogy Gömbös mintaképe Mussolini volt, ám sokszor hangoztatta, hogy „olasz narancsfa nem terem a magyar Alföldön", azaz a fasizmus nem importálható. Igaz, Gömbös korlátozta a parlamentarizmust és törekedett egy minél erősebb kormánypárt megteremtésére, azért diktátornak semmilyen körülmények között nem nevezhető.

Mint Horthy Miklós „hű szolgája" – amint azt egy 1920-as nemzetgyűlési beszédében mondta –, kezdettől tudomásul vette, hogy Magyarországon csak egy vezér van: a fővezér, a főméltóságú úr: Horthy Miklós.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

módosítva, beleegyezik, hogy a magyarok által már megszállt Kárpát-Ukrajnát Magyarország annektálja, az antikomintern paktumhoz való csatlakozás fejében.

01. 06. Imrédy meghirdeti a Magyar Élet Mozgalmat.

01. 09. Litvinov szovjet külügyi népbiztos közli a moszkvai magyar ügyvivővel, hogy Magyarország csatlakozása az antikomintern paktumhoz komoly következményekkel járna a két ország viszonyára.

01. 10. A Nemzeti Egység pártjából kivált „disszidens" és polgári ellenzéki képviselők politikai vacsorája a budapesti Gellért Szállóban. Elhatározzák, hogy közösen lépnek fel az országgyűlésben, elítélik a pártok feletti Magyar Élet Mozgalmat; a legfontosabb közvetlen feladat a béke helyreállítása és az ország függetlenségének megóvása.

01. 13. Az ellenzék botrányt rendez a képviselőházban.

01. 15. Önállósul a Honvéd Folyamerő mint fegyvernem.

01. 16. Csáky István külügyminiszter hivatalos látogatásra Berlinbe érkezik. Hitler kancellárral és Ribbentrop külügyminiszterrel tárgyal a magyar revíziós igényekről.

01. 17. A betiltott 1937-es helyett új népszámlálás a Szovjetunióban. A birodalom lakossága eszerint 170,6 millió fő.

01. 24. Göring utasítást ad Németország zsidótlanítására (egyelőre kitelepítéssel és kivándoroltatással), s Reinhard Heydrichet kinevezi a Zsidó Kivándorlási Központ vezetőjévé.

02. 03. A Szovjetunió a Magyarországgal való diplomáciai kapcsolatok szüneteltetéséről dönt.

02. 12. Hitler hajlandó garantálni egy független szlovák államot. Szlovákiában ettől kezdve felerősödnek a szeparatista törekvések.

02. 14. Horthy rádióbeszédében elfogadhatatlannak nevezi Hitler állásfoglalását az önálló Szlovák Államról.

sem, ha ennek ára az, hogy esetleg néhány gazember is szabadon garázdálkodhat." A koronatanácsban azonban világosan kifejtette, hogy Magyarország semmilyen jelét nem adhatja annak, hogy letérne önálló útjáról, s ezért egyetlen olyan szabály vagy törvény sem léphet életbe, ami azt a tévhitet ébreszthetné Hitlerben, Sztálinban, Mussoliniban vagy a francia és az angol közvéleményben, hogy Magyarország a német érdekszférába tartozna.

Ugyancsak meggyűlt Gömbös baja a polgári ellenzékkel, amely a háború gyors befejezését, a béke mielőbbi helyreállítását szorgalmazta. A kialakuló feszült nemzetközi helyzetet kihasználva az ellenzék megpróbálta megbuktatni a miniszterelnököt, hogy az elért eredményeket megőrizve, rövid úton véget vethessen a kirobbanó csehszlovák-magyar háborúnak.

A polgári csoport egy esetleges vereségtől, s ez által a nácik térnyerésétől tartott, illetve attól, hogy a mindjobban elhúzódó konfliktus Magyarországot Hitler karjaiba löki. Hiába rótta fel nekik Gömbös rövidlátásukat, s hiába próbálta megértetni velük, hogy a gyors béke csakis Pax Germánia lehet, s Magyarország el fogja veszíteni mozgásterét, nem fogadták el érvelését, s abban reménykedtek, hogy egy enyhe német befolyás nem lesz sorsdöntő hatással Magyarország mozgásterére.

Mikor a polgári ellenzék tárgyalásokat kezdett a klerikális, arisztokrata csoportokkal, Gömbös nem tehetett mást, mint amit tett: egyszerűen kikapcsolta a játékból az országgyűlést és bevezette a rendeleti úton való kormányzást. A miniszterek nagy része ellenezte a lépést, többen lemondással fenyegetőztek, ám Gömbös ismét hajthatatlan maradt. Sikerült megértetnie Horthyval, hogy a jelen helyzetben semmit nem veszíthet, viszont nagyon sokat nyerhet az ország, ha kitart a háborús erőfeszítések mellett, s a kormányzó támogatása megfellebbezhetetlenné tette a hatalomösszpontosítást. Az ellenzék ettől kezdve azzal vádolta a miniszterelnököt, hogy „totális fasiszta diktatúrára" törekszik.

A Gömbös-Hitler párharc

A harminckilences év elejére némiképp ismét megváltozott a nemzetközi helyzet. Az elhúzódó konfliktus megérlelte a maga gyümölcseit, s míg korábban Magyarország az elszigetelődés veszélyével nézett szembe, januárra a környező hatalmak érdeklődése megélénkült. Hitler természetesen nem sietett a katonai fellépéssel, mert azt remélte, hogy a küzdelemben kellőképpen legyengül mindkét állam, s így végül saját elképzeléseit erőltetheti rá a térségre. Hogy nem így történt, az a magyar honvédség és a hadvezetés eltökéltségének volt köszönhető. A náci tervek és a kelet-európai német hegemónia veszélyeit világosan látó lengyel vezetés is megélénkült. Miután a Szovjetunióval való tárgyalások során kelet felől biztonságban érezhette magát, újra a magyar ügy mellett foglalt állást. Józef Beck lengyel külügyminiszter Berchtesgadenbe érkezett, hogy meggyőzze Hitlert Csehszlovákia közös, német-lengyel-magyar felosztásáról. Hitler eredeti tervét módosítva beleegyezett abba, hogy a magyarok által már amúgy is megszállt Kárpátalját Magyarország annektálja, feltéve, ha csatlakozik az antikomintern paktumhoz. Egy ilyen lépés azonban a baráti magyar-szovjet viszonyt veszélyeztette volna. M.M. Litvinov szovjet külügyi népbiztos egyértelműen közölte a magyar diplomácia képviselőivel, hogy Magyarország csatlakozása az antikomintern paktumhoz komoly következményekkel járna a két ország viszonyára.

Gömbös elkeseredetten próbált kibújni a kettős szorításból, ám hiába küldte Berlinbe a külügyminisztert, mind a német, mind a szovjet álláspont megkeményedett. A Szovjetunió február harmadikán felfüggesztette a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal, tizenkettedikén pedig Hitler jelentette ki, hogy megalakulása esetén garantálja a szlovák állam függetlenségét.

Két nappal később Horthy rádióbeszédében elfogadhatatlannak nevezte Hitler állásfoglalását, s egyúttal parancsot adott a honvédségnek a Felvidék teljes felszabadítására. A hónapok óta előkészített nagy offenzíva keretében a magyar hadsereg a már megszállt keleti területekről felfejlődve általános támadást indított a Felvidéken, melynek célja az volt, hogy a Dunára támaszkodva elérje és felszabadítsa Pozsonyt.

Az első napok fényes katonai sikerein felbuzdulva Gömbös nagy horderejű bejelentést tett. Az országgyűlésben felszólalva közölte, hogy Magyarország nem csatlakozik a német-japán-olasz antikomintern paktumhoz. A kormány értékelése szerint ugyanis ez olyan lépés lenne, amely véglegesen a németekhez kapcsolja Magyarországot, s ráadásul a hazai gazdaság, illetve a Romániával szembeni területi igények miatt rendkívül fontos partnerrel, a Szovjetunióval vezet konfliktusra. Miután Hitler már korábban világossá tette, hogy a továbbiakban, azaz Romániával és Jugoszláviával szemben nem támogatja a magyar revíziós törekvéseket, Moszkva esetleges jövőbeni szerepe felértékelődött Budapesten. Gömbös úgy látta, hogy a csehszlovákiai konfliktus miatt amúgy is felettébb feszült szovjet-magyar viszonyt semmiképp sem szabad megterhelni az antikomintern paktumhoz való csatlakozással.

Ráadásul Németországnak előbb-utóbb mindenképpen be kell avatkoznia a küzdelembe, ellenkező esetben ugyanis tarthatott attól, hogy Lengyelország avatkozik be, illetve még inkább attól, hogy a magyar gazdaság nem tudja teljesíteni a korábban megkötött megállapodásokat.

Mindezen megfontolások után Magyarország bejelentette: nem csatlakozik a német-japán-olasz antikomintern paktumhoz. Másnap egy Hitlernek szóló újabb világos üzenetként a belügyminiszter betiltotta a Magyar Nemzetiszocialista Párt-Hungarista Mozgalom és a Hungarista Párt működését.

Hitler dühöngött ugyan, de nem sokat tudott tenni. Egy Magyarországgal kirobbanó konfliktus egész eddigi politikáját, a német egység megteremtésének eszméjét kérdőjelezte volna meg, s mindaz, amit korábban a népek önrendelkezési jogának nevében tett, német imperializmussá alakult volna át. Valószínűleg azzal is tisztában volt a Führer, hogy az angol-francia engedékenység elsősorban nem erejének, félelmetes kardcsörtetésének, hanem jogos nemzeti igényeinek szól, s ugyancsak sejthette, hogy a német nép sem követné lelkesen egy hódító háborúban. Ám döntően az hathatott Hitler engedékenységére, hogy március elsején olasz szövetségese bejelentette egyértelmű igényét a Balkánnal kapcsolatban, s Mussolini Albániát protektorátusi szerződés aláírására szólította fel. Így Hitler – amúgy sem túl élénk – érdeklődése végképp minimumra csökkent a szlovákiai eseményekkel kapcsolatban.

Fordulatos napok

A náci vezér ingadozásával és végül a magyar igényekbe való belenyugvásával március elején még nagyon kevesen voltak tisztában. Nyilvános kijelentései és zárt körben elhangzott biztatásai nyomán Szlovákiában és Kárpát-Ukrajnában felerősödtek a szeparatista törekvések. Olyannyira, hogy Szlovákia – a német támogatásban reménykedve – megtagadta a hűségesküt Csehországnak. A szorongatott köztársaság mindezek hatására egy utolsó, heroikus erőfeszítést tett az állam megmentésére.

Március tizedikén minden szeparatista törekvést felszámolva katonai igazgatást vezetett be Szlovákiában, s egyúttal nagyon keményen fellépett a magyar támadással szemben. Nem csupán a Kárpátok hegyei között robbantak ki súlyos összecsapások a két hadsereg között, de Pozsony védelmére is rendkívüli erőket vonultatott fel Csehszlovákia. Két nappal később, március tizenkettedikén a Pozsony külvárosaiig előrenyomuló magyar honvédségre súlyos csapást mért a cseh hadsereg. A magyar visszavonulást sem tudta rendezett keretek között tartani a hadvezetőség. A Dunán átkelő katonákat szinte megtizedelte a cseh ágyútűz.

A szárazföldi vereség fájdalmát némiképp ellensúlyozta egy elsöprő légi győzelem. A Szobránc légterében kibontakozó magyar-csehszlovák légi harc a cseh repülők visszavonulásával zárult, így a magyar kötelékek akadálytalanul támadhatták az iglói repülőteret, végleg földre kényszerítve ezzel az ellenséges légierőt. A nap mérlegét végül egy váratlan diplomáciai siker fordította jóra: Hitler értesítette a magyar kormányt, hogy lehetőséget kap a Felvidék visszacsatolására.

Csakhogy ekkor még a Führer nyilván nem értesült a pozsonyi magyar vereségről, mert másnap ismét módosította álláspontját, és a Csehszlovákiához intézett ultimátumában az önálló szlovák állam megteremtését vagy a terület Magyarországnak való visszaadását követelte. Prágában azonban abban bíztak, hogy a keleti probléma gyors felszámolása, a magyar támadás visszaverése, a szlovák függetlenségi mozgalom megtörése kihúzza a talajt Hitler lába alól, s lehetetlenné teszi a német beavatkozást. A csehszlovák hadsereg tehát gyors előrenyomulással visszafoglalta a csallóközi magyar területeket. Március tizenharmadikán Győrnél átlépte a Dunát és bevonult a városba. Ezek az akciók azonban már nem menthették meg Csehszlovákiát. Az események szlovák szemmel örvendetes fordulata arra ösztönözte Tiso miniszterelnököt, hogy bejelentse a független Szlovákia megalakulását. A magyar visszavonulás hatására Kárpátalján is megjelent egy kalandor politikai csoport, s Avgusztin Volosin páter kikiáltotta a független Kárpát-Ukrajnát, majd mindjárt fel is ajánlotta Romániának.

A kifulladó és politikailag egyre inkább légüres térbe kerülő cseh offenzíva az összeomlás szélére került. A csehszlovák haderő főparancsnoka, Jan Syrový jobb híján megállította a Komárom felé felfejlődő katonai előrenyomulást, hiszen nem akarta védelmezni a független Szlovákiát. Amikor másnap hivatalosan tájékoztatták arról, hogy a német hadsereg megkezdte Csehszlovákia elleni hadműveleteit, végleg belátta, hogy értelmét vesztette a hadjárat.

Rövid tárgyalás és néhány magától értetődő emberiességi szempont elfogadása után a parancsnoksága alatt álló teljes frontszakaszon elrendelte a fegyverletételt.

A Magyar Királyi Honvédség – elsősorban a Kis-Kárpátok vonalán – gyors ütemben vette át a helyőrségeket, hogy az esetleg oda érkező német hadsereg előtt lezárja a terület belsejébe vezető utakat. Ám ekkor már Hitler nem tett újabb kísérletet a szlovák állam létrehozására. Belátta, hogy a Felvidékért folytatott hosszú játszmát elvesztette, s a délkelet-európai ügyekbe egyelőre nem lesz beleszólása.

MI LETT VOLNA, HA...

...MAGYARORSZÁG ELFOGADJA A NÉMET-OLASZ DÖNTŐBÍRÁSKODÁST?

A német gyámkodás mellett létrejövő önálló Szlovákia megalakulásával megszületett volna Európában az első fasiszta bábállam. A fasiszta nyúlványon keresztül a Német Birodalom gyakorlatilag teljesen bekeríthette volna Lengyelországot, közvetlenül érte volna el Romániát, és az állandósuló szlovák-magyar ellentétet nyilván a döntőbíró, Németország aknázhatta volna ki. A térség rövid idő alatt a német érdekek kiszolgálójává vált volna, hiszen az állandó feszültségforrást jelentő trianoni határok módosítgatásával Hitler bármikor kordában tarthatta volna Közép-Európa országait.

Magyarország egy ilyen forgatókönyv esetén kénytelen lett volna belépni az antikomintern paktumba, és a vezető politikai elit jobb meggyőződése ellenére mindenben támogatni a német törekvéseket. Szinte bizonyos, hogy erősödött volna a fasiszta, antiszemita belpolitikai vonal, talán még a némethez hasonló zsidótörvényeket is elfogadnak. Magyarország a német gazdaság részévé válik, és nagyon valószínű, hogy a Harmadik Birodalom oldalán belesodródik a világháborúba, majd vele együtt vereséget szenved.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

02. 16. A magyar hadsereg általános támadást indít a Felvidéken. Megkezdi a felfejlődést Pozsony irányában.

02. 21. A kormányzó mellett rendszeresítik a főhadsegédi beosztást.

02. 22. A kormányzó párt, a Nemzeti Egység Pártja felveszi a Magyar Élet Pártja nevet.

02. 24. Magyarország bejelenti, hogy nem csatlakozik a német-japán-olasz antikomintern paktumhoz.

02. 25. A Legfelső Honvédelmi Tanács a győri fegyverkezési program teljesítési határidejét az eredeti öt év helyett 1940. 08. 01-ben állapítja meg.
Betiltják a Magyar Nemzetiszocialista Párt – Hungarista Mozgalmat és a Hungarista Pártot.
A Mandzsukuo Császárság csatlakozik az antikomintern paktumhoz.

03. 01. Olasz ultimátum szólítja fel Albániát protektorátusi szerződés aláírására.

03. 07. Szlovákia megtagadja a hűségesküt Csehországnak.

03. 08. Megalakul a Nyilaskeresztes Párt.

03. 10. Szlovákiában a csehszlovák hadsereg átveszi a hatalmat. Heves harcok robbannak ki a magyar honvédség és a csehszlovák hadsereg között.

03. 10-21. A Szovjet Kommunista Párt XVIII. kongresszusa.

03. 11. Kihirdetik az 1939: II. törvénycikket (honvédelmi törvény).

03. 12. Hitler értesíti a magyar kormányt, hogy lehetőséget kap a Felvidék visszacsatolására.
A csehszlovák haderő Pozsony mellett súlyos csapást mér a Magyar Honvédségre. A magyar hadsereg megkezdi a visszavonulást Pozsony térségéből. Szobránc légterében magyar-csehszlovák légi harc bontakozik ki. A csehszlovák légierő bombázza Ungvárt és Nagybereznát, a magyar légierő az iglói repülőteret.

03. 13. Hitler ultimátumot intéz Csehszlovákiához: önálló szlovák állam, vagy a terület visszaadása Magyarországnak. A csehszlovák hadsereg gyors előrenyomulással visszafoglalja a csallóközi magyar területeket, átlépi a Dunát és bevonul Győrbe.

03. 14. Hitler előző ultimátuma után Jozef Tiso szlovák miniszterelnök bejelenti a független Szlovákia megalakulását. Nyitrán kikiáltják a független szlovák államot. Avgusztin Volosin páter kikiáltja a – 18-áig fennálló – független Kárpát-Ukrajnát, és felajánlja Romániának.
A csehszlovák haderő főparancsnoka megállítja a katonai előrenyomulást.

03. 15. A német hadsereg bevonul a volt Csehszlovákia nem szlovák felébe. A magyar honvédség bevonul Szlovákiába, és fogadja a csehszlovák haderő komáromi fegyverletételét.

03. 16. A Honvéd Vezérkar intézkedik a volt csehszlovák-román határ megerősítésére.

03. 18. Anglia feladja Németország megbékéltetésének politikáját. Angol kezdeményezésre jegyzékváltás-sorozat kezdete Anglia, Franciaország és a Szovjetunió között egy esetleges külső agresszió elleni szövetségről.

A FELVIDÉK FELSZABADÍTÁSA

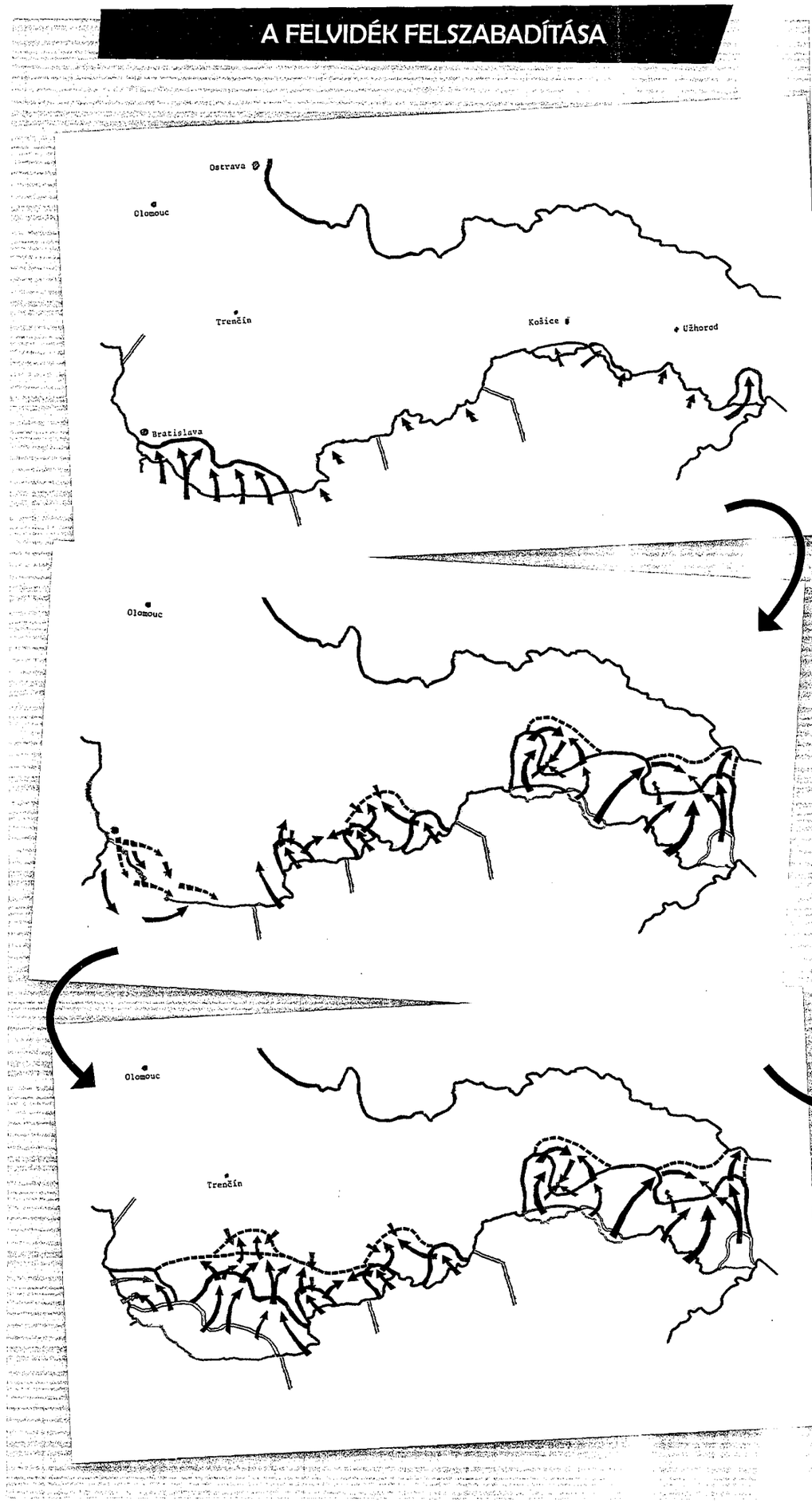

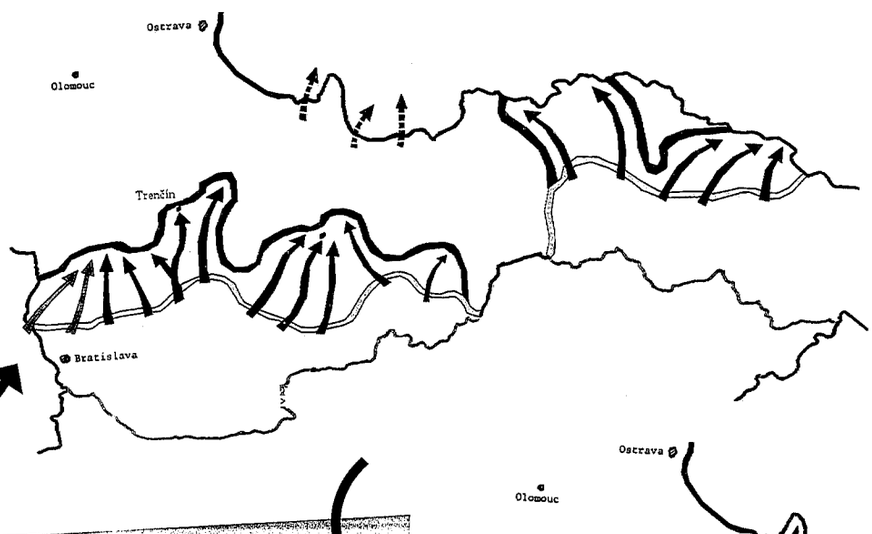
Ostrava
Olomouc
Trenčín
Bratislava

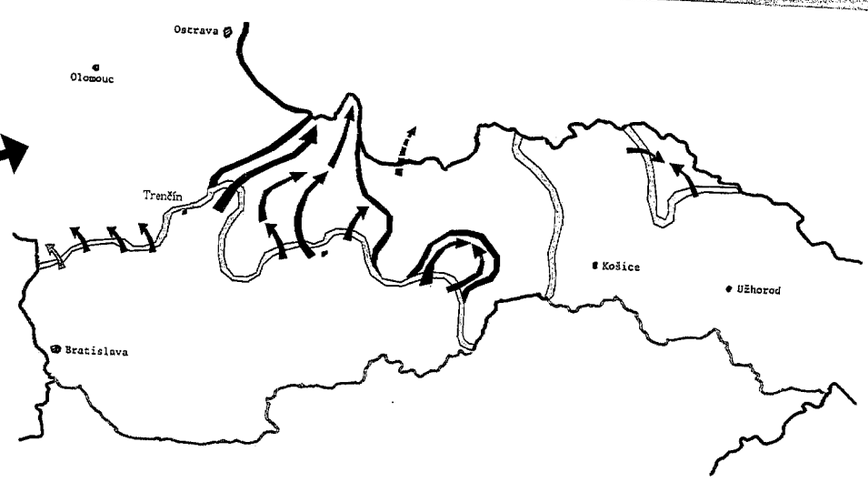
Ostrava
Olomouc
Trenčín
Košice
Užhorod
Bratislava

A FELVIDÉKI RENDEZÉS 1939-40

5. fejezet

A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

1939

03. 20. Németország ultimátumban követeli Litvániától a Memel-vidék átengedését.

03. 21. Hitler bejelenti igényét Danzig Szabad Városra, és követeli a kikötővárost Lengyelországgal összekötő, egyben Németországot Kelet-Poroszországtól elválasztó Korridor (lengyel folyosó) területen kívüliségét.

13. 22. A német hadsereg és flotta megkezdi a békés bevonulást a Memel-vidékre.

03. 23. Románia lengyel közvetítés nyomán lemond területi igényéről Kárpátalján. A következő napokban a magyar és a román csapatokat visszavonják a Kárpátalján kialakult magyar-román határról.
Német-román gazdasági egyezményt írnak alá. Megkezdődik a gyors német behatolás a román gazdaságba.

03. 24. Gömbös miniszterelnök meghirdeti a Felvidéki Újjáépítési Tervet, amely a korábban kiadott 900 pont alapján készült.

03. 25. Olaszország ultimátuma Albániához, amelyben követeli az olasz megszállás elfogadását.

03. 27. Spanyolország csatlakozik az antikomintern paktumhoz.

03. 28. A madridi helyőrség kapitulációjával katonailag véget ér a spanyol polgárháború. Franco bevonul Madridba.
A Szovjetunió deklarálja, hogy „különleges érdekei" fűződnek a három balti államhoz.

03. 31. Nagy-Britannia garancianyilatkozatot ad Lengyelország számára, amelyben garantálja a lengyel határok sérthetetlenségét. A nyilatkozathoz Franciaország is csatlakozik. A nyugati hatalmak a politikai garanciát kiterjesztik Romániára, Görögországra, Törökországra és Belgiumra is.
Német-dán megnemtámadási egyezményt írnak alá.

04. 02. Pozsonyban megalakul az első felvidéki munkatábor.

04. 03. A Wehrmacht Főparancsnoksága (OKW) megkezdi a Lengyelország elleni támadás terveinek kidolgozását.

04. 04. Megjelenik a munkatáborok új rendjéről szóló minisztériumi rendelet.

04. 06. Angol-lengyel kölcsönös segítségnyújtási szerződés Lengyelország határainak garantálásáról.

04. 07. Olasz csapatok vonulnak be Albániába. Olaszország (formailag perszonálunióban) 12-én annektálja az országot.

►

A szerencsésen véget érő csehszlovák konfliktus néhány alapvető tanulságával mindenképpen szembe kellett néznie a magyar kormánynak. Gömbös világosan látta, hogy sem a magyar hadsereg, sem a magyar társadalom nem került még abba a helyzetbe, hogy önerejéből visszafoglalhassa az elveszett területeket. Hogy mégis sikerrel zárult a Felvidék felszabadítása, de legfőképpen az, hogy a Német Birodalom egyelőre nem tudott jelentősebb befolyásra szert tenni a térségben, elsősorban a rendkívül előnyös nemzetközi helyzettel volt magyarázható és semmiképpen sem az ország erejével. Az elkövetkezendő napokban világosan megmutatkozott, mennyire valós ez a helyzetértékelés.

Német, olasz, szovjet expanzió – angol, francia ellenállás

Németország már március huszadikán ultimátumban követelte Litvániától a Memel-vidék átengedését. Hitler bejelentette igényét Danzig Szabad Városra, és követelte a kikötővárost Lengyelországgal összekötő, egyben Németországot Kelet-Poroszországtól elválasztó Korridor területen kívüliségét. Litvánia néhány napon belül engedett a követelésnek, Lengyelország azonban elutasította azt, s szövetségi kapcsolatainak kiépítésén kezdett fáradozni. E keretbe illeszthető az a nagyvonalú lengyel közvetítés, amelynek hatására Románia lemondott Kárpátalján támasztott területi igényéről.

A FELVIDÉKI ÚJJÁÉPÍTÉSI TERV

A terv elsősorban a háború és a csaknem húsz évig tartó különélés következményeit akarta felszámolni. Ugyanakkor a terv készítői feladatuknak tartották a Felvidék gazdaságának bekapcsolását a nemzetgazdaság vérkeringésébe, illetve a nemzetiségi feszültségek oldását a munkalehetőségek bővítésével. A terv másodlagos célja az volt, hogy enyhítse a kormány erőszakos asszimilációs t örekvéseinek hatásait.

Gömbös ugyanis semmiképpen sem akarta, hogy személyes emberi tragédiák nehezítsék a hazatért lakosság beilleszkedését, viszont minden eszközzel elejét kívánta venni annak, hogy a szlovák önállóság, esetleg autonómia kérdése felmerülhessen. Ezért a kitelepítettek, jogfosztottak, túladóztatottak, földjeiket visszaadni kényszerülő csoportok tagjai – akik a csehszlovák állam haszonélvezői voltak – most a közmunkaprogramok révén találtak megélhetést. Sőt, az új munkatáborokban a beilleszkedés lehetőségeire is gondot fordítottak a szervezők.

A közmunkaprogramokban kiemelt szerepet játszottak az út- és vasútépítések, amelyeket a kormány nem csupán jelentős gazdasági infrastruktúrának, de a nemzeti integráció eszközének is tartott. Hasonlóan súlyponti elem volt a városi reorganizáció, benne a kassai és a pozsonyi földalatti vasút program, melyek a nagyvárosok lakosságának gyarapodását tették lehetővé, végül kiemelt szerepet kapott a szerteágazó vízerőmű-program, amely a felvidéki folyók potenciálját kívánta az energiatermelés szolgálatába állítani, hogy így csökkenjen az ország függősége a külföldi energiahordozóktól, elsősorban a román olajtól.

Külön hangsúlyt kapott a tervben a közművelődési, oktatási intézmények újjászervezése, amelynek során a korábbi klebelsbergi iskolareformot – új iskolák tömeges alapításával – kiterjesztették a Felvidékre is. De tartalmazta a terv az újraosztott termőföldek feljavításának programját, öntözőrendszerek építését, hatalmas tájépítészeti elképzeléseket, amelyekkel teraszos művelésre kívánták alkalmassá tenni a felvidéki földeket, erdőtelepítéseket, várak és kastélyok rekonstrukcióját.

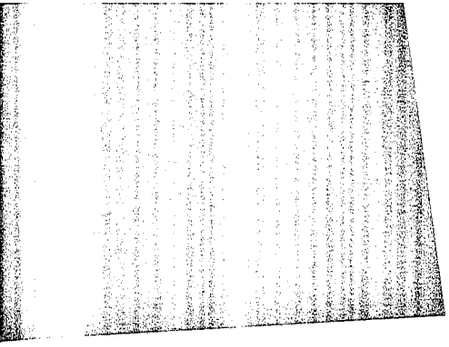

A megenyhült magyar-román viszony Hitler érdeklődését is felkeltette. Németország számára egyáltalán nem volt kívánatos egy esetleges magyar-lengyel-román összefogás, s ezért rendkívül kedvező kereskedelmi szerződést kínált fel Romániának. Ezzel megkezdődött a gyors német behatolás a román gazdaságba. Hasonló nyomás alá kerültek a balkáni államok, hiszen Mussolini egyre határozottabban lépett fel Albániával szemben, s követelte az olasz protektorátus elfogadását. Spanyolországban a Franco vezette falangisták vették át a hatalmat, a Szovjetunió pedig deklarálta, hogy különleges érdekei fűződnek a három balti államhoz. Március utolsó napjaiban tehát a fasiszta és totalitárius államok rendkívüli előretörést tudtak felmutatni a kontinensen.

A sikereknek természetesen meglett a maguk ellenhatása. Március utolsó napjaiban a britek feladták megbékéltetési politikájukat, s az új irányvonal inkább egy Hitler-ellenes egységfront összekovácsolására irányult, remélve, hogy egy ilyen front meg tudja fékezni a fasiszta előretörést.

Március végén Nagy-Britannia garancianyilatkozatot adott ki Lengyelország számára, melyhez Franciaország is csatlakozott. A nyugati hatalmak a politikai garanciát kiterjesztették Romániára, Görögországra, Törökországra és Belgiumra is.

A nagyhatalmak közötti feszültség szinte tapinthatóvá vált. Ám hogy az eddig el nem kötelezett országok melyik táborba kerülnek és szükségképpen rákényszerülnek-e az állásfoglalásra, ekkor még nem lehetett világosan látni.

A magyar politika célja ebben a kiélezett helyzetben nem lehetett más, mint az imént visszatért Felvidék pacifikálása, s az új államkeretek megszilárdítása. Ez annál is inkább égető feladatnak tűnt, mert ezekben az időkben még korántsem volt egyértelmű, hogyan viszonyulnak a nagyhatalmak a magyar országgyarapodáshoz, s vajon egy új világégés után nem veszítheti-e el ismét a magyarság mindazt, amit olyan nagy véráldozattal felszabadított.

Gömbös az adott helyzetben nem látott esélyt a revíziós program folytatására, sokkal inkább egy lengyel-magyar-román-jugoszláv összefogás lehetőségében gondolkodott. Az általa fölvázolt együttműködésben nem a területi és nemzetiségi elemek, hanem a gazdasági együttműködés és a nagyhatalmak befolyásával szembeni ellenállás játszotta volna a döntő szerepet. A kialakult nemzetközi struktúra, a lehetőségek és lehetetlenségek felmérése döntő mértékben járult hozzá ahhoz, ami a Felvidéken ezek után történt.

A felvidéki újjáépítés

Gömbös tehát hozzáfogott az ország kíméletlen egybeforrasztásának. Ha kellett, tűzzel-vassal, de mindenáron meg akarta teremteni az új, csaknem duplájára gyarapodott állam kulturális, etnikai, politikai és gazdasági egységét. E programjában nem akadályozta a további revízió lehetőségének álomképe, amelynek reményében az ellenzék a nemzetiségekkel szembeni maximális türelem eszméjét hirdette. Viszont sürgette a nagyhatalmak közelgő összecsapásának rémképe, amelynek eredménye bármelyik fél győzelmét is hozza, keserű következményekkel járhatott Magyarországra nézve. A miniszterelnök tehát mindent megtett annak érdekében, hogy a készülő új világégés ne találhassa az országot abban a szétesett állapotban, amelyben a legutóbbi találta, s amely szétesettség konzekvenciáit kegyetlenül le is vonta.

A miniszterelnöki program a szlovák lakosság gyors, de önkéntes asszimilációját tűzte ki célul, egyúttal határozottan elnyomott minden olyan törekvést, amely bármilyen formában is megkérdőjelezte e politika létjogosultságát. Március végén, a korábban kiadott 900 pont alapján meghirdette a Felvidéki Újjáépítési Tervet. A program a visszatért területek infrastruktúrájának, iparának, településeinek gyors, sőt erőltetett fejlesztését tartalmazta. A megvalósításban természetesen a korábban már kipróbált és nagyon jól bevált közmunkaprogramok meglévő tábori és hivatali struktúrájára támaszkodott a kormányfő. Csakhogy bizonyos pontokon jelentős módosításokat is kezdeményezett Gömbös az addigi gyakorlathoz képest. A munkatáborokat ugyanis – amelyek korábban csak és elsősorban munkalehetőséghez juttatták a rászorulókat – most felhasználta arra, hogy a nemzeti egység megteremtésének bázisai legyenek.

Az elképzelésnek megfelelően ettől kezdve a regionális és országos munkatáborok nem csupán gazdasági és szociális célokat szolgáltak, de a nemzeti egység megteremtésének eszközei is lettek. A munkatáborok rendjét szabályozó minisztériumi rendeletek intézkedtek arról, hogy a táborokba fel kell venni minden szegényt és munkanélkülit, így a menekülteket és az új országlakosokat is. A minisztérium elrendelte, hogy a táborokban a magyarul nem tudók részére magyar nyelvi

VÁLASZTÁS AZ ÚJ SZABÁLYOK SZERINT

Az 1939-es országgyűlési választásokon kb. kétmillió állampolgár vett részt. Budapest és környéke, valamint a hét törvényhatósági város kivételével a választók külön szavazólapon voksoltak a pártok egyéni jelöltjeire és területi listáira. Az így leadott kb. 3,8-4 millió szavazatból a Magyar Élet Pártja, a kormánypárt 1,7 millió szavazatot kapott (49,3%), s ezzel összesen 178 mandátumhoz jutott (72%). A második legjobb eredményt a nyilas pártok érték el. Ők voltak a választások igazi nyertesei. Együttesen 1,2 millió szavazatot (30%) kaptak, amivel 49 mandátum (19%) járt. Közülük a Nyilaskeresztes Párt volt a legerősebb, 754 ezer szavazattal (21%) és 28 mandátummal. Különösen sok szavazathoz jutottak a főváros külső kerületeiben, a munkások lakta peremvárosokban és a bányavidékeken. A választások nagy vesztesei a Független Kisgazdapárt (23 mandátumából 11 maradt), a Keresztény Párt (14 mandátumából 3 maradt) és a Szociáldemokrata Párt (11 mandátumából 5 maradt). A liberális Polgári Szabadság Párt megőrizte 5 mandátumát.

VÉGET ÉRT A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚ

Három nappal a spanyol főváros bevétele után a győztes Francisco Franco tábornok, a jobboldali felkelők vezére befejezettnek nyilvánította a spanyol polgárháborút. Két nap múlva, az európai nagyhatalmak példájára az USA is elismerte Franco Spanyolországát.

A köztársaság veresége után százezrek menekültek el Spanyolországból, emigráltak Dél-Franciaországba, Mexikóba, Dél-Amerikába, a Szovjetunióba és Magyarországra a diktátor engesztelhetetlen bosszúja elől. A falangisták majdnem az összes foglyul ejtett köztársasági tisztet kivégezték. 1942-ig Franco állítólag kétmillió ellenfelét tüntette el a börtönökben és a lágerekben. A közel három éven át tomboló véres, szörnyű polgárháború 110 000 emberéletet követelt a nemzeti, és mintegy 175 000 halottat a köztársasági oldalon. A légitámadások során 15 000 polgári személy halt meg, további 25 000 hunyt el betegségben vagy pusztult éhen.

A spanyol polgárháború gyűlölködése és terrorja szinte megelőlegezte a második világháború várható borzalmait.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

04. 11. Hitler aláírja Lengyelország lerohanásának tervét (Fall Weiss).

04. 12. A tiranai nemzetgyűlés az alkotmányt felfüggesztve alkotmányozó gyűlésnek deklarálja magát, s III. Viktor Emánuel olasz királynak ajánlja fel a koronát, amit az elfogad.

04. 13. Nagy-Britannia és Franciaország garanciát ad Görögország és Románia határainak sérthetetlenségére.

04. 15. A brit parlament törvényt fogad el az általános hadkötelezettségről.

04. 17. A Szovjetunió javaslatot tesz az I. világháborús brit-francia-orosz antant felújítására. A Szovjetunió, Lengyelország és Románia határainak egyoldalú szovjet garantálására vonatkozó 15-i brit javaslatot elutasítva, felajánlja egy Közép-Európa minden országára kiterjedő kölcsönös segítségnyújtási szerződés megkötését.

04. 18. Elakad az angol-francia-szovjet védelmi szövetség egyeztetése, mert a szovjet javaslatot (a fegyveres segítségnyújtást terjesszék ki a

►

A TÖRVÉNYESSÉG HELYREÁLLÍTÁSA A FELVIDÉKEN

1939 májusában több törvényt is hozott az országgyűlés a hazatért Felvidéken korábban elkövetett bűnök és törvénytelenségek jóvátétele érdekében. A szabályok célja részben az üldözöttek kárpótlása, részben a bűnök megtorlása volt, részben azonban olyan jelképes gesztusokat tartalmaztak, amelyek az állami szuverenitás visszaállítását, a Magyar Királyság folyamatos fennhatóságát jelképezték. Azaz úgy értelmezték Csehszlovákia létét, mint egy bitorló hatalom ténykedését a Felvidéken. Az országgyűlés május huszadikán kimondta, hogy az ország trianoni megcsonkításáért személyes felelősség terheli azokat, akik bármilyen módon hozzájárultak Magyarország területvesztéséhez. Visszamenőleges hatállyal hazaárulásnak és lázadásnak minősítette Csehszlovákia létrejöttének támogatását, s a csehszlovák hatalom fennállásában való aktív részvételt az állami felségjogok bitorlásnak tekintette.

Egyszóval úgy tekintett a hajdani csehszlovák államra, mintha valami nagy rablóbanda szállta volna meg az ország egy részét, s rendezkedett be ott, a törvényes hatalom ellenére, annak jogait elorozva. A csehszlovák állami vagyon természetesen a magyar államra szállt, de az Ausztriában már bevált példa nyomán a cseh polgári lakosság kezében lévő bankok, vállalatok és egyéb vagyontárgyak is állami tulajdonba kerültek.

AZ ÜLDÖZÖTTEK KÁRPÓTLÁSA

Az országgyűlés május 10-én elfogadta a felvidéki üldözöttek és a csehszlovák terror áldozatainak kártalanításáról szóló törvényt. A jogszabály elsősorban arra a százötezer magyarra vonatkozott, akik 1920. december végéig elhagyni kényszerültek Csehszlovákiát. Többségüket az elbocsátott magyar tisztviselők, pedagógusok, katonatisztek és földjüket vesztett birtokosok alkották, valamint azok, akik megtagadták az új kormány által megkövetelt hűségeskü letételét. További negyvenötezer magyart is ide soroltak, akiknek nem adott a hatóság állampolgárságot, illetve azt a több tízezret, akiket lakóhelyük elhagyására kényszerítettek, s ily módon 1930-ig közel kétszáz községből és kisvárosból tűntek el olyan magyarok, akiknek ősei a történelmi középkortól éltek e településeken. Ők most visszakapták elvesztett vagyonukat, továbbá nagy összegű kártalanítást kaptak az elszenvedett sérelmekért, kiesett jövedelmeikért.

A FELVIDÉKI FÖLDOSZTÁS

A csehszlovák hatalom az egységes magyar területek etnikai megbontása céljából cseh és szlovák lakosságot telepített a Felvidékre. A csehszlovák földreform során elkobozták a 250 hektár feletti magyar birtokokat, amelyet cseh és szlovák telepesek között osztottak ki, így 1922 és 1938 között hetven, csehek és szlovákok lakta falut hoztak létre az addig magyarok által lakott területeken.

A Felvidék hazatérte után a magyar országgyűlés az 1922 után felosztott földeket újraosztotta az eredeti birtokosoknak, rokonaiknak és az eredetileg helyben lakóknak. Az elvett földekért az ország

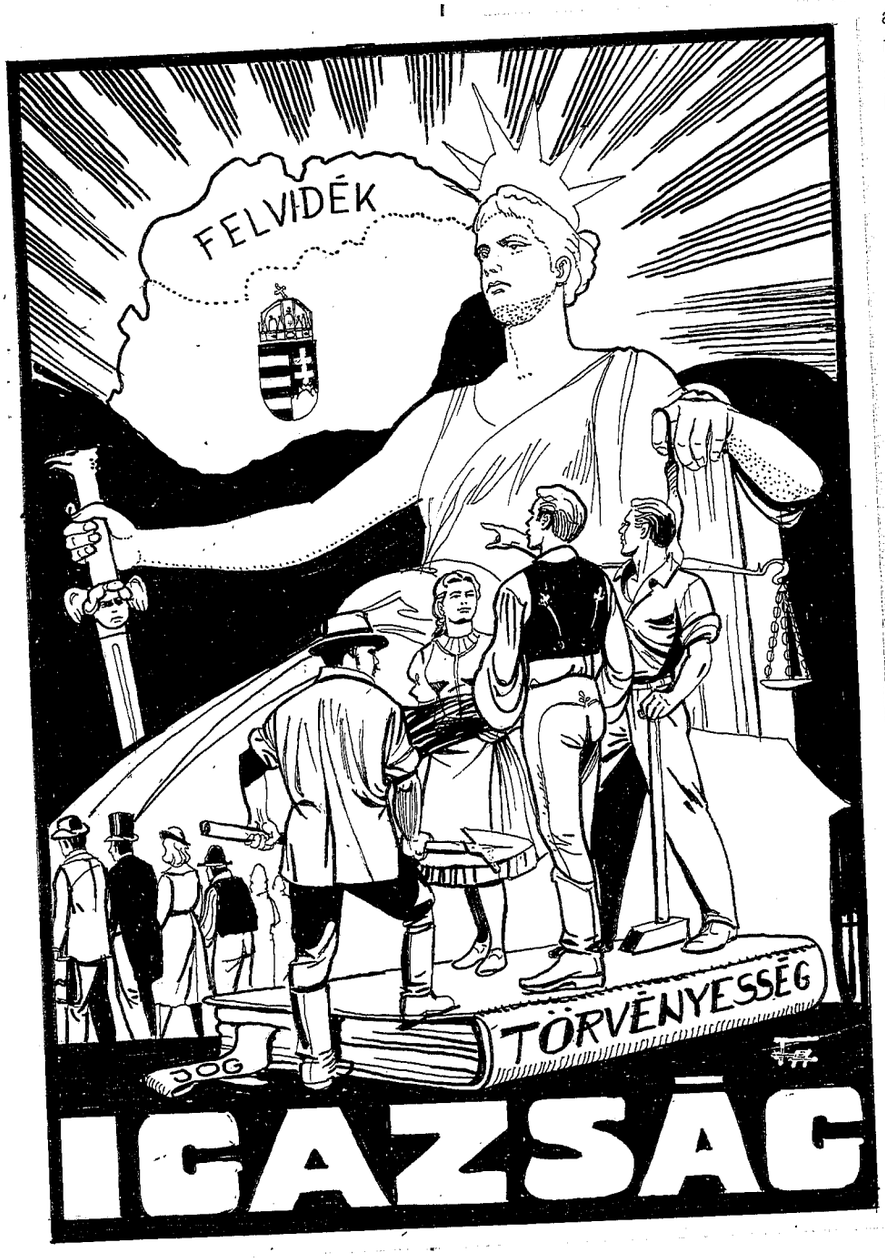

képzést kell biztosítani, továbbá a magyarul tudóknak, illetve azoknak, akik már elsajátították a nyelvet, a közmunkák mellett különféle szakmai képzést, illetve kulturális, szórakozási lehetőségeket kell nyújtani.

Csaknem egy évszázad távlatából már azt is elmondhatjuk, hogy titkos utasításban tiltotta meg a táborok központi vezetősége a szlovák, rutén, cigány, német és mindenféle egyéb nyelv használatát. A nyelvtanulás megkönnyítése céljából a táborokban vegyesen kellett elhelyezni a magyarokat és nem magyarokat, s a kulturális, szórakoztató programok – színház, mozi, egyházi élet stb. – csak magyar nyelven

belsejében kaptak kárpótlást a szlovák földművesek. Az ország belsejéből viszont magyarokat telepítettek a Felvidékre. A földekből részesülhettek a menekültek is.

A földosztási törvény szerint az eredeti tulajdonosok jogilag visszszakapták ugyan földjeiket, ám bizonyos feltételekkel vehették csak birtokba. A száz hold alatti birtokokat személyes használatba vétel esetén igényelhette vissza az eredeti tulajdonos, ám ha volt már Magyarországon földje, akkor arról – kártalanítás fejében – le kellett mondania. A száz holdnál nagyobb birtokokat, ahol a személyes használat föl sem merült, azzal a feltétellel adták vissza a tulajdonosoknak, hogy azt huszonöt-száz hold közötti parcellákra osztva bérlőkkel műveltetik.

A bérbe vehető földek elosztását az Országos Földbérleti Hivatal felügyelte, amely nem csupán az bérleti díjakba szólt bele, de a bérlők személyét is megválogatta. A Hivatal működésének elsődleges szempontja a földhöz juttatás lehetőségeinek igazságos elosztása volt, de kiemelt szempont volt a nemzetiségi viszonyok fellazítása is. A magyar lakosságot nemzetiségi környezetben juttatták földhöz, a nemzetiségi lakosokat magyar környezetbe helyezték. Természetesen a korábban egyházi tulajdonban lévő birtokokra is kiterjedt a rendszer, ám ezeket államosították, s így nem a birtokos magánszemélyek, hanem közvetlenül a Hivatal volt a bérbeadó.

A betelepültek kitelepítése

ELMARADT ADÓK, ELMARADT SZOLGÁLAT

Május 20-án alkotta meg az országgyűlés az elmaradt adók befizetéséről szóló törvényt. Ennek értelmében az adóalanynak számító felvidéki családoknak visszamenőlegesen be kellett fizetniük az elmaradt adóikat a magyar államkasszába. Erre részletfizetési lehetőséget is kaphattak. A törvény elvileg érintette a magyar anyanyelvű lakosságot is, ám ők – tekintettel arra, hogy a csehszlovák állami szolgáltatásokból (oktatás, jogbiztonság stb.) nem, illetve alig részesültek – jórészt mentességet kaptak.

Nem kaptak azonban mentességet a felvidéki magyarok sem az elmaradt katonai szolgálat letöltése miatt. A csehszlovák hatalom fennállása miatt kimaradt korosztályokat utólag katonai szolgálatra kötelezték, amit az állampolgári esküt nem tett lakosoknak munkaszolgálat keretében kellett leszolgálni.

A BITORLÓK BÜNTETÉSE

Ugyancsak május 20-án hozta meg a parlament azt a szabályozást, amely szerint a bitorló hatalom képviselői és kollaboránsai, azaz a csehszlovák hadsereg, rendőrség, államapparátus, pártok és nacionalista társadalmi szervezetek tagjai személyes felelősséggel tartoznak tetteikért.

A bűnös szervezetekhez való tartozás miatt, vagyonukat megtartva kényszerlakhelyre – többnyire az ország belsejébe – költöztetendők: a bitorló hatalomtól, azaz a csehszlovák államtól kapott fizetésüket be kell fizetniük a magyar államnak, akár részletekben is.

Személyes felelősségük kérdésében hamarosan büntetőperek indultak, amelyek során elsődlegesen az embertelenségeket elkövetők, az embertelen parancsok végrehajtói, illetve kiadói ellen lépett fel a magyar igazságszolgáltatás, de azt is vizsgálták, hogy a csehszlovák államapparátus, erőszakszervezetek és propagandagépezet működésében, azaz a hatalombitorlás kérdésében milyen szerepet játszottak a vádlottak. Összesen 300 000 perre került sor, s megközelítőleg 50 000 elmarasztaló ítéletet hoztak a bíróságok.

voltak elérhetőek. A szakmai képzés ugyancsak magyar nyelven folyt, s ennek eredményeként néhány éven belül számos menekült, illetve rutén, szlovák, német szegény ember tanult új szakmát, s talált munkalehetőséget a közmunkaprogramokon kívül az épülő, fejlődő ország városaiban.

A táborokban – modern szóval élve – új szocializáció vette kezdetét, s a táborokba kényszerülő szegények könnyen azonosultak a munkát, megélhetést, személyes perspektívát is kínáló magyar hatalommal. Új földosztás volt készülőben, s a nemzeti propaganda nagyon határozottan állította, hogy a földosztásból a szlovákok sem fognak kimaradni. Ennek eredményeként a menekültek és a nemzetiségek legszegényebbjei szétszóródtak az országban.

Megtorlás és igazságtétel

Noha Gömbös és a magyar politikai elit elvetette a kollektív bűnösség eszméjét, azért nagyon is határozottan szolgáltatott igazságot az elmúlt évtizedek szenvedéseiért. Az országgyűlés május huszadikán kimondta, hogy az ország trianoni megcsonkításáért személyes felelősség terheli azokat, akik bármilyen módon hozzájárultak Magyarország területvesztéséhez. Visszamenőleges hatállyal hazaárulásnak és lázadásnak minősítette Csehszlovákia létrejöttének támogatását, s a csehszlovák hatalom fennállásában való aktív részvételt az állami felségjogok bitorlásnak tekintette. Egyszóval úgy tekintett a hajdani csehszlovák államra, mintha valami nagy rablóbanda szállta volna meg az ország egy részét, s rendezkedett volna be ott a törvényes hatalom ellenére, annak jogait elorozva.

E sarkos állásfoglalás alapján számos kíméletlen rendelkezést hozott a parlament.

szomszédos országokra is) Anglia visszautasítja.

04. 27. Gróf Bethlen István visszavonul a nyilvános közélettől.

04. 28. Hitler elutasítja az amerikai javaslatot a béke garantálásról. Németország az angol-francia garancianyilatkozat után felmondja az 1934-ben öt évre kötött lengyel-német megnemtámadási egyezményt, továbbá az 1935-ös német-angol flottaegyezményt.

05. 05. Kihirdetik a Felvidéki Újjáépítési Tervhez kapcsolódó törvényeket.
Az országgyűlés törvényt hoz a csehszlovák kormány által elvett vagyonok visszaszolgáltatásáról. Külön törvényt hoz az igazságtalan felvidéki földosztás revíziójáról.

05. 08. Angol-francia-szovjet tárgyalások kezdődnek a háromoldalú szövetségről Moszkvában.
Franco Spanyolországa kilép a Népszövetségből.

05. 10. Az országgyűlés elfogadja a Felvidéki üldözöttek és a csehszlovák terror áldozatainak kártalanításáról szóló törvényt. Ugyanakkor – a közelgő választásokra tekintettel – állampolgári esküt ír elő mindazok számára, akik 1938 után lettek magyar alattvalók.

05. 12. Angol-török kölcsönös segítségnyújtási szerződés.

05. 17. A Chamberlain-kormány közzéteszi a palesztinai zsidó bevándorlást korlátozó ún. Fehér Könyvet.
A Honvédelmi Minisztérium rendeletet bocsát ki a légoltalom megszervezéséről.

05. 20. Az országgyűlés törvényt hoz az elmaradt adók befizetéséről, valamint a csehszlovák hadsereg, rendőrség, államapparátus, pártok és nacionalista társadalmi szervezetek tagjaira vonatkozó kitelepítésekről.

05. 21. Németország és Olaszország támadó jellegű szövetséget köt Berlinben („Acélpaktum").

05. 23. Hitler elrendeli Lengyelország megtámadásának katonai előkészítését.
A hónap folyamán Halhin-Gol térségében japán-szovjet fegyveres összetűzések zajlanak.

05. 28-29. Az ún. pünkösdi választásokon a Magyar Élet Pártja száznyolcvanhárom mandátummal megszerzi az első, a Nyilaskeresztes Párt harminceggyel a második helyet. A Képviselőház 06. 14-én ül össze.

05. 31. Német nyomásra dán-német megnemtámadási szerződést kötnek.

06. 07. Németország megnemtámadási szerződést köt Lett- és Észtországgal.

06. 23. Német-olasz egyezmény Berlinben a dél-tiroli német lakosság áttelepítéséről.

07. 02. Anglia elismeri Japán különleges jogait Kínában.

07. 07. A Felvidéken megszűnik a katonai közigazgatás. Helyreállítják az 1920 előtti hagyományos megyebeosztást.

07. 10. Harmincnyolc államból érkezett ötszázharminckét küldött részvételével Nemzetközi Mezőgazdasági Ipari Kongresszus kezdődik Budapesten; cukor-, szesz- és élelmiszeripari kérdéseket vitat meg.

07. 13. Gróf Csáky István külügyminiszter közli Orlowski budapesti lengyel követtel, hogy

►

Intézkedett a magyar államkasszába be nem folyt adók befizetéséről, a le nem töltött katonai szolgálat pótlásáról, felfüggesztette a Trianon után kötött polgári megállapodások és szerződések érvényességét, s végül iskolába utalta mindazokat, akik 1920 óta nem tettek eleget a magyar állam által előírt tankötelezettségüknek.

Noha ezek az intézkedések súlyos elnyomást jelentettek, korántsem voltak brutálisak, mint azok, amelyeket a bitorló hatalom fenntartásában aktívan részt vevő személyekkel szemben alkalmazott a kormány. A csehszlovák hadsereg, rendőrség, államapparátus, pártok és nacionalista társadalmi szervezetek tagjait gyűjtőtáborokba internálta a rendőrség. E táborok csak lassan, hosszú évek után nyíltak meg, akkor, amikor az elbocsátottak már nem is tehettek mást, mint hogy beleolvadtak a kiforrott és egységesült magyar társadalomba.

A mai olvasó számára borzalmasnak tűnhetnek ezek az intézkedések, de a kor viszonyai között korántsem bizonyultak annyira embertelennek, mint amennyire ma annak látszanak. Különösen akkor nem, ha a magyar eljárást összehasonlítjuk a szovjet, német, angol vagy amerikai gyakorlattal. Gömbös szigorúan megtiltott és megtorolt mindenféle kegyetlenkedést, személyes bosszút, visszaélést. Kiváltképpen a legkiszolgáltatottabbak, a táborlakók és internáltak ügyében járt el nagy figyelemmel. Alig tudunk olyan esetről, amely arról tudósítana, hogy valakit emberi mivoltában megaláztak vagy bántalmaztak volna. Ha ilyesmire mégis fény derült, Gömbös és Horthy akár személyesen is fellépett a rend és a becsület helyreállítása érdekében. A kormányzat egyfajta nemzeti presztízskérdést csinált abból, hogy emberségesen bánjanak a hatóságok a felügyeletükre bízottakkal. Csak ezen az alapon lehetett ugyanis morális felhatalmazása ahhoz, hogy elítélje a csehszlovák időkben elkövetett jogsértéseket.

A rendezés keretében az országgyűlés elfogadta a felvidéki üldözöttek és a csehszlovák terror áldozatainak kártalanításáról szóló jogszabályokat, törvényt hozott a csehszlovák kormány által elvett vagyonok visszaszolgáltatásáról. Külön törvényben rendelkezett az igazságtalan felvidéki földosztás revíziójáról. Ugyanakkor, s a földbirtokreformmal összekötve – a közelgő választásokra is tekintettel – állampolgári esküt írt elő mindazok számára, akik 1938 után lettek magyar állampolgárok. E két utóbbi döntés azonban nem csupán azokat érintette, akik a területgyarapodás révén

JÁSZKUN KONGRESSZUS

Nagy jelentőséget tulajdonított a kormány a jászkunok betelepedésének 700 éves emlékére, 1939-ben rendezett Jászkun kongresszusnak. A hétszáz esztendő alatt teljességgel elmagyarosodott bevándorlók asszimilációja a Gömbös-rendszer számára a példaadó nemzetiségi beilleszkedés megtestesítője volt. A kunok betelepülése idejéből származó súlyos konfliktusokat a propaganda a közelmúlt háborújához hasonlította, s bár a kunok nyelvüket elvesztették, sajátos kultúrájukat, identitásukat megőrizték, miközben nagyszerű magyarokká váltak. A példa egyértelmű üzenet volt az országba települt menekülteknek – németeknek, osztrákoknak, zsidóknak, spanyoloknak – éppúgy, mint az országhoz most visszatért szlovák kisebbségnek. A kormányzat hazát, otthont, biztonságot, sőt bizonyos fokig etnikai identitást is biztosít számukra, ha hajlandók a jászkunokhoz hasonlóan magyarokká válni.

MAGYAR-SZOVJET PARTNERSÉG

Az augusztus elején megtartott magas szintű szovjet-magyar tárgyalásokon sikerült jelentősen javítani a csehszlovák válság során alaposan lehűlt államközi viszonyt.

A megbeszélések eredményeképpen Magyarország elismerte a Besszarábiára vonatkozó szovjet igényt, a Szovjetunió pedig tudomásul vette az addigi magyar területi gyarapodást.

Természetesen Moszkva a lengyel területekkel kapcsolatos igényeit is a magyar fél tudomására hozta, mint ahogyan Magyarország is szerette volna a Szovjetunió támogatását megszerezni Erdély felszabadításához, ám egyelőre mindkét fél elzárkózott a továbblépéstől.

A magyar kormány nem akarta kockáztatni a Lengyelországgal, s általa Nagy-Britanniával, illetve Franciaországgal fennálló jó viszonyát, s természetesen szóba sem jöhetett, hogy Finnországgal konfliktusba keveredjen.

Ugyanígy egyelőre Moszkva sem sietett Romániát sarokba szorítani. Sztálin ugyanis ekkor még abban bízott, hogy a szovjet-magyar-bolgár fenyegetéstől megrettenő Románia hajlandó lesz átadni Besszarábiát a Szovjetuniónak anélkül, hogy Moszkvának komolyabb erődemonstrációra volna szüksége.

Ráadásul Sztálin ekkor még egyáltalán nem kötelezte el magát a revíziós politika mellett. Bízott abban, hogy a nyugati hatalmak szorongatott helyzetük miatt előbb-utóbb végre partnerként fogják kezelni a szovjet államot.

A DANZIGI VÁLSÁG

Máig nem világos, mikor döntötte el Hitler, hogy a danzigi problémát erőszakos fenyegetéssel oldja meg. 1934. január 26-án még boldogan írta alá a német-lengyel örök békére vonatkozó megállapodást, amelynek hatálya tíz évre szólt. A békenyilatkozat aláírásának ötödik évfordulóján úgy a német, mint a lengyel kormány hangsúlyozták kölcsönös akaratukat, hogy a jövőben is hívek maradnak a nyilatkozatban foglalt alapelvekhez.

Németország tehát eleinte lemondott az elszakított területek visszacsatolásáról és elvileg elismerte a Korridort, ezzel szemben viszont Danzignak a Birodalomhoz való visszatérését kívánta. Lengyelország azonban kitért a nyílt és világos válasz elől. Amikor Németország január 26-án és 1939. március 21-én ismét visszatért erre a kérdésre, Lengyelország erre a kísérletre hadseregének részleges mozgósításával és Danzig körüli csapatösszevonásokkal válaszolt. Végre 1939. március 26-án megérkezett Lengyelország világos válasza: Lipski követ kijelentette, hogy minden további követelés Danzignak a Birodalomba való visszatérésére vonatkozólag a háborút jelenti Lengyelországgal. Erre az esetre Beck lengyel külügyminiszter március 29-én ugyancsak háborúval fenyegetődzött. Ahelyett, hogy Berlinbe ment volna, ahová meghívták, Londonba utazott az Anglia által felajánlott garanciaszerződés aláírására. Ez a szerződés kinyilvánította, hogy Lengyelország akkor is be fog avatkozni (Németország elleni támadással) egy esetleges német-angol konfliktusba, ha a konfliktus Lengyelországot és érdekeit egyáltalán nem érintené.

Ezzel a garanciaszerződéssel Lengyelország az 1934. január 26-i német-lengyel nyilatkozatot hatályon kívül helyezte. A német kormány ennek dacára hajlandó volt a kölcsönös viszony újabb szerződéses szabályozására. Lengyelország erre Beck 1939. május 5-i fennhéjázó beszédével és a németellenes hajsza fokozásával válaszolt, sőt egész Kelet-Poroszországot a maga számára követelte.

Propagandaplakát – Danzig Németország

kerültek vissza a magyar korona joghatósága alá, de azokat is, akik menekültként érkeztek Magyarországra Ausztriából vagy a cseh területekről, és tartósan kívántak megtelepedni nálunk.

A május utolsó napjaiban lebonyolított, az új választójogi törvény alapján először megrendezett úgynevezett pünkösdi választásokon a Magyar Élet Pártja 214 mandátummal megszerezte a kormányalakításhoz szükséges egyértelmű többséget. Két hónappal később a kormány már úgy érezte, a Felvidék integrációjával kapcsolatos lépései kielégítő eredményt hoztak, így júliusban a visszatért területeken megszüntette a katonai közigazgatást, s helyreállította az 1920 előtti hagyományos megyebeosztást, s a választójogot kiterjesztette az új országlakosokra is.

A háború küszöbén

A magyar kormány ugyan nem feltételezte, hogy Hitler a kétes kimenetelű fegyveres konfliktust is vállalja keleti politikájában, ám azt pontosan érzékelte, hogy a háborús feszültség az egész térséget fenyegeti. Hitler kardcsörtető szólamainak eredményeképpen Nagy-Britannia kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött Lengyelország határainak garantálásáról. Amikor április elején az olaszok bevonultak Albániába, Nagy-Britannia és Franciaország kiterjesztette a garanciát Görögország és Románia határainak sérthetetlenségére. Természetesen Sztálin sem maradt tétlen. Április tizenhetedikén a Szovjetunió javasolta az I. világháborús brit-francia-orosz antant felújítását, egyúttal kezdeményezte egy – Köztes-Európa minden országára kiterjedő – kölcsönös segítségnyújtási szerződés megkötését. A javaslatot ugyan Anglia elutasította, ám a tárgyalások nem akadtak meg, s lényeges eredmények nélkül zajlottak szinte a háború kirobbanásának pillanatáig.

Az angol tartózkodás oka nyilvánvalóan az volt, hogy semmiképpen sem akarta a fenyegető német veszélyt egy még fenyegetőbb szovjet veszélyre cserélni, s minden, amit Sztálin felvetett, szükségszerűen azzal járt volna, hogy a szovjet jelenlét megerősödik a térségben.

Az európai folyamatokba a távoli Amerika is igyekezett beleszólni, de Roosevelt elnök Hitlerhez szóló és a béke garanciáit követelő levele csak arra volt jó, hogy alkalmat teremtsen a Führernek egy indulatos és fenyegető

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

Magyarország semmilyen körülmények között sem fog fegyvert Lengyelország ellen.

07. 20. Véget ér a Nemzetközi Mezőgazdasági Ipari Kongresszus Budapesten.

07. 24. Gömbös Gyula miniszterelnök levelet ír Hitlerhez és Mussolinihez, melyben kinyilvánítja, hogy Lengyelország elleni hadműveletekben nem kíván részt venni.

07. 25. A kormányzó Varga Józsefet nevezi ki iparügyi miniszterré.

08. 06. Országos ünnepséget tartanak Szegeden az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutásának 20. évfordulója alkalmából.

08. 08. Csáky István gróf, külügyminiszter látogatást tesz Adolf Hitler német kancellárnál Berchtesgadenben. A kancellár közli, hogy egy, szónoklat megtartására. Beszédében az angol-francia garancianyilatkozatra hivatkozva felmondta a lengyel-német megnemtámadási egyezményt, továbbá az 1935-ös német-angol flottaegyezményt.

Persze Hitler nem csak beszélt, de cselekedett is. Májusban Olaszországgal megkötötte az Acélpaktumot, megnemtámadási szerződést kötött Dániával, Lett- és Észtországgal, s elrendelte Lengyelország megtámadásának katonai előkészítését. Fenyegetőzések, szövetségkötések, kétes kimenetelű politikai játszmák lázában égett egész Európa. Hogy kirobban-e a háború, az elsősorban attól füg-

NÉPESSÉGVÁLTOZÁSOK 1938-39-BEN

Magyarország területe és népessége a sikeres revíziós politika, a gazdasági eredményekkel összefüggő népességgyarapodás és a menekültpolitika eredményeképpen a harmincas évek végére jelentősen megváltozott.

Ausztriától visszatért 4 000 km^2 , 292,6 ezer lakossal *(ebből horvát 42 ezer, 14,7%, magyar 15,3 ezer, 5,3%, német 235,3 ezer, 80%).*
Csehszlovákiától visszatért 61 633 km^2, összesen 3 517 568 lakossal *(ebből magyar 1 065 ezer, 30,3%, német 250 ezer, 7,4%, szlovák 1 695 ezer, 48,2%, ruszin 432 ezer, 12,3%).*

Betelepült menekült érkezett 700 000 fő *(ebből 400 ezer zsidó, 200 ezer osztrák/német, 70 ezer cseh, 20 ezer albán).*
Természetes gyarapodás: 200 ezer fő.
Az ország területe 1939-ben 93 000 km^2-ről 158 633 km^2-re nőtt.
Lakossága a korábbi 7 615 117 főről 12 325 285 főre gyarapodott.

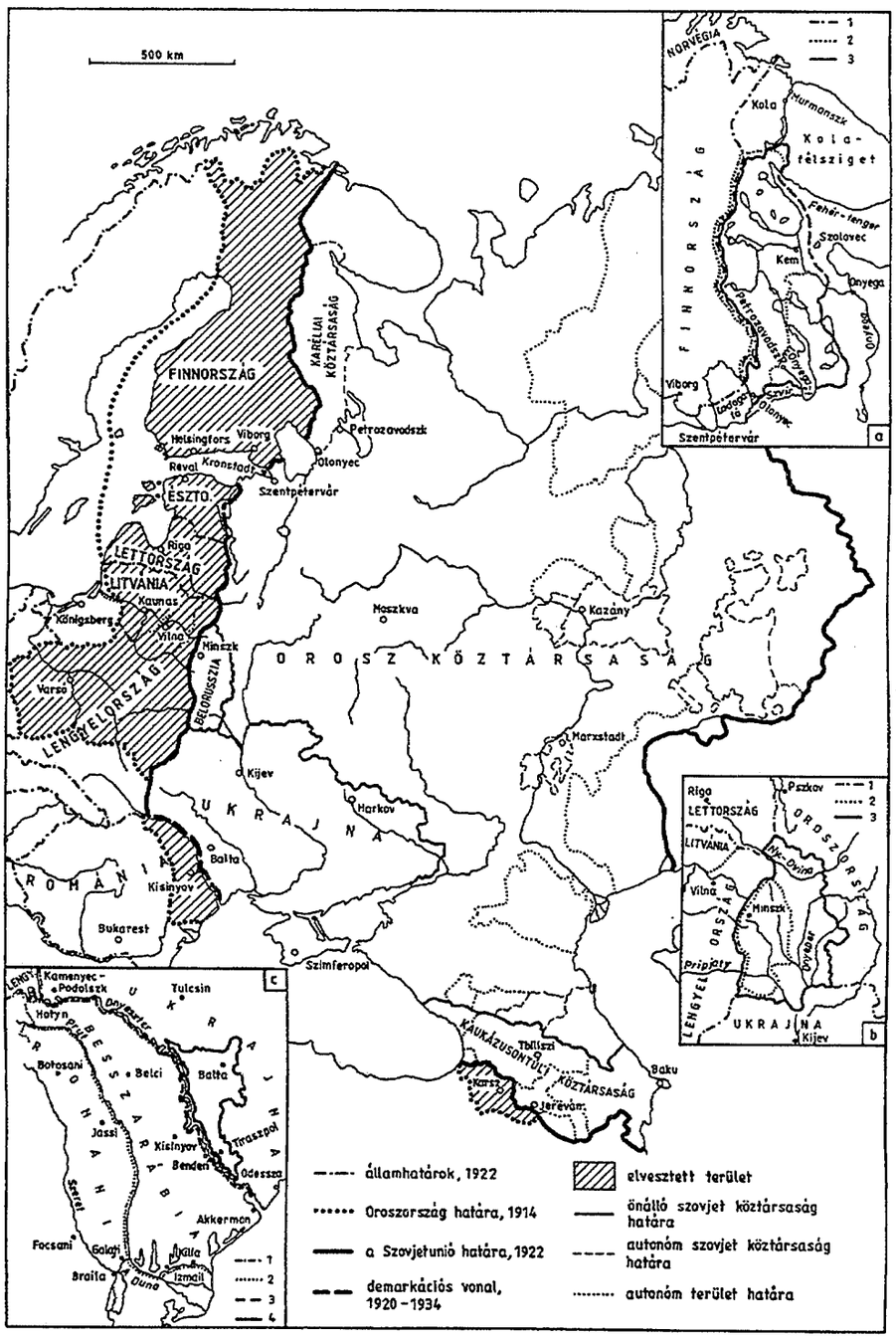

IRÁNYVÁLTÁS MOSZKVÁBAN

Csehszlovákia felosztása után a Szovjetunió új külpolitikai irányvonalat jelölt ki. Míg korábban a versailles-i béke ellentáborához lehetett sorolni Moszkvát, azaz a legyőzött államokkal igyekezett jó viszonyt kiépíteni, addig népszövetségi felvételét követően a győztes nagyhatalmakkal próbált együttműködni. Míg korábban a békerevízió támogatói között tartották számon Moszkvát, addig a harmincas évek második felében inkább a kollektív biztonság képviselőjeként jelent meg a nemzetközi politikában.

Csehszlovákia felosztását követően Sztálin egyre inkább úgy látta, hogy az új nemzetközi irányvonal tarthatatlan, hiszen Anglia és Franciaország nem képes a békerendszer fenntartására, ezért célszerűbbnek tűnt számára, ha visszatér a korábbi, rapallói politika útjára. Igaz, 1939-ben még komolyan próbálkozott azzal, hogy hatékony együttműködést alakítson ki a nagyhatalmakkal, ám az augusztus végére megszakadó tárgyalások azt bizonyították a vörös diktátor számára, hogy Anglia és Franciaország jobban tart tőle, mint a békerendszer felbomlásától.

Érdeklődése tehát ismét a világháborúban legyőzött hatalmak, Németország és Magyarország felé fordult, s a csehszlovák válság tanulságait levonva egyre közelebb került ahhoz a nézethez, hogy a Szovjetuniónak saját területei visszaszerzése érdekében együtt kell működnie a revízióban érdekelt hatalmakkal.

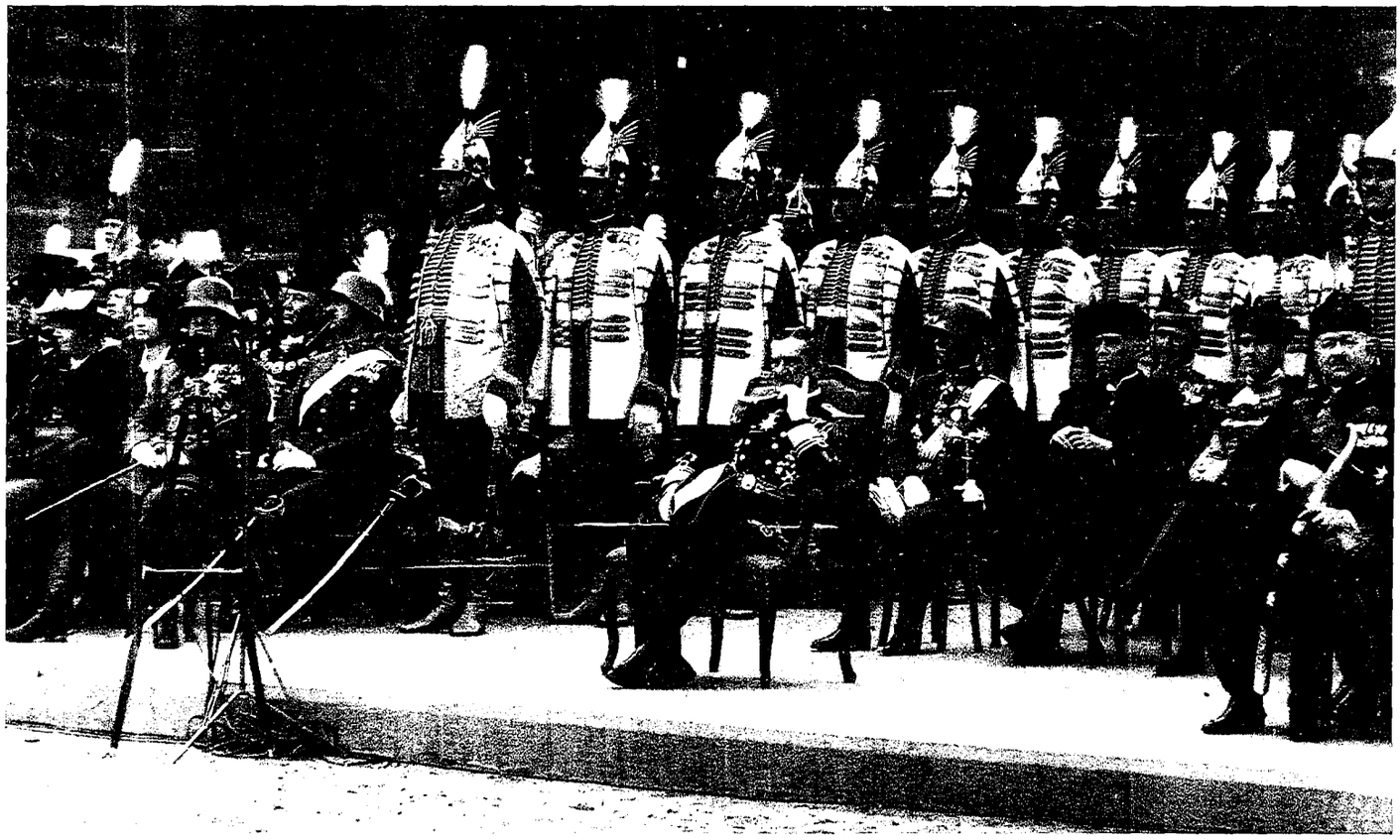

gött, hogy előáll-e olyan konstelláció ebben a folyamatosan változó, kavargó, feszült és ideges politikai helyzetben, amikor valamelyik fél úgy látja, jelentős előnyre tett szert a másikkal szemben.

A magyar semlegesség

Nemzeti szempontból ekkor még biztatónak tűnt a helyzet. A brit garanciáknak köszönhetően úgy tetszett, Délkelet-Európa eséllyel tehet kísérletet arra, hogy kimaradjon a konfliktusból. Így a térség legtöbb országa a semlegesség valamilyen formáját választotta, s igyekezett el nem kötelezett politikát folytatni. Természetesen valamennyi államnak megvolt a maga feszültségforrása. Románia a szovjet aspirációktól tartott, Jugoszlávia Olaszország igényeitől rettegett, Bulgária és Görögország mindkettőtől. S természetesen egymást is félelemben tartották a térség országai, hiszen a rendezetlen területi viták alapján nagyon nehezen találtak utat egymáshoz.

Gömbös – a legtöbb térségi kormányhoz hasonlóan – arra az álláspontra helyezkedett, hogy a nagyhatalmak távoltartása elsődleges feladat, megjelenésük esetén ugyanis radikálisan beszűkül a nemzeti politika mozgástere. Pillanatnyilag azonban a nagyhatalmak egymást is sakkban tartották. Csakhogy Magyarország közvetlenül is határos volt a lengyel konfliktusforrással, s egyértelművé kellett tennie, hogy viszály kirobbanása esetén azt a Kárpátok vonalán meg is állítja a magyar kormány. Ennek demonstrálására egy rendkívül hatékony módszert választott Gömbös. Miután július tizenharmadikán gróf Csáky István külügyminiszter közölte Orlowski budapesti lengyel követtel, hogy Magyarország semmilyen körülmények között sem fog fegyvert Lengyelország ellen, a kormányfő levelet írt Hitlernek és Mussolininak, melyben kinyilvánította, hogy a Lengyelország elleni hadműveletekben Magyarország nem kíván részt venni. Hitler nem is számított a magyar részvételre, bár a magyar út- és vasúthálózatot szívesen igénybe vette volna, így válaszképpen egy vezéri dörgedelemmel is megelégedett. Amikor augusztus nyolcadikán Csáky látogatást tett a német kancellárnál Berchtesgadenben, Hitler közölte, hogy a Lengyelország ellen indítandó háborúban nem számít a magyar részvételre. Ugyanakkor leszögezte, hogy a magyar revíziós követelések további támogatására nincs módja. Csáky felhívta Hitler figyelmét arra, hogy míg Németország gyakorlatilag elérte nemzeti céljait, s megvalósította a német állami egységet, addig a magyar kisebbségek helyzete – különösen Erdélyben – továbbra is aggasztó. A továbbiakban közölte a kancellárral, hogy tudomásul veszi a német álláspontot, s jó humorral hozzátette, hogy a továbbiakban Magyarország sem tudja támogatni a német területi igényeket. A szellemes fricska bejárta a világsajtót, s minden magyarázatnál, minden diplomáciai nyilatkozatnál, minden aláírt papírnál ékesebben demonstrálta a magyar semlegességet.

HÚSZÉVES A HORTHY-RENDSZER

A lehető legfeszültebb nemzetközi helyzetben került sor a Horthy-rendszer fennállásának huszadik évfordulójára, így nem csodálkozhatunk azon, ha a beszédekben az aktuálpolitikai mondanivaló dominált.

Az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutásának 20. évfordulója alkalmából augusztus 6-án, Szegeden megtartott országos ünnepségen Gömbös Gyula köszöntötte a kormányzót. Beszédében a béke, a nemzeti építés mellett tett hitet, de kijelentette, hogy „ha alkalom adódik a magyarság felszabadítására, azt nem szalaszthatjuk el." Kifejtette, hogy a mai Szovjetunió nem az a félelmetes szörny, aminek húsz esztendeje látszott, s Magyarország kész a legszorosabb együttműködésre Moszkvával. „A Szovjetunió akár olyan értékű együttműködésre is számíthat Magyarország részéről, mint a Német Birodalom" – utalt óvatosan egy esetleges közös szovjet-magyar fellépésre Romániával szemben.

Lengyelország ellen indítandó háború esetén nem számít magyar részvételre; leszögezi, hogy a magyar revíziós követelések további támogatására nincs módja.

08. 09. Magyar-szovjet tárgyalások. Magyarország közli, hogy elismeri a Besszarábiára vonatkozó szovjet igényt, a Szovjetunió elismeri az eddigi magyar területi gyarapodást.

08. 10. Megkezdődik az országon kívüli magyar kulturális szervezetek vezetőinek első kongresszusa Debrecenben.

08. 12-21. Eredménytelen angol-francia-szovjet tárgyalás Moszkvában. A brit-francia fél visszautasítja a 14-15-i szovjet javaslatot, hogy Lengyelország (Vilnán, illetve Galícián át) és Románia szükség esetén engedje átvonulni területén a szovjet hadsereget.

08. 15. Magyarország közvetítőnek ajánlkozik a lengyel-német vitában. Horthy kezdeményezését az érdekeltek elutasítják.

08. 16. Csáky István gróf Salzburgba utazik. A magyar külügyminiszter tárgyalásokat folytat J. Ribbentrop német külügyminiszterrel. A tárgyalások témája a Magyarországon élő németek áttelepítése Németországba.

A kunok magyarországi megtelepedésének 700. évfordulója alkalmából Jász-kun kongresszust rendeznek Kecskeméten.

08. 18. Csáky István gróf külügyminiszter hivatalos látogatásra Rómába érkezik.

08. 19. Német-szovjet kereskedelmi szerződés aláírása Berlinben.

Ülést tart a Független Kisgazdapárt országos nagyválasztmánya. Ismét Eckhardt Tibort választják a párt országos vezérévé.

08. 20. A Maček-féle horvát autonómia-követelések nyomására megszületik a szerb-horvát kiegyezést jelentő megállapodás (Sporazum), amelyet 26-án jelentenek be.

08. 20-31. A Georgij Zsukov vezette szovjet és mongol csapatok győzelme a Halhin-Gol folyónál a Mongóliába május 11-én betört japánok fölött. Az orosz veszteség 18 ezer fő.

08. 21. Magyar-szovjet kereskedelmi egyezmény.

ZSIDÓ KIVÁNDORLÁS

Az egyre nyomasztóbb német zsidópolitika következtében menekültek tömegei hagyták el Németországot. A migráció hatására a kontinensen, s így az egyik legnagyobb befogadó országban, Magyarországon is erőteljes antiszemita hangulat alakult ki. Ráadásul a Német Birodalmat elhagyni kényszerülők csak egy részét tudta befogadni Magyarország, arról azonban szó sem lehetett, hogy a német zsidóság egésze a Kárpát-medencében találjon otthonra. Ezt a lehetőséget egyébként Hitler sem pártolta, aki a zsidókat minél messzebb szerette volna tudni Európától. Természetesen Budapesten az egyre erősebb szélsőjobboldali pártok legfőbb követelése is az volt, hogy a zsidó bevándorlást fékezze meg a kormány.

Hogy pontosan mi történjék a zsidókkal, azt Hitler vélhetően ugyanolyan pragmatikusan, az adódó lehetőségek és eszközök szerint kezelte, mint annyi más kérdést. 1935 elején még kijelentette, hogy a zsidók léte értékes kártya a kezében, amellyel zsarolhatja a nyugati hatalmakat. Ilyen körülmények között kezdeményezte Roosevelt elnök nemzetközi menekültügyi konferencia összehívását, amit a francia Évian-les-Bains-ben, 1938. július elején meg is tartottak. Roosevelt és európai partnerei el akarták kerülni további menekültek befogadását és szerettek volna ellenállni minden olyan törekvésnek, amely a bevándorlási törvények és eljárások liberalizálását szorgalmazta. Bár a meghívó huszonkilenc kormánynak javasolta, fontolja meg, hogy Németországból és feltehetően Ausztriából a politikai menekültek bevándorlását hogyan könnyíthetné meg, egyidejűleg azt is hangsúlyozta: egyetlen államtól sem várható el, hogy nagyobb számú bevándorlót fogadjon, mint amit a meglévő törvényei engedélyeznek.

Megnyugtatásul azt is közölte, hogy a pénzügyi terhek sem fognak tovább növekedni, mert az új terheket maguk a szervezetek viselik majd. A javaslat, bármennyire szépen is hangzott, egyedül a magyar kormány elképzelésével találkozott. Ugyanakkor a nemzetközi diplomácia egyetértett abban, hogy a magyar befogadó politika tovább gerjesztheti a zsidóüldözést és hosszabb távon oda vezet, hogy a zsidóságot teljesen kiüldözik Németországból, Lengyelországból és Romániából is.

Az éviani konferencia eredményeképpen kormányközi bizottság alakult, s ennek feladata lett tárgyalásokat kezdeményezni a Reich képviselőivel annak érdekében, hogy a németek vessenek véget a száműzések káoszának és engedélyezzék a menekülteknek, hogy magukkal vihessék tulajdonuk egy

A tréfa hatására a német-magyar viszony hűlni kezdett, ám a csehszlovák konfliktus kapcsán megfagyott szovjet-magyar viszony felengedett. Az augusztus nyolcadikán kezdődött magyar-szovjet tárgyalásokon Magyarország elvileg elismerte a Besszarábiára vonatkozó szovjet igényt, a Szovjetunió pedig tényszerűen elismerte az addigi magyar területi gyarapodást. A gazdasági kapcsolatok is felélénkültek, s ismét megindult az a nagyarányú kereskedelmi forgalom, amelyet olyannyira visszavetett a csehszlovák válság.

Bizonyos fokig a határozott magyar álláspontnak köszönhető az is, hogy Németország napirendre vette a magyarországi németek kitelepítésének kérdését. E lehetőséget sokáig mérlegelte Hitler, mert a német nemzetiség jelenléte alkalomadtán alapot adhatott neki a Dunántúl bekebelezésére. A háború árnyékában azonban fontosabbnak tűnt az emberanyag bevonása a német katonai és gazdasági életbe, mint egy távoli dunántúli aspiráció.

Hitler vicces kedvében

DAS IST KEINE NAUTISCHE FRAGE

Kevesen tudják, honnan származik a Németországban elterjedt szállóige: Das ist keine nautische Frage, amit olyankor mondanak a németek, ha valaki olyasmihez próbál hozzászólni, amihez nyilvánvalóan nem ért.

Nos, Hitler Csáky szemtelenségére – mely szerint Magyarország a továbbiakban nem tudja támogatni a német területi igényeket – hasonlóan szellemes élccel vágott vissza.

Amikor augusztus közepén Horthy Miklós felajánlotta, hogy közvetít a lengyel-német vitában, a Führer kijelentette, hogy a probléma nem tengerészeti kérdés – amivel Horthy tengerésztiszti múltjára utalva kétségbe vonta diplomáciai jártasságát.

A kifejezést annyira találónak érezte a német közvélemény, hogy fél évszázad múltán sem kopott ki a nyelvhasználatból.

részét. A Bizottság Magyarország számára a németekre gyakorolható nemzetközi nyomás eszköze is lett, amelynek révén nagyon sok esetben sikerült elérni, hogy a hazánkba menekült osztrákok, zsidók és csehek vagyonuk egy részét is magukkal hozhassák, illetve hogy a Németországi zsidó szervezetek anyagilag is támogassák a nincstelen emigránsokat. Ám hamarosan ezek a lehetőségek is beszűkültek, mivel a náci vezetés egyre kevésbé járult hozzá ahhoz, hogy a zsidókkal együtt a vagyonuk is elhagyja az országot.

A konferencia másik eredménye az lett, hogy a zsidóság képviselőit szembesítette azzal, hogy az európai országok nem akarnak zsidó menekülteket befogadni. A viták középpontjában is inkább a németek politikája, s nem a szóba jöhető befogadó országok magatartása állt. A legtöbb küldött a kanadai külügyminiszter-helyettessel, Frederick Blairrel értett egyet, aki úgy vélte, a menekültek feltartóztatásával kellene rákényszeríteni a németeket arra, hogy a zsidókérdést belülről oldják meg. Mint utólag kiderült, ez az elképzelés a legborzalmasabb körülmények között meg is valósult...

A zsidóság megmentésére irányuló európai összefogás kudarca után merült fel, hogy a száműzöttek részére kolóniákat alakítsanak ki a még üres világban. Az elképzelés felkeltette a németek érdeklődését is, akik többször kinyilvánították, hogy az ő politikájuk szélesebb európai érdekekkel találkozik. – A zsidókérdés – jelentette ki Hitler 1938-ban – nem egyedül a németek problémája, ugyanis Európa-szerte szükség van megoldásra, valamiféle európai rezervátum kialakítására, ahová a zsidókat végül majd el lehet küldeni.

Az elgondolás hívei elárasztották a világot a zsidó menekültek számára alkalmasnak vélt földrajzi helyeket illető ötleteikkel. A sok közül ezúttal néhányat említünk csak: Dominikai Köztársaság, Brit-Guyana, Ciprus, a Fülöp-szigetek, Belga-Kongó, Ecuador, Mexikó, Haiti, Suriname. Palesztinán kívül leginkább Madagaszkár került szóba, ahová a zsidó menekülteket letelepíteni lehetne. A probléma megoldását célzó, egzotikus újratelepítési ötleteket maga Franklin D. Roosevelt is lelkesen támogatta. 1938 végén Mussolininak vetette fel, hogy az olasz hadsereg által elfoglalt Etiópiába lehetne küldeni a menekülteket: – Egy négyzethüvelyknyi etióp területet sem lehet zsidó menekültek rendelkezésére bocsátani – üzente vissza Mussolini. Ezután Roosevelt az angolokat kereste meg zsidók Angolába való betelepítése érdekében. 1939-re azonban egyértelművé vált, hogy Anglia nem akar zsidó menekülteket befogadni gyarmataira. Májusban a Chamberlain-kormány közzétette a palesztinai zsidó bevándorlást korlátozó Fehér Könyvet, s ezzel lezárult a zsidóság Palesztinába vándorlásának lehetősége.

A zsidóság gyarmati letelepítését számos tényező mellett az is akadályozta, hogy a gyarmattartó nagyhatalmak attól tartottak, hogy az új zsidó kolónia – tekintettel a Magyarországra menekült és onnan nyilván az új hazába kívánkozó zsidóság nagy számára, illetve a cionista mozgalmak erős budapesti kötődésére – valójában magyar gyarmat lesz. Egyébként éppen ilyen megfontolásból támogatta nagyon határozottan a Gömbös-kormány az elképzelést.

Mivel a zsidóság külső letelepítésére tett kísérletek eredménytelenek voltak, 1939-1940-ben a nácik elkezdték a német zsidók átszállítását a Lengyel Főkormányzóságba. 1940-ben, a nyugati hadjárat lezárása után Hitler még egyszer visszatért a kitelepítés tervéhez. Németország nemzetközi kölcsön kibocsátását javasolta a zsidók elszállításának költségeit fedezendő, és arra, hogy egy madagaszkári zsidó állam berendezkedhessék. A terv pénzügyi része a Világbank nemleges álláspontján bukott meg, amely Hitler számára nem akart kölcsönt nyújtani. A brit kormány pedig a transzporthajók biztonságának garantálását nem volt hajlandó vállalni, hiszen akkoriban már egyetlen angol hajó sem volt biztonságban a német tengeralattjáróktól.

Így azután Magyarország, Svájc és Svédország jóindulatú támogatása csakúgy kárba veszett, mint néhány egyházi vezető fellépése a terv mellett.

SZERB-HORVÁT KIEGYEZÉS

A szerb-horvát kiegyezés (Sporazum) révén Horvátország (gyakorlatilag a Bosznia-Hercegovina egyes részeivel megnövelt területű Háromegy Királyság) Horvát Bánság néven rendeletileg autonómiát kap Jugoszlávián belül. A szerb-horvát ellentétek kiéleződése miatt I. Sándor 1929. január 6-án az 1921-es alkotmányt felfüggesztve királyi diktatúrát vezetett be: felszámolta a parlamentarizmust, megvonták a nemzetiségi jogokat (a nemzetneveket eltörölve deklarálták a „jugoszláv nemzet" létét). A történelmi régiókat felszámolva 1931-ig az országot racionális gazdasági és kereskedelmi szempontok alapján kilenc – francia mintára folyónevekkel illetett – adminisztratív körzetre (bánság) osztották.

A horvát politikai vezetők élesen fellépnek a megoldás ellen, s hosszas küzdelem után 1939. augusztus 20-án sikerült rábírniuk Péter királyt az autonóm Horvát Bánság létrehozására. Az alkotmányozó jogkörrel felruházott parlamenttel rendelkező bánság Jugoszlávia 1941-es széthullása után a Magyar-Horvát Királyság része lett.

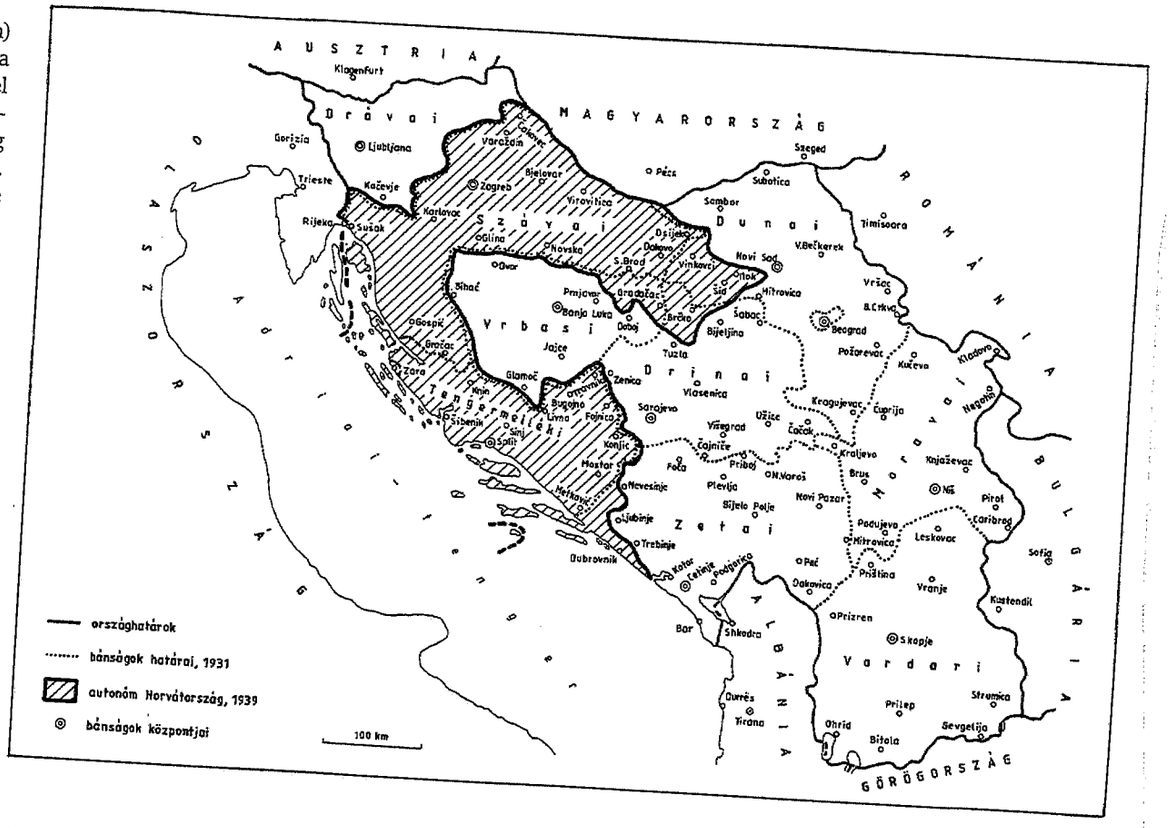

MAGYARORSZÁG A VILÁGHÁBORÚ KEZDETÉN

6. fejezet

A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

1939

08. 25. Aláírják a brit-lengyel szerződést. Nagy-Britannia és Lengyelország kölcsönös védelmi szerződést köt Londonban. Titkos záradéka szerint Anglia csak német támadás esetére nyújt segítséget, kétoldalú támadás esetére nem. Hitler a hírre pár nappal elhalasztja az eredetileg 26-ra kitűzött támadást Lengyelország ellen.

08. 26. Hitler szeptember 1-re elrendeli a Lengyelország elleni támadást.
Mussolini közli Hitlerrel, hogy nincs felkészülve a háborúra.

08. 30. Mozgósítják a svájci hadsereget és felvonultatják a határokon kiépített erődrendszerbe (amit a lengyel háború befejezése után leszerelnek).
Lengyelországban általános mozgósítást rendelnek el.
Ribbentrop Danzigra vonatkozó javaslata szerint a város Németországhoz kerül, Gdynia lengyel kézen marad, a Korridorban pedig népszavazást rendeznek.

08. 31. Mussolini négyhatalmi (olasz-német-angol-francia) konferenciára tesz javaslatot.

09. 01. Kirobban a II. világháború. Danzig csatlakozik Németországhoz. Olaszország „nem hadviselőnek" nyilvánítja magát.

09. 02. A magyar kormány a honvédelmi törvény alapján kivételes hatalmat léptet életbe.

09. 03. Nagy-Britannia, Franciaország, Ausztrália, Új-Zéland és India hadat üzen Németországnak, miután az elutasítja az aznap átadott brit-francia ultimátumot Lengyelország kiürítéséről. 11 órakor Nagy-Britannia, 17 órakor Franciaország kormánya bejelenti a hadiállapotot Németországgal.
A honvédséget részlegesen mozgósítják Románia ellen.

09. 04. Japán be nem avatkozási nyilatkozatot ad ki.
A brit légierő bombázza Wilhelmshavent.
Hollandia deklarálja semlegességét.

09. 05. Az USA semlegességi nyilatkozatot tesz.
A német „villámháború" nyomán a lengyel védelem gyakorlatilag összeomlik. A lengyel kormány elhagyja Varsót, s Lubinba teszi át székhelyét.

09. 06. A Lengyelországgal kölcsönös segítségnyújtási viszonyban álló Románia hasonló semlegességi nyilatkozatot bocsát ki, mint 1914-ben a központi hatalmak irányába.
A francia hadsereg Saarbrückennél behatol Németországba.

►

1939 márciusában – a német csapatok csehszlovákiai bevonulására, illetve a Memel-vidék megszállására válaszul – a nyugati hatalmak, Franciaország és Nagy-Britannia tárgyalásokat kezdtek Sztálinnal a nemzetiszocialista Németország elleni kölcsönös segítségnyújtási szerződésről. Arthur Neville Chamberlain, a brit miniszterelnök hasonló garancianyilatkozatot várt a Szovjetuniótól Lengyelország számára, mint amilyet Nagy-Britannia március 31-én tett. Sztálin azonban kölcsönös segítségnyújtási szerződéshez ragaszkodott a balti államok és Finnország bevonásával, amit azonban az érintett országok a kommunista befolyástól való félelmükben elutasítottak. A saját erejét túlbecsülő és függetlenségét féltő lengyel vezetés még a Szovjetunió garancianyilatkozatát sem fogadta el, és inkább bízott a nyugati hatalmak katonai és politikai erejében. A kölcsönös bizalmatlanság és az elhúzódott tárgyalások 1939 augusztusában meghiúsították egy brit-francia-szovjet katonai egyezmény megkötését, s ezt Hitler nyomban ki is használta Lengyelországgal szemben.

A lengyel háború

A világháborút megelőző hónapokban Szálin és a Szovjetunió magatartása korántsem volt egyértelmű és kiszámítható. A közelmúltban megnyílt levéltárak azt valószínűsítik, hogy a kommunista vezér éppen olyan hódító, nagyhatalmi politikát folytatott, mint a korszak csaknem minden szereplője. A közép-európai kisállamoknak nyújtandó szovjet garancia – mint az hamarosan ki is derült – gyakorlatilag a megszállással volt, illetve lett volna egyenértékű. A brit-francia megbeszélésekkel párhozamosan pedig Sztálin Hitlerrel is élénk tárgyalásokat folytatott. Nyilvánvalóan arra várt, melyik féltől kap kedvezőbb ajánlatot. A szélesebb lehetőség végül a náci Németországtól érkezett.

A világközvélemény számára meglepetésszerűen 1939. augusztus 23-án a Szovjetunió megnemtámadási szerződést kötött a Német Birodalommal. A szövetséget a két állam külügyminisztere, Joachim von Ribbentrop és Vjacseszlav M. Molotov írja alá Moszkvában.

A tíz évre kötött német-szovjet megállapodás tartalmazza a kölcsönös lemondást az erőszak alkalmazásáról, semlegességi kötelezettséget a két fél háborús bonyodalmakba keveredése esetére, támadó háborúra is vonatkozó érvénynyel. A sokkal fontosabb titkos záradék csupán a háború befejezése után vált ismertté. A titkos záradék elhatárolja a kelet-európai érdekövezeteket: Finnország, Észtország, Lettország és Besszarábia, valamint Lengyelország – a Narew, Visztula és San folyótól keletre – a szovjet érdekszférába került, az e vonaltól nyugatra eső területek német befolyási övezetté váltak. A későbbiekben számos problémát felvető és magyar szempontból különösen fontos balkáni pozíciókról nem rendelkezett a megállapodás.

A paktum véget vetett Sztálin ingadozásának és egyértelműen elkötelezte a Szovjetuniót a versailles-i békerendszer ellenfelei mellett.

Miután Hitler 1939. augusztus 23-án megkötötte a megnemtámadási egyezményt a Szovjetunióval, s ezzel elhárította egy kétfrontos háború veszélyét, elérkezettnek látta az időt, hogy a Harmadik Birodalom „térpolitikáját" akár háborús eszközökkel is megvalósítsa. Chamberlain határozottan válaszolt. Két nappal a Hitler-Sztálin-paktum megkötése után, augusztus 25-én Nagy-Britannia kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött Lengyelországgal. Hitlert megzavarta Nagy-Britannia egyértelmű magatartása, hiszen az angoloktól továbbra is azt várta, amit eddig tapasztalt: hangzatos szónoklatokat a nemzetek szabadságáról és végül belenyugvást a német követelésekbe. Az elbizonytalanodó Führer a Lengyelország augusztus 26-i megtámadására kiadott parancsot szeptember 1-jére módosította. Ám az elkövetkezendő napokban végül meggyőzte magát arról, hogy Nagy-Britannia ismét téllen marad. Hiába javasolt Mussolini újabb négyhatalmi (olasz-német-angol-francia) konferenciát, Hitler döntésén ez már nem változtatott. Remélte, hogy Anglia ezúttal is meghátrál.

A BROMBERGI VÉRES VASÁRNAP

Szeptember 3-án a „brombergi véres vasárnap"-on a lengyelek nagyszámú német civilt végeztek ki Brombergben. A gyilkosságokat részben a helyi lakosság, részben a lengyel hadsereg alakulatai követték el. Az áldozatok pontos száma a mai napig vitatott, de a történészek 349 és 5437 közé teszik.

Lengyel területen megközelítőleg hatvanezer németet kínoztak meg és gyilkoltak le a lengyel katonai erők 1939. augusztus vége és szeptember eleje között. Ezek a gyilkosságok jelentették a háború folyamán egyre erősebben eszkalálódó kegyetlenkedések kezdetét.

A német Wehrmacht csapatai sok tízezer Lengyelországban élő német számára a szó legszorosabb értelmében felszabadítók voltak.

LENGYELORSZÁG LEROHANÁSA

1939. szeptember 1-jén 4 óra 40 perckor a Luftwaffe repülőgépei megkezdték a lengyel légierő szisztematikus pusztítását. Öt perccel később a Danzig kikötőjében baráti látogatáson levő Schlesswig-Holstein csatahajó is tüzet nyitott a danzigi öbölben levő lengyel Westerplatte erődre, a Kriegsmarine hajói és tengeralattjárói pedig blokádot vontak a lengyel tengerpart köré.

A birodalmi gyűlésen mondott beszédében Adolf Hitler a katonai akciót Lengyelországnak a német felségterület ellen intézett ismétlődő támadásaival, két sziléziai vámőrség és a gleiwitzi rádióadó megtámadásával indokolta.

A német csapatok északi, nyugati és déli irányból is támadást indítottak Lengyelország ellen, a Luftwaffe pedig a lengyel városokat támadta. A támadások fő vonala a lengyel-német határ irányából kelet felé vezetett. Mindhárom német támadás a lengyel főváros, Varsó felé tartott.

A kisebb lengyel sikerek ellenére a németek technikai, hadműveleti és számbeli fölénye miatt a lengyel csapatok kénytelenek voltak visszavonulni Varsó és Lvov felé. A kommunikációs rendszerek megsemmisítésével a német támadás irama egyre csak nőtt, s a lengyelek egyre nagyobb logisztikai problémákkal szembesültek.

A Luftwaffe már a támadás elején megszerezte a légi fölényt. A kezdeti, négyszáz repülőgépből álló lengyel légierő létszáma ötvennégy gépre csökkent, így a légtér feletti uralom egyértelműen a németek kezébe került.

A háború eleje óta bombázott Varsó ellen szeptember 9-én indítottak először támadást, szeptember 13-án pedig megkezdődött a varsói csata. Ugyanakkor a kelet felé nyomuló német csapatok elérték Lengyelország keleti részének egyik legnagyobb városát, Lvovot.

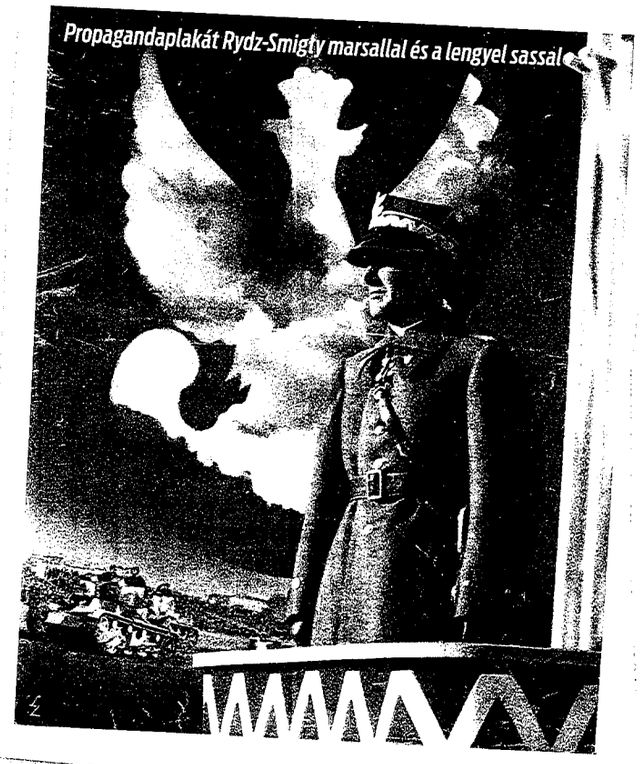
Propagandaplakát Rydz-Smigły marsallal és a lengyel sassal

A lengyel kormány és hadvezetés már a támadás első napjaiban elhagyta Varsót. A hadvezetés elrendelte, hogy a lengyel csapatok is vonuljanak a Visztula és San folyók mögé, hogy a természetes védelmi vonalnál fel tudják tartóztatni a németeket. Szeptember 17-ére a lengyelek egyetlen esélye az volt, hogy visszavonulnak az ország keleti részébe, ahol újjászervezik a csapataikat. Ezek a tervek azonban egy éjszaka alatt szertefoszlottak, mikor a 800 000 fős szovjet Vörös Hadsereg megszállta Lengyelország keleti részét, megnyitva ezzel a fehérorosz és ukrán frontot. Ezzel a lépéssel a szovjetek megsértették a rigai békét, a szovjet-lengyel megnemtámadási szerződést és még néhány nemzetközi szerződést. A szovjet diplomácia szerint „megvédték a Lengyelországban élő ukrán és fehérorosz kisebbséget, látva Lengyelország közelgő összeomlását".

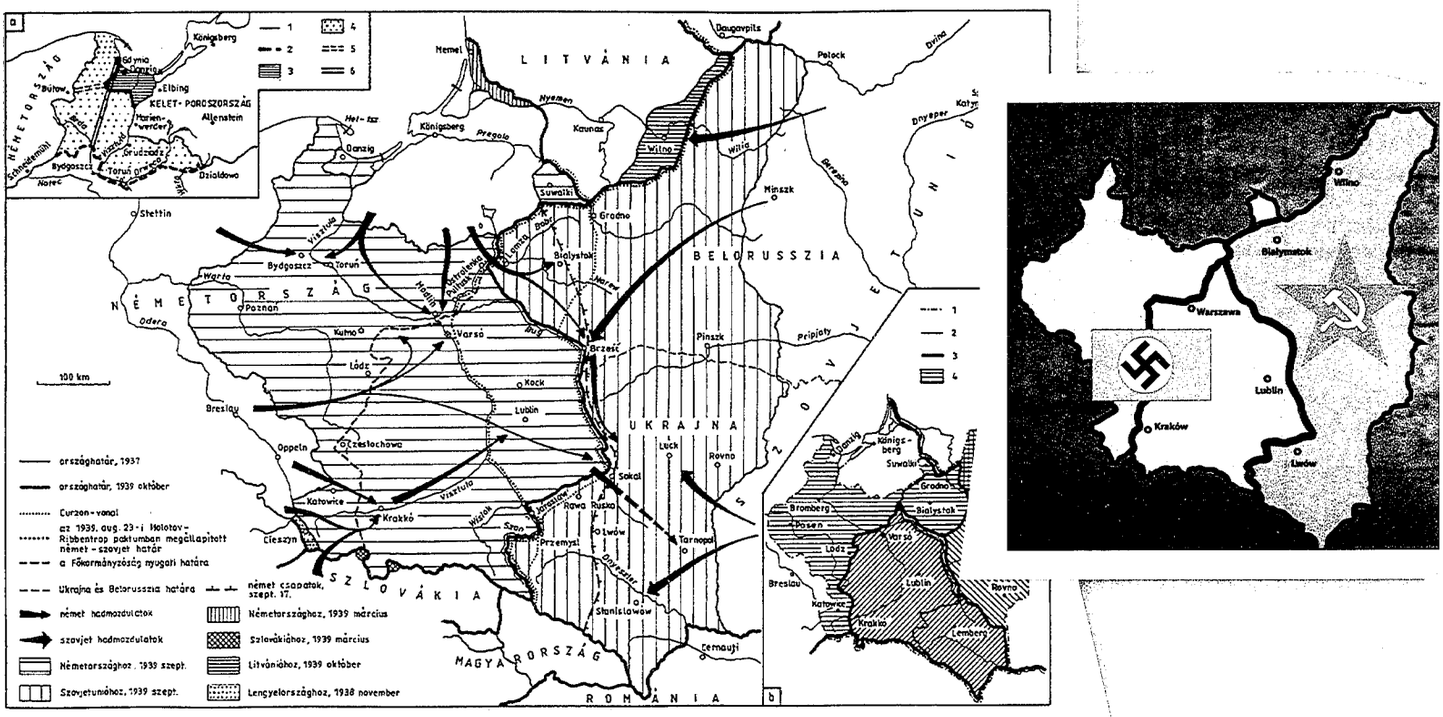

A német csapatok elfoglalják Krakkót.
Edward Rydz-Śmigły lengyel főparancsnok a Visztula-San vonal mögé vonja vissza a csapatokat.

09. 07. Berlinben Ribbentrop német külügyminiszter kéri gróf Csáky István magyar külügyminisztert, hogy Magyarország ne avatkozzon be Románia ellen.

09. 08. A német hadsereg bekeríti a Varsó környéki lengyel csoportosítást.

09. 09. A német kormány kéri a német csapatok átvonulásának engedélyezését Lengyelország felé, amit a magyar kormány másnap megtagad.

09. 10. Kanada hadat üzen Németországnak.

09. 11. A német csapatok a Bugon átkelve megkerülik és bekerítik Varsót. Litvánia ismételten elutasítja a német javaslatot a vilniusi terület megszállására, megerősítve, hogy semleges kíván maradni a lengyel háborúban.

09. 12. A lengyel vezetés döntése Olykábana Sztrij és a Dnyeszter vonalán való védekezésről. Megkezdik a brit expedíciós erők átszállítását Franciaországba.

09. 13. Gömbös bejelenti, hogy a kormány megkezdi egy új erődvonal kiépítését a német és a lengyel határ mentén.

09. 14. Magyarország nem-hadviselőnek nyilvánítja magát.

09. 16. Németország tiltakozik a magyar erődítési tervek ellen.
A mandzsu-mongol-szovjet hármas határon, Halhin-Golnál kitört háború lezárásaként a Szovjetunió fegyverszünetet köt Japánnal.

09. 17. Miközben a német támadók teljesen körülzárják Varsót, kelet felől 800 ezer katonával a Szovjetunió is támadást indít Lengyelország ellen.
A német hadsereg bekeríti az ország nyugati részében harcoló lengyel főerőket. A szeptember 9-én Kutnónál katlanba zárt lengyel hadsereg megadja magát (170 ezer fogoly).
A lengyel kormány Magyarországon keresztül Romániába (később Párizsba, onnan Londonba) emigrál.

09. 18. Magyarország megnyitja határát a lengyel menekültek előtt.
A szovjet hadiflotta behatol az észt felségvizekre, és átveszi a tengeri térség védelmét.
Sosnkowski tábornok megkezdi a hazai lengyel partizáncsapatok szervezését.

09. 19. Nagy-Britannia és Franciaország ultimátumban szólítja fel a Szovjetuniót csapatai kivonására Lengyelországból.

►

ISMÉT DIKTATÚRA?

A Lengyelország elleni német támadás másnapján a magyar kormány – a honvédelmi törvény alapján – kivételes hatalmat léptetett életbe. Az intézkedéssel Gömbös nem pusztán azt akarta megakadályozni, hogy a közelmúltban hazatért, súlyos háborús erőfeszítések árán felszabadított Felvidékre is átterjedjenek a harcok, de egyben arra is törekedett, hogy a kiéleződött nemzetközi helyzetben szabadon, az ellenzék kényszerítő ereje nélkül tudjon cselekedni.
A miniszterelnök tisztában volt vele, hogy a német-szovjet támadás hatására Magyarországon is fel fognak erősödni a fasiszta, kommunista hangok. Attól is tartott, hogy az erős parlamenti képviselettel bíró szélsőjobb erők összefognak a konzervatív ellenzékkel, s esetleg belesodorják Magyarországot valamilyen beláthatatlan következményekkel járó fegyveres kalandba.
Ugyanakkor azzal ő is tisztában volt, hogy a fegyveres fellépésre esetleg szükség lehet, de semmiképpen nem akarta, hogy Budapest elköteleződjön a hadban álló nagyhatalmak mellett. Inkább arra számított, hogy az ország semlegessége és függetlensége érdekében kell készenlétben tartania a honvédséget.

Szeptember 1-jén a németek megtámadták Lengyelországot. Válaszként Nagy-Britannia, Franciaország, Ausztrália, Új-Zéland és India ultimátumban követelte Lengyelország kiürítését, s mivel ez nem következett be, 11 órakor Nagy-Britannia, 17 órakor pedig Franciaország kormánya bejelentette a hadiállapotot Németországgal. A hadüzenet után a háború európai méretűvé szélesedett.

Hozzá kell azonban tennünk, hogy a kortárs közvélemény Lengyelországra sem feltétlenül tekintett ártatlan áldozatként. A lengyelek a korábbi években, sőt hónapokban éppen olyan agresszív, terjeszkedő politikát folytattak, mint Európa csaknem valamennyi országa. Az 1920-ban véget ért lengyel-szovjet háború során Varsó hatalmas területeket szállt meg keleten, javarészt olyan területeket, amelyen alig élt lengyel lakosság. A Csehszlovákia felosztásában vitt lengyel szerep ugyancsak elgondolkodtató lehetett. Ugyanakkor Varsó rendkívüli módon bízott saját haderejében és szövetségesei harckészségében, ezért még csak tárgyalni sem volt hajlandó a német követelésekről.

A háború kirobbanását megelőző hetekben egyre jobban elmérgesedett a viszony Berlin és Varsó között, s ezért akkoriban sokak számára hihetőnek tűnt a háború közvetlen kirobbanását jelentő gleiwitzi német provokáció. A rádióadó elleni támadás során lengyel egyenruhába öltözött németek elfoglalták a határ menti kisváros rádióállomását.

A lengyel védelem – a kormány várakozásával szemben – a német „villámhadjárat" hatására már szeptember 5-én összeomlott. A német légierő elszánt támadásai végképp eldöntötték az egyenlőtlen küzdelmet a német hadsereg javára. Tíznapi ostrom és állandó légitámadások után Varsó, a lengyel főváros megadta magát a német csapatoknak, 120 000 katona került hadifogságba. Németország diadala teljes volt. A német hadsereg mindössze 16 000 halottat és 27 000 sebesültet veszített, ezzel szemben a milliós lengyel hadsereg megsemmisült. A lengyel kormány hiába reménykedett a nyugati hatalmak hatékony beavatkozásában: Nagy-Britannia ugyan elrendelte a tengeri vesztegzárat, de lényegében passzív maradt, éppúgy, mint Franciaország. Nem maradt azonban tétlen a Szovjetunió. Miközben a németek teljesen körülzárták Varsót, kelet felől 800 000 katonával Sztálin is támadást indított. Mikor a Vörös Hadsereg szeptember 17-én bevonult a védtelen keleti tartományokba, a lengyel vezetés reménytelennek ítélte a harcot, és Budapestre menekült.

Fegyveres semlegesség

Annak ellenére, hogy a brit és a francia kormány hadban állt Németországgal, a nyugati fronton meglehetősen lassan és meggyőződés nélkül folytak az eredetileg eltervezett

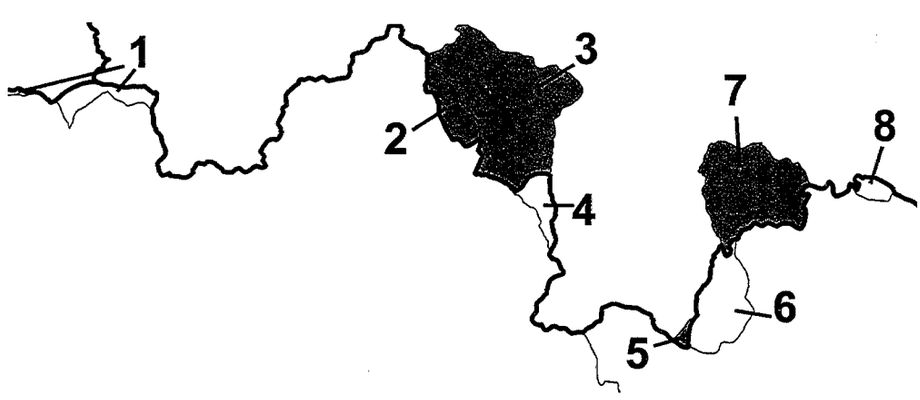

ÚJABB GYARAPODÁS

Lengyelország összeomlását követően 1939. október 21-én Magyarország okkupálta a korábban Magyarországhoz tartozott aprócska felvidéki területeket. A 3., 5. és 7. számokkal jelzett területek 1920-1924-ben, a trianoni békekötés során, az 1., 2., 4., 6. és 8. számmal jelölt területek pedig 1938-ban, Csehszlovákia szétesése folytán kerültek Lengyelország fennhatósága alá. Most Lengyelország megszűntével a Kárpátokban húzódó vékony határsáv ismét magyar uralom alá került.

A LENGYEL LAKOSSÁG MAGYARORSZÁGRA MENEKÜL

A háború előtti lengyel propaganda bármilyen esetleges német támadást könnyedén visszaverhetőnek állított be, ezért a szeptemberi hadjárat során bekövetkező lengyel vereségek valósággal sokkolták a polgári lakosságot, akik a propaganda miatt nem voltak felkészülve ilyen helyzetre. A vereségek hírére pánik tört ki a lakosság körében, majd óriási tömegek kezdtek kelet felé menekülni.

A szovjet támadást követően a menekülők nagy része dél felé, Magyarország irányába fordult, s tömegesen kelt át a Kárpátok vonalán. A magyar kormányt meglepetésként érte a menekültáradat, de viszonylag gyorsan sikerült kialakítani a lengyelek befogadását biztosító struktúrát. A kormány – vállalva Berlin neheztelését – megnyitotta a határt több százezer lengyel polgári és katonai menekült és nemritkán teljes katonai egységek előtt. A katonáknak lehetővé tették továbbutazásukat harmadik országba, ahol újból bekapcsolódhattak a Németország elleni háborúba.

A Magyarországon hosszabb-rövidebb ideig maradó lengyel menekülteknek a magyar hatóságok messzemenőkig biztosították a lehetőségeket, hogy otthon érezzék magukat hazánkban. Lengyel iskolák, kulturális egyesületek jöttek létre, s a tartósan maradni szándékozókat a későbbiekben letelepítették. Hamarosan megalakult a Lengyel Légió, amely a háború végén közvetlenül is bekapcsolódhatott a Lengyelország felszabadításáért folyó harcokba.

A fentiek alapján elmondható, hogy a Lengyelország elleni agresszió során Magyarország nyújtotta a legtöbb, kézzel fogható segítséget Lengyelországnak – annak ellenére, hogy a megtámadott országnak két nagyhatalommal is érvényes szövetségi szerződése volt.

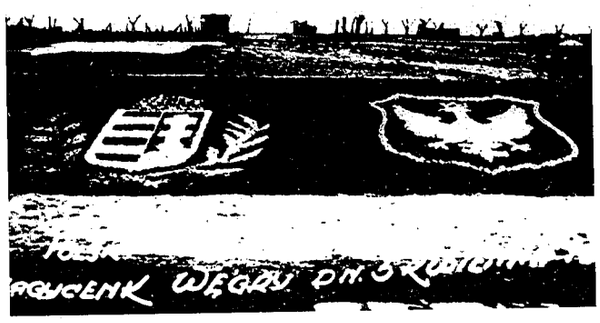

offenzíva előkészületei. Noha a franciák és a kontinensre átkelt brit expedíciós hadtest minimális német erőkkel állt szemben, Gamelin francia tábornok szeptember 12-i gyenge támadása semmilyen eredményre nem vezetett, majd a gyors lengyel összeomlás után le is vették az offenzíva tervét a napirendről. Ezt követően nem történtek lényeges hadicselekmények 1940 tavaszáig. A szövetséges légierő tevékenysége is kimerült abban, hogy a nemzetiszocializmus elleni röpcédulákat szórt a német városok fölött.

Gömbös számára elgondolkodtató volt a brit és a francia magatartás. Nem csupán azért, mert a hadüzenetet semmiféle valós katonai lépés nem követte, így az inkább jelképes gesztusnak volt tekinthető, de azért is, mert a szövetségesek semmit nem tettek a Szovjetunióval szemben, pedig nyilvánvaló volt, hogy Lengyelország összeomlásában éppen akkora felelősség terheli, mint Németországot.

Ebben a helyzetben a kormány a külpolitikáját a „fegyveres semlegesség" jegyében kívánta kialakítani. A magyar miniszterelnök abból indult ki, hogy Magyarországnak ki kell maradnia ebből a háborúból. Viszont azt mindenképpen meg kell akadályozni, hogy a nagyhatalmak komoly befolyásra tegyenek szert Délkelet-Európában.

Fontos eleme lett politikájának az angol-magyar kapcsolatok felélesztése. A csehszlovák konfliktus során fagypontra hűlt viszonyt megpróbálta javítani. Erre alapot adott a Nagy-Britanniával fennállott elsődleges érdekközösség: az, hogy elvileg a brit kormány is mindent megtett azért, hogy a még független balkáni államok távol maradjanak a háborútól. London jelezte, hogy tudomásul veszi a kialakult magyar határokat. Még 1940-ben is hangsúlyozták, hogy az emigráns Beneš-kormány elismerésével nem foglaltak állást automatikusan a korábbi csehszlovák határok visszaállítása mellett. A viszonylag csekély német nyomás mellett egyelőre úgy látszott, sikerül megvalósítani Gömbös elképzeléseit. A kérdés inkább az volt, meddig lehet ezt a kényes egyensúlyhelyzetet fenntartani.

Egyelőre szerencsére a náci vezetés nem számolt Magyarország katonai közreműködésével, viszont alapvető érdeke volt, hogy tényleges hadműveleteit semmilyen közép-európai incidens ne zavarja meg. Ezért, amikor a háború kirobbanását követően – a kiszámíthatatlan román politikára való tekintettel – a magyar honvédséget részleges készültségbe helyezték, Ribbentrop, a német külügyek vezetője szinte könyörgött Csákynak, a magyar külügyminiszternek, hogy a honvédség

RZECZPOSPOLITA POLSKA — LENGYEL KÖZTÁRSASÁG

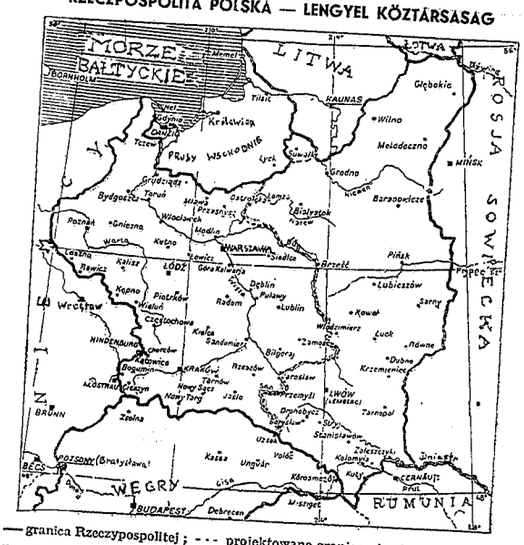

— granica Rzeczypospolitej ; - - - projektowana granica niemiecko-rosyjska ;

Powierzchnia: 388.635 km². **Ludność:** 34.220.000. (w 1937 r.) Gęstość zaludnienia: 88 na kilometr kwadratowy.

Większe miasta (ludność w tysiącach): **Warszawa** (1.232), Łódź (563), Lwów (317), Poznań (265), Kraków (242), Wilno (208), Katowice (132), Częstochowa (133), Bydgoszcz (133).

A kiejtést lásd a 3. oldalon! ● Wymowa na stronie 5-ej!

HYMN POLSKI — LENGYEL HIMNUSZ

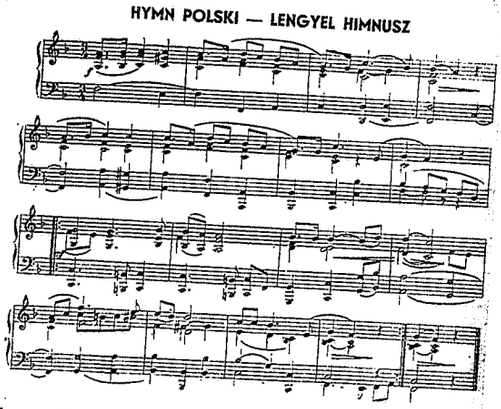

Jeszcze Polska nie zginęła
Póki my żyjemy!
Co nam obca przemoc wzięła,
Szablą odbierzemy!
Marsz, marsz, Dąbrowski
Z ziemi włoskiej do Polski!
Za Twoim przewodem
Złączym się z Narodem.

Nem veszett el Lengyelország
Ameddig mi vagyunk!
Mit elrabolt az erőszak
Visszaszerzi kardunk!
Induljl, Dąbrowski,
Olasz földről vezess ki!
Ha Te vezetsz minket,
Elérjük földünket!

NIECH ŻYJE POLSKA! = ÉLJEN LENGYELORSZÁG

A kiejtést lásd a 3 oldalon! ● Wymowa na stronie 5-ej!

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

09. 20. Németország éles hangú jegyzékben tiltakozik Magyarországnál a lengyel menekültek befogadása miatt.

09. 21. Közös német-szovjet díszszemle Bresztben, amelyet német részről Heinz Guderian vezérezredes, szovjet részről Szemjon Krivosein dandárparancsnok fogad.
Lvov kapitulál a németek előtt, majd a várost átadják a szovjet hadseregnek, s a német csapatok visszavonulnak az augusztusi paktumban rögzített Visztula-vonalra.

09. 22. Magyarország visszautasítja a német tiltakozásokat.

09. 26. Betiltják a Francia Kommunista Pártot, a Szovjetunión kívüli utolsó kommunista tömegpártot.

09. 27. Varsó egyhetes ostrom után kapitulál a német csapatok előtt. A szovjet csapatok az Északkeleti-Kárpátokban elérik a magyar határt.

09. 28. Moszkvában német-szovjet barátsági és határszerződést írnak alá.
Észt-szovjet barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírása Moszkvában.

09. 29. Hubay Kálmán bejelentést tesz a képviselőházban. A Nyilaskeresztes Párt képviselői nem vesznek részt a képviselőház ülésein mindaddig, amíg a kormány nem részesíti amnesztiában Szálasi Ferencet, és nem vonja vissza a köztisztviselőket a pártból eltiltó rendeletet.

09. 30. A franciaországi Angersben a lengyel emigráció elnökké választja Władysław Raczkiewiczet, aki miniszterelnökké, egyben hadügyminiszterré nevezi ki Władysław Sikorski tábornokot. Sikorski emigráns lengyel kormányt alakít, és francia földön újjáalakítja a lengyel hadsereget. A francia hadsereg feladja állásait Saarbrücken térségében, s visszavonul a határ mögé.

10. 01. A német haderő bevonul Varsóba.

10. 02. A Roosevelt kezdeményezte panamai pánamerikai konferencián (szept. 26. – okt. 2.) Kanada kivételével valamennyi amerikai ország semlegességét nyilvánítja az európai háborúban.

►

A BALTIKUM

A lengyel hadjáratot követően a Szovjetunió hozzálátott, hogy birtokba vegye a Molotov-Ribbentrop-paktum értelmében nekik járó területeket. Moszkva kölcsönös segítségnyújtási és támaszpontszerződéseket oktrojált Észtországra, Lettországra és Litvániára, s ennek révén folyamatosan vette birtokba a magukra maradt balti államokat.
Az észt-szovjet barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződés értelmében az országba huszonötezer fős szovjet haderő vonult be. A Finn-öböl bejáratánál lévő Paldiski, valamint Ösel és Dagö szigete szovjet támaszpont lett.
Nem sokkal később megkötötték a lett-szovjet barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződést, melynek értelmében az országba húszezres szovjet haderő érkezett. Szovjet támaszponttá vált a Kurföldi-félsziget Ventspilssel, valamint Liepāja.
A litván-szovjet barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződés értelmében az ország ugyancsak húszezer fős szovjet hadsereget fogadott be. Szovjet támaszpontok jöttek létre a Nemunas, a Memel mentén. Litvánia cserébe hatezerötszáz négyzetkilométert kapott a Vilnai területből a várossal együtt.
Ilyen előkészítés után a Szovjetunió kommunista puccsokat robbantott ki a balti államokban, és hamarosan bekebelezte azokat.

ne avatkozzon be Románia ellen. Mivel a kérés alapvetően egyezett a magyar elgondolásokkal, s mivel Románia sürgősen semlegességi nyilatkozatot bocsátott ki, a honvédség visszavonult.

Ugyanakkor a német diplomaták Bukarestben úgy magyarázták a helyzetet, hogy közbelépésük mentette meg Romániát a magyar betöréstől. A románok passzív magatartásának fő oka az 1939 augusztusában aláírt német-szovjet szerződés várható következményeiben volt keresendő. Az együttműködési megállapodás és Lengyelország együttes megszállása a román kormány bizonytalanságát is növelte. Bukarestben hasonlóan vélekedtek a nemzetközi helyzetről, mint Budapesten, ám Románia közvetlen veszélyben érezhette magát.

Német részről egyetlen konkrét igény merült fel: 1939 szeptemberében kérték, hogy a lengyelek elleni hadműveletekhez Budapest engedje meg nekik az észak-magyarországi vasútvonalak használatát. Gömbös azonban az évszázados lengyel-magyar barátságra hivatkozva – és persze a lehetséges diplomáciai következményektől tartva – elutasította a kérés teljesítését.

Újabb konfliktusforrást jelentett, hogy 1939 őszén csaknem egymillió lengyel menekült érkezett Magyarországra, akik itt-tartózkodásuk alatt a kormány messzemenő támogatását élvezték. A belügyminisztérium Antall József vezetésével külön irodát nyitott részükre. A német kormány háborús lekötöttségei következtében nem kívánt az esettel komolyabban foglalkozni. Megelégedett azzal, hogy – retorzióként – leállította a Magyarországra irányuló hadianyag-szállításokat.

Miután leállt a német fegyver- és hadianyag-szállítás, amelyekre pedig a legna-

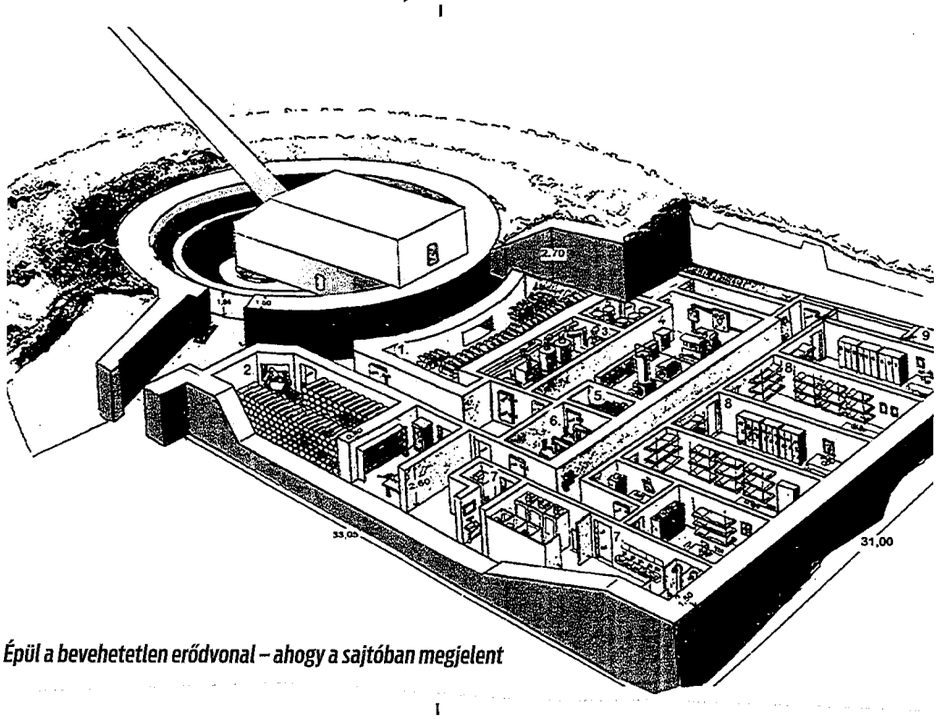

Épül a bevehetetlen erődvonal – ahogy a sajtóban megjelent

ÚJ ERŐDVONAL AZ ALPOKALJÁN ÉS A KÁRPÁTOKBAN

A kormány 1929. szeptember 13-án, a Lengyelország elleni német-szovjet hadjárat kellős közepén jelentette be az új, észak-nyugati erődvonal építésének megkezdését. A hatalmas beruházásra elsősorban azért volt szükség, mert a katonai vezetés úgy vélte, a harcok akár azonnal is áthúzódhatnak magyar területre, illetve a felosztott Lengyelország állandó konfliktusok forrásává válhat.

Ugyanakkor Gömbös nem pusztán védelmi szempontokat tartott szem előtt, hanem az erődvonal megépítésével demonstrálni is akarta – főleg a nyugati hatalmak felé – azt, hogy Magyarország nem csupán semleges állam, de bizonyos fokig veszélyeztetett is. Azaz szemben áll a német, szovjet terjeszkedési törekvésekkel, saját útját járja külpolitikájának kialakításában. Az üzenetet azonban ekkor még főleg a németek hallották meg, akik erélyesen tiltakoztak is a magyar erődrendszer ellen, ám további lépéseket nem tettek.

NÉPIRTÁSOK LENGYELORSZÁGBAN

Annak ellenére, hogy a Szovjetunió késlekedett Lengyelország megtámadásával, a szovjet kormány többször is emlékeztette Németországot, hogy a Vörös Hadsereg ugyanolyan részt vállalt a lengyel akcióban, mint a Wehrmacht. Erről Molotov így beszélt a Legfelsőbb Tanács 1939. október 31-i ülésén: „De kiderült, hogy elég egy gyors csapás Lengyelországra a német hadsereg, majd pedig a Vörös Hadsereg részéről, hogy a versailles-i szerződés e fattyúának híre-hamva se maradjon."

A lengyel hadjáratot követően, szeptember 28-án Moszkvában német-szovjet barátsági és határszerződést írtak alá, amelynek értelmében Litvánia átkerült szovjet, a lengyel lublini vajdaság és a varsói vajdaság déli fele pedig a német érdekszférába. A szerződés egyik titkos záradéka értelmében a szovjet megszállási övezetből kitelepítik a németeket, a német megszállási övezetből pedig az ukránokat és fehéroroszokat. Egy másik titkos záradékban pedig megegyeztek, hogy kölcsönösen elfojtják a másik ellen irányuló „lengyel agitációt". A lengyel agitáció elfojtására irányuló törekvés a valóságban a következőket jelentette: a német megszállás alatt álló területeken több mint hatmillió lengyel (a teljes lakosság 20%-a és a zsidó lakosság 90%-a) halt meg. Közülük hárommilliót vallási hovatartozástól függetlenül öltek meg. Többségük a haláltáborokban, koncentrációs táborokban vagy rögtönzött tömeggyilkosságokban halt meg. A Vörös Hadsereg főként ukránok vagy fehéroroszok lakta területeket szállt meg, ahol azonban mintegy hárommillió lengyel is élt. Az 1939 és 1941 közti szovjet megszállás során több mint egymillió-nyolcszázezer egykori lengyel lakost öltek meg vagy deportáltak.

gyobb szüksége lett volna az újjáépülő honvédségnek, a magyar kormány a fokozottabb hadiipar-fejlesztés mellett döntött, ami ugyan kiváltotta a németek rosszallását, de komolyabb fellépésre ismét nem került sor. Megkezdődött a hazai páncélos-, gépjármű- és repülőgépgyártás kiépítése. Így Magyarország egyre kevésbé volt kénytelen külső forrásokra támaszkodni, s végül azon kevés országok közé került, amely kizárólag saját erőből építette fel hadseregét. E cél megvalósítása érdekében a honvédelmi törvény alapján korlátozták a munkaerőmozgást, számos gyárat hadiüzemmé nyilvánítottak, élükre üzemi katonai parancsnokot állítva.

Komolyabb német-magyar konfliktust váltott ki a felvidéki erődvonal megépítése. Gömbös, korábbi elképzeléseihez híven, olyan erődrendszerrel akarta körülvenni Magyarországot, amely képes feltartóztatni az ellenség támadását, míg megtörténik a hátország mozgósítása, illetve a lehetséges szövetségesek hadba lépése.

Különösen fontossá vált ez az erődvonal a német villámháborús sikerek tükrében. A német tiltakozásnak most sem lett következménye. Hitler nem kívánt újabb frontot nyitni az akkor még bizonytalan nyugati hadjárat árnyékában, a későbbiekben pedig egyre kevésbé lett volna erre lehetősége.

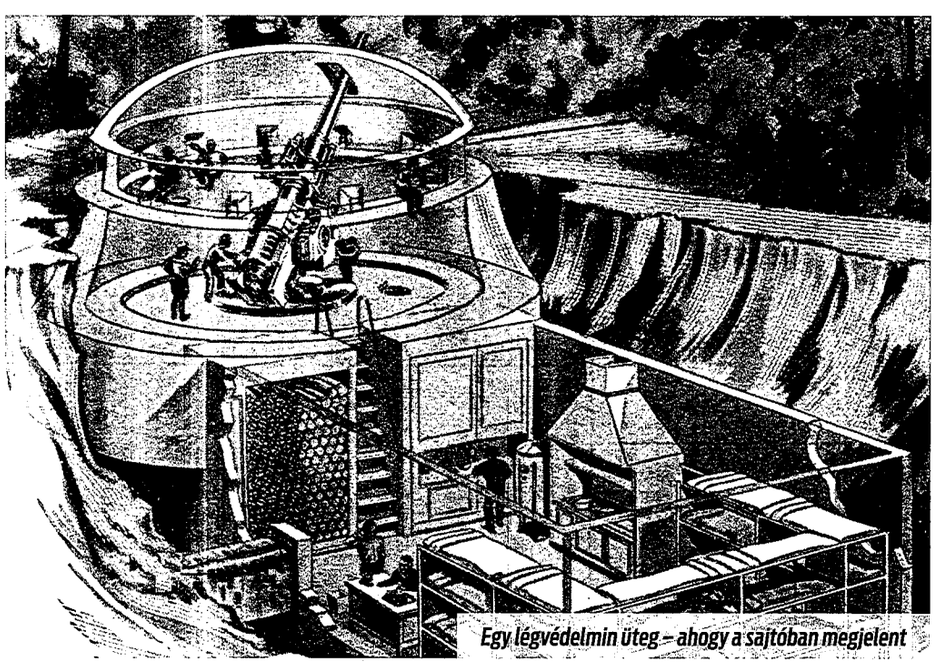

Egy légvédelmi üteg – ahogy a sajtóban megjelent

MAGYAR-ROMÁN FESZÜLTSÉG

Magyarország – túl a felvidéki háborún – elvileg nem készülődött további elcsatolt területek fegyveres visszavételére, ám a kínálkozó lehetőségeket semmiképp sem akarta elszalasztani. Hamarosan úgy tűnt, elérkezett a lehetőség.

Csáky István külügyminiszternek a lengyel háborúba való közvetett beavatkozásról kialakított elképzelése egyaránt alkalmasnak tűnt a német-magyar viszony javítására és a revíziós politika továbbvitelére. A kormány úgy vélte, Románia minden bizonnyal mozgósít, ha lengyel szövetségesét támadás éri, és ez kiválthatja a magyar ellenlépéseket. A román határon felvonuló magyar honvédség a Lengyelország megsegítése érdekében fellépő románoktól magát veszélyeztetve érezve a helyzetet kihasználja, s önálló vagy a német hadsereggel összehangolt támadást indít és benyomul Erdély területére.

A magyar-román összetűzésre azonban szeptemberben nem került sor. Főképp azért nem, mert Gömbös semmiképp sem akart német-szovjet oldalon szembekerülni az angol-francia-lengyel katonai szövetséggel, illetve egyáltalán nem akarta világháborúba sodorni az országot. A kormány úgy látta, hogy ameddig a kirobbanó európai háború nem terjed ki a Balkán térségére, addig Magyarország fegyveres semlegessége a leghatékonyabb eszköz az eddigi revízió biztosítására, illetve a háborút lezáró béke során a magyar területek visszaszerzésére.

HATÁRVILLONGÁSOK

A magyar-román határon lezajlott incidensek száma 1938 végétől fokozatosan emelkedett. 1940. szeptember 5-ig hetvenkét rendellenes határesemény történt, melyet a legtöbb esetben fegyverhasználat is követett. Ezen kisebb összetűzések következtében tíz, s valószínűsíthetően még további kilenc román és két magyar állampolgár vesztette életét, s kilenc román és tizenhét magyar katona vagy polgári személy került a másik fél fogságába. A román sebesültek száma három, a magyaroké hat fő volt. A diplomáciai jegyzékváltást eredményező esetek között akadt egészen ártatlan is, de kisebb fegyveres összetűzésekre is sor került, melyek során a szomszédos román granicsár- (határőr-) és magyar határvadász őrsök legénysége kézifegyvereikkel szabályos tűzharcot vívott, s elfoglalták, felgyújtották vagy lerombolták egymás szálláshelyeit. A villongásokért – a korabeli magyar dokumentumok szerint – huszonkét ízben a honvédség, ötven alkalommal a román haderő volt a felelős.

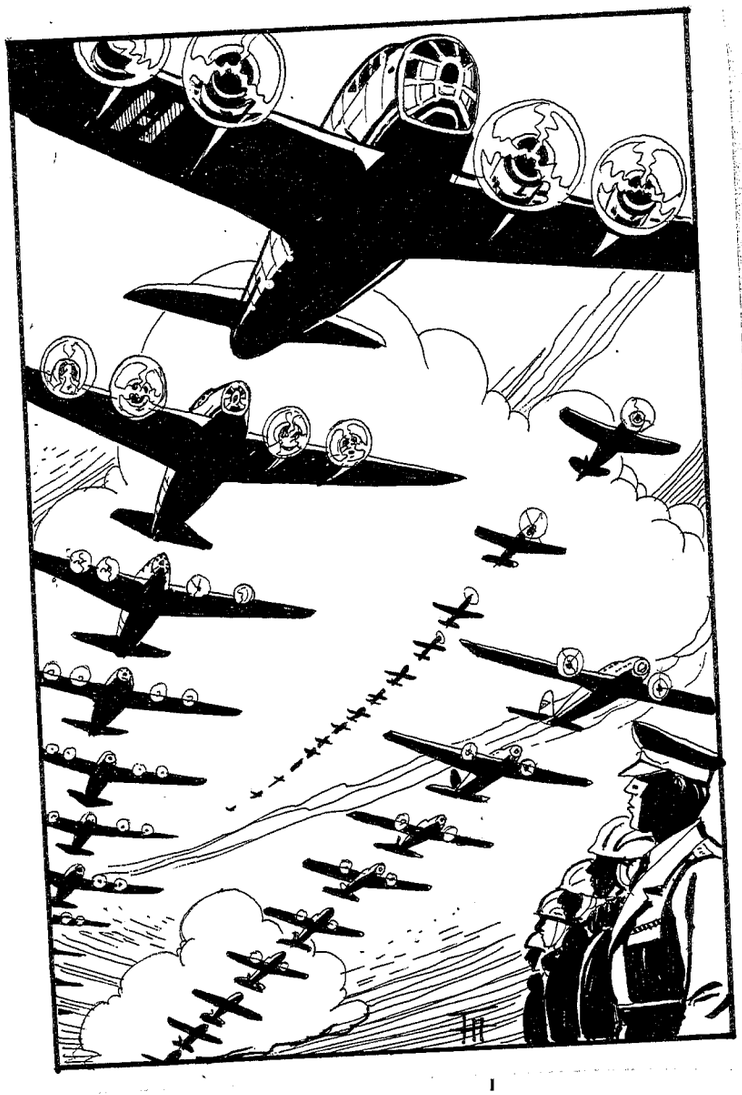

A MAGYAR LÉGIERŐ

A magyar-szlovák háború tapasztalatai, még inkább Lengyelország gyors összeomlásának elemzése nyomán a magyar hadvezetőség felismerte a repülő fegyvernem kiemelt jelentőségét a modern hadviselésben. A következtetések levonása, azaz az önálló fegyvernemként megalakuló magyar légierő létrehozása után 1939. november 5-én megnyitotta kapuit Kassán a Horthy Miklós Honvéd Repülőakadémia.

A repülőtisztek képzésével foglalkozó katonai akadémia – a magyar légierő sikereinek is köszönhetően – néhány év alatt nemzetközi hírnévre tett szert. Már a világháború éveiben is érkeztek hozzánk külföldi ösztöndíjasok, de máig számos országból érkeznek külföldi diákok a Kassai Repülőakadémiára.

Háborús konjunktúra

A német-magyar katonai-politikai feszültségeket nagymértékben ellensúlyozták az egyre javuló gazdasági kapcsolatok. A náci vezetés a magyaroknak – és persze a Duna-medence többi államának – azt a szerepet szánta, hogy a Harmadik Birodalom nyersanyag- és élelmiszerellátói, illetve iparcikk-felvevői legyenek. Németország azonban kezdettől fogva nem volt képes ellátni a magyar igényeket, a kétoldalú áruforgalomban jelentős adósságot halmozott fel, amit Magyarország a Szovjetunióra hárított tovább. A háború kitörése, illetve az angol tengeri blokád megszervezése után azonban rendkívüli módon beszűkültek a német ipar exportlehetőségei, így jelentős mértékben növelni tudták magyarországi szállításaikat, aminek következtében átmenetileg csökkent klíringtartozásaik összege.

A lakosság hangulatát, magatartását azonban döntően a nagyarányú gazdasági fellendülés határozta meg. A német és a szovjet piac szinte korlátlanul vette fel a magyar mezőgazdasági termékeket. A Nemzeti, majd a Felvidéki Újjáépítési Tervnek köszönhetően rendkívüli mértékben javult az ország infrastrukturális ellátottsága. A földosztás és a mezőgazdasági fejlesztések, élelmiszeripari beruházások ekkorra már éreztették hatásukat, s az agrárágazat rendkívüli eredményeket produkált. A katonai megrendelésekkel összefüggésben háborús konjunktúra bontakozott ki. A termelés folyamatosságát sem a piachiány, sem a nyersanyaghiány nem zavarta.

Magyarország semleges ország lévén bárkivel kereskedhetett. A nemzetközi kereskedelem lehetőségei is rendkívüli módon megélén-

A MENEKÜLTEK LETELEPÍTÉSE

Miután a magyarországi német lakosság egy részét a Német Birodalom új, keleti területeire telepítették, a felszabaduló ingatlanvagyont – házhelyeket, termőföldeket, műhelyeket – elsősorban a Magyarországon véglegesen letelepedni szándékozó menekültek között osztották szét. Ugyanakkor a magyar szegényparasztság újabb rétegei juthattak földhöz, illetve egzisztenciális biztonsághoz a telepítési program keretében. A telepítések során azonban nem jöttek létre új nemzetiségi területek. A kormány gondosan ügyelt arra, hogy a hajdani német településeken vegyes lakosság alakuljon ki, általában 40-50% körüli magyar többséggel. A földhöz juttatott magyar nemzetiségű szegényparasztoknak le kellett adniuk korábban kapott vagy birtokolt földjeiket, s ezekre új országlakosokat telepítettek.

A kitelepített közelítőleg negyedmillió német helyére települt százezer magyar, ötvenezer lengyel, százezer szlovák, tízezer zsidó, tízezer német. Többségében az eredeti német tulajdonosok által használt parcelláknál kisebb birtokokat kaptak, s így valamivel több családot tudtak letelepíteni, mint amennyi elhagyta az országot.

Az új otthont találó százezer magyar szegényparaszt helyére nyolcvanezer szlovák nincstelent és harmincezer lengyel menekültet telepítettek. Nekik öt-tízholdas törpebirtokokkal kellett beérniük. A telepítések nem tükrözik a menekültek valós arányait, de a német és zsidó menekültek jobbára városi lakosok voltak, akik a mezőgazdasági lehetőségeket nem tudták kamatoztatni. A paraszti származású menekültek főleg a lengyelek közül kerültek ki, illetve a felvidéki rendezés során földjüket vesztett szlovák parasztok kaptak a program révén új lehetőségeket.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

10. 03. Hatalmas építkezésekkel megkezdődik a Felvidéki Újjáépítési Terv végrehajtása.

10. 05. Kleeberg tábornok Polesie-csoportjának fegyverletételével befejeződik a német-lengyel háború.
Lett-szovjet barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírása Moszkvában.

10. 06. Hitler burkolt békeajánlatot tesz a nyugati hatalmaknak. A francia kormány 10-én, a brit 12-én elutasítja.
Kocknál az utolsó lengyel reguláris alakulatok is leteszik a fegyvert.

10. 08. Lengyelország négy nyugati és északi tartományát Németországhoz csatolják. Ugyancsak Németországhoz csatolják a litván Mariampol és Suwałki járást. Cserébe 10-én Litvánia megkapja Wilna (Vilnius) lengyel járást.

10. 10. Litván-szovjet barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírása.

10. 11. Megalakul a Magyarországi Lengyel Légió.

10. 12. Megkezdődik az osztrák zsidók deportálása.

10. 14. Szovjet-finn tárgyalások kezdődnek.

10. 15. Német-észt lakosságcsere-egyezmény a balti németek áttelepítéséről.
A honvédségben tábori rabbi-jelvényt rendszeresítenek.

►

AZ INGADOZÓ HITLER

Hitler október 6-án a Reichstagban nagy beszédet tartott: kijelentette, hogy miután a versailles-i szerződés nem létezik többé, Németországnak nincs oka további revízióra törekedni, és sürgette a mielőbbi rendezést, még mielőtt milliók vére ömlene, és milliárdos értékek elpusztulnának.

Vannak, akik a békekezdeményezésben csupán blöfföt látnak, a behatóbb vizsgálat azonban megmutatja, hogy Hitler békeajánlata megalapozott volt. Különösen akkor kell kevéssé kételkednünk a Führer szándékában, ha tudjuk, hogy korábban fogadta Dahlerus svéd nagyiparost, és általa azt üzente az angol kormánynak, hogy a lengyelországi fait accompli elismerése esetén kész garantálni az európai status quót. Október 2-án Ciano olasz külügyminiszteren keresztül kérte fel Mussolinit hasonló közvetítő szerep vállalására.

Mivel a békepuhatolózásra nem kapott választ, november 7-én kiadta a támadási parancsot Franciaország ellen, majd két nap múlva visszavonta, hogy aztán huszonkilenc alkalommal ugyanezt tegye. A támadás elmaradását hivatalosan a rossz időjárási viszonyokkal, a katonai készenlét bizonyos hiányaival magyarázták, de Hitler nyilvánvalóan nagyon is tisztában volt a vállalkozás kockázatos voltával.

Az 1939 őszére kialakult helyzet ugyanis Németország szempontjából igencsak ellentmondásos és veszélyes volt. Hitler eredetileg a német élettér keleti bővítésére törekedett, s úgy számolt, hogy a nyugati hatalmak tétlenek maradnak. Amikor azonban Anglia és Franciaország nyomatékosan felemelte szavát a lengyel állam mellett, nem tehetett mást: a Lengyelország elszigetelését célzó német-szovjet szerződést kellett megkötnie, s reménykedett abban, hogy lokalizált háborút vívhat. A későbbiekben aztán a keleti terjeszkedés folytatható lesz.

A fejlemények rácáfoltak elképzeléseire: a háború nem maradt lokalizált, és Németország hadiállapotba került Franciaországgal és Angliával, amelyekkel az összeütközést el akarta kerülni. Ráadásul szerződéses viszonyban maradt – és bizonyos értelemben függő helyzetbe került – a Szovjetunióval, amelynek rovására az élettér-programot meg akarta valósítani.

A lengyelországi hadjárat a vártnál gyorsabban Németország teljes katonai győzelmével fejeződött be, ám az ellentmondásos helyzet feloldást kívánt. Felmerült a Szovjetunió bevonása a nyugatiak elleni háborúba vagy a német-olasz-szovjet-japán négyes blokk létrehozása, amelyek bármelyike a játszma feladására késztethette volna a nyugati hatalmakat, ám egyik terv sem járt eredménnyel.

A nyugati offenzíva azonban továbbra is nagyon kockázatosnak tűnt. Mert igaz ugyan, hogy a német haderő fölényben volt, de hogy a francia és angol haderőt ugyanúgy fel lehet morzsolni, mint a lengyel hadsereget, az feltevés volt csupán. Ráadásul, ha Franciaországot le is győzi a Wehrmacht, Anglia térdre kényszerítéséhez nincsenek eszközei Németországnak.

A katonai kérdőjelek mellett belpolitikai dilemma is állt: a lakosság nagy része ugyan egyetértett a német egység gondolatával, sőt elfogadta az élettér-koncepciót is, de a nyugati hatalmakkal megvívandó háborúért nem lelkesedett. És Hitlernek fel kellett tenni azt a kérdést: vajon a sikerre orientált rendszer elbír-e bármiféle katonai kudarcot vagy elhúzódó bizonytalanságot?

Miután tehát a fegyveres megoldásban túl sok volt a kockázat és még a katonai siker sem hozott volna végleges megoldást, Németország számára a status quót (azaz a háborús szerzeményeket) garantáló béke lett volna a legkedvezőbb megoldás. Amikor Hitler titkos és nyilvános békeajánlatot tett, nem blöffölt, hanem a valódi fegyvernyugvás létrehozására törekedett.

kültek, miután Németország és a Szovjetunió egyre jobban elszigetelődött. Az Egyesült Államok 1939. november 2-án beszüntette a stratégiai nyersanyagok és iparcikkek exportját a Szovjetunióba, illetve Németországba. Ráadásul ugyancsak november elején az USA feloldotta a fegyvereladási tilalmat, s bár a hadban álló diktatúrák továbbra sem vásárolhattak

GÖMBÖS A MAGYAR SEMLEGESSÉGRŐL

Magyarország szeptember 22-én nagyon határozottan utasította vissza a német tiltakozásokat. A miniszterelnök rádióbeszédében fejtette ki a hivatalos magyar álláspontot. Erre nem csupán azért volt szükség, hogy a nemzetközi közvéleményt tájékoztassa a magyar magatartás okairól, de azért is, mert a hazai nyilvánosság számára is egyértelmű álláspontot kívánt megfogalmazni.

Beszédében Gömbös hitet tett az évezredes lengyel-magyar barátság mellett. Kijelentette, hogy „noha Magyarországnak nincs módja segítséget nyújtani a lengyel államnak, a lengyel népet minden eszközzel támogatni fogja." Az alkalmat kihasználta arra is, hogy ismét fellépjen a versailles-i békerendszer ellen. „A lengyel államot ugyan nem lehet Versailles torzszülöttjének nevezni, de az nyilvánvaló, hogy Versailles több problémát okozott Európában, mint amennyit megoldott. S mivel a nagyhatalmak a mai napig nem látták be, hogy revideálni kell a békerendszert, szükségszerűen állnak elő kisebb-nagyobb háborús konfliktusok. A megoldás nem a harc folytatása vagy kiterjesztése, hanem az új és immár igazságos határok meghúzása."

E gondolatmenetre fűzte fel a németek által kritizált észak-nyugati erődvonal problémáját is.

„Mindaddig, amíg Európában nincs tartós béke, Magyarországnak védekeznie kell. Védelmeznie kell nemzeti szuverenitását, határait, szabadságát. Erre szolgál a védelmi vonal. Hiszen senki nem gondolhatja komolyan, hogy Magyarország bármelyik nagyhatalmat is meg akarná támadni, bármilyen biztonságosak lesznek is erődjei" – utalt a határozott magyar semlegességre a kormányfő.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

10. 19. Ankarában brit-francia-török kölcsönös segítségnyújtási szerződést írnak alá, de Törökország semleges marad, miközben a Szovjetunió eredménytelen szovjet-török tárgyalásokon igényli a szabad átjárást a Szorosokon, valamint erődítményeket a térségben.

10. 21. Visszacsatolják Magyarországhoz az 1920-1924-ben, illetve 1938-ban Lengyelország által annektált határsávot a Kárpátokban.

10. 25. A Németországhoz nem csatolt, de német megszállás alatt lévő lengyel területeken megalakul a Birodalmi Főkormányzóság. Hitler főkormányzóvá nevezi ki Hans Frankot.

10. 27. Lengyelország keleti tartományait a Szovjetunióhoz csatolják. Litván csapatok vonulnak be Vilniusba (10-én csatolták Lengyelországtól Litvániához).

10. 28. Német-magyar lakosságcsere-egyezmény a magyarországi németek repatriálásáról.

10. 30. Német-lett lakosságcsere-egyezmény a balti németek repatriálásáról (1941-ig 63 ezren településnek át a német Posen tartományba, a volt lengyel posnani vajdaságba).
Himmler utasítása 550 ezer zsidó és 450 ezer lengyel áttelepítéséről a Főkormányzóságban négy hónap alatt.

10. 31. Vjacseszlav Molotov szovjet külügyminiszter a Legfelsőbb Tanács előtt mondott beszédében – megindokolva a német-szovjet szövetséget – a háborút két imperialista blokk harcaként jellemzi, s Angliát és Franciaországot minősíti fő ellenségnek.

11. 02. Az USA (1941. jan. 21-ig) beszünteti a stratégiai nyersanyagok és iparcikkek exportját a Szovjetunióba.

11. 03. Német-szovjet szerződést írnak alá a német ajkú lakosság áttelepítéséről a Szovjetunióból a Német Birodalomhoz 1938 óta közvetlenül hozzácsatolt területekre.

11. 04. Az USA feloldja a fegyvereladási tilalmat.

11. 05. Kassán megkezdi működését a Horthy Miklós Honvéd Repülőakadémia.

11. 09. A finnek visszautasítják a szovjet területi igényt.

11. 13. Megszakadnak a szovjet-finn tárgyalások.
A megszállt Lengyelországban megalakul a Fegyveres Harci Szövetség (ZWZ), a későbbi Honi Hadsereg magja.

11. 18. Brit-lengyel katonai megállapodást kötnek.

11. 28. A Szovjetunió felmondja a Finnországgal fennálló megnemtámadási szerződést.

11. 29. Terijoki finnországi határvárosban a Finn Kommunista Párt kikiáltja a Szovjet-Finn Köztársaságot. A Szovjetunió ezt elismeri, s kölcsönös segítségnyújtási szerződést köt vele, egyben megszakítja a diplomáciai viszonyt Finnországgal. Otto Kuusinen szovjet-finn kormányfő behívja a szovjet csapatokat.

11. 30. A Szovjetunió megtámadja Finnországot.

12. 01. Megkezdődik a magyarországi német lakosság áttelepítése a Német Birodalom új, keleti területeire. A német lakosság ingatlanvagyonát a Magyarországon véglegesen letelepedni szándékozó menekültek között osztják szét.

12. 07. A balti államok tallini külügyminiszteri konferenciája semlegességi nyilatkozatot tesz a finn-szovjet háborúban.

►

közvetlenül amerikai árukat, Budapesten keresztül könnyedén kielégíthették gazdasági, illetve katonai szükségleteiket.

A Németország és Szovjetunió felé irányuló magyar közvetítő kereskedelem rendkívül nagy haszonnal folyt gyakorlatilag a háború végéig. Bár mind az angol, mind a francia közvélemény, illetve később az amerikai sajtó is felháborodva elemezte a magyarok, s velük együtt a svédek, illetve a svájciak kapcsolatát a diktatúrákkal, a hazai gazdaságirányítás igyekezett nem venni tudomást a külföldi kritikákról.

Az Afrikából, Indiából származó nyersanyagok, gyarmatáruk szállításával a magyar kereskedelem rend kívüli nyereségre tudott szert tenni. Imrédy Béla pénzügyminiszter szerint a háborús közvetítő kereskedelem haszna 1939 és 1945 között mintegy duplájára emelte a magyar gazdaság éves teljesítményét.

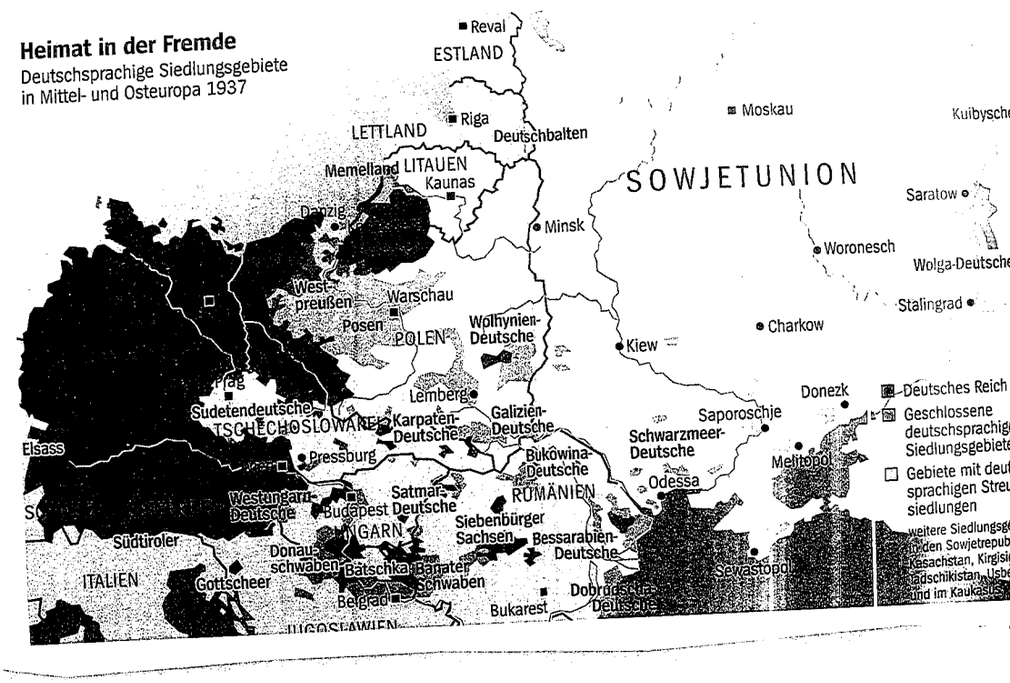

A NÉMET KISEBBSÉGEK HAZATELEPÍTÉSE, 1939-1941

A német területszerzések következményeként Hitlernek lehetősége nyílt arra, hogy a Kelet-Európában élő, úgynevezett népi németek jelentős részét a Birodalom területére telepítse.

Természetesen e program keretében csak azok a német népcsoportok költözhettek főleg a Lengyelországtól visszatért területekre, amelyek a náci térpolitikában hosszabb távon sem játszottak szerepet. Mivel Magyarország irányában a Birodalomnak semmiféle területi igénye nem volt, a német lakosság – kizárólag önkéntes alapon – elhagyhatta a Magyar Királyság területét.

A háború első éveiben a tradicionális és újonnan létesített kelet-európai telepes körzetekből (Baltikum, Nyugat-Belorusszia, Nyugat-Ukrajna, Kelet-Galícia, Bukovina, Besszarábia, Dobrudzsa, Dél-Tirol, Szlovénia) összesen mintegy hatszázezer határokon túli, népi németet (volksdeutsch) telepítenek be a Németországhoz frissen csatolt területekre (Pomerélia, Ciechanów körzete, a Szudéta-vidék, Posen, Warta-vidék, Felső-Szilézia, Alsó-Stájerország, Karintia, Tirol, Elzász-Lotaringia).

A legnagyobb arányú az áttelepítés Magyarországról (több mint 285 ezer), a Baltikumból (mintegy 170 ezer), Galíciából (egyes források szerint Kelet-Galíciából 135, Nyugat-Galíciából 30 ezer), Bukovinából (a 98 ezer bukovinai népi németen belül Észak-Bukovinából 42, Dél-Bukovinából 56 ezer), Dél-Tirolból (72 ezer), valamint a dél-besszarábiai Budzsákból (93 ezer) – miután az 1940. szeptember 5-i német-szovjet egyezmény értelmében Besszarábiából már 115 ezer népi németet áttelepítettek Németországba.

A repatriálás a magyar kormány számára telepítési lehetőséget teremtett. A hűtlenségre hajló kisebbség helyére az államhoz, a magyarsághoz hű menekülteket telepített a kormány, illetve olyan lakosságmozgást indukált, amelynek segítségével fellazíthatta a nemzetiségi, főleg a szlovák tömböket.

Magyarország legnagyobb német csoportjai ekkor a következők voltak: Őrvidék 278,3 ezer, Tolna-Baranya vidéke 186,2 ezer. A felvidéki német szigetek közül jelentős volt a szepesi, 38,4 ezer és a Túróc-Bars megyei, 28,4 ezer. A megállapodást követően a német lakosságnak mintegy a fele, összesen közel 285 ezer német hagyta el az országot.

Teljesen megszűnt a mezőgazdasági és az ipari munkanélküliség, a munkásság reálbérei folyamatosan emelkedtek, az inflációt pedig sikerült alacsony szinten tartani. Mindezek jelentős mértékben enyhítették a feszültséget a parasztság és a munkásság soraiban. Gömbös a szociális reformok folytatásával tudatosan törekedett is erre. 1940-ben létrehozták az ONCSA néven elhíresült Országos Nép- és Családvédelmi Alapot. A korszak talán legsikeresebb lakásépítési akciója révén 1940-44 között tizenkétezer lakást építettek, elsősorban sokgyermekes családok számára.

A háború a mindennapokban nem éreztette hatását. A Felvidék visszacsatolása nem igényelt nagyobb katonai erőfeszítést, az ország nem állt hadban senkivel. Így a lakosság a háború pusztításait sem érzékelte közelről. Sokan nem gondolták végig azt a lehetőséget, hogy egy esetleges hadba lépésnek később súlyos ára lehet, így a közvélemény nem túl elszántan támogatta Gömbös törekvését a háborúból való kimaradásra.

MAGYAR EMIGRÁNS KORMÁNY TERVE

A német és szovjet agresszió árnyékában, illetve a német katonai győzelmek tükrében Magyarország külpolitikai mozgástere – a többi független európai államhoz hasonlóan – jelentősen beszűkült. A kormány joggal tarthatott attól, hogy a Molotov-Ribbentrop-paktum néven megkötött német-szovjet megállapodás egész Közép-Európában kijelölte az érdekszférákat, s a térség országai – ha meg is őrizhetik névleges függetlenségüket – a diktatúrák árnyékában lesznek kénytelenek tengődni a közeljövőben.

A kormány a kormányzóval együtt úgy döntött, hogy a finn példához hasonlóan Magyarországnak kemény ellenállást kell tanúsítania, s így talán területi engedmények árán megőrizhető lesz az ország függetlensége. Ám abban nem reménykedett egyetlen józan politikus sem, hogy egy mindenre elszánt, s valóban az ország bekebelezését célzó német-szovjet agressziót vissza tudna verni a magyar honvédség.

Amennyiben azonban az ország idegen uralom alá kerül, a kormánynak a nyugati hatalmak oldalán kell folytatnia küzdelmét.

Gömbös ekkor indította meg az előkészületeket, amelyek egy esetleges nyugati magyar emigráns kormány működésének anyagi feltételeit biztosíthatták. A washingtoni magyar követnél ötmillió dollárt helyeztek letétbe az esetleges emigráns kormány céljaira.

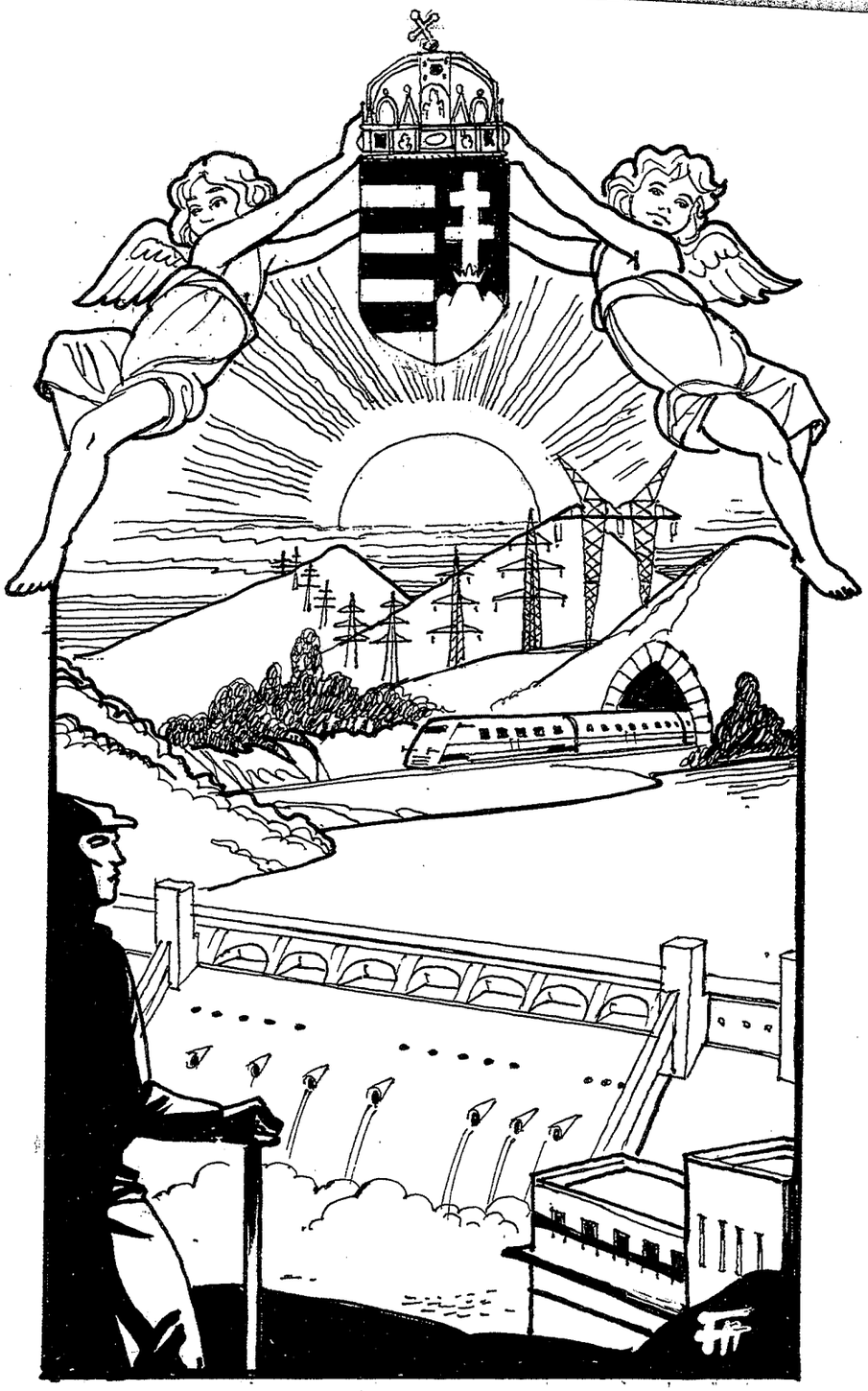

A FELVIDÉKI ÚJJÁÉPÍTÉSI TERV VÉGREHAJTÁSA

Hatalmas építkezésekkel kezdődött meg 1939 őszén a Felvidéki Újjáépítési Terv végrehajtása. A nagy volumenű beruházások célja nem pusztán az volt, hogy az ország számára fontos infrastrukturális műtárgyak elkészüljenek, de az is, hogy lekössék az ország megszaporodott lakosságának munkaerejét, illetve az építő, alkotó munka során egységbe kovácsolják a magyar és nem magyar munkásokat.

Pozsonyban, Nyitrán, Kassán földalatti vasutat kezdtek építeni. Pozsonynál, Esztergomnál, Komáromnál új Duna-hidakat alapoztak. Budapest irányából autópályát húztak Pozsony, Kassa és Munkács irányába, de északon – a Pozsony-Nyitra-Kassa vonalon – is épülni kezdett egy autópálya.

A hegyekből leömlő folyók útjába vízerőműveket építettek, mögéjük kisebb-nagyobb, de olykor hatalmas víztározókat létesítettek. A sík vidékeket öntözőcsatornák kezdték behálózni, az árvíz által veszélyeztetett területeken pedig vízelvezető rendszerek épültek.

S közben az Alpok és a Kárpátok bércei között épült az ország biztonságát jelentő korszerű és félelmetes erődrendszer.

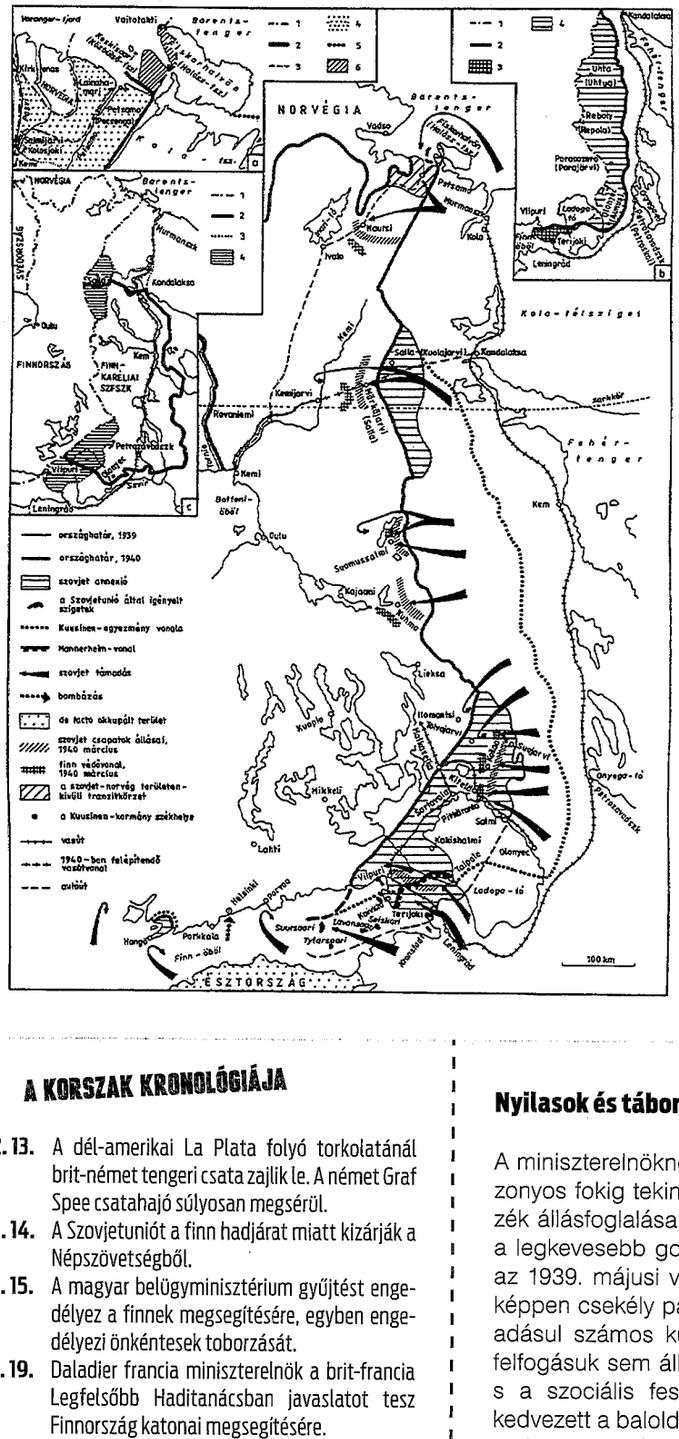

A SZOVJET-FINN HÁBORÚ

A Szovjetunió – a Molotov-Ribbentrop-paktumnak megfelelően – a saját érdekszférájába tartozó államnak tekintette Finnországot, s a balti országokhoz hasonlóan igyekezett kiterjeszteni fennhatóságát a skandináv államra is. Finnország azonban kemény ellenfélnek bizonyult.

Moszkva kezdetben csupán területcserét ajánlott a finneknek. Repoláért és Porajärviért (ötezer-ötszáz km²) cserébe Hankot tengerészeti bázist, a Finnöböl szigeteit és a Karéliai-földszoros egy részének (Björkö-Koivistóval, de Viipuri nélkül) átadását kezdeményezte (kétezer-nyolcszáz km²). A tártgyalások kudarca után, november 29-én a Szovjetunió megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Finnországgal, és 30-án megtámadta a semleges országot. A nagy nemzetközi felháborodást kiváltó agresszió hatására december 14-én kizárták Moszkvát a Népszövetségből, sőt a nyugati hatalmak nagyon komoly fegyveres fellépést is terveztek.

Sztálin hamarosan finn ellenkormányról gondoskodott. A határ menti Terijokiban megalakuló bábkormánnyal határszerződést kötött, majd hosszas küzdelem és állandó, megalázó vereségek után, február 16-án a Vörös Hadseregnek sikerült megkerülnie a Mannerheim-vonalat és elfoglalnia Viipurit.

A finn kormány – felmérve az elle állás reménytelenségét, s a nyugati s gítség elmaradásával is szembesül – gyorsan fegyverszünetet kötött. 1940. március 12-i moszkvai békéb lemondott Délkelet-Karéliáról (enn révén a Ladoga szovjet beltó lett), a s getekről, a botteni vasút miatt font sallai körzetről, a Petsamo-félszigetr összesen valamivel több mint harmir ötezer km²-ről. Hankot pedig harmi évre bérbe adta a Szovjetuniónak.

ÖNKÉNTESEK

A nemzetközi segítség elmaradása el nére a világ szinte minden tájáról érke tek önkéntesek Finnországba. Olaszo országból kb. ötezer önkéntes ment vol a finnek segítségére, de a hatóságok ne adtak útlevelet nekik, bár Mussolini sz mély szerint nagy rokonszenvvel vise tetett a finnek iránt.

A finn kormány decemberben elhat rozta, hogy csak olyan országokból f gadnak szervezett formában önkénte seket, amelyek jóindulattal viseltetne országuk iránt, és ha az önkéntese rendelkeznek a katonai alapfelszerel séggel, mivel a finn hadsereg szűkébe volt ezeknek. Később, 1940 január nak nehéz napjai után már minde a finn nagykövetségeken jelentkez fizikailag alkalmas férfi jelentkezés elfogadták.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

12. 13. A dél-amerikai La Plata folyó torkolatánál brit-német tengeri csata zajlik le. A német Graf Spee csatahajó súlyosan megsérül.

12. 14. A Szovjetuniót a finn hadjárat miatt kizárják a Népszövetségből.

12. 15. A magyar belügyminisztérium gyűjtést engedélyez a finnek megsegítésére, egyben engedélyezi önkéntesek toborzását.

12. 19. Daladier francia miniszterelnök a brit-francia Legfelsőbb Haditanácsban javaslatot tesz Finnország katonai megsegítésére.

12. 21. Párizsban megalakul az emigráns Lengyel Nemzeti Tanács. Elnöke Władysław Sikorski tábornok.

12. 29. Először száll fel az amerikai B-24 Liberator bombázó repülőgép.

12. 30. Először száll fel a szovjet Il-2 csatarepülőgép.

1940

01. 04. Francia-lengyel katonai egyezményt kötnek.

01. 05. Sikertelen szovjet offenzíva indul a finn védelem ellen.

01. 10. Budapesten önkéntes zászlóalj alakul, amely hamarosan elindul Finnországba. Parancsnoka Kémeri Nagy Imre főhadnagy.

Nyilasok és tábornokok

A miniszterelnöknek politikája alakításakor bizonyos fokig tekintettel kellett lennie az ellenzék állásfoglalásaira is. Ebből a szempontból a legkevesebb gond a baloldallal volt, amely az 1939. májusi választások következményeképpen csekély parlamenti erőt képviselt. Ráadásul számos külpolitikai kérdésben vallott felfogásuk sem állt távol a miniszterelnökétől, s a szociális feszültségek megszűnte sem kedvezett a baloldali politikai aktivitásnak. Komolyabb veszély a másik oldalról fenyegetett. A német győzelmek a szélsőjobboldal előzetes várakozásait igazolták, és sokan vélték úgy, hogy a nemzetközi fejlemények a már eddig is komoly pozíciókkal rendelkező szélsőjobboldalnak kedveznek.

Gömbös tisztában volt a társadalmi erőviszonyok kedvezőtlen alakulásával, azt is világosan látta, hogy a Horthy révén konzervatív-arisztokrata tábor politikai befolyása lényegesen nagyobb volt annál, mint ami a parlament összetételéből következett. Világosan felmérte, milyen rendkívüli veszélyt jelentene politikájára egy Horthy körül kikristályosodó fasiszta-arisztokrata összefogás. Különösen akkor válna végzetessé egy jobboldali-konzervatív orientáció, ha a közép-kelet-európai status quo megbillenne, s Magyarország konfliktusba keveredne valamelyik szomszédjával. Egy nácibarát kormány esetén egy ilyen konfliktus átszakítaná azt a gátat, amelyet eddig Magyarország jelentett, s a három agresszor – a Német Birodalom, a Szovjetunió és Olaszország – felosztanák egymás között a térséget.

Csakhogy Gömbös tisztában volt vele, hogy a hazai intézményszerkezet eredendően a kormány és a miniszterelnöki hatalom túlsúlyára épül, ami a körülmények alakulásától függően fokozható. Erre már volt példa a felvidéki hadjárat idején, amikor Gömbös rendkívüli hatalomra tett szert. Szeptember 2-án tehát a kormány – az európai háborús helyzetre hivatkozva, a honvédelmi törvény alapján – életbe léptette a kivételes hatalommal összefüggő intézkedéseket. Bevezették az előzetes sajtócenzúrát. Megtiltották új egyesületek alakítását, a meglévőket fokozottan ellenőrizték. A közrend és közbiztonság védelmére hivatkozva megnövelték a rendőrség hatalmát. A kormánynak lehetősége nyílt arra, hogy egyes, számára

Végül összesen kb. tizenegyezer-ötszáz önkéntes érkezett Finnországba. A csapat huszonhat nemzetből, főleg a skandináv népek fiaiból (kb. nyolcezer svéd, kb. ezer dán, kb. hétszáz norvég, ötvenhat észt), amerikaiakból (kb. háromszázötven fő – zömmel egykori finn bevándorlók, illetve leszármazottjaik), magyarokból (háromszáznegyvenhat fő), angolokból (kb. kétszáz fő), belgákból (kb. ötven fő), hollandokból, németekből (kb. húsz-húsz fő) és egyéb nemzetek fiaiból állt. Közülük azonban csak a svédek vettek részt tényleges harcokban.

Csak Magyarország küldött önkénteseket olyan szervezett egységben, ahogy azt a finnek kívánták. A toborzási felhívásra huszonötezer férfi jelentkezett. A jelentkezőket azonban nagyon megszűrték: csak büntetlen előéletű, nőtlen, letöltött katonai szolgálattal rendelkező férfiakat fogadtak el, akiknél megvizsgálták, hogy nem kommunista szimpatizánsok-e. Végül egy zászlóalj háromszáznegyvenhat fővel, Kémeri Nagy Imre főhadnagy vezetése alatt elindulhatott Finnországba.

A magyar katonák március 2-án érkeztek meg, egyhónapos magyarországi kiképzés, majd egy hosszú, az egész európai kontinenst nyugatról megkerülő út után. A magyar önkéntesek Nyugat-Európában különvonaton utaztak, mint „sítáborba utazó turisták". Fegyvereket nem vittek magukkal, de a magyar kormány más utakon összesen egymillió pengő értékben küldött hadfelszerelést, hadianyagot Finnországba. Szent-Györgyi Albert a Nobel-díjához kapott összeget teljes egészében Finnországnak ajánlotta fel.

Mannerheim marsall, a finn hadsereg főparancsnoka

A magyar kormány által szervezett zászlóaljon kívül még kb. húsz fő érkezett Magyarországról Finnországba teljesen egyénileg. Az önkéntesek kiválasztásánál előnyt jelentett a harctéri tapasztalat, ezért több olyan katona is csatlakozhatott, akik korábban a spanyol polgárháborúban, illetve felvidéki katonai akciókban is részt vettek. Erről tanúskodnak azok a Lapuai Múzeumban őrzött archív negatívok, amelyeken a katonák a Felvidék felszabadításában részt vállaló katonáknak kiosztott „Felvidéki Emlékérmet" viselik.

A békekötés után a magyar katonák határőrizeti feladatokat láttak el Lappeenrantában. A zászlóaljat Mannerheim tábornagy személyesen is meglátogatta. Tizenhat tisztet a Fehér Rózsa Lovagrend II. osztályú keresztjével tüntetett ki, Kémeri Nagy Imrének a Fehér Rózsa Lovagrend I. keresztjét adományozta, és a finn hadsereg századosává nevezte ki.

Finnország magára marad

A világ közvéleménye a kezdetektől fogva mélyen együtt érzett a finn néppel, amely azonban minden, felé irányuló rokonszenv ellenére magára maradt. A nyugati hatalmak nem küldtek reguláris csapatokat Finnország megsegítésére, főleg azért, mert nem kívántak Németországgal és a Szovjetunióval egyszerre háborúba keveredni.

A francia kormány egyenesen megtiltotta, hogy önkéntesek menjenek Finnországba.

Még a hadseregükhöz csatlakozott lengyel katonákat is eltiltották ettől, akik pedig szívesen harcoltak volna a Szovjetunió ellen. Franciaország ígért ugyan a finneknek ötvenezer katonát, egy nehézbombázót és nagy mennyiségű hadianyagot, de végül egyik sem érkezett meg.

Nagy-Britannia és Franciaország végül szervezett egy 50 000 fős expedíciós hadsereget, amelyet Észak-Norvégiából indítottak volna – elsősorban az észak-svédországi vasércbányák védelmében –, de ennek bevetése is elmaradt. Egyrészt a nyugati hatalmak rendkívül nehezen szánták rá magukat a diktatúrák elleni harcra, másrészt a finn kormány sem akarta, hogy országuk – Spanyolországhoz hasonlóan – a nagyhatalmak küzdőterévé váljon.

Ellentmondásos volt a skandináv országok viselkedése is: bár önkéntesekkel és hadianyaggal támogatták a finneket, nyíltan nem álltak ki mellettük. A Népszövetségben is tartózkodtak, amikor az a Szovjetuniót agresszornak nyilvánította és a kizárásáról döntött.

NÉPRÁDIÓ ÉS NEMZETI EGYSÉG

A hazai lakosság körében az 1939-40-es „Néprádió-akció" révén terjedhetett el a rádiókészülék. Az ötlet Hóman Bálint nevéhez fűződik, aki úgy vélte, az olcsó rádiókészülékek az egységes nemzeti kultúra terjesztésére alkalmas eszközök lehetnek.

A program egyfelől azt jelentette, hogy a „Hóman-féle Néprádió" gyártására négy budapesti rádiógyárral (Orion, Philips, Telefunken és Standard) kötött megállapodást a Kereskedelemügyi Minisztérium.

A készülék ára 48 pengőt tett ki, viszont huszonnégy havi részletfizetéssel már 2-3 pengőért hozzá lehetett jutni. A Néprádió iránt meglehetősen nagy kereslet mutatkozott: 1939 októberére 130 ezerre nőtt az igénylők száma, ezért hamarosan szükség lett a második Néprádió-akció megindítására.

Ugyanakkor a kormány arról is gondoskodott, hogy a nemzeti propaganda eszközeként a rádió minden nyilvános helyen – tömegközlekedési eszközökön, várótermekben, hivatalokban, iskolákban, vendéglátó intézményekben, sőt közparkokban is – állandóan hallható legyen. A műsorok összeállítása során is az egységes nemzeti szellem kialakításának igényét tartották szem előtt, bízva abban, hogy az ismét többnemzetiségűvé vált ország kulturális egyesülését, a nemzetiségek, a bevándorlók, a menekültek asszimilációját, a nemzet új összekovácsolását hosszabb távon biztosítani tudja a nemzeti szellemű propaganda. Bár a műsorok többsége vitathatatlanul populáris volt, azért a rádióadásokban a kulturális és ismeretterjesztő elem is komoly szerepet kapott.

01. 15. A belga kormány elutasítja a francia hadsereg és a brit expedíciós hadtest átvonulási kérelmét.

01. 17. A Független Kisgazdapárt országgyűlési képviselőinek értekezletén a lemondott Eckhardt Tibor helyébe Tildy Zoltánt választják a párt ügyvezető elnökévé.

01. 19. Ülést tart a Szociáldemokrata Párt országos pártválasztmánya. Szolidaritást vállal a Szovjetunió ellen harcoló finnekkel; egyetért a kormány revíziós törekvéseivel.

02. 01. Újabb sikertelen szovjet offenzíva indul a finn védelem ellen.

02. 05. A brit-francia Legfelsőbb Haditanács határozatot hoz expedíciós hadtest felállításáról és kiküldéséről Finnországba, a szovjet csapatok elleni harcra.

02. 10. A Finnországba érkezett önkéntesekből négy nemzetközi dandárt állítanak fel.

02. 11. A magyar önkéntes zászlóalj megérkezik Finnországba.

Szovjet-német gazdasági egyezmény a brit blokád hatálytalanítására.

02. 13. Miután Sztálin leváltotta Vorosilov főparancsnokot, utódja, Tyimosenko félmilliós hadsereggel általános támadást indít Finnország ellen a Mannerheim-vonalnál, a Karéliai-földszoroson. A szovjet csapatok áttörik a finn Mannerheim-vonalat.

Finnország katonai segítséget kér Svédországtól, amit az 16-án elutasít.

02. 16. Nagy-Britannia és Franciaország kéri Svédországtól csapatai átengedését Finnország megsegítésére. A svéd kormány elutasítja a brit-francia kérést.

02. 22. A második néprádió-akció meghirdetése.

02. 25. Koppenhágában a svéd, norvég és dán külügyminiszteri értekezleten semlegességi nyilatkozatot fogadnak el a szovjet-finn háborúban.

03. 01. Felmérés szerint a GULAG 53 nagy lágerből (1 millió 316 ezer fogollyal, nagyszámú altáborral), 425 javító-nevelő táborból (352 ezer fogollyal), 50 fiatalkorú telepből és 90 csecsemőotthonból áll.

Megszüntetik a Honvédség Főparancsnoka beosztást, egyidejűleg a Honvéd Vezérkar főnöke – a kormány hatásköre alól kikerülve – a kormányzó közvetlen alárendeltségébe lép. Három hadsereg-parancsnokságot állítanak fel. Megalakul a Gyorshadtest.

03. 02. Nagy-Britannia és Franciaország kéri Norvégiától és ismételten Svédországtól csapatai átengedését.

03. 03. A szovjet hadsereg megindítja végső offenzíváját Finnország ellen Viipuri térségében. A svéd és a norvég kormány elutasítja a brit-francia expedíciós hadtest átvonulását Finnország irányába.

03. 05. Az SZKP Központi Bizottsága titkos határozat hoz az 1939 szeptemberében szovjet fogságba esett lengyel haderő tisztikarának kivégzéséről.

03. 07. Finnország fegyverszünetet kér.

03. 12. Szovjet-finn békeszerződést írnak alá Moszkvában.

03. 17. A washingtoni magyar követnél ötmillió dollárt helyeznek letétbe esetleges emigráns magyar kormány céljaira.

►

A SZOVJET ETNIKAI TERROR

Az igazán nagyméretű, etnikumokat ért üldözések 1933-ban kezdődtek, majd 1935-ben a nyugati határszéleken élő kisebbségekkel (lengyelek, németek, finnek) folytatódtak. 1935. február 20. és március 10. között negyvenegyezer-hatszázötven személyt deportáltak Kijev és Vinnicja körzetéből Kelet-Ukrajnába. A deportáltak 57,3 százaléka német és lengyel volt. 1935 júliusában folytatódtak a kényszerköltözések, majd 1936 januárjában újabb tizenötezer német és lengyel háztartást számoltak fel, lakóikat ezúttal Kazahsztánba szállítva. 1935 márciusában Leningrád körzetéből finneket, litvánokat, észteket deportáltak. Előbb hétkilencezer finnt, majd a második hullámban, 1936 tavaszán újabb húszezret telepítettek át Szibériába. 1936-37-ben elrendelték, hogy a távol-keleti határövezetből minden koreait el kell távolítani. A rendelet nyomán több mint százhetvenezer koreait költöztettek Kazahsztánba és Üzbegisztánba.

A szovjet rendszer ellentmondásainak egyike, hogy új lakóhelyükön a koreaiak saját termelőszövetkezeteket alapíthattak, koreai nyelvű iskolákat, újságot, kiadót kaptak. Az érvényben lévő nemzetiségi politika ugyanis az egyébként kémeknek, árulóknak minősített koreaiakra is vonatkozott.

A teljes koreai etnikumot érintő tisztogatás már része volt a „nagy terrornak". Ettől kezdve a tisztogatás kiterjedt a birodalom minden határövezetére és minden diaszpórában élő nemzetiségére. Sor került az iráni, afganisztáni határok mentén élő kurdokra (ezer család) és irániakra (kétezer család). Nyugaton újabb ötezer német háztartást számoltak fel. Természetesen az ország belső területein is dúlt a tisztogatás; még a szibériai Szlavgorodban is letartóztatták a német származásúakat. 1938-ban már pusztán nemzeti hovatartozásuk alapján tartóztatták le a lengyeleket, s nem sokkal később már minden nemzetiségi kisebbséget.

Az ilyen tisztogatásokat „nemzeti műveleteknek" nevezték, hogy megkülönböztessék az egyéb „tömegműveletektől", melyekkel a „kulákokat, bűnözőket és egyéb szovjetellenes elemeket" célozták meg.

Az 1938. január 31. és április 15. között kibocsátott rendeletek meg is nevezték az áttelepítendő etnikumokat: lengyelek, finnek, lettek, németek, észtek, görögök, irániak, karbiniak, kínaiak, románok, bolgárok és makedónok. Mindannyian eleve gyanúsak voltak az anyaországaikhoz fűződő kapcsolataik miatt.

A mostanában hozzáférhetővé vált KGB-statisztikák szerint 1938 júliusa és novembere között 335 513 embert sújtott az etnikai terror, míg a kulákokra, szovjetellenes elemekre vonatkozó dekrétum alapján 767 397 embert ítéltek el.

1936. október 1. és 1938. november 1. között összesen 1 565 041 személyt vettek őrizetbe politikai vádakkal. Ha ezt a hosszabb időszakot vesszük tekintetbe, akkor a „nemzetiségi műveletek" az összes letartóztatások 21,4 százalékát teszik ki. A kivégzések számából még nagyobb arány jut az etnikai alapon történtekre: 1937-38-ban összesen 681 692 embert végeztek ki, ebből nemzeti hovatartozása miatt 247 157 személynek (36,3 százalék) kellett meghalnia.

Nemzeti hovatartozás alapján a legnagyobb veszteség a görögöket, finneket, észteket érte, majd a lengyelek következtek, míg az afgánok és irániak közül aránylag keveset végeztek ki. Az összes letartóztatások kb. 26 százaléka sújtotta a nemzetiségieket, a kivégzetteknek kb. egyharmada közülük került ki, miközben a lakosságnak 1,6 százalékát alkották.

A nemzetiségek ellen elkövetett tisztogatások borzalmas méretei a Szovjetunióban, a nácik szörnyű népirtásai az uralmuk alá került területeken, az angolszász szövetségesek által végrehajtott terrorbombázások és atomtámadások, illetve a világháború végén a győztesek által jóváhagyott etnikai elvű kitelepítések – bármilyen borzalmasnak tekintjük is ezeket ma – a korszak elválaszthatatlan részei voltak. Ezekhez képest a Magyarországon végrehajtott, sokszor erőszakos asszimilációs programok – bármilyen határozottan elítéljük ma azokat – nagyon is humánus intézkedések voltak. A Gömbös nevével fémjelzett korszakot utólag elítélni nemzetiségi türelmetlensége miatt nem lehet. Az etnikai tisztogatás, a kitelepítések és asszimilációs törekvések a korszak szerves részei voltak.

A KATYŃI MÉSZÁRLÁS

A német és szovjet agresszió árnyékában, illetve a német katonai győzelmek tükrében Magyarország külpolitikai mozgástere – a többi független európai államhoz hasonlóan – jelentősen beszűkült. A kormány joggal tarthatott attól, hogy a Molotov-Ribbentrop-paktum néven megkötött német-szovjet megállapodás egész Közép-Európában kijelölte az érdekszférákat, s a térség országai – ha meg is őrizhetik névleges függetlenségüket – a diktatúrák árnyékában lesznek kénytelenek tengődni a közeljövőben.

A kormány a kormányzóval együtt úgy döntött, hogy a finn példához hasonlóan Magyarországnak kemény ellenállást kell tanúsítania, s így talán területi engedmények árán megőrizhető lesz az ország függetlensége. Ám abban nem reménykedett egyetlen józan politikus sem, hogy egy mindenre elszánt, s valóban az ország bekebelezését célzó német-szovjet agressziót vissza tudna verni a magyar honvédség. Amennyiben azonban az ország idegen uralom alá kerül, a kormánynak a nyugati hatalmak oldalán kell folytatnia küzdelmét.

Gömbös ekkor indította meg az előkészületeket, amelyek egy esetleges nyugati magyar emigráns kormány működésének anyagi feltételeit biztosíthatták. A washingtoni magyar követnél ötmillió dollárt helyeztek letétbe az esetleges emigráns kormány céljaira.

különösen fontos törvényjavaslatokat a parlamentben – az érdemi munka kikapcsolásával – sürgősségi eljárással tárgyaltasson. Ilyen körülmények között az ellenzéki pártok működése szűk keretek közé szorult. Új párt létrehozására, kiépítésére pedig úgyszólván semmi esély sem volt.

A nyilas mozgalom fellendülése megtorpant, és ennek okát nem csak a korlátozó intézkedésekben lehet megtalálni. Miközben Európa majd minden országa hadban állt, Magyarországon folytatódott a gazdasági konjunktúra, a lakosság növekvő életszínvonala jelentős mértékben korlátozta a szociális demagógia vonzerejét.

Az erejüket vesztett nyilas csoportokon túl Gömbösnek másféle feszültséggel is szembe kellett néznie: a katonatisztek fokozódó politikai aktivitásával. A szélsőjobboldal propagandája nem maradt hatástalan az időnként egzisztenciális gondokkal küzdő tisztikarra. Egyre több tábornok bírálta a kormányt „tisztán" katonapolitikai megfontolásokra hivatkozva. Az ellenzéki tisztikar legfontosabb érvrendszere a felvidéki hadjárat szomorú tapasztalatain alapult. A viszonylag felkészültnek tűnő honvédség 1939-ben nem volt képes megállítani a jelentős csehszlovák támadást, s ha az ellenség politikai összeomlása nem menti meg a helyzetet, a hadsereg bizony aligha menthette volna meg. A másik érvrendszer a térséget korábban meghatározó Anglia és Franciaország passzivitásához kötődött. A tisztikar úgy látta, hogy a két nyugati nagyhatalom végleg levette a kezét Közép-Európáról, s nincs is abban a helyzetben, hogy hatékonyan felléphessen a független államok védelmében, mint azt Csehszlovákia, Lengyelország, illetve a későbbiekben az észak-európai államok sorsa bizonyította. Ugyancsak aggasztónak találta a katonai vezetés a Szovjetunió terjeszkedő politikáját. Kelet-Lengyelország lerohanása, a finn háború, a balti államok bekebelezése után nyilvánvalónak tűnt, hogy Sztálin az elkövetkezendőkben – a hagyományos orosz törekvéseknek megfelelően – a Balkán felé próbál terjeszkedni. Mindezen bizonytalansági tényezőket, illetve a német hadsereg rendkívüli képességeit látva – s bizonyos fokig a német retorziótól is tartva – erőteljesebb német orientációt vártak a kormánytól. Kizártnak tartották, hogy Magyarország revíziós szándékai fenntartása mellett kimaradhat egy európai méretű háborúból, ezért állandóan sürgették, hogy az ország erőforrásait teljes mértékben állítsák a hadsereg szolgálatába.

Egy „nemzeti művelet" végrehajtása – kitelepítés a Szovjetunióban

Érvelésüknek vitathatatlanul volt valóságtartalma. Egy ország politikai súlyát hadseregének értéke is befolyásolja. Hiába sikerült a Honvédelmi Újjáépítési Tervet 1940 közepére megvalósítani, a hadsereg úgy érezte, a gömbösi semlegesség tétlenségre kárhoztatja a katonákat, és hosszú távon nem biztosíthatja az ország függetlenségét. Mivel a német győzelmek 1940 tavaszán a tisztikart látszottak igazolni, a miniszterelnöknek számolnia kellett a katonai vezetés felől érkező egyre erősebb politikai nyomással.

Fordulat a külpolitikában

Az 1939 végén kirobbant lassú és – a szovjetek oldaláról nézve – kínkeserves finn háború befejeződése után 1940 tavasza a villámháborús német győzelmek jegyében telt el. A németek elfoglalták Dániát, Norvégiát, Hollandiát, Belgiumot és – ami idehaza a legnagyobb

03. 20. Lemond Daladier francia miniszterelnök. Utóda Paul Reynaud.

03. 28. Nagy-Britannia és Franciaország egyezményt ír alá, hogy nem kötnek különbékét.
Az angol-francia Legfelső Szövetségi Tanács a kaukázusi szovjet olajmezők elleni bombatámadásról dönt (az akcióra nem kerül sor).

03. 29. Molotov külügyminiszter deklarálja, hogy „a Szovjetunió sohasem ismeri el Besszarábia román annexióját".

04. 02. Gömbös Gyula miniszterelnök egy esetleges emigráns kormány megalakításának előkészítésére az USA-ba küldi Eckhardt Tibort.

04. 03-13. A Szovjetunió Katyń körzetében lemészárolja a szovjet fogságba esett 15 ezres lengyel tisztikart.

04. 05. Angol-francia kérés Norvégiához és Svédországhoz támaszpontok létesítésére.

04. 08. Halder vezérezredes, az OKH vezérkari főnöke jóváhagyja a román olaj biztosításának (Románia megszállásának) tervét egy balkáni brit partraszállás esetére. A tervezet román ellenállás esetén számol a honvédség bevonásával.

04. 09. Elindul a Weserübung-hadművelet.

04. 10-13. Narvik előtt a brit flotta csatát nyer a német flottával szemben.

04. 14. A még a finn háborúra felállított, egy-egy angol, francia és lengyel dandárból álló expedíciós hadtest partra száll Norvégiában, Narvik térségében.

04. 16. A magyar önkéntes zászlóaljat a finn-szovjet határ biztosítására Lappeenrantába vezénylik.

04. 28. A brit csapatok beveszik Narvikot, a németek a város körüli hegyekben vonulnak állásba.

05. 01. Łódźban felállítják az első gettót.

05. 05. A norvég kormány Londonba emigrál.

05. 09. A magyar honvédelmi miniszter elrendeli a lakóházi légoltalmi rendszer kiépítését.

05. 10. A német hadsereg megtámadja Franciaországot, Belgiumot, Hollandiát és Luxemburgot.
Brit csapatok szállnak partra Izlandon és a Feröer-szigeteken.
Lemond Neville Chamberlain brit miniszterelnök. VI. György király kormányalakítással bízza meg Winston Churchillt.
A magyar hadiüzemekbe katonai biztosokat neveznek ki.
Másodszor mozgósítják a svájci hadsereget.
Éjszakai bombázásokat indít Németország fölött a Royal Air Force.
A német csapatok bevonulnak a Benelux-államokba.

05. 14. A német légierő lerombolja Rotterdam belvárosát.

05. 15. Hollandia kapitulál a német csapatok előtt, a kormány Angliába emigrál. Churchill feloldja a német városok bombázásának tilalmát.

05. 17. A német csapatok bevonulnak Brüsszelbe.

05. 18. A német csapatok bevonulnak Antwerpenbe.

05. 19. A magyar önkéntes zászlóaljat visszavonják a finn-szovjet határról. Másnap a zászlóalj hazaindul.

ROMÁNIA MEGSZÁLLÁSÁNAK TERVE

1940 áprilisában német részről egészen komoly lehetőségként merült fel Románia megszállásának terve. Halder vezérezredes, az OKH vezérkari főnöke elsősorban a román olaj biztosítása érdekében dolgoztatta ki Románia elfoglalásának koncepcióját, feltételezve egy balkáni brit partraszállást.

A német vezérkar erősen tartott attól, hogy Anglia a balkáni pozícióinak erősítése révén próbálja harapófogóba szorítani Németországot. Ez esetben a Wehrmacht – a németek számára amúgy érdektelen – Délkelet-Európában lesz kénytelen harcolni. Azonban az OKH-nak azzal is számolnia kellett, hogy Románia közvetlenül elérhetetlen a német hadsereg számára, ezért a terv elsősorban Magyarország bevonására épített.

Mindazonáltal Hitler többször is hangsúlyozta a magyar diplomaták előtt, hogy a németek – ha nem kényszerülnek háborúra – inkább békét akarnak a térségben, s így másokat is óvnak a hadakozástól. Amikor Gömbös április 17-én levelet írt Hitlernek, javasolva egy olyan német-olasz-magyar háromoldalú tanácskozást, amelyen többek között megbeszélhetnék a továbbra is meglévő területi problémákat, a Führer elhárította az indítványt. Nem akart konfrontációba keveredni a bizonytalan Romániával, és nem akarta Magyarországot támogatni egy kiéleződő területi vitában. Válaszában inkább azt hangsúlyozta, hogy a közép- és délkelet-európai térségben a legteljesebb nyugalomra van szükség, s hogy Magyarország esetleges katonai akciója Románia ellen ellentétes a német érdekekkel.

Mivel azonban a nyugati hadjárat kezdetekor a román hadsereg hadiállományra emelte Erdélyben állomásozó csapatainak létszámát, sőt a Regátból folyamatosan szállított oda újabb alakulatokat, ezért a honvédség a németek kifejezett szándéka ellenére is mozgósította alakulatait.

Az új felismerés gyökeresen átformálta a magyar külpolitika irányát. Míg eddig a háborús eseményektől a lehető legnagyobb távolságtartásra törekedett a kormány, most felismerte, hogy a részvétel irányába kell elmozdulnia. Mivel a dunai-balkáni térségben nagyhatalmi vákuum alakult ki, a ma független államok előbb-utóbb szükségszerűen szovjet, német, illetve olasz befolyás alá kerülnek. Így Magyarország egyetlen esélye függetlensége megőrzésére az, ha a térség felosztását nem elszenvedi, hanem – lehetőségei szerint – alakítja, s önálló tényezőként próbál szerepet játszani az események menetében. Hogy az új irányvonal mennyire életképes, azt természetesen egyelőre nem lehetett felmérni, de éppen a Romániával kapcsolatos német, illetve szovjet megkeresés alapján sejtette Gömbös, hogy Magyarországra egyelőre mindkét szocializmusnak szüksége van. Budapestet Moszkvában és Berlinben egyaránt lehetséges partnerként tartják számon, sőt bizonyos fokig egymás kordában tartására is felhasználhatónak vélik a magyar törekvéseket.

Végezetül arra is érdemes rámutatni, hogy az új külpolitikai irány lehetőségének feltűnése belpolitikailag is megerősíthette Gömböst. Egy szovjet, német szövetségben, illetve jóváhagyással megvalósuló terjeszkedő politika nem csupán a magyar revíziós törekvések újabb sikerét hozhatta el, de leszerelhette az egyre határozottabban Gömbös ellen forduló tisztikar szervezkedéseit, sőt lehetőséget teremtett a miniszterelnöknek arra, hogy a társadalom más rétegei mellett a hadseregben is megerősítse gyengülő pozícióit.

EGY ÚJABB DIKTÁTOR: PÉTAIN

Franciaország marsallja. Az első világháború egyik leghíresebb hadvezére, 1917-18-ban a hadsereg főparancsnoka. A két világháború között is fontos tisztségeket töltött be a hadseregben. 1939-ben spanyolországi nagykövetté nevezték ki, de a német támadás után Reynaud hazarendelte, s a Reynaud-kormány miniszterelnök-helyettesévé nevezte ki.

Ellenezte a háború folytatását, a megoldást a mielőbbi békekötésben látta. Ezt az elképzelését Lavalés és a kormány több más tagja is támogatta. Reynaud lemondását követően, a német megszállás idején Franciaország miniszterelnöke lett 1940. június 16-án.

Miután június 22-én fegyverszüneti megállapodást kötött a nemzetiszocialista Németországgal és a fasiszta Olaszországgal, a július 11-én Vichyben összehívott nemzetgyűlés teljhatalommal ruházta fel: köztársasági elnök és miniszterelnök volt egyidejűleg. A Vichy-kormány tehát személyileg végig összekapcsolódott Pétain tevékenységével. Politikája ingadozott a németbarátság és a németekkel szembeni ellenállás között.

NYUGATON A HELYZET...

NORVÉGIA, DÁNIA, IZLAND

A hadban álló országok – még az egymással való leszámolás előtt – minden eszközt megragadtak annak érdekében, hogy pozícióikat erősítsék. A Brit és a Német Birodalom egyaránt szövetségeseket keresett, illetve megkezdte a semleges államok megszállását.

Április első napjaiban Észak-Európa került a nagyhatalmak érdeklődésének homlokterébe.

Dánia és Norvégia megszállásának „Weserübung" fedőnevű tervét Adolf Hitler már régen előkészítette. Egy 1940. március 1-jei idevágó utasítás szerint „a skandináviai helyzet megköveteli, hogy minden előkészületet megtegyünk Dánia és Norvégia megszállására." Így kívánta megelőzni a Skandinávia és a Keleti-tenger elleni brit támadásokat, biztosítani ércbázisukat Svédországban, s a haditengerészet és a légierő számára kibővíteni az Anglia elleni kiinduló állásokat.

Hasonlóképpen az angolok is kidolgozták Norvégia megszállásának koncepcióját. Nagy-Britannia ugyancsak felismerte a norvég partok jelentőségét, s április 8-án, egy nappal a német hadivállalkozás előtt hozzáfogott a norvég parti vizek elaknásításához. A németek azonban megelőzték a briteket Norvégia megszállásában. Június 10-én a német csapatok mindkét állam megszállását befejezték.

Míg a norvég király elmenekült, és Londonból szervezte az ellenállást, a dán uralkodó a helyén maradt, és együttműködött a nácikkal. A német csapatokat ugyanis csupán jelképes ellenállás fogadta Dániában. Az akció viszonylag békés megszállás volt, a dánok és a megszállók hallgatólagos megállapodása alapján. A dán kormány az első naptól kezdve kollaborált a németekkel, Dánia pedig kíméletben részesült a megszállók részéről. A dánok sokat nyertek a gyümölcsöző háborús üzleten. A dán történészek e kor kapcsán előszeretettel érvelnek úgy, hogy a dán háborús kormányok szükségszerűségből cselekedtek.

Természetesen Anglia is elért bizonyos sikereket. A német megszállással egy időben, a Dániához tartozó Izland szigetét brit csapatok foglalták el, s a németek dániai berendezkedéséhez hasonlóan széles körű autonómiát biztosítottak a szigetország lakóinak.

TÁMADÁS NYUGATON

A német csapatok 1940. május 10-én reggel 5 óra 25 perckor Belgium, Luxemburg és Hollandia irányából megkezdték nyugati offenzívájukat. Az angol-francia hadüzenet nyomán kirobbanó háború mindez ideig hadműveletek nélküli szembenállás volt, ám miután a német békeajánlatokat az atlanti hatalmak elutasították, Hitler úgy döntött, leszámol ellenfeleivel.

A német támadás megindulása után a belga hadsereg segítséget kapott a brit és a francia hadosztályoktól. A németek gyors előretörése a La Manche csatornához azonban elszigetelte a francia hadsereg zömét az északon, Dunkerque körül állomásozó egységektől.

A brit expedíciós hadsereg parancsot kapott a visszavonulásra, s hogy Dunkerqueben készüljön fel a behajózásra. A Benelux-államok kapitulációjával és a dunkerque-i katlan bevételével véget ért a nyugati támadás első szakasza.

Június 5-én a francia hátország elleni előrenyomulással megkezdődött a háború második szakasza. A német csapatok átlépték a Somme-ot, s a Maginot-vonal mögött előretörtek a svájci határig.

Június 14-én megszállták Párizst. Június 22-én a franciák Compiègneben aláírták a fegyverszüneti egyezményt a Német Birodalommal. Az atlanti-óceáni partokat és a Genf-Tours vonalat német csapatok szállták meg.

ÚJ KORMÁNYFŐ ANGLIÁBAN

Miután május 10-én lemondott posztjától Neville Chamberlain brit miniszterelnök, VI. György király kormányalakítással bízta meg Winston Churchillt. Az új miniszterelnöktől gyors békét remélt a világ, hiszen mindenki joggal számított arra, hogy miután a németeknek sikerült térdre kényszeríteniük a franciákat, Anglia hajlandó lesz a békére. Ebben az esetben a német hadsereg visszavonulhatna Franciaországból, és Lengyelország is visszanyerhetné részleges függetlenségét...

Churchill azonban mindenkinél ádázabb ellensége volt a náciknak. Egy pillanatig sem gondolt a békére, inkább a háború folytatása és eszkalációja mellett döntött. „Nem ígérhetek mást, csak vért, gyötrelmet, könnyeket és verejtéket" hangoztatta hatalomra kerülése után.

EGY ÚJABB ELLENÁLLÓ: DE GAULLE

De Gaulle ezredes több hadászati témájú könyvet és cikket írt, amelyekben nyilvánvalóvá vált írói tehetsége és kreatív gondolkodásmódja.

Motorizált, különleges páncélos osztagokkal ellátott és professzionális alakulatokból álló hadsereg létrehozását sürgette a Maginot-vonal által megjelenített statikus katonai elméletekkel szemben. A francia politikusok azonban elutasították de Gaulle ötleteit, megkérdőjelezve egy professzionális hadsereg politikai megbízhatóságát. Adolf Hitler ezzel szemben felismerte nézeteinek jelentőségét, és maga adta utasításba, hogy Nyugat-Európa inváziót de Gaulle elméleteinek figyelembevételével kell megtervezni.

A francia összeomlást követően de Gaulle és a vele szövetséges tisztek elhagyták az országot, és Londonban megkezdték a Szabad Francia Erők szervezését.

megdöbbenést okozta – rövid hadjárat után Franciaországot is. Az elért sikerek következtében Hitler lényegében a kontinens ura lett. Az óriási német erőfölény nyilvánvalóvá vált. Magyarország, mint minden független állam külpolitikai mozgástere jelentősen beszűkült. Mindeközben a Szovjetunió bekebelezte a balti államokat és lerohanta Finnországot. Az események azt sugallták Gömbösnek, hogy a két nagyhatalom 1939 augusztusában az európai országok „bőrére" egyezett meg egymással. Ilyen körülmények között még fontosabb lett számára az, hogy a térségtől, de legalább a Kárpát-medencétől távol tartsa a két agresszort.

A korábbi tapasztalatok tükrében arra semmiféle esélyt nem látott, hogy a térség országai között hathatós egység jöjjön létre. A dunai-balkáni államok mindegyikének komoly és megoldhatatlan területi vitái voltak egymással, így a kialakuló ideiglenes szövetségek hamar

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

05. 20. A német csapatok a Somme torkolatánál kijutnak a La Manche csatornához, ezzel kettévágják az angol-francia haderőt.
Megérkeznek az első deportáltak az auschwitzi koncentrációs táborba.

05. 22. A francia hadsereg Arrasnál sikertelen ellentámadást indít az összeköttetés helyreállítására a Belgium és Hollandia területén elvágott angol-francia csapatrészekkel.

05. 23. A szovjet nagykövet kihallgatást kér Gömböstől, és tárgyalásokat kezdeményez a magyar kormánnyal a Romániával szemben fennálló magyar, szovjet és bolgár igények közös érvényesítéséről.

05. 24. Hitler megállíttatja a német páncélos-ékeket Dunkerque előtt.
Hazaérkezik Finnországból a magyar önkéntes zászlóalj.

05. 27. Megkezdődik az angol expedíciós erők és a francia csapatok június 4-ig tartó evakuálása Dunkerque térségéből Angliába.

05. 29. Román-német gazdasági egyezmény aláírása, amelynek értelmében Románia olajat exportál fegyverért („petróleumpaktum").

06. 01. A szovjet kezdeményezés nyomán külügyminiszteri szintű tárgyalások kezdődnek Jaltában Magyarország, Szovjetunió és Bulgária részvételével, a Romániával szembeni igények közös érvényesítéséről.

06. 05. A német csapatok újabb offenzívát indítanak, és áttörik a Franciaország központi részeit védő Weygand-vonalat.

06. 07. Berlint először éri (francia gépek által) légitámadás.

06. 08. Magyarországon megalakul a honi légvédelmi rendszer.
A brit csapatok feladják Narvikot.

06. 09. Norvégia kapitulál a német csapatok előtt.

06. 10. Olaszország hadat üzen Nagy-Britanniának és Franciaországnak. Másnap az olasz csapatok átlépik a francia határt.

06. 14. A német hadsereg elfoglalja Párizst.

06. 15. Miután 14-én éjjel a Szovjetunió újabb csapatok állomásoztatását követelő ultimátumot nyújtott át, a szovjet csapatok bevonulnak Litvániába. Antanas Smetona elnök aznap Németországba menekül.

06. 16. Franciaországban Philippe Pétain marsall alakít kormányt és fegyverszünetet kér Németországtól. Kivonják Franciaországból a brit légierőt.

06. 17. A német haderő nyugati irányból bekeríti a Maginot-vonalat.
Az újabb, szovjet csapatok állomásoztatását követelő 16-i ultimátumok átnyújtása után a szovjet csapatok bevonulnak Észtországba és Lettországba.

06. 18. A lengyel emigráns kormány Londonba teszi át székhelyét. A 40 ezres lengyel haderőből 15 ezer katonát sikerül Angliába menekíteni.
Londonban de Gaulle tábornok vezetésével megalakul a Francia Nemzeti Ellenállási Bizottság (Szabad Franciaország), amely bejelenti a harc folytatását Németország ellen.

06. 22. Franciaország feltétel nélkül leteszi a fegyvert a németek előtt.

LÁGEREK VAGY HALÁLGYÁRAK

Az 1940-es esztendő derekán megkezdődött a németországi zsidók koncentrációs táborokba hurcolása. A borzalmas emlékű lágereket sokan náci találmánynak tartják, ám érdemes elmondani, hogy a koncentrációs tábor igen régóta jelen van az emberiség történetében, és sajnos minden esetben a rettenetes szenvedést és a tömeges halált jelentette az elhurcoltak számára.

Legelőször a spanyol gyarmatosítók hoztak létre a mai Kuba területén koncentrációs táborokat, főként a bennszülöttek „megbüntetése" céljából. 1899-ben a dél-afrikai búr köztársaságok és a brit kormány közt háború robbant ki. A britek terve a dél-afrikai arany- és gyémántlelőhelyek megszerzésére irányult. A kezdeti búr sikerek után 1900 tavaszán már érvényesült a britek erőfölénye, és augusztusig megverték az utolsó reguláris búr hadsereget is. Ettől kezdve elkeseredett gerillaharcok folytak. Ez a fajta hadviselés komoly nehézségeket okozott a brit hadseregnek, ezért Lord Horatio Kitchener, a brit hadsereg vezetője a felperzselt föld stratégiájával válaszolt. Leromboltatta a búr farmokat, telepeket és az ott élőket – főleg a nőket és a gyerekeket – koncentrációs táborokba hurcoltatta. A rendkívül rossz körülmények és a járványok terjedése következtében több mint húszezer ember vesztette életét. A nemzetközi közvéleményben nagy felháborodást keltettek a britek módszerei, ám ez nem akadályozta meg őket azok további alkalmazásában.

A német koncentrációs táborok kezdetben valóban pusztán a későbbiekben keletre telepítendő zsidóság átmeneti gyűjtőtáboraiként szolgáltak. A zsidóság fizikai megsemmisítését ekkor még nem tervezték a nácik. Igaz ugyan, hogy az „alsóbbrendűnek" tartott népekkel rendkívül durván bántak, s a táborlakók többnyire a legelemibb szükségleteiket sem elégíthették ki, s ilyen módon a lágerekben már a kezdetektől aggasztóan magas volt a halálozás, ám kimondott meggyilkolásuk sokáig nem merült föl. A háború első éveiben Hitler és a náci vezérkar az elfoglalandó keleti területekre akarta deportálni a zsidóságot.

elenyésztek, és jobbára a támadás-védekezés logikája mentén jöttek létre. Az agresszorokat megállítani ilyen módon tehát nem volt lehetséges. A brit orientáció sem jelentett megnyugtató megoldást, hiszen Angliának ekkor még Franciaország hatékony megsegítésére sem volt ereje, ráadásul egy invázió fenyegető lehetőségével kellett szembenéznie. Az egyetlen ésszerű megoldásnak a korábbi fegyveres semlegesség fenntartása, illetve Magyarország társadalmi, gazdasági, katonai megerősítése tűnt, abban a reményben, hogy a térségre pályázó nagyhatalmak – egyfajta ütközőzónaként – tudomásul veszik a független Magyarország létét.

A helyzet azonban hamarosan megváltozott. A Romániával kapcsolatos német, majd szovjet megkeresés Gömbös számára új megvilágításba helyezte a kérdést. Áprilisban még egyértelműen elutasította azt a lehetőséget, hogy hazánk Németország oldalán részt vegyen Románia megszállásában. Úgy vélte, egy ilyen akció végzetes eredménnyel járna. Egyfelől azért, mert az elgondolást a németek egy feltételezett balkáni brit partraszállás esetére dolgozták ki, s a magyar-német támadás szükségszerűen angol hadüzenetet vonna maga után. Másfelől azonban Gömbös azzal is tisztában volt, hogy a német hadjárat nem csupán Romániát, de valamennyi dunai-balkáni államot, így Magyarországot is német igába hajtaná. Május végén azonban a szovjet nagykövet is kihallgatást kért Gömböstől, és tárgyalásokat kezdeményezett a magyar

kormánnyal a Romániával szemben fennálló magyar, szovjet és bolgár igények közös érvényesítéséről.

Gömböst – mint bizalmas körben elmondta – villámcsapásként érte a felismerés (miközben a szovjet követet hallgatta), hogy a térség felosztása korántsem befejezett tény a szovjetek és a németek között. Ellenkezőleg: a két nagyhatalom egyelőre függőben hagyta a balkáni status quót, s most, hogy Észak- és Nyugat-Európában kifogytak a hódítanivalókból, érdeklődésük egyszerre fordult a Balkán felé. Úgy tűnt, a két nagyhatalom le-le akar csipegetni a térségből. Viszont Magyarországra mint háborús partnerre, mint a másik fél bizalmát feltétlenül élvező együttműködőre, mindkettejüknek szüksége lehet.

Nagyhatalom születik

E felismerésekkel megkezdődött a nagyhatalmak és Magyarország dunai-balkáni játszmája. Valamennyi fél arra törekedett, hogy minél nagyobb befolyást szerezzen a balkáni államokban, s ha békés eszközökkel ez nem megvalósítható, akkor a fegyverek erejével kényszerítse érdekszférájába az egyes államokat. Budapest természetesen nem remélhette, hogy fegyveres konfliktus nélkül komoly szereplője lehet a befolyási övezetek kialakulásának, hiszen közvetlen szomszédjai, Románia és Jugoszlávia legalább akkora, ha nem nagyobb erőt képviselt, mint Magyarország. Ezért Gömbös elsősorban a háborús megoldás irányába igyekezett mozdítani az eseményeket. Ekkor ugyanis Magyarország szerepe és fellépése rendkívüli módon felértékelődik, a partnerországok már-már egy regionális nagyhatalom törekvéseiként vehetik számításba a magyar kezdeményezéseket. E lehetőséget megalapozta a Csehszlovákia elleni magyar fellépés és minden egyes katonai akció, illetve a nagyhatalmakkal való konfrontáció – mint a lengyel háború ügyében tanúsított határozott álláspont – tovább erősítette az új nagyhatalom képességeibe vetett hitet.

Az események 1940 májusában Románia körül kezdtek felforrósodni. Petróleumpaktum néven Hitler gazdasági egyezményt írt alá Romániával, amelynek értelmében Románia olajat exportál fegyverért. Németországnak feltétlenül szüksége volt a román olajra, s ezért leginkább abban volt érdekelt, hogy a békés termelést semmi ne zavarja meg. Ugyanakkor Hitler azzal is tisztában volt, hogy egy háború esetén mindenképpen közvetlenül kell rátennie a kezét az olajmezőkre.

Sztálin külügyminiszteri szintű tárgyalásokat hívott össze Jaltába a Romániával szembeni szovjet, magyar és bolgár igények közös érvényesítéséről. A Szovjetunió a tengerszorosok felé próbált utat szerezni magának, s Románia felosztásában nem csupán területi nyereséget látott, de a magyar és főképp a hagyományosan oroszbarát bolgár külpolitika támogatásának megszerzését is remélte e lépéstől.

Churchill megpróbálta elérni Romániánál, hogy fogadja el a brit garanciát. A britek mind a szovjet, mind a német terjeszkedésnek szerették volna útját állni a Balkánon, s Norvégiához hasonlóan Románia megszállását is tervbe vették. Ehhez azonban nem rendelkeztek kellő erővel, ezért csakis román támogatással tudták elképzelni e lépést.

Gömbös pedig ismét óvatos taktikai küzdelembe kezdett, hogy a magyar, szovjet, német és angol érdekeket – az elfogadhatóság minimális szintjén – összhangba hozza. Úgy vélte, a független Románia megszűnte esetén valamennyi érdekelt fél szívesebben látná Romániában (vagy legalábbis Erdélyben) a magyarokat, mint bármely másik felet. Ám ahhoz, hogy ez reális alternatívaként elfogadható megoldás legyen, Magyarországnak demonstrálnia kellett, hogy valóban önálló tényezőként játszik szerepet a térség újraformálódásában, s szerepének növekedése sem a német, sem a szovjet, sem a brit befolyás növekedését nem jelenti. Gömbös úgy vélte, az elmúlt évek hazai gazdasági, társadalmi változásai, illetve az eddigi külpolitika mindenben alátámasztják új elképzelését, Magyarország regionális nagyhatalmi törekvéseit.

AZ AL-DUNAI PAKTUM

A versailles-i békerendszer összeomlásával Románia nemzetközi helyzete rendkívüli mértékben ingataggá vált. Az első világháborút lezáró igazságtalan békeépítmény ellenfelei egymás után szereztek érvényt követeléseiknek, miközben a békerendszer kedvezményezettjei és fenntartói semmit nem tudtak tenni a német, szovjet, magyar igényekkel szemben.

Franciaország kapitulációja és Anglia kiszorulása a kontinensről végképp lehetetlenné tette a hajdani antant-szövetségesek számára, hogy megőrizzék a világháború végén szerzett területi és politikai előnyeiket. Románia különösen rossz helyzetbe került, mert annak idején valamennyi szomszédjával szemben érvényesítette túlzó területi igényeit, s ezek most lehetőséget láttak arra, hogy visszaszerezzék azt, amit elveszítettek. A magára maradt román állam megpróbált a Német Birodalomhoz közeledni, ám Hitler – kezdeti ingadozás után – nem vállalta, hogy Bukarest érdekében Budapesttel, Moszkvával és Szófiával egyszerre kerüljön szembe. Ugyanakkor a németeknek a román olajmezőkre mindenképpen szükségük volt, így a birodalmi érdekrendszerből nem kapcsolhatta ki teljesen Románia kérdését.

Miután a Molotov-Ribbentrop-paktumnak megfelelően a Szovjetunió érdekszférájába vonta a balti államokat, érdeklődése Románia felé fordult. Molotov külügyminiszter már márciusban kijelentette, hogy „a Szovjetunió sohasem ismeri el Besszarábia román annexióját". Ezt követően a szovjet diplomácia óvatos tapogatózásba kezdett a Romániával szemben fennálló magyar, szovjet és bolgár igények közös érvényesítéséről. A tárgyalások során hamar kiderült, hogy az érdekelt országok között szinte teljes egyetértés alakítható ki, s ennek nyomán június 1-én Jaltában megszületett az al-dunai paktum, amely nem csupán a diplomácia keretei között, de a katonai együttműködés szintjén is összefogta a románok által elfoglalt területeik felszabadítására törekvő országokat.

A szovjet kezdeményezés nyomán megtartott külügyminiszteri szintű tárgyalásokon a Szovjetunió tájékoztatja Magyarországot és Bulgáriát a Molotov-Ribbentrop-paktum titkos záradékáról, és hasonló egyezmény megkötését javasolja az Al-Dunára vonatkozóan. A szovjet Balkán-politika tisztázása érdekében Molotov kifejtette, hogy a Szovjetunió a Balkánon csak annyiban érdekelt, amennyiben a tengerszorosok felé kijáratot akar. E tekintetben szívesen együttműködne Bulgáriával. A Kárpát-medencével kapcsolatban semmiféle érdekeltsége nincs. A magyar revíziós törekvések nem befolyásolják a két ország viszonyát.

A magyar álláspontot ismertető Csáky István közölte, hogy Magyarországnak a Kárpát-medencén kívül nincs érdekeltsége, a Balkán tekintetében északon az Adriai-tengerhez való kijutás az irányadó cél.

Bolgár részről is a revíziós álláspontot hangsúlyozták, és méltányolhatónak tekintették a tengerszorosokra vonatkozó szovjet igényeket.

Elvileg a német érdekek figyelembevétele sem okozott nehézséget, mivel a román olajmezőkre sem Bulgária, sem Magyarország, sem a Szovjetunió nem tartott igényt. Noha Hitler erősen tartott attól, hogy Anglia szövetséget köt Romániával, attól még jobban tartott, hogy a paktum révén Moszkva túlságosan erős befolyást szerez a Balkánon. Csakhogy 1940 nyarán ez ellen sem tudott komolyan fellépni. Sőt még bizonyos engedményekre is hajlandó lett volna annak érdekében, hogy a Szovjetuniót, illetve az al-dunai szerződés országait bevonja az Anglia-ellenes koalícióba.

A ROMÁN-MAGYAR HÁBORÚ

7. fejezet

A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

1940

06. 23. A Szovjetunió tájékoztatja Németországot, hogy a Molotov-Ribbentrop-paktum szerint érdekszférájába utalt Besszarábia mellett igényt tart Bukovinára is.

06. 24. Rómában aláírják a francia-olasz fegyverszüneti egyezményt.

06. 25. Németország visszautasítja, hogy a Szovjetunió Besszarábia mellett a teljes román Bukovinát is megszállja.

06. 26. Szovjetunió felszólítja Romániát Besszarábia és Bukovina átadására.
Magyarország ultimátumban követeli Romániától Erdély átadását.
Bulgária ultimátumban követeli Dobrudzsa átadását.

06. 27. Románia megkeresi Németországot a szovjet-magyar-bolgár ultimátum miatt, segítséget azonban nem kap.
A minisztertanács ülésén kimondja, hogy ha Románia nem teljesíti a Szovjetunió, Magyarország és Bulgária június 26-i követelését, kényszeríteni kell az Al-dunai Szövetség területi igényeinek elismerésére. A Legfelső Honvédelmi Tanács elrendeli a honvédség mozgósítását. Az alakulatok megkezdik fokozatos felvonulásukat a román határra.
Churchill brit miniszterelnök tengeri blokádot jelent be Európa körül.

06. 28. A berlini követ átadja Csáky külügyminiszter üzenetét J. Ribbentrop német külügyminiszternek.
A Vörös Hadsereg bevonul Besszarábiába és Észak-Bukovinába. A tartományokat augusztus 2-án Moldáviai Szocialista Szovjetköztársaság néven bekebelezik a Szovjetunióba.

06. 29. A magyar honvédség rendszerbe állítja a 44M buzogányvetőt, a világ első rakétaelven működő fegyverét.

06. 30. A német hadsereg partra száll három angol szigeten a La Manche-csatornán (Alderney, Guernsey, Jersey).

07. 01. A Románia elleni részleges mozgósítással megalakul mind a négy honvédhadsereg.
Kihirdetik a nemzetiségi lakosokra és menekültekre vonatkozó önkéntes katonai szolgálatról szóló kormányrendeletet.

07. 02. Románia felmondja az angol területi garanciát.

07. 03. Brit hadihajók Orán partjainál megtámadják a francia flottát.
Átadják a pozsonyi földalatti vasút első, hat állomásból álló szakaszát.

Alig egy esztendővel a világháború kirobbanása után, 1940 közepére Európa nagy része Hitler és Sztálin uralma alá került. A lenyűgözően gyors német győzelmek valamennyi független állam vezetőit elgondolkoztatták. A vitathatatlannak tűnő német erőfölény árnyékában, az agresszívvé vált szovjet erőpolitika tükrében, s végül a korábbi világhatalom, a meglehetősen gyengének bizonyult Nagy-Britannia összeomlásának lehetőségét is megfontolva az európai nemzetek külpolitikai irányváltásra kényszerültek. Mivel a német-szovjet hegemóniával való szembefordulás reménytelen vállalkozásnak tűnt, a legtöbb ország az új nagyhatalmakkal való együttműködés különböző formáit választotta, illetve azok a nemzetek, amelyeknek geopolitikai lehetőségei ezt megengedték, az óvatos távolságtartás álláspontjára helyezkedtek. A spanyol, svéd, török példa Európa belsejében nem tűnt járható útnak. Olaszország 1940-es hadba lépésével egyértelműen kijelölte a maga helyét a háborús sakktáblán. Jugoszlávia és Románia Berlin felé tájékozódott, míg Bulgária és Magyarország a Szovjetunióval való együttműködés irányába orientálódott.

A magyar-német viszony a háború kezdete óta fokozatosan romlott. Berlinben nem csupán azt rótták föl Gömbös bűnéül, hogy elutasította a Lengyelország elleni támadáshoz való segítségnyújtást, nem pusztán az északnyugati erődrendszer megépítését sérelmezte a német vezetés, de a lengyel, francia menekültek befogadását is rossz szemmel nézte. A magyar kormány ebben a helyzetben szükségszerűen közeledett a térség másik meghatározó erejéhez, a Szovjetunióhoz.

Gömbös úgy vélte, a megváltozott nemzetközi helyzet hatékony magyar fellépést tesz szükségessé és lehetővé. Egyrészt a Moszkvával és Szófiával való együttműködés révén, az erdélyi revízió ügyében nyílik alkalom a cselekvésre, másrészt a magyar fellépés, Erdély teljes vagy részleges felszabadítása megakadályozhatja az agresszív nagyhatalmakat abban, hogy behatoljanak a dunai-balkáni térségbe. Nem lett igaza, de az 1940-es, 41-es esztendőkben e gondolat határozta meg a magyar kormány döntéseit.

A katonai klikk

A külpolitikai helyzet nem volt biztató. Gömbös kísérlete arra, hogy Magyarországot regionális nagyhatalomként vegyék számításba a térség meghatározó országai, meglehetősen kétes vállalkozásnak tűnt. Ugyanakkor a közgondolkodás homlokterében változatlanul az erdélyi revízió kérdése maradt.

A német vezetés – miközben a politikai és gazdasági nyomás eszközeivel éreztette roszszallását a magyar politika miatt – erőteljesen hangot adott a Romániával kapcsolatos érdekeinek, közvetlen német érdekként mutatva be a magyar törekvések mérséklését. A magyar szélsőjobbhoz tartozó körök, de a katonai vezetés is, a kormány politikáját okolták a kialakult helyzetért. A német diplomácia természetesen nagyra értékelte ezt: „Az mindenesetre kétségtelen – jelentette Erdmannsdorff német követ , hogy a honvédség Németországgal szembeni magatartása lényegesen pozitívabb, mint a miniszterelnöké és más kormánytagoké. A tisztikar idősebb korosztálya, mely a világháborút a mi oldalunkon harcolta végig, különösen pedig a vezérkar nagyon befolyásos főnöke, Werth gyalogsági tábornok, megérti a Németországgal való feltétlen együtthaladás szükségességét." A katonák nem látták kizártnak azt sem, hogy amennyiben az 1939 őszén bejelentett szovjet területi igények nyomán kiéleződő szovjet-román viszony fegyveres konfliktussá fajul,

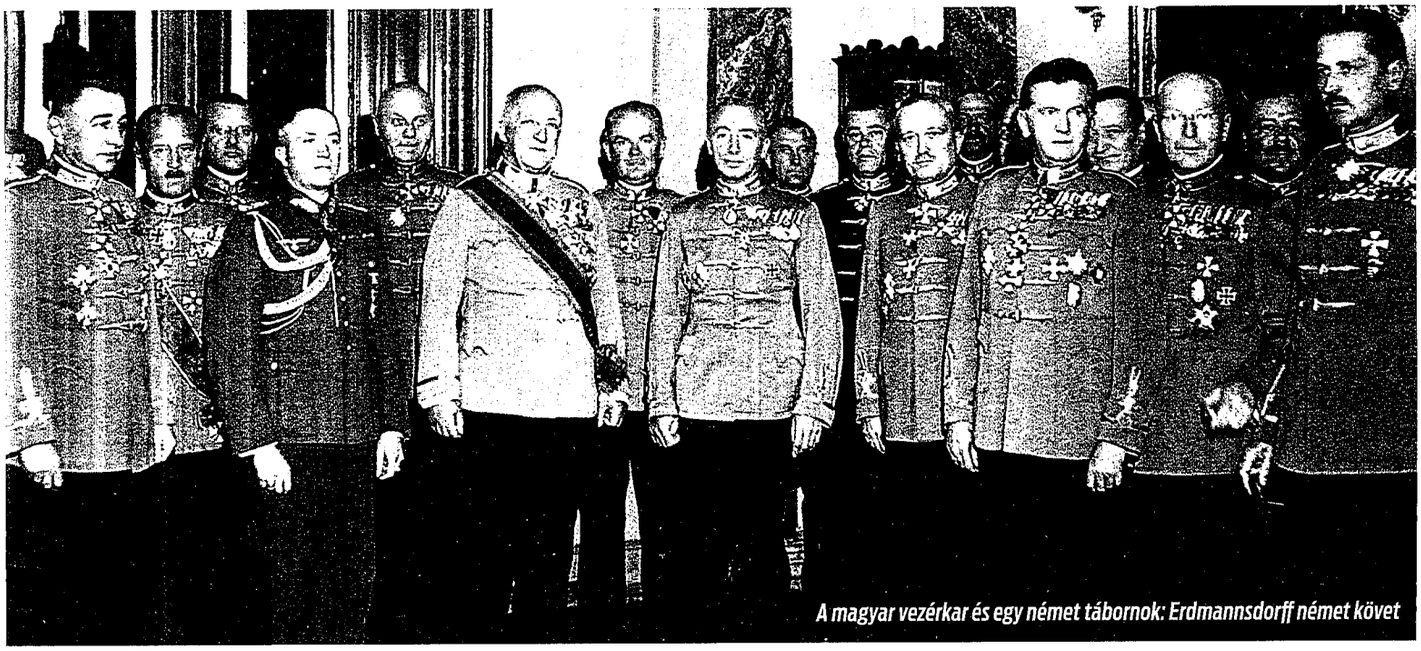

A magyar vezérkar és egy német tábornok: Erdmannsdorff német követ

a honvédség, a zavart kihasználva, benyomulhat Erdélybe. Abban reménykedtek, hogy a kész helyzet a német kormányt is a területi nyereség elismerésére bírhatja. Ezenközben a magyar vezérkar már 1939-ben megbeszélést kezdeményezett ez ügyben a szovjet vezérkarral. A tárgyalások ugyan ekkor még eredménytelenül zárultak, de vitathatatlanul a későbbi együttműködés alapjaivá lettek.

NEMZETISÉGEK A HONVÉDSÉGBEN

A július 1-én kihirdetett – a nemzetiségi lakosokra és menekültekre vonatkozó katonai szolgálatról szóló – kormányrendelet a katonai szolgálatot minden országlakosra nézve kötelezővé tette. A menekültek és más, magyarul nem beszélő országlakosok azonban választhattak az önkéntes fegyveres szolgálat és a fegyvertelen munkaszolgálat között.

Az önkéntes fegyveres szolgálatot választók – leszerelésük után – magyar állampolgárságot, vitézi telket, illetve annak megfelelő polgári egzisztenciát (házat, műhelyt vagy garantált állami alkalmazást) nyerhettek.

A rendelet hatására kétszázötvenezer menekült, illetve nemzetiségi lakos jelentkezett fegyveres szolgálatra. A beosztások során az egyes alakulatok – a legalacsonyabb szintig – vegyes szervezetűek lettek. A kormány leghatározottabb utasításban tiltotta meg önálló nemzetiségi csoportok létrehozását. Ez alól egyedül a már korábban megalakult Lengyel Légió kapott felmentést, amelyben olyan lengyelek szolgáltak, akik remélték, hogy valamikor visszatérhetnek a felszabaduló Lengyelországba, tehát nem kívántak magyar állampolgárságot nyerni.

Áprilisban Németország lerohanta Dániát és Norvégiát. Ezt látva Werth április 15-én a Németország melletti határozott kiállást, a semlegesség feladását javasolta Horthynak. Erdély visszaszerzését csak ennek eredményeként látta megvalósíthatónak. Gömbös Werth javaslatát a katonák tettrekészsége jeleként fogta föl, és keresni kezdte a lehetőséget arra, hogy az egyre erősebb és felkészültebb hadsereget mozgásba hozza. Ugyanakkor a kormányzót – aki olykor könnyen került a katonák befolyása alá – továbbra is visszatartotta a meggondolatlan lépésektől: „A német győzelem nem biztos, s különben is oktalanság lenne letérni a semlegességi politikáról." A miniszterelnök óvatosságára azonban ekkor még rácáfoltak az események. A német villámháborús sikerek a francia és brit hadsereg ellen, majd Franciaország összeomlása jelentősen növelte a német hadsereg presztízsét a magyar katonák előtt. Maga Gömbös is elbizonytalanodott, s kénytelen volt már a döntő külpolitikai fordulat megtétele előtt komoly engedményeket tenni a hadsereg javára. Noha a Németország melletti fokozottabb elkötelezettség szóba sem jöhetett számára, a hadsereget nagyarányú fejlesztésekkel próbálta megnyerni.

A MAGYAR HADÜZENET

A román propaganda a háború első napjaiban azt hangoztatta, hogy Magyarország, megsértve a nemzetközi jogot, hadüzenet nélkül támadta meg Romániát. Ugyanezt a retorikát vették át és adták tovább Gömbös kritikusai, akik mindenáron a fasiszta agresszor gúnyájába akarták bújtatni a miniszterelnököt.

Az állítás azonban teljességgel hamis. A magyar kormány 1940. június 26-án egyértelmű és világos üzenetet küldött a román királynak. Az ultimátum, amely az 1914 után megszállt magyar területek, azaz Erdély kiürítését és azonnali átadását követelte, egyenesen fogalmazott: „Amennyiben a román királyi kormány jelen jegyzékre, melyet részére Magyarország bukaresti követe 1940. évi június hó 26-án adott át, kielégítő választ nem ad; a magyar királyi kormány kénytelen lesz maga gondoskodni jogainak és érdekeinek védelméről és ebből a célból a fegyverek erejéhez fordulni. Magyarország a visszaigényelt területek átadására vonatkozó követelés megtagadásának pillanatától kezdve Romániával szemben hadiállapotban levőnek tekinti magát."

Tény azonban, hogy a meginduló tárgyalások, illetve Románia készsége bizonyos területek átadására, illetve a hadműveletek megkezdésének eltolódása azt a látszatot kelthették, mintha a júniusban átadott ultimátum érvényét vesztette volna. Ám mivel sem jogi, sem politikai szempontból nem történt elmozdulás az ultimátumban követeltek irányába, s a tárgyalások augusztus közepén zátonyra futottak, a románok által igényelt német-olasz döntőbíráskodás lehetőségét pedig a magyar kormány világosan elutasította, így magyar részről a hadba lépés minden szempontból megfelelt a nemzetközi jognak, azaz az 1927. évi II. hágai egyezmény szellemének és betűjének.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

07. 04. A francia kormány megszakítja a diplomáciai kapcsolatot Nagy-Britanniával.

07. 05. Svédország engedélyezi Németországnak egy vasútvonala használatát.

07. 06. Románia Németországon keresztül jelzi, hogy hajlandó bizonyos területek átadására.

07. 08. Átadják a Budapest-Kassa autópálya első, Budapest-Eger közötti szakaszát.

07. 09. Megkezdődnek a Németország elleni brit éjszakai légitámadások.

07. 10. Gömbös Hitlerrel tárgyal. A miniszterelnök és Csáky István külügyminiszter Münchenben találkozik Hitlerrel és Ciano gróffal, akik óvják őt Románia megtámadásától, ám közvetítőként ajánlkoznak.

07. 11. A francia kormány Vichybe költözik. Phillipe Pétain marsall miniszterelnök az Alkotmányozó Nemzetgyűlés felhatalmazása alapján teljhatalommal átveszi az államfői jogkört is. E naptól beszélhetünk a Vichy Köztársaságról.

07. 12. Kihirdetik az 1940:XX. törvénycikket az iskolázási kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról.

07. 13. Gömbös és a hadügyminiszter Moszkvába látogat, ahol Sztálinnal és Vorosilov marsallal tárgyalnak a Románia elleni közös fellépés további lehetőségéről.

07. 15. Hitler levélben követeli Romániától a Magyarországgal és Bulgáriával fennálló vitás kérdések rendezését.

07. 16. Hitler elrendeli a partraszállás előkészítését Dél-Angliában (Fall Seelöwe).

07. 17. Gömbös Szófiában tárgyal a Románia elleni fellépés összehangolásáról.

07. 20. Magyarország és Németország gazdasági egyezményt köt Budapesten. Magyarország 200 ezer tonna búza, ugyanennyi kukorica és ezer tonna egyéb takarmány szállítását vállalja.

07. 21. Gömbös Belgrádban tárgyal a Románia elleni igényekről és Jugoszlávia várható magatartásáról.

07. 22. Az országgyűlés összeférhetetlenségi ítélőbizottsága Hubay Kálmán és Vágó Pál nyilas képviselőket állambomlasztó nemzetiségi törvényjavaslatuk miatt megfosztja mandátumuktól.

07. 23. Londonban Edvard Beneš emigráns csehszlovák kormányt alakít.
A Vichy-francia kormány egyezményt köt Japánnal a távol-keleti gyarmatai átadásáról.
Gömbös miniszterelnök a képviselőház elé terjeszti a ruszin és szlovák autonómiáról szóló törvényjavaslatot.

07. 26. A román miniszterelnök Berlinben tárgyal a magyar igényekről. Hitler a követelések részleges kielégítését és tárgyalásokat ajánl, védelmet azonban nem ígér.

08. 02. Besszarábiát és Észak-Bukovinát a Szovjetunióhoz csatolják.

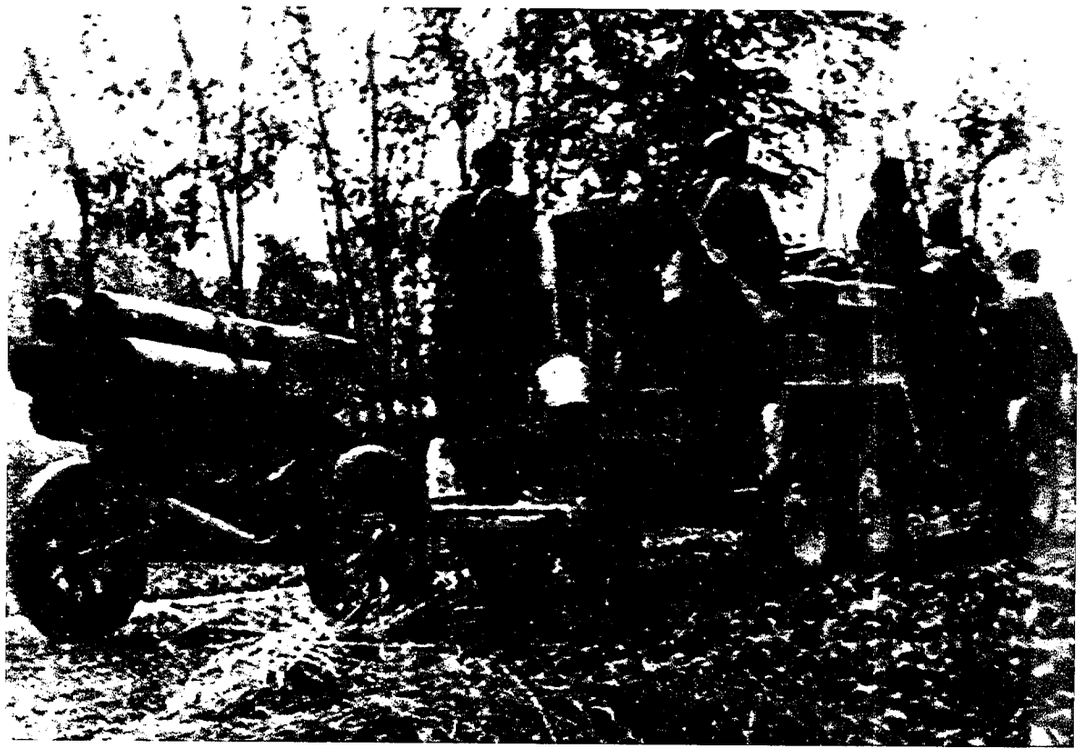

A GÖMBÖS-RÖPPENTYŰ

A magyar honvédség a háború megindulását megelőzően, június 29-én állította rendszerbe a 44M buzogányvetőt, a világ első rakétaelven működő, hátrasiklás nélküli páncéltörő fegyverét. A kecskeméti Honvéd kísérleti telepen kifejlesztett, majd a Weiss Manfréd Művekben négyezer példányban legyártott fegyvert elsősorban páncéltörő alkalmazásra fejlesztették ki, tekintve, hogy a trianoni béke korlátozásai miatt Magyarország nem rendelkezhetett páncélos járművekkel. A különleges harceszköz azonban épületek, bunkerek lerombolására kiválóan alkalmas volt.

A szerkezet alapja hat, körülbelül 70 cm hosszú és 10 cm átmérőjű, egymással párhuzamos vetőcső volt. 27 kg tömegű lövedéke 70 cm hosszú, 10 cm átmérőjű meghajtó rakétatestből és 40 cm hosszú, legszélesebb részén körülbelül 30 cm átmérőjű fejből állt. A lövedéket a levegőben forgó mozgás stabilizálta. A Gömbös-röppentyű páncélrobbantó és repeszgránáttal tüzelhetett. Kezeléséhez 3 ember kellett. Hatótávolsága 500-1200 méter volt. 200 méteres pásztázott lőtávolságán belül minden páncélt átütött. Az irányzó a csövektől balra, azoktól egy védőpajzzsal elválasztva ült. A töltött állapotban körülbelül 100 kg tömegű Gömbös-röppentyűt Botond terepjáróra szerelve mozgatták.

Első bevetése 1940 szeptemberében történt, és döntő szerepet játszott a román-magyar háború kimenetelében. Alkalmazása semlegesítette a román páncélos fölényt.

A háborús felkészülés jegyében kialakították a honi légvédelmi rendszert, s a nagyobb településeken elrendelték a helyi légoltalmi rendszerek kiépítését. A hadiüzemekbe katonai biztosokat neveztek ki, Kassán megkezdte működését a Horthy Miklós Honvéd Repülőakadémia, megalakult az elit csapásmérő erő, a Gyorshadtest. Rendszerbe állították a 44M buzogányvetőt, a világ első rakétaelven működő fegyverét, melyet a Honvédelmi Tudományos Intézet kísérleti telepén Hermann Oberth és Kármán Tódor vezetésével fejlesztettek ki. Végül, legnagyobb előrelépésként – az ország területi gyarapodására való tekintettel is – négy hadsereg-parancsnokságot állítottak fel.

Ugyanakkor a tisztikar fokozódó bizalmatlansága az év első negyedében Gömböst meghátrálásra bírta. Kénytelen volt elfogadni a maga, illetve politikája számára rendkívül veszélyes átszervezést, amelynek értelmében megszűnt a Honvédség főparancsnoka beosztás, egyidejűleg a Honvéd Vezérkar főnöke, a kormány hatásköre alól kikerülve, a kormányzó közvetlen alárendeltségébe lépett.

Gömbös világosan látta, hogy az egyre nagyobb befolyással rendelkező tisztikar előbb-utóbb háborúba fogja sodorni az országot: „Ám, ha ennek így kell lennie – jelentette ki egy kormányülésen –, akkor ez a háború ne német érdekekért, hanem a haza javáért folyjon!"

Románia harapófogóban

A francia összeomlás, illetve a szovjet-bolgár-magyar közeledés rendkívül nehéz helyzetbe

hozta Romániát. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy London, ha akarja, sem tudja megsegíteni Bukarestet, Románia sietve felmondta a brit garanciát, hogy ezzel se hívja ki maga ellen a győztes németek haragját. Ugyanakkor Károly király puhatolózó tárgyalásokat kezdeményezett Hitlernél, remélve, hogy a németek érdeklődését sikerül a szovjetek által veszélyeztetett Balkán felé fordítani. A német vezetés azonban tétovázott. Egyfelől a Führer a lehűlő viszony dacára – mind gazdasági, mind katonai téren – még mindig jelentős partnerként tekintett Magyarországra, s a náci vezérkar előtt Gömbös különös tiszteletnek örvendett. A magyarokkal való szakítást, netán konfrontációt még csak mérlegelni sem volt hajlandó Hitler. Másfelől tartania kellett attól is, hogy egy idő előtt kirobbanó német-szovjet konfliktus felkészületlenül érné a Wehrmachtot, amelynek fő erői ekkor még nyugaton voltak lekötve, s az Anglia elleni partraszállásra készülődtek. A náciknak ugyanakkor égető szükségük volt a román olajra, s ezért örömmel fogadták a román közeledést. A legkedvezőbb megoldásnak nyilvánvalóan azt tartották Berlinben, hogy Romániát részleges területi engedményekre bírva, betagolják a német szövetségi rendszerbe. Ám, ha ez nem lehetséges, akkor – mint ahogy egy esetleges angol inváziótól tartva, áprilisban már fölmerült – Hitler elfogadhatónak tartotta Románia felosztását is, természetesen az olajmezőket a maga fennhatósága alá vonva.

A román kormány Jugoszlávia irányába is próbált kitörési pontot találni, ám a jugoszláv politika ekkor a magyar megfontolásokhoz hasonló irányban keresett kiutat beszűkült mozgástérből, s elsősorban a szomszédai rovására megvalósuló területi nyereség érdekében tett lépéseket. Belgrádban egyértelműen elutasították Bukarest közeledését, s a román diplomácia tudtára adták, hogy megszűntnek tekintik a kisantantot.

Románia egyetlen lehetősége az erőt és tárgyalási készséget egyszerre felmutató politika lett. Remélte, hogy az elhúzódó tárgyalások lehetőséget adnak a kialakult Al-dunai Szövetség megbontására, illetve végül mégis beavatkozásra lehet bírni Németországot. Így, miközben Bukarest a lehetséges területi engedményekről közvetlen tárgyalásokat kezdett Moszkvával, s miközben Berlinben a magyaroknak adandó határ menti területek térképét lobogtatta a román nagykövet, a hátország a fegyveres harcra is felkészült. Románia mozgósított. Hadilétszámra emelte Erdélyben állomásozó csapatait, megerősítette a partiumi védvonalat, a Károly erődrendszert, s új csapatokat vezényelt a magyar határra. Arra azonban szigorúan ügyelt a román vezetés, hogy katonáit távol tartsa a fegyveres konfliktusnak még az esélyétől is.

Németország igyekezett visszatartani szövetségeseit Románia felosztásától, s június 25-én Berlin visszautasította, hogy a Szovjetunió Besszarábia mellett a teljes román Bukovinát és Moldvát is megszállja. Sztálin, aki ugyancsak kényes helyzetbe hozta országát, ekkor még részleges eredménnyel is megelégedett. A francia összeomlás előtt Moszkva csak óvatos lépéseket tett, mert Sztálin nem akart a németek oldalán belesodródni a háborúba. Attól tartott, hogy a brit-francia szövetségben álló Románia megtámadása a szövetségesek hadüzenetét vonja maga után, mint ahogyan Finnország elleni hadjárat alkalmával is vészesen közel került e lehetőséghez. Ugyanakkor a francia összeomlás és Anglia elszigetelődése után Sztálin, aki egyre aggasztóbbnak találta a német térnyerést, szívesen ellensúlyozta volna Hitler sikereit a saját Balkáni előrenyomulásával. Június 26-án, alig négy nappal a francia összeomlás után a Szovjetunió felszólította Romániát a besszarábiai és bukovinai területek átadására. Ugyanakkor Magyarország és Bulgária is ultimátumot intézett Romániához Erdély, illetve Dobrudzsa átadását követelve.

Berlin – mint mindig, ha szövetségesei önálló akcióba kezdtek – szinte bénultan figyelte az eseményeket. A román segítségkérést nem pusztán azért utasította el Hitler, mert nem állt módjában beavatkozni, de úgy tűnik, semmiféle elképzelése nem volt arról, milyen fellépéssel biztosíthatná a német érdekeket a térségben. A magára maradó Románia sietve teljesítette tehát a leghatalmasabb ellenfél követelését, s napokon belül kiürítette Besszarábiát és Bukovinát.

Magyar mozgósítás

Gömbös – a csehszlovákiai események ismétlődésétől tartva – mindenképpen meg akarta gátolni, hogy a Szovjetunió kiváljon az Al-dunai Szövetségből. Moszkva részvétele nélkül ugyanis egy magyar támadás Románia ellen rendkívül kétes vállalkozás lett volna, s nyilvánvalóan német döntőbíráskodáshoz vezet. Ezzel éppen az következik be, amit a miniszter-

A FELVIDÉKI AUTONÓMIÁK

A képviselőház 1940 júliusában fogadta el a nemzetiségi autonómiáktól szóló, Magyarországon korábban példátlan törvényeket. A szabályozás a kulturális élet és a nyelvhasználat autonómiájáról intézkedett, kimondva, hogy az egyes nyelvi autonómiák területére eső hivatalokban, oktatási és kulturális intézményekben kötelező az adott nyelv használata. Az autonómiák megalakulását követően újraindulhatott a szlovák és ruszin nyelvű általános iskolákban a tanítás, illetve számos közintézményben és kulturális intézményben munkalehetőséget kaptak a korábban elbocsátott nem magyar ajkú hivatalnokok. A nyelvi autonómiák megalakítása során a kormányzat elvetette a nemzeti kisebbségek egységes nemzeti identitásának programját, helyette a lokális kultúrára, a nyelvjárások megőrzésére helyezte a hangsúlyt. Így a három jelentősebb szlovák nyelvjárásnak megfelelően három szlovák, egy lengyel, egy ruszin kulturális autonómia létesült. Az így kialakult – immár hivatalosan is elismert – nyelvjárások önálló fejlődésnek indultak, s a későbbiekben önálló identitást teremtettek a nyitrány, a tót és a tirpák közösség számára. Annál is gyorsabb volt ez a fejlődés, mivel a Felvidékről kivándorolt németek helyére többnyire magyar lakosság települt, s így a keleti, középső és nyugati szlovák nyelvjárások gyakorlatilag nyelvi szigetekké váltak.

Megjegyzendő, hogy a szlovákoknak nem volt egységes nemzeti nyelvük, csak a XIX. század derekán alakult ki az irodalmi nyelv, a Zólyom és Liptó megyei nyelvjárást alapul véve. A kelet-szlovákiai és a Pozsonytól nyugatra élő szlovákok nyelvhasználata közt nagyobb a különbség, mint a Halotti beszéd és a mai magyar nyelv között.

AZ ÉPÜLŐ ORSZÁG

A kirobbanni készülő háború arra késztette a magyar kormányt, hogy látványosan demonstrálja az ország gazdasági eredményeit. Ezzel részben azt akarta elérni, hogy a felszabadítandó Erdély lakói úgy érezzék, egy fejlődő, dinamikusan épülő, gazdagodó, széles lehetőségeket kínáló országhoz fognak csatlakozni, részben pedig ellensúlyozni akarta a békepárti ellenzék által hangoztatottakat, miszerint a háború helyett békés építőmunkára van szükség. Nos, Gömbös gondoskodott róla, hogy építésből ne legyen hiány.

Július 2-án megnyitották a pozsonyi földalatti vasutat, 8-án átadták a Kassa-Miskolc-Eger-Budapest autópálya első szakaszát. Augusztus 8-án a Pozsonyban épült új Duna-hidat avatta fel Horthy Miklós, augusztus 24-én pedig a nyitrapereszlényi vízerőművet kapcsolták be az országos elektromos hálózatba.

A látványosabb építkezések mellett számos kisebb jelentőségű beruházás is elkészült ezekben a hónapokban. A Felvidéki Újjáépítési Tervben meghirdetett célok közül ekkorra felépült hat kisebb vízerőmű, részben hozzájuk kapcsolódóan, részben más, ekkor még el nem készült törpevízművekhez kötődően számos öntözőcsatorna és víztározó a Kisalföldön, megnyitottak nyolcvan, korábban a csehszlovák kormány által bezárt kisiskolát, és jól haladtak az északi erődvonal építési munkálatai is.

TÁRGYALÁS HITLERREL

A lengyel hadjárat gyors, sikeres befejezését követően Hitler érdeklődése nyugat felé fordult. Úgy látszott, mintha a korábbinál jóval kevesebb figyelmet fordítana a Duna-Balkán térség ügyeire. Ezt mutatták a puszta formalitások is. 1939. október 21. után 1940. július 10-ig egyetlen politikust vagy államférfit sem fogadott a térségből. Ennek a látszólagos érdektelenségnek természetesen nagyon is érthető magyarázata volt. Olaszországnak korábban erős befolyást és érdekeltséget ígért e térségben, és a még formálódó szövetségi rendszerét nem akarta az olasz érdekeltség bármiféle megsértésével zavarni. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a lengyel hadjárat sikeres befejezésének egyik legnagyobb előnyeként sikerült elkerülnie a kétfrontos háborút. Érthető tehát, hogy míg nyugaton volt lekötve, addig tudatosan törekedett mindenféle zavart elkerülni keleten. Amire pillanatnyilag szüksége volt: a térség élelmiszereire, stratégiai nyersanyagaira, azokat úgy tűnt, zavartalanul megkaphatja.

A németek Balkánnal kapcsolatos álláspontját híven tükrözik Hitler Mussolinihez intézett szavai, melyekben a Jugoszlávia elleni olasz támadás következményeire hívta fel a figyelmet: „Ha Olaszország megtámadja Jugoszláviát, akkor Magyarország azonnal nekiesik Romániának, hiszen nem kell többé félnie jugoszláv szomszédjától. Egy Románia elleni magyar támadás viszont ismét mozgásba hozhatja az oroszokat, akik átlépik a Dunát, hogy Bulgáriával kapcsolatot találjanak. Az oroszok a Dardanellákat kívánják elfoglalni, és az olaszoknak nem lehet közömbös, hogy ez sikerül-e nekik vagy sem. Másrészt itt van az angol veszély is: az angolok egy ilyen helyzetben lebombázhatják a román olajforrásokat, amelyekre a németeknek nagy szükségük van."

Azonban amikor Gömbös július 10-én Hitlerrel tárgyalt, a Führer kijelentette, hogy ha mégis háború törne ki a Balkánon, Németország nem avatkozna az események alakulásába, még a román olaj érdekében sem. „Ha Magyarország úgy véli, hogy saját erejéből boldogulni tud Romániában, akkor a Románia elleni háborús beavatkozásnak mi sem áll útjában. Csakhogy a tengelyhatalmak – bár a most folyó háborúban rendkívüli sikereket vívtak ki, de a főellenséget, Angliát élet-halál harcban le kell győzniük – nem hajlandók a Románia elleni magyar akció kudarca, avagy olyan bonyodalmak esetén, amelyek ebből az akcióból következhetnek, beavatkozni, és a most folyó harchoz szükséges haderőiket szétforgácsolni." A Führer nyíltan megkérdezte Gömböst: abszolút biztos-e Magyarország abban, hogy akkor is legyőzi Romániát, ha más hatalom nem avatkozik a konfliktusba.

Miután Gömbös igennel válaszolt – mélyen hallgatva a szovjet és bolgár fegyveres támogatás lehetőségéről – a Führer kijelentette: neki természetesen nem állt módjában, hogy a magyarokat egyszerűen eltiltsa mindennemű akciótól, mert hiszen semmit sem tudott volna felajánlani egyenértékként, és a magyar közvélemény elébe sem akart gyűlölt, az 1919. évi igazságtalanság revízióját ellenző emberként odaállni. Németország feltétlen rokonszenvvel nézi igényeiket. Ugyanakkor megpróbálta a magyar küldöttséget a tárgyalások, illetve a német-olasz közvetítés irányába terelni. „Alighanem az lenne a legjobb, ha a magyarok szakaszonként és tárgyalások útján kísérelnék meg a céljukat elérni" – jelentette ki Hitler. Csáky gróf ellenkérdésére, hogy mi történjék, ha a románok vonakodnának e tárgyalásokat felvenni, a birodalmi külügyminiszter közbevetette: „A román külügyminiszter közölte a német követtel, hogy Románia készen áll a tárgyalásokra, éspedig először Magyarországgal akar tárgyalni, csak azután Bulgáriával, mert a magyar kérdések nehezebben oldhatók meg." A kérdések rendezésének Ciano gróf sem látta más útját, mint amelyet a Führer javasolt.

Azt azonban ekkor még nem tudta Hitler, hogy Berlinből Gömbös egyenesen Moszkvába repül, hogy nyélbe üsse mindazt, amitől a Führer rettegett: „Egy Románia elleni magyar támadás viszont ismét mozgásba hozhatja az oroszokat, akik átlépik a Dunát, hogy Bulgáriával kapcsolatot találjanak." A magyar miniszterelnök ugyanis korántsem tartott annyira az oroszoktól, mint a németek vagy az olaszok. Ráadásul abban is biztos volt – hiszen olvasta a Mein Kampfot –, hogy Hitler előbb-utóbb megtámadja a Szovjetuniót. Akkor pedig teljesen mindegy, milyen balkáni pozíciókat szerez most Moszkva, a várható német-orosz háború során úgyis elveszíti azokat.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

08. 03. A Szovjetunióhoz csatolják Litvániát, majd 5-én Lettországot, 6-án Észtországot.

08. 06. Az olasz hadsereg (Abesszínia felől) bevonul Brit-Szomáliába (20-ára befejezi a brit gyarmat elfoglalását).

08. 07. Nagy-Britannia szövetségi szerződést ír alá a Szabad Franciaországgal.

08. 08. Átadják a pozsonyi Szent Imre hidat.

08. 09. Közzéteszik az 5840/1940. számú kormányrendeletet. A rögtönbíráskodást kiterjeszti a felségsértés, hűtlenség és lázadás bűntettére, az állam- és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló, továbbá a honvédelmi érdekeket sértő cselekményekre, valamint a fegyveres támadásra.

08. 13. Megindul a német légierő támadássorozata Anglia ellen.

08. 14. Közzéteszik a 3700/1941. számú kormányrendeletet, amely fölemeli az állami egyenes adókat, a kereseti, a forgalmi és a fényűzési adót, az illetékeket, a dohányárukat, valamint a szeszes italok árát.
Megalakul az Országos Nép- és Családvédelmi Alap.

08. 16. Német közvetítés hatására, az al-dunai szövetségesekkel történt egyeztetés után magyar-román tárgyalások kezdődnek Szörényben. A külügyminiszteri tárgyalások azonban eredménytelenül fejeződnek be.

►

elnök mindenképpen el akart kerülni, a Német Birodalom kellemetlen térhódítása a Duna-völgyében. A Legfelső Honvédelmi Tanács tehát, hogy ezzel is kimutassa az ország elszántságát, elrendelte a honvédség mozgósítását. Az alakulatok megkezdték fokozatos felvonulásukat a román határra. A Románia elleni mozgósítással teljes hadilétszámra, közel 750 ezer főre töltötték föl mind a négy honvédhadsereget. S miközben Werth úgy vélte, a román olaj féltése mozgásba hozhatja a német hadsereget, addig Gömbös éppen arra számított, hogy a szovjet hadsereg lépi át a kialkudott új szovjet-román határt, a Prut folyót, s ezzel keleten kényszeríti védekezésre a román hadsereget, megnyitva az Erdélybe vezető utat a magyar honvédség előtt.

Ugyanakkor a magyar kormány a németek jóváhagyását is meg akarta szerezni terveihez, de Ribbentrop egyértelműen teljes nyugalmat javasolt Csákynak. Gömbös, Berlin rosszallása ellenére sem vonta vissza a határon felvonultatott csapatait. Július elejére a helyzet pattanásig feszült.

Belpolitika a háború árnyékában

Az egyre erőteljesebb háborús készülődés természetesen tükröződött a belpolitikai eseményekben. A kormány demonstratív módon megkezdte a Nemzeti Munkaterv, illetve a különféle – nemzeti, felvidéki, agrárgazdasági – fejlesztési tervek által előirányzott létesítmények átadását. Az évekkel korábban megkezdett beruházások közül sok valóban befejeződött az 1940-es évre, de szép számmal akadtak olyan létesítmények is, amelyek csak részlegesen készültek el, propagandisztikus okokból mégis megkezdődtek a nagyszabású átadási ceremóniák. A látványos ünnepségek, az elkészült autópályák, a földalatti vasutak, az új Duna-hidak, öntözőcsatornák és a felvidéki folyók energiáját hasznosító, kisebb-nagyobb vízerőművek egyszerre demonstrálták a kormány sikereit, Gömbös országépítő politikájának eredményeit, és szólították hazatérésre, a sikeres Magyarországhoz való visszatérésre a Kárpát-medencében élő magyar és nem magyar ajkú lakosságot.

Gömbös – eddigi mulasztását, a nemzetiségek helyzetének legalább részleges rendezését pótolva – sietve előterjesztette a képviselőházban a ruszin és szlovák autonómiáról szóló törvényjavaslatot. Ezzel remélte elérni, hogy az Erdély földjére lépő magyar hadsereg a román többségű területeken ne egy teljességgel ellenséges közegbe kerüljön, hanem a nemzetiségi lakosság minimális megértése mellett vívja meg felszabadító háborúját. Részben hasonló célt szolgált az iskolakötelezettségről szóló törvény, amely a tudás útján kínált előbbre jutást a nyilvánvalóan megsza-

porodó lakosságnak. Ugyanakkor e törvény a jobboldali radikálisok követelésének is megfelelt, Gömbös korábbi fajvédő politikájával is összhangban volt, hiszen az elhúzódó iskolaévek alatt a jövő nemzedékei nagyobb eséllyel indulnak el a nemzeti asszimiláció útján.

Hasonlóan kettős célt szolgált a nemzetiségi lakosokra és menekültekre vonatkozó önkéntes katonai szolgálatról szóló kormányrendeletet. Ez a szabályozás főleg a jogfosztott, illetve a vagyonukat vesztett nemzetiségek, valamint a jogok és vagyon nélkül érkező menekültek számára kínált biztos egzisztenciát, természetesen a nemzeti célokkal való azonosulás feltételével.

Mindezekkel szemben Gömbös azzal is tisztában volt, hogy a háborús feszültség mindenképpen együtt jár a társadalmi feszültségek éleződésével, s ennek megelőzése végett már-már diktátori hatalmának további bővítésén fáradozott. A rögtönbíráskodást kiterjesztette a felségsértés, hűtlenség és lázadás bűntettére, az állam- és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló, továbbá a honvédelmi érdekeket sértő cselekményekre, valamint a fegyveres támadásra. Valamennyi sajtótermékre kiterjesztette a cenzúrát.

Gömbös bírálói valamennyi, 1940 derekán hozott intézkedésében az erőteljes fasizálódást látták, s a féktelen diktatúra tombolásáról beszéltek. Vitathatatlanul rendkívüli hatalomra tett szert a kormány ebben az időben, s az sem kétséges, hogy a nemzetiségekkel szemben – minden látszat ellenére – felettébb türelmetlenül bánt. Ám hozzá kell tennünk, hogy Magyarországon ekkor is többpárti, parlamentáris demokrácia volt, s a kormány – bár törekedett a nemzetiségek és bevándorlók asszimilálására – nem ismerte el a faji megkülönböztetés elveit.

A feszültség fokozódik – tárgyalások katonai nyomással

A kiélezett helyzetben a román vezetés kénytelen volt belátni, hogy a Szovjetuniónak adott területi engedmények nem elégségesek, s azokkal sem a bolgár, sem a magyar, de vélhetőleg még az orosz igényeket sem lehet leszerelni. Románia tehát július elején Németországon keresztül jelezte a magyar kormánynak, hogy hajlandó bizonyos területek átadására. Hitler, aki úgy érezte, ismét valóra válhatnak legmerészebb álmai, azonnal Münchenbe invitálta a magyar vezetőket, hogy saját érdemeként mutassa föl nekik a román engedményeket, s ezek fejében biztosítsa a térségben a békét, az olajmezők biztonságát, és természetesen a fokozódó német térnyerést.

A tárgyalások során Hitler és Ribbentrop minden eszközt bevetett, hogy eltérítse szándékától Gömböst. Később megérkezett Ciano olasz külügyminiszter is. Hitler kifejtette, hogy céljaival ellentétes lenne egy magyar-román fegyveres konfliktus most, amikor békét akar a Balkánon. Egy ilyen összecsapás sikeréhez a magyar hadsereg egyedül nem elég erős, Németország pedig nincs abban a helyzetben, hogy segítséget nyújtson. A katonai akció helyett tárgyalásokat javasolt, amihez mind a németek, mind az olaszok készek segítséget nyújtani. A magyar miniszterelnök nem fogadta el sem a döntőbíráskodást, sem a részleges területi engedményeket. Ma már nem lehet pontosan megállapítani, de nagyon valószínűnek látszik, hogy Göringgel való barátsága révén olyan információk birtokában volt, amelyek őt hozták előnyösebb helyzetbe. Ha pontosan nem is tudhatta, de bizonyára sejtette, hogy Hitlernek nem csupán a segítségnyújtásra, de általában a beavatkozásra sincs lehetősége. Így aztán mindenféle közvetítőkísérlete, fenyegetőzése üres szó volt csupán. A magyar miniszterelnök tehát – hosszú évek diplomáciai erőfeszítései után – először érte el, hogy egy adott kérdésben diktálni tudott Németországnak. Hitler ugyanis – minden próbálkozása ellenére – végül kénytelen volt kimondani, hogy nem tudja, s ezért nem is fogja akadályozni a magyar törekvéseket.

Gömbös még egy váratlan lépést tartogatott Hitler számára. Berlinből szinte azonnal Moszkvába repült, ahol hadügyminisztere kíséretében Sztálinnal és Vorosilov marsallal tárgyalt a Románia elleni közös fellépés további lehetőségéről. A most megnyíló levéltári anyagok szerint a megbeszélések során részletes megállapodás született a hadműveletekről és Románia területi felosztásáról.

Hitlert oly mértékig megrázta a hír, hogy tombolva üvöltözött külügyminiszterével, aki nem tájékoztatta őt a várható magyar lépésről, majd a berlini magyar követet rendelte magához és követelt tőle magyarázatot. A Führer ugyanis ekkor döbbent rá, milyen kínos csapdába ejtette őt Gömbös. A náci vezérkar abban a meggyőződésben élt, hogy Besszarábia és

AZ EREDETI HADITERV

A vezérkari főnök már augusztus 23-án kiadta a hadműveletekre vonatkozó irányelveit. A magyar főerők feladata az lett volna, hogy Nagykároly és a Szamos között törjék át a jól kiépített Károly erődvonalat. Ezt Nagy Vilmos gyalogsági tábornok I. Hadseregének kellett volna végrehajtani, majd az északról támadó Gorondy-Novák Elemér lovassági tábornok által vezetett III. Hadsereggel egyesülve szét kellett volna verniük a románok Szilágyságban állomásozó csoportosítását (8 gyaloghadosztály, 3 hegyi dandár, 1 lovasdandár), végül elfoglalni Dést és Kolozsvárt.

Az Arad-Nagyvárad térséggel szemben elhelyezett II. Hadseregnek, mely felett Jány Gusztáv gyalogsági tábornok parancsnokolt, az I. Hadsereget kellett fedeznie, s halogató harcot vívni az ott található román erőkkel (5 gyalog- és 1 lovashadosztály, 150 harckocsi). A sikeres elhárító harcok után pedig támadásba kellett volna lendülnie és visszavenni Nagyváradot.

Ez a haditerv a honvédség mozgósított állományából mintegy 550 ezer emberrel számolt, tartalékként megőrizve 200 ezer katonát. Ezzel szemben augusztus 25-én Erdélyben a románok 16 gyalogos-, 2,5 lovashadosztálya, 3 hegyi-, 1 gépkocsizó és 1 erőddandára diszlokált (ebből 3 gyalogoshadosztály és 1 gépkocsizó dandár tartalékban), létszámuk kb. 400-450 ezer főtt tett ki. E csapatokat alkalmasint 270 harckocsi és 350 repülőgép támogatta volna, de fölényben voltak a tüzérütegek számát tekintve is.

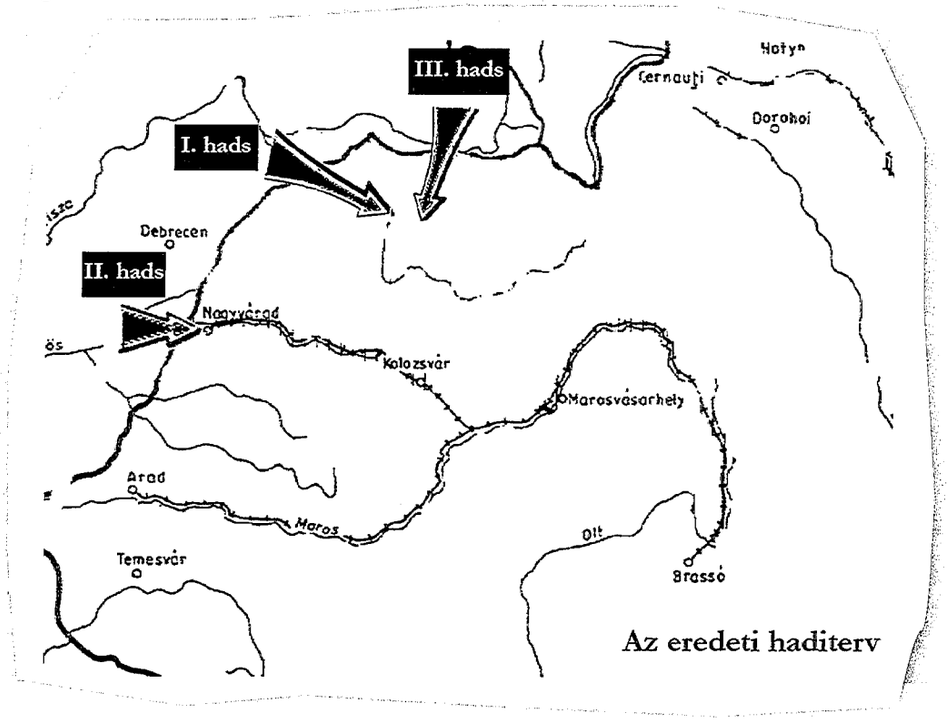

Az eredeti haditerv

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

08. 17. Hitler meghirdeti a korlátlan tengeralattjáró-háborút.

08. 18. Az Egyesült Államok és Kanada védelmi szövetséget köt.

08. 22. A lengyel hadsereg a Brit Nemzetközösség Szövetséges Katonai Parancsnokságának alárendeltségébe lép.

08. 23. Gömbös új haditervet készíttet Románia ellen.

08. 24. Átadják a nyitrapereszlényi vízerőművet.

08. 25. Az első brit légitámadás Berlin ellen.

08. 26. A minisztertanács elhatározza a fegyveres akciót Románia ellen, s elrendeli a Honvédség teljes mozgósítását. A négy honvédhadsereg felvonul a román határra. A támadás idejét 08. 28-ra tűzik ki.

08. 27. Románia német-olasz döntőbírósági ítéletet kér a magyar-román területi vitában.

08. 28. A Magyar Honvédség III. Hadseregének első egységei Máramarossziget és Rónaszék között átlépik a román határt. Elkezdődik a román magyar háború.

Magyarországon minden sajtótermékre kiterjesztik a cenzúrát.

08. 29. A gyors ütemben előrenyomuló III. Hadsereg eléri Petrovát, ahol kisebb összecsapásokra kerül sor.

A II. Honvédhadsereg Nagyszentmiklós és Óbesenyő között átlépi a román határt.

A magyar titkosszolgálat regényes körülmények között félrevezeti Hitlert.

Az USA Kongresszusa általános hadkötelezettséget fogad el.

08. 30. Román ellentámadás indul Csenger térségében. Az ellentámadás az I. Honvédhadsereg kemény ellenállásába ütközik. A térségben napokig tartó heves harcok bontakoznak ki.

Magyarország elutasítja a német-olasz döntőbíráskodást.

Mozgósítják a jugoszláv hadsereget, és felvonultatják a határokon. (A háború befejezése után leszerelik).

09. 01. Németország felszólítja Romániát a magyar követelések haladéktalan teljesítésére, ugyanakkor garanciát ajánl Ó-Románia védelmére.

09. 02. Nagy-Britannia felszólítja Magyarországot a hadműveletek haladéktalan befejezésére, a béke helyreállítására.

Észak-Bukovina átadásával Románia végképp kikapcsolta az al-dunai játszmából Sztálint, s most azzal kellett szembesülnie, hogy a magyar törekvések révén a szovjetek olyan hídfőálláshoz juthatnak a Balkánon, amely mind Bulgária, mind Jugoszlávia, de még a tengerszorosok felé is ugródeszkát jelent számukra. Hitler abban bízott, hogy Gömbös, minden határozottsága dacára, végül engedni fog és elfogadja a román területi engedményeket.

Ez észszerűnek is tűnt, hiszen a magyar hadsereg még mindig legfeljebb egyenlő volt a románnal, semmiképp sem erősebb. Arra azonban nem számított, hogy Sztálin továbbra is támogatja a magyar ügyet, és ezzel saját befolyását erősíti a Balkánon. Hitler tehát – ekkor még eredeti elképzeléseinek megfelelően – éles hangú levélben követelte Romániától a Magyarországgal és Bulgáriával fennálló vitás kérdések rendezését, de a német diplomácia ekkor már komolyan kezdte mérlegelni annak lehetőségét, hogy miképpen tudna előnyt kovácsolni a várható fejleményekből. Néhány napon belül a román miniszterelnök Berlinbe érkezett, remélve, hogy támogatást kaphat a németektől, Hitler azonban ismét csak a magyar és bolgár követelések részleges kielégítését ajánlhatta, védelmet nem tudott ígérni.

Gömbös Szófiában, majd Belgrádban folytatta körútját, s mindkét partnernél a Romániával szembeni igényekről, illetve a fellépés összehangolásáról tárgyalt. Ugyanakkor továbbra sem akarta elveszíteni a németek jóindulatát, s utasítására a német-magyar gazdasági együttműködésről tárgyaló delegáció rendkívül nagyvonalú megállapodást kötött. Magyarország évi 200 ezer tonna búza, ugyanennyi kukorica és ezer tonna egyéb takarmány szállítását vállalta. Még arra is hajlandó volt, elsősorban Göring unszolására, hogy tárgyalóasztalhoz üljön a román miniszterelnökkel. Ám végül – az al-dunai szövetségesekkel történt egyeztetés után – csak külügyminiszteri szintű tárgyalások kezdődhettek Szörényben. Mindazonáltal a diplomáciai nyomás mellett Gömbös a katonai nyomás fokozására is törekedett. A vezérkar sajnálta, hogy a Honvédség nem támadhatott június végén vagy július legelején, mivel feltételezték, hogy a Szovjetunió által adott ultimátum okozta sokk csökkentette a román vezetés hatékonyságát, a csapatok harci morálját. A kedvező pillanat elmúlt, július közepétől rendeződtek a román hadsereg sorai.

A határon felvonult magyar hadsereget júliusban harckészültségbe helyezték. A hadsereg-parancsnokságok is áttelepültek tiszántúli harcálláspontjaikra. A katonai vezetés folytatta az előkészületeket, ám szembesülnie kellett azzal, milyen hihetetlenül sok nehézséggel jár a hadjárat előkészítése. Nem utolsósorban e nehézségek motiválták Gömböst a szörényi tárgyalások megkezdésére. Egyes csapatok hiányos fegyverzettel vonultak fel a határra (pl. a gyorshadtest nem kapta még meg Toldi típusú könnyű-harckocsijainak egy részét). Külön gondot jelentett a hadvezetésnek a mintegy háromnegyedmilliónyi magyar katona élelmezése és elhelyezése, hiszen a Honvédség alakulatai az akkori ország legszegényebb részébe, Békés, Hajdú, Szabolcs, Bereg stb. vármegyékbe vonultak föl. A tábori körülmények között állomásozó csapatok akadályozták a nyári munkák végzését, s problémát okozott a szűkös ellátásban részesülő katonák élelmezése is. A hetekig tartó várakozás rontotta a csapatok erkölcsi állapotát, fegyelmi helyzetét. Végül a szörényi tárgyalások kudarca után a magyar kormány cselekvésre szánta el magát.

A háború kezdete

A vezérkarfőnök már augusztus 23-án kiadta a hadműveletekre vonatkozó irányelveit. Werth Henrik környezete azonban még mindig a német beavatkozással számolt, s ezért az ere-

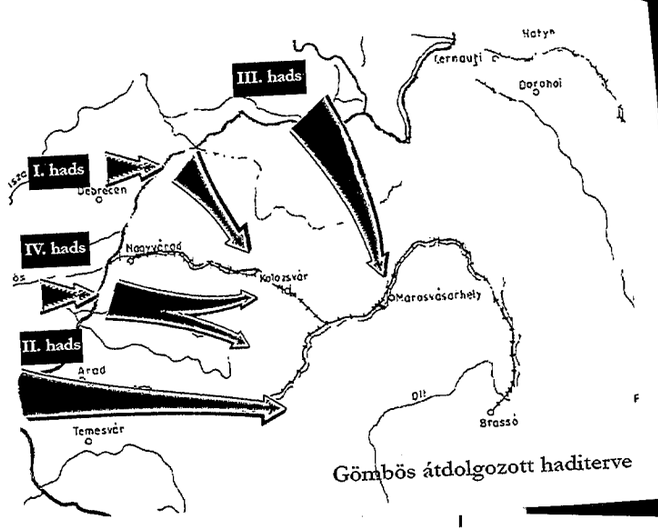

Gömbös átdolgozott haditerve

GÖMBÖS ÚJ HADITERVE

Gömbös a Franciaország elleni sikeres német támadást tekintette az átdolgozott magyar haditerv mintájának. Északról megkerülve a Károly erődvonalat, gyorsan mozgó páncélos ékekkel akarta bekeríteni és megsemmisíteni az ellenséges haderőt.

A III. Hadsereget kiegészítette tehát két páncélos hadtesttel, s ide helyezve a támadás súlypontját, az eredeti tervekhez képest keletebbről indította meg a főerők nagyarányú átkaroló hadműveletét.

A déli átkaroló hadműveletre készülő II. Hadsereg feladata az lett volna, hogy a Temesvár, Déva, illetve a Maros-völgy irányból felvonulva elfoglalja Nagyszebent, s ezzel teljes harapófogóba zárja az erdélyi román csapatokat.

Csak ekkor bontakozott volna ki a magyar határon kiépített erődvonalat védő I. és IV. Hadsereg támadása Szatmár, illetve Arad térségéből indulva Kolozsvár felé, felmorzsolandó a harapófogóba zárt ellenséges erőket.

A terv a teljes fegyverben álló magyar honvédség bevetését előirányozta, így mintegy 750 ezer katonával számolt, a románok nagyjából 450 ezres erdélyi katonaságával szemben. Tartalékok képzéséről letett Gömbös, különösen azért, mert számíthatott az Al-dunai Szövetség hadba lépésére, s ezzel a román haderő további gyengülésére. Egyúttal remélte, hogy a bevetendő új páncéltörő fegyver semlegesíteni tudja a román hadsereg páncélos fölényét.

AZ ONCSA

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapot a nemzeti integráció elősegítése érdekében, a falusi szegények támogatására és gyermekvédelmi célokból 1940-ben alapította a kormány. A kezdeményezés célja az volt, hogy a közmunkaprogramokat elhagyó rétegek részére állandó életlehetőséget, tisztes megélhetést biztosítson.

A felvetés részben Illyés Gyula demográfiai gondokról írt munkáiból sarjadt. Ezekben a parasztság jelentős részének földnélküliségét jelölte meg a hazai romló demográfiai helyzet okául. Németh László Debreceni Káté című írásában tételesen összefoglalta a kívánatos intézkedéseket. Később Esztergár Lajos pécsi szociálpolitikus, későbbi polgármester javasolta a produktív szociálpolitikát, azaz olyan támogatások bevezetését, amely a szegényeket hozzásegíti, hogy a továbbiakban a saját erejükből tudják megoldani gondjaikat. A produktív szociálpolitika gondolatának lényege az volt, hogy a szociálpolitikának képessé kell tennie a szegényeket arra, hogy a nyomorból kiemelkedve a társadalom hasznos, önmaguk fenntartására képes, „produktív" tagjaivá váljanak (és hogy így, nem utolsó sorban, vissza tudják fizetni az államnak azt a segítséget, amelyet az szegénységük idején nekik nyújtott).

Az 1939-es pécsi szociálpolitikai értekezlet hatására Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter felkarolta a javaslatokat. Igaz, hogy ekkorra már – a széleskörű közmunkaprogramok, a nagy földosztások és telepítési programok után – a falusi mélyszegénység problémája megszűnt, ám az új országlakosok, főleg a felvidéki nemzetiségek és a menekültek továbbra is segítségre szorultak. A kormány a szelíd asszimiláció lehetőségét is felfedezte a programban, ezért a nemzeti integráció eszközeként komolyan támogatta a kezdeményezést.

A program előkészítése magyar nyelvi és továbbképző tanfolyammal indult. A terv keretében mintegy ötvenkétezer típuslakást építettek a rászoruló családoknak – főleg a közmunkatáborokból kikerülőknek – harmincéves, kamatmentes kölcsön alapján. A helyi falusi közösségekbe beilleszkedő telepítések során több tízezer család jutott földhöz és kapott a gazdálkodáshoz szükséges állatállományt.

Fiatal – főleg vegyes, azaz magyar és nemzetiségi – házasoknak kölcsönt, gyermekeknek segélyt nyújtottak. Közjóléti szövetkezeteket hoztak létre, melyek révén háziipari és kertészeti tevékenységgel jövedelem-kiegészítéshez jutottak a rászorultak. Egyidejűleg nép- és családvédelmi pótadót vezettek be, továbbá az állami illetékekből befolyó jövedelmek 27%-át az ONCSA pénzügyi fedezetére fordították. Az így letelepítettek életmódját és gazdálkodását segítő és az asszimilációt erősítő céllal folyamatosan ellenőrizték és tanácsadással támogatták.

deti haditerv meglehetősen kisléptékű, visszafogott támadásokat irányzott elő. A magyar főerők feladata az lett volna, hogy Nagykároly és a Szamos között áttörjék a Károly erődvonalat, majd az északról támadó III. Hadsereggel egyesülve szét kellett volna verniük a románok Szilágyságban állomásozó csoportosítását, végül elfoglalni Dést és Kolozsvárt. Az Arad-Nagyvárad térséggel szemben elhelyezett II. Hadseregnek az I. Hadsereget kellett fedeznie délen, s halogató harcot vívni az ott található román erőkkel. A sikeres elhárító harcok után pedig támadásba kellett volna lendülnie, és visszavenni Nagyváradot.

Azaz tulajdonképpen csak Észak-Erdély felszabadításával számolt, minden további hadműveletet a német lépésektől tett volna függővé.

Gömbös – aki maga is komoly katonai felkészültséggel rendelkezett – a német villámháborús tapasztalatok tükrében is sietve átdolgoztatta a haditervet. Nagy, egész Erdélyre kiterjedő harapófogót képzelt el, amelynek két ágát északon, a hegyes-völgyes, ezért járhatatlanak tartott terepen a III. Hadsereg, délen, a Maros völgyében pedig a IV. Hadsereg képviselte. A terv szerint a Szamos és a Maros közötti fronton előrenyomuló I. és II. Hadsereg a két támadóéknek nyújtott déli, illetve északi oldali fedezetet. Az új haditervnek megfelelő gyors átszervezés keretében Horthy elrendelte a csapatok határra való felzárkóztatását, s augusztus 28-án hajnalra kitűzte a támadás időpontját.

A Magyar Királyi Honvédség III. Hadseregének első egységei hajnali négy óra öt perckor Máramarossziget és Rónaszék között átlépték a román határt. Megkezdődött Erdély felszabadítása. A támadás másnapján a II. Honvédhadsereg, a harapófogó déli szárnya Nagyszentmiklós és Óbesenyő között ugyancsak átlépte a román határt. A hatalmas átkaroló hadmozdulat kezdeteit csak elterelő hadműveletként értelmezte a román hadvezetés, s a fő csapást – az eredeti magyar tervnek megfelelően – Nagyvárad térségében várta. Ezért oda vonta össze csapatait, s a háború megindulása után nagyarányú ellentámadást indított Csenger térségében. A román támadás azonban az I. Honvédhadsereg kemény ellenállásába ütközött, s napokig tartó heves harcok után román visszavonulással zárult. A román csapatok visszahúzódtak a nagyon jól védhető Károly-vonal mögé, s remélték, hogy a preventív csapással annyira meggyengítették a magyar főerőket, hogy elhúzódó állóháború kezdődik, amelynek során a román diplomácia lehetőséget kap a helyzet megoldására.

Tanácstalan nagyhatalmak – a sikertelen békéltetés

Hitler, aki a csengeri ütközet megindulását látva ugyancsak azt gondolta, hogy a magyar támadás kifulladt, s eredeti terveinek megfelelően lehetősége van a békéltetésre és ezzel együtt befolyása megerősítésére, működésbe hozta a német diplomáciát. Ezekben a napokban a Führer többször is hangoztatta, hogy nem tűrheti a szövetségesei közti súlyos konfliktust, még kevésbé a román olajmezők veszélyeztetését. Örömmel vette tehát, amikor Románia német-olasz döntőbírósági ítéletet kért a magyar-román területi vitában. Percet

Jugoszlávia nem hadviselőnek nyilvánítja magát.
Az USA kormánya támaszpontokért cserébe 50 régi torpedórombolót ad át Nagy-Britanniának.

09. 03. Paulus német altábornagy vezetésével törzs alakul a Szovjetunió elleni támadás terveinek kidolgozására.

09. 04. Román visszavonulással ér véget a csengeri ütközet. A román csapatok visszahúzódnak a Károly-vonal mögé.
A bolgár hadsereg Gyurgyevó térségében átkelve a Dunán megkezdi hadműveleteit.
Hitler parancsot ad London, Bristol, Coventry és Liverpool rombolására a levegőből.

09. 05. Újabb német-szovjet szerződést írnak alá a német ajkú lakosság áttelepítéséről a Szovjetunió területéről a Német Birodalomhoz 1938 óta közvetlenül hozzácsatolt területekre.

09. 06. A háború egyik legsúlyosabb összecsapása kezdődik Retteg közelében, Beszterce és Dés között.

09. 08. Véget ér a rettegi ütközet.
A szovjet hadsereg Galați térségében átlépi a román határt.

09. 09. A II. Honvédhadsereg felszabadítja Szászrégent.

09. 10. A temesvári csata kezdete. A II. Honvédhadsereg támadását megállítja a román hadsereg.

09. 11. Az I. Hadsereg Szatmár és Nagykároly között átlépi a határt, áttör a Károly-vonalon és gyors ütemben nyomul előre.

09. 12. A II. Hadsereg felszabadítja Marosvásárhelyt.

09. 13. Olasz csapatok hatolnak be Egyiptomba Líbia felől.

09. 14. A IV. Honvédhadsereg Biharkeresztesnél átlépi a határt, és súlyos utcai harcok során elfoglalja Aradot.

09. 15. A legnagyobb légi csata Anglia felett (az „angliai csata napja"). Az ütközetet követően félbeszakad az Anglia elleni légi háború.

09. 16. A bolgár hadsereg csapatai Bukarest déli külvárosaiban kemény ellenállásba ütköznek.
A romániai háború legnagyobb légi csatája bontakozik ki Medgyes fölött.

09. 17. Románia fegyverszünetet kér Bulgáriától és Magyarországtól. Felajánlja, hogy lemond Dél-Dobrudzsáról, illetve Észak-Erdélyről. Az érintett kormányok elutasítják a román ajánlatot.

09. 18. A brit gyarmati csapatok Sidi Barraninál megállítják az Egyiptomba betört olasz hadsereget.

09. 19. A szovjet csapatok bevonulnak Buzăuba.

09. 20. A III. Honvédhadsereg folytatja gyors előrenyomulását, és eléri Brassót.
Nagy-Britannia, Ausztrália, Új-Zéland és India megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal és Bulgáriával, miután azok elutasítják a korábban átadott ultimátumot Románia kiürítéséről.

09. 21. A III. Honvédhadsereg I. Lovasdandárja súlyos harcok árán feljut a Tömösi-hágóra.

09. 22. Japán csapatok vonulnak be Indokínába (a Vichy-Franciaország és Japán 07. 23-i egyezménye alapján).

09. 23. Román menekültek tömegei árasztják el az utakat. A román lakosságot rettegés és bi-

►

NÉMET ÁRULÁS

Az augusztus 30-i csengeri román ellentámadás, illetve az ütközet jelentőségéhez fűzött remények arra engednek következtetni, hogy a német titkosszolgálat megszerezte és eljuttatta az eredeti haditervet a románoknak, s ezzel nem csupán Romániának tett nagy szolgálatot, de rendkívül szélesre tárult annak lehetősége, hogy befolyást szerezzen a térségben. Ezen belül különösen fontos volt Hitler számára, hogy a renitens magyar politikát megfékezze, s a vereség hatására a Német Birodalom járszalagjára fűzze.

REGÉNYES FÉLREVEZETÉS

Mivel a németek már korábban is tartottak attól, hogy Bukarest Lengyelország oldalán belép a háborúba, illetve attól, hogy Nagy-Britannia megszállja Romániát, korántsem volt elképzelhetetlen, hogy a szorongatott helyzetben lévő Románia megegyezése Angliával valóban megtörténik. Egy ilyen lépés nem csupán a Balkánon teremtett volna új helyzetet, de a német olajigények szempontjából is katasztrofális következményekkel járt volna.

A magyar titkosszolgálat – jól ismerve Hitler félelmeit – fiktív román-angol levelezést készített és titkos tárgyalások jegyzőkönyvét állított össze, amit egy korábban már megfigyelt, Romániában működő angol diplomata poggyászába rejtett. A diplomatát augusztus 29-én Jugoszláviában tartóztatták föl. A hamis tárgyalási anyag még aznap este Hitler előtt volt.

A jelentésnek sorsdöntő hatása volt Romániára nézve. A Führer leszámolt a független Románia eszméjével.

sem késlekedve, az Olaszországgal való tárgyalás után, augusztus 30-án Bécsben kihirdette ítéletét, amely Észak-Erdélyt magyar fennhatóság alá helyezte.

A döntés szerint a Magyarországnak ítélt területet a románoknak tizennégy nap alatt kellett kiüríteniük.

Gömbös azonban, aki tisztában volt a csengeri ütközet korlátozott jelentőségével, s azt is tudta, hogy a csata – kimenetelétől függetlenül – mindenképpen előnyös helyzetbe hozza a magyar hadsereget, hiszen egy mellékhadszíntéren fogja felőrölni a román haderő jelentős részét, el sem ment Bécsbe.

Éppen az iménti katonai megfontolások alapján, illetve a nagyobb távlatú, mondjuk úgy, térpolitikai elgondolásai miatt azonnal visszautasította a bécsi döntést.

Ám ezzel párhuzamosan gondoskodott arról is, hogy Hitlert elbizonytalanítsa. Regénybe illő körülmények között a magyar titkosszolgálat hamis dokumentumokat juttatott el Berlinbe, amelyeknek alapján a náci vezetés arra következtethetett, hogy Románia kettős játékot űz. Miközben Németország diplomáciai segítségét kéri, Angliával katonai támogatásról tárgyal, s a készülő megállapodás szerint küszöbön áll a britek partraszállása Konstancában.

A félrevezetés nem is volt teljességgel alaptalan, hiszen az angolok valóban fontolóra vették Románia megszállásának lehetőségét. Felmerült, hogy a földközi-tengeri flotta segítségével az Egyiptomban, illetve a Közel-Keleten állomásozó brit egységek egy részének behajózásával jelentősebb erőt tesznek partra Romániában. Az ötletet azonban – viszonylag rövid megfontolás után – kivihetetlennek nyilvánította az angol hadvezetés, s hamarosan le is került a napirendről.

Hitler – bár bizonyos fokig kételkedett a dokumentumok hitelességében – nem merte kockáztatni, hogy az angolok kezére kerüljenek az olajmezők. A merev magyar álláspont, majd a pár nappal később befutó egyértelmű brit állásfoglalás Románia mellett végül meggyőzte a nácikat arról, hogy a magyarok olda-

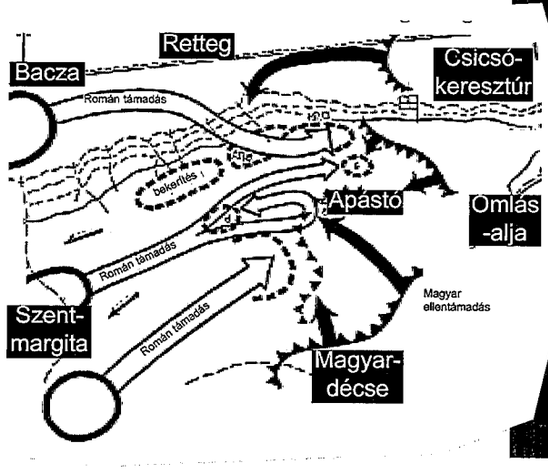

A RETTEGI CSATA

A háború egyik legsúlyosabb összecsapása szeptember 6-án kezdődött meg Beszterce és Dés között. Az észak felől előretörő III. Hadsereg Retteg közelében vette fel a harcérintkezést a Szilágyságból átvezényelt és Erdély központi részeiből sietve összevont román haderővel.
A két napig tartó összecsapásban az apástói katlanba csalt román harckocsikat a rakétaelven működő új páncéltörő fegyverrel semmisítette meg a magyar honvédség, majd a Csicsókeresztúr és Magyardécse felől induló páncélos ékek áttörtek az Apástó körül kialakított román állásokon, bekerítették és szétzúzták az ellenséget.

lán kell fellépniük. Hitler tehát a bécsi döntőbíráskodás kudarca után egyre határozottabban kezdte követelni a románoktól Erdély kiürítését, s egyúttal Ó-Románia tekintetében a német garancia elfogadását. Ugyanakkor – hogy egy esetleges brit beavatkozásnak elejét vegye – pusztító erejű légitámadásokat rendelt el a Brit-szigetek ellen.

Olaszország viszont nagyon is számított az angolok beavatkozására, ezzel magyarázható, hogy Mussolini megkezdte észak-afrikai hadjáratának végső előkészítését. A Duce ugyanis meg volt győződve arról, hogy Románia és a Balkán védelmében az egyiptomi angol erőket fogják felhasználni, s így az olasz támadás könnyű és látványos győzelmeket hozhat.

A szövetségesek hadba lépése

Az események a legtöbb érintett fél várakozásaival szemben a maguk előre kijelölt útján haladtak tovább. Gömbös tájékoztatta Sztálint, illetve a bolgár vezetést a csengeri ütközetről, annak következményeiről, illetve a várható magyar lépésekről, a magyar

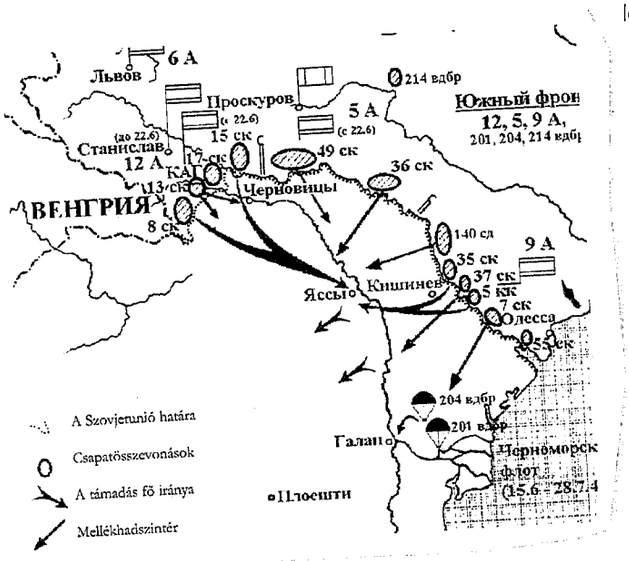

honvédség sikeres északi előrenyomulásáról.

A szövetségi szerződésnek megfelelően a bolgár hadsereg Gyurgyevó térségében átkelve a Dunán a csengeri ütközet befejezésének napján megkezdte hadműveleteit. A lépés szinte sokkolta az egyre súlyosabb válságba kerülő román hadvezetést. A bolgár fellépéssel szemben gyakorlatilag védtelen Dél-Romániába most a szorongatott Erdélyből kellett volna csapatokat kivonni. A kormány, amely nem látott kiutat a fenyegető helyzetből, lemondott, s a hatalmat Ion Antonescu tábornok vette át, aki diktatórikus intézkedésekkel és kegyetlen szigorral próbálta visszaverni a magyar és bolgár erőket. Tizenhattól hetven éves korig terjesztette ki a hadkötelezettséget. Észak-Erdélyben gyors csapatösszevonásokat rendelt el, s remélte, hogy a hadsereget támogató, milíciákba szervezett civil lakosság és a vasgárdisták meg tudják állítani az északról előrenyomuló magyar erőket.

A III. Honvédhadsereg ezalatt elérte a Szamos vonalát, és szeptember hatodikán Beszterce és Dés között került harcérintkezésbe a jelentős román csapatösszevonással. Ezzel a háború egyik legsúlyosabb összecsapása vette kezdetét. A napokig tartó, váltakozó szerencsével zajló küzdelmet végül a magyar hadsereg technikai fölénye döntötte el. Ekkor vetettek be a világtörténelemben először rakétaelven működő fegyvereket, illetve harctéri helikoptereket. A rettegi harcokban kicsikart magyar győzelem végleg felmorzsolta az Észak-Erdélyt védő román haderőt, s megnyitotta az utat a magyar hadsereg előtt a Székelyföld felé. Az északról támadó erők diadalútja során, szeptember kilencedikén Szászrégent, tizenkettedikén pedig már Marosvásárhelyt szabadította fel.

Az ütközet kimenetelét kivárva döntötte el Sztálin, hogy tartja magát a szövetségi szerződéshez, és a rettegi román egységek fegyverletételének hírére megindította csapatait. A szovjet hadsereg Galati térségében lépte át a román határt, s gyors ütemben nyomult előre.

Ugyanakkor, noha északon a honvédség lendületesen szabadította föl a magyar településeket, a tervezett harapófogó déli szárnya nagyon kemény ellenállásba ütközött. A II. Honvédhadsereg támadását Temesvár előtt megállította a román hadsereg. A kibontakozó, szinte utcáról utcára, házról házra zajló küzdelem azzal a veszélylyel fenyegetett, hogy az átkaroló hadművelet állóháborúvá alakul át, különösen akkor, ha kifullad az északról előretörő III. Hadsereg lendülete. A magyar hadvezetés ezért elsősorban arra törekedett, hogy északon tudja fenntartani a nyomást, így elrendelte az első honvédhadsereg támadását. A csengeri ütközet óta feltöltött és megerősített csapatok nagy lendülettel lépték át a határt Szatmár és Nagykároly között, rövid időn belül áttörtek a Károly-vonalon, és gyors ütemben nyomultak előre a Szilágyság felé. Ugyanakkor a déli támadóék támogatása is égetően fontossá vált, ezért szeptember 14-én a IV. Honvédhadsereg is támadásba lendült. Biharkeresztesnél átlépte a határt, és az északon már megingott Károly vonalon áttörve, súlyos utcai harcok során felszabadította Aradot.

A szinte ellenállás nélkül előrenyomuló bolgár hadsereg tizenhatodikára érte el Bukarest déli külvárosait, ahol azonban kemény ellenállásba ütközött. Romániában a teljes mozgósítás ellenére is egyre csüggedtebb hangulat uralkodott, s noha Bukarest védelmére a civil lakosság is felsorakozott, a kormány gyakorlatilag nem látott kiutat a fenyegető válságból. A teljes összeomlás rémképét a Medgyes környékén kibontakozó légi csata vetítette előre, amelyben a magyar légierő – korszerű harci gépeinek köszönhetően – szinte megsemmisítette a román légiflottát.

A román összeomlás

Miután szeptember 13-án megindult az Egyiptom elleni olasz támadás, Románia számára egyértelművé vált, hogy nem reménykedhet a brit segítségben. A gyors magyar előretörés és az egyre nyilvánvalóbbá váló – főként technikai jellegű – magyar erőfölény, végül a kibontakozó háromfrontos háború kilátástalanná tette Bukarest helyzetét. A kormány világosan látta, hogy a további ellenállás csak az áldozatok számát növelheti, az ország azonban aligha tudja megállítani a minden szempontból túlerőben lévő támadókat. Egy utolsó, kétségbeesett kísérletet tett annak érdekében, hogy viszonylag elfogadható rendezés szülessen. A katonai összeomlás küszöbén, szeptember 17-én Románia fegyverszünetet kért Bulgáriától és Magyarországtól. A javaslatban felajánlotta, hogy a bécsi döntésben meghatározottnál jóval nagyobb mértékben lemond Dél-Dobrudzsáról, illetve Észak-Erdélyről. Dobrudzsa tekintetében csupán egy keskeny korridorra tartott volna igényt, Erdélyt pedig egészen a Maros vonaláig hajlandó lett volna kiüríteni. Az érintett kormányok még aznap elutasították a román ajánlatot.

A bekerített ország valamennyi ellenfele folytatta az előrenyomulást. A szovjet csapatok Buzău elfoglalásával vészesen közel kerültek az olajmezőkhöz, a III. Honvédhadsereg, folytatva gyors térnyerését, elérte Brassót, majd súlyos harcok árán feljutott a Tömösi-hágóra.

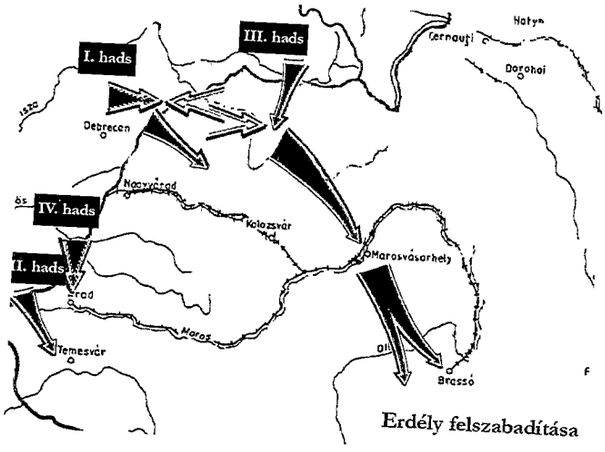

Erdély felszabadítása

MI LETT VOLNA, HA...

...MAGYARORSZÁG ELFOGADJA A BÉCSI DÖNTÉST?

Horthy környezetéből nagyon sokan, főleg arisztokrata csoportok támogatták a német-olasz döntőbíráskodás lehetőségét a román-magyar területi vitában. Ők azzal érveltek, hogy a Csehszlovákia ellen vívott háború megmutatta a magyar honvédség súlyos fogyatékosságait, és így nagyon is kétséges, hogy Magyarország le tudja győzni Romániát. Viszont egy elhúzódó és kilátástalan háború nem csupán tetemes emberveszteséggel és anyagi károkkal jár, de a szovjet térnyerésre is széleskörű lehetőséget kínál. Egyáltalán nem lelkesedtek ugyanis azért az elképzelésért, hogy Magyarország a Szovjetunióval összefogva szerezze vissza elveszett területeit. Sőt, lényegében egyetértettek Hitlernek azon tervével, hogy a szovjet államot hosszabb távon meg kell semmisíteni. Azzal azonban nem számoltak, hogy egy bármilyen tartalmú döntőbírói határozat állandósítja a feszültséget Románia és Magyarország között; nem elhárítja, hanem csak elodázza a háborús konfliktus lehetőségét. Így már rövid távon sem lesz lehetősége egyik államnak sem az önálló cselekvésre. Budapest és Bukarest is kénytelen lesz a térségben meghatározó állam - legyen az Németország, a Szovjetunió vagy bármely másik európai nagyhatalom - kegyeit keresve egyre nagyobb mértékben kiszolgáltatni magát a regionális hatalmi centrum óhajainak.

Ez mindkét állam számára azt jelentette volna, hogy óhatatlanul belesodródnak a világháborúba, illetve a háború befejeződése után a szovjet érdekszféra részeivé válnak. Azzal, hogy el akarják kerülni a fegyveres konfliktust, olyan útra lépnek, amely biztosan a háborúhoz vezet.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

zonytalanság fogja el. Észak-Erdélyből a hadműveletek elől, Dél-Erdélyből a propaganda szerint várható magyar leszámolás elől Ó-Románia irányába, Moldvából, a szovjet rendszer elől Erdély felé, Dobrudzsából pedig Bukarest irányába menekülnek az emberek.

Közös brit-szabad francia támadás indul a Vichy-francia Dakar ellen. A 25-én kudarcba fulladó akció az első francia-francia összetűzés is.

09. 24. Románia ismét Németországtól kér segítséget, és felajánlja a protektorátust. A német válasz csak Ó-Románia tekintetében hajlandó garanciát vállalni.

Kanada megszakítja diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal.

09. 25. Románia kapitulál.

09. 26. Romániában I. Mihály trónörökös átveszi a hatalmat II. Károly királytól, aki másnap emigrációba vonul. Az ország tényleges vezetője a 09. 04-én miniszterelnökké kinevezett Ion Antonescu tábornok lesz, aki 14-én felveszi a Conducator (Államvezető) címet.

Megkezdődnek a béketárgyalások.

09. 27. Aláírják a Háromhatalmi egyezményt.

09. 28. A Magyar Honvédség alakulatai bevonulnak Kolozsvárra.

Jugoszláv csapatok lépik át a román határt és temesi, szörényi területeket szállnak meg.

09. 29. A Szovjetunió csapatai elfoglalják Moldvát.

09. 30. Bolgár csapatok ellenállás nélkül vonulnak be Dobrudzsába.

10. 01. A dunai nemzetközi vízi úton keresztül német csapatok érkeznek Romániába. A 20 000 fős kontingens megszállja Bukarestet, Ploieştit, valamint az olajmezőket.

10. 02. Románia és az Al-dunai paktum képviselői Brassóban aláírják a békeszerződést.

10. 03. Románia német protektorátus alá kerül.

10. 04. Temesvár védői, az utolsó hadban álló román reguláris alakulat tagjai is leteszik a fegyvert.

Az utakat menekültek tömegei árasztották el. A román lakosságot rettegés és bizonytalanság kerítette hatalmába. Észak-Erdélyből a hadműveletek elől, Dél-Erdélyből a propaganda szerint várható magyar leszámolás elől özönlött az emberáradat Ó-Románia irányába. Moldvából, a szovjetrendszer elől Erdély felé, Dobrudzsából pedig Bukarest irányába menekülnek az emberek. A kaotikus állapotokban nem pusztán a közigazgatás szűnt meg egyik percről a másikra, de a csapatok mozgatása is lehetetlenné vált. A kialakuló anarchisztikus állapotokban a még fegyverben álló csapatokhoz nem jutott el sem az utánpótlás, sem a vezérkar utasításai.

A román diplomácia ismét Németországtól kért segítséget, és felajánlotta a protektorátust. Hitler azonban semmiféle összetűzést nem akart vállalni az Al-dunai Szövetség országaival, különösen nem a Szovjetunióval, ezért csak Ó-Románia tekintetében volt hajlandó garanciát vállalni. Ribbentrop nyomatékkal hívta fel a berlini román követ figyelmét arra, hogy ez az utolsó esélye Romániának arra, hogy függetlenségét megőrizze. „Biztos forrásból tudom ugyanis – blöffölt a birodalmi külügyminiszter –, hogy az önök ellenségei egy talpalatnyi szabad Romániát sem akarnak megtűrni." A tehetetlenné vált román kormány ügyének képviseletére kérte fel Németországot, majd szeptember 25-én a király bejelentette a kapitulációt.

A BÉKESZERZŐDÉS

A békeszerződés kidolgozása során elsősorban a trianoni békediktátum intézkedéseit vették alapul, a feltételeket annak szellemében, olykor szó szerint azt idézve fogalmazták meg.

A békeszerződés kimondta, hogy Romániának kártérítés nélkül le kell mondania Moldva, Besszarábia, Dobrudzsa, Erdély és a Partium területéről, beleértve a felszabaduló területeken maradó – de Ó-Románia polgáraihoz tartozó – tulajdont. Az állami és magánadósságokért azonban továbbra is felelős maradt Románia, illetve az érintett állampolgárok.A területek több mint húsz éven át tartó megszállásáért Romániának kárpótlást kellett fizetnie a kiesett magyar, bolgár és szovjet jövedelmek pótlására. Bár kérdéses volt, mit vegyenek számításba a kárpótlás összegének meghatározásához, végül az anyaországok elmúlt húszéves fejlődésének eredményeit vetítették az egyes országokhoz visszatért területekre. Továbbá az üldözött, jogfosztott vagy vagyonukban megkárosított személyeknek is kárpótlással tartozott a román állam. Végezetül Romániának háborús jóvátételt is fizetnie kellett, amelyben a háború költségeit számolták fel a szövetségesek.

A tartozások rendezésének folyamatát a Jóvátételi Bizottság koordinálására bízták. A testület azt is kiköthette, miben kell megfizetni a jóvátételt. E rendezés keretében – hogy adósságait csökkentse – Romániának át kellett adnia vasúti, közúti, folyami és tengeri szállítóeszközeit, aranykészleteit és számos egyéb vagyoni vagy jövedelmi eszközét: műkincseket, gyárakat, vám- és kereskedelmi jogokat, monopóliumokat.

A Jóvátételi Bizottság által végül meghatározott összegre Bukarest – olajiparának jövedelmeire terhelve – kamatozó kölcsönt vett föl a magyar államtól, amelynek utolsó részlete 2040-ben jár le.

Mindezeken felül Romániát kötelezték a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazására, azaz a bolgár, magyar, szovjet áruk vámmentességére.

Kötelezték arra is, hogy befogadja mindazokat az állampolgárokat, akik el akarják hagyni a felszabadult területeket, illetve akiket onnan a visszatérő hatóságok kitelepítenek. A békeszerződés előírásai szerint Románia csak egy 35 ezer fős, önkéntesekből álló hadsereget tarthatott fenn. Páncélos járműveket, tankokat, hadihajókat és harci repülőgépeket se nem gyárthatott, se nem vásárolhatott.

Végül az Al-dunai Szövetségben szerződött nemzetek hozzájárulása nélkül nem mondhatott le függetlenségéről, vagyis nem fogadhat el védnöki, protektorátusi szerződést, illetve garanciaegyezményt.

Igaz, ez utóbbi pontot már 1940-ben felülírta Hitler elszánt fellépése a román olaj megszerzése érdekében, így Budapest, Moszkva és Szófia kénytelen-kelletlen beleegyezett a német megszállásba és garanciába.

AZ ERŐVISZONYOK

A két hadsereg összehasonlítása alapján a román látszott erősebbnek a magyarnál, de a románok tartottak tőle, hogy egy hasonló Blitzkrieg áldozataivá válnak, mint francia szövetségeseik. A magyar haditerv lényegében ilyen is volt. A front középső részén feltartani az ellenséget, északon pedig egy ponton koncentráltan áttörni, eljutni Székelyföldre.

A román hadsereg fegyverkezése korábban indult, mint a magyaré, de az 1940 nyarára befejeződött Győri program rendkívüli mértékben megnövelte a magyar haderő harcképességét. Hadrendbe álltak a Botond terepjárók, a Turán és Nimród harckocsik, a Toldi rohamlövegek, a Gömbös-röppentyűnek nevezett páncéltörők, valamint az első komolyabb helikopterek. Továbbá a magyar honvédség rendelkezésére álltak a remekül felszerelt csehszlovák hadsereg készletei. Így a határon négy kiváló hadsereg várta az Erdély felszabadításra szólító parancsot.

A román hadsereg – német fegyverek mellett – főleg francia és angol fegyverekkel rendelkezett, amelyekben a Blitzkrieg sikere után nemigen bízhatott. Komolyabb védelmet jelentett a Károly erődrendszer, mely a határtól 20-40 km mélységben húzódott, kiépített bunkerekkel, erődvonallal, távközléssel, utánpótlással felszerelve. A Károly-vonalon kívül Erdélyt két román hadsereg védte közel 200-200 ezer fős létszámmal. A regáti három román hadsereg, további kb. 400 ezer fővel pedig egy héten belül felvonulhatott Erdélybe, és a terepviszonyok miatt szívósan védhette a területet.

A stratégia előny mégis a magyar hadsereg oldalán állt: a románoknak olyan határt kellett védeniük, amelynek mindkét oldalán magyarok éltek, ráadásul az utánpótlási vonalaikat elvághatták a magyar szabotőrök. A Keleti-Kárpátokon keresztülhaladó román csapatok vonulását a helyi magyar lakosság akadályozhatta, a Déli-Kárpátokon pedig a kevés hágó nehezítette. Ráadásul számolniuk kellett egy egyidejű bolgár és szovjet támadással is.

A felszabadító háborúban négy magyar hadsereg vett részt közel 750 ezer fővel és modern haditechnikával. A szövetséges bolgár és szovjet hadsereg nagyjából ugyanekkora erőt képviselt, ráadásul a magyar támadás főereje váratlan helyen, a komoly hadműveletek kivitelezésére alkalmatlannak tartott hegyvidéki területen csapott le. Így részben harcok nélkül tudott gyors előrenyomulást elérni, megállításához pedig a határtól kellett elvonni erőket. Ennek következtében északon gyakorlatilag összeomlott a román front.

Ez a helyzet még a szövetségesek támadása nélkül is kétségessé tette, hogy Románia a Kárpátok vonala előtt meg tudja állítani a magyar előrenyomulást. Ugyanakkor az északi gyors győzelmek a szövetségeseket is támadásra ösztönözték, és ez végleg megpecsételte Románia sorsát.

A békekötés

A katonai összeomlás teljes politikai káoszt vont maga után. A fegyverletétellel egyidejűleg II. Károly király lemondott, és I. Mihály trónörökös vette át a hatalmat. Az ország tényleges vezetője azonban továbbra is Antonescu volt, aki diktatórikus intézkedéseit nem csupán az ország védelmére, de elsősorban saját hatalmának megerősítésére használta föl. A meginduló béketárgyalások első intézkedésének megfelelően a román hadsereg – fegyvereit hátrahagyva – Ó-Románia irányába húzódott vissza. A Magyar Honvédség alakulatai bevonultak Kolozsvárra, illetve megkezdték Dél-Erdély megszállását, a Szovjetunió csapatai elfoglalták Moldvát, a bolgár csapatok pedig benyomultak Dobrudzsába. A széteső román állam felkeltette a jugoszlávok érdeklődését is, és a kapitulációt követően délszláv csapatok jelentek meg egyes szerb lakosságú temesi, szörényi falvakban. Természetesen Hitler ragaszkodott ahhoz, hogy Románia érdekeit képviselhesse, s a német követek mind Moszkvában, mind Szófiában, mind Budapesten erőteljesen követelték, hogy a Birodalom küldöttei is részt vehessenek a béketárgyalásokon. A felszabadítók kezdetben természetesen elutasították a német követelést, de azt nem tudta megakadályozni Magyarország, hogy a dunai nemzetközi vízi úton keresztül német csapatok érkezzenek Romániába. A húszezer fős kontingens megszállta Bukarestet, Ploieştit, valamint az olajmezőket. Ezzel kész helyzet elé állította a győzteseket, s kikényszerítette a német részvételt a Békekonferencián.

Mivel az előzetes egyeztetések során a szövetségesek már megállapodtak a békefeltételek főbb pontjaiban, s a legyőzött Romániának – csakúgy, mint a trianoni békediktátum során a veszteseknek – semmiféle mozgásteret nem kínáltak, október másodikán Antonescu marsall Brassóban aláírta a békeokmányokat.

8. fejezet

AZ ERDÉLYI RENDEZÉS

A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

1940

10. 03. A magyar kormány tárgyalásokat javasol Jugoszláviának. Csáky külügyminiszter utasítja a belgrádi magyar követet, hogy javasolja a jugoszláv kormánynak a két ország között még függőben levő kérdések (beleértve a területi kérdéseket is) kétoldalú tárgyalások útján való rendezését.
A Vichy-Franciaországban zsidótörvényt fogadnak el.
Románia felmondja az összes, a kisantantból és a Balkán-szövetségből fakadó kötelezettségét.

10. 04. Ülést tart a minisztertanács. Megvitatják az erdélyi újjáépítés részleteit.
Gömbös miniszterelnök fogadja Szálasi Ferencet és Ruszkay Jenőt. Szálasiék mint a legnagyobb ellenzéki párt képviselői érkeznek Gömböshöz. Gömbös mindenféle együttműködést elutasít, de követeli a nemzeti egység jegyében a kormány támogatását.

10. 06. Megkezdődik az 1918 után Erdélybe települt románok visszatelepítése Ó-Romániába.

10. 07. Sztrájkba lépnek a resicabányai bányászok.

10. 08. Újabb német csapatok vonulnak be Romániába.

10. 12. Az országgyűlés törvényt hoz a román kormány által elvett vagyonok visszaszolgáltatásáról. Külön törvényt hoz az igazságtalan erdélyi földosztás revíziójáról.

10. 22. Újabb német-szovjet lakosságáttelepítési egyezmény.

10. 23. Hitler és Franco találkozóján Hitler sikertelen kísérletet tesz Spanyolország beléptetésére a háborúba.
Horthy Miklós levelet küld Benito Mussolininek.
A kormányzó Jugoszláviával kapcsolatos közös fellépést sürget.
A pénzügyminiszter bejelenti, hogy újraszabályozzák az állami tisztviselőkre vonatkozó fizetési rendelkezéseket. Ez mintegy 20%-os emelést jelent; a miniszterelnök új havi fizetése 2640 pengő, a VII. fizetési osztály 3. fokozatában a miniszteri titkáré 330 pengő.

10. 24. Kolozsvárott ünnepélyesen megnyitják a Szegedről visszahelyezett Ferenc József Tudományegyetemet.

10. 25. Jugoszlávia olasz közvetítés nyomán lemond területi igényéről Dél-Erdélyben. A következő napokban a magyar és a jugoszláv csapatokat visszavonják a határról.

10. 28. Olaszország megtámadja Görögországot. Az olasz hadsereg (Albánia felől) behatol Görögországba.

▶

A győzelmet követően a magyar kormány megkezdte a felszabadított keleti területek betagolását az elmúlt évtizedben kialakult közigazgatási és gazdasági struktúrába. Gömbös ismét levette a napirendről a további magyar országrészek visszacsatolásának kérdését, mert a kialakult nemzetközi helyzetben újabb területek visszatérését nem tartotta lehetségesnek. Erdély és a Partium felszabadulásával gyakorlatilag befejezettnek tűnt a magyar revízió ügye. Magyarország képviselői ekkor több fórumon is hangoztatták, hogy a békés rendezés időszaka érkezett el. Egyaránt értették ezalatt az ország fejlesztésének és belső integritásának biztosítását és a továbbra is idegen, elsősorban jugoszláv uralom alatt álló területek kérdésének békés rendezését.

Ugyanakkor, ha nem is a katonai vezetés kívánta mértékben, de a kormány folytatta a honvédség fejlesztését és modernizálását, számítva a háborús eseményekkel együtt járó bizonytalanságokra. A német, olasz és a szovjet terjeszkedés veszélye továbbra is fenyegető árnyként tornyosult Közép-Kelet-Európa fölött, s noha Magyarország immár a térség vitathatatlanul legerősebb államává lett, azért a háborús veszély továbbra is eleven maradt.

Magyar szempontból elsősorban a Balkánért folyó nagyhatalmi versenyfutás jelentett kihívást, másodsorban a szembenálló erők folyamatos nyomását próbálta elhárítani a magyar kormány, hol több, hol kevesebb sikerrel.

Az országegyesítés

Erdély katonai felszabadításával Gömbös még korántsem látta megvalósultnak az ország egyesítését. Az október első napjaiban tartott minisztertanácsi ülésen világosan kifejtette, hogy a felszabadító háborúval csupán az egyesítés legelső, igaz, legfontosabb lépését tette meg Magyarország. A visszatért keleti országrész újjáépítése és betagolása a magyar gazdasági, politikai, kulturális életbe rendkívüli feladat, amelynek részleteit, az eddig sikeresen megvalósított újjáépítési tervekhez hasonlóan, az Erdélyi Újjáépítési Terv fogja tartalmazni.

A terv kidolgozásával párhuzamosan megindult a békeszerződésben foglaltak végrehajtása is. Október elején megkezdődött az 1918 után Erdélybe települt románok visszatelepítése Ó-Romániába, törvény született a román kormány által elvett vagyonok visszaszolgáltatásáról, az igazságtalan erdélyi földosztás felülvizsgálatáról, az erdélyi üldözöttek és a román terror áldozatainak kártalanításáról, az elmaradt adók befizetéséről, valamint a román hadsereg, rendőrség, államapparátus, pártok és nacionalista társadalmi szervezetek tagjaira vonatkozó kitelepítésekről. Az 1939. május tizedikén kötelezővé tett állampolgári eskü ismét elvárásként jelent meg az új országlakosokkal szemben, s hamarosan belügyminiszteri rendelet született az állampolgári eskü megtagadóiról is.

Az adminisztratív szabályozással párhuzamosan természetesen rendkívüli erőkkel folyt az újjáépítési terv részleteinek kidolgozása. A tapasztalt szakembereknek köszönhetően rövid idő alatt el is készült a koncepció első, ám már bejelenthető változata. Gömbös Gyula miniszterelnök október végén már meghirdethette az Erdélyi Újjáépítési Tervet, s november elején meg is jelentek a tervhez kapcsolódó legfontosabb törvények.

A háborús előzmények lehetővé tették, hogy a törvények kihirdetése után néhány nappal már meg is alakuljanak az első erdélyi közmunkatáborok. A gyors végrehajtás magyarázata az, hogy a kormány – szinte egy tollvonással – a hadifogolytáborokat, illetve az internálótáborokat alakította át közmunkatáborrá. Ez a lépés ugyanakkor azt is lehetővé tette, hogy a felszabadított területeken rövid időn belül megszűnjön a katonai közigazgatás és helyreálljon az 1920 előtti hagyományos megyebeosztás.

Plakátok köszöntik az ország gyarapodását és az Országgyarapítót

AZ EURÓPAI ZSIDÓSÁG KORLÁTOZÁSA

A Német Birodalom fennhatósága alá került területeken, illetve a német csatlós államokban – a náci fajelméletnek megfelelően – megkezdődött a zsidóság korlátozása, majd deportálása. Az ekkoriban létesített koncentrációs táborok a szó szoros értelmében gyűjtőtáborok voltak, amelyekből az európai zsidókat a későbbiekben meghódítandó keleti területekre kívánták költöztetni a németek. Ugyanakkor a táborokban már ekkor elviselhetetlen körülmények között kellett élniük a deportáltaknak, a rendkívül magas halandóságot a kimerítő fizikai munka, az alultápláltság és a rossz higiénés viszonyok mellett a táborok őrszemélyzetének kegyetlenkedése is okozta.

Bár a magyar kormány támogatta a zsidóság új hazába való letelepítésének gondolatát, és Magyarországon – a kor szellemiségének megfelelően – erős antiszemita mozgalmak működtek, a hazai zsidóság jelentősebb korlátozást nem szenvedett el. A kormányzat, amely mentes volt a faji, eugenetikus ideológiáktól, inkább a zsidóság (és más kisebbségek) asszimilációjára törekedett, és csak távlatokban, széleskörű nemzetközi együttműködés keretében támogatta a zsidó haza megteremtésének eszméjét.

A háborút lezáró intézkedések közül is kiemelkedik a honvéd invalidus-törvény, amely a leszerelt katonák számára teremtett széleskörű anyagi biztonságot. Ez a gyakorlatban elsősorban földhöz juttatást jelentett, de a képzettebb városi polgárság számára üzletek, műhelyek, egyéb vállalkozások indításának lehetőségét is biztosította. A törvény közel háromszázezer leszerelő számára teremtett biztos megélhetést.

A területi gyarapodással és a szociális viszonyok gyors átalakulásával – a földosztás, az ONCSA, a kárpótlások megszervezésével, s nem utolsósorban az invalidus-törvény végrehajtásával – a közmunkatáborok egyre inkább elvesztették eredeti, kizárólagosan szociális funkciójukat, s a nemzetiségi közmunkások arányának folyamatos növekedésével egyre inkább szocializáló, asszimiláló funkciót kezdtek betölteni. A kormány, felismerve a súlyos változást, közzétette a közmunkatáborok új rendjéről szóló minisztériumi rendeletet, amelyben a szociális elem mellett fokozott súlyt helyezett a magyar nyelv és kultúra megismertetésére, a jogi, gazdasági környezet bemutatására, illetve arra, hogy felkészítse a közmunkásokat a táborok elhagyására, s hozzásegítse őket új egzisztencia megteremtéséhez.

A BÁNYÁSZFELKELÉS

Az 1940. október 17-én kezdődött resicabányai bányászsztrájk az ország felszabadításának egyik legsúlyosabb polgári konfliktusává fajult. A sztrájkhoz tizenhat bányatársulat harminchat széntermelő üzemének bányászai csatlakoztak, összesen harmincegyezer-kétszáz fővel. A sztrájkot az váltotta ki, hogy a bányavállalatok a költségek csökkentése érdekében közmunkásokkal akarták helyettesíteni, illetve átminősíteni a bányászokat. A lázongás kiterjedt román felkeléssé terebélyesedett, amelyben hangját hallatta több román nemzeti mozgalom is.

Miután a felkelők birtokukba vették a várost és a megszállt bányákban leállították a termelést, november közepén a kormány katonasággal törte le a felkelést. A harcoknak negyven ember esett áldozatul. A lázadás felszámolása után több mint háromszáz személyt őrizetbe vettek, tizenötezer ember kitelepítetek. Az érintett térségben statáriumot vezettek be, és amikor máshol már felszámolták, itt még mindig érvényben maradt a katonai közigazgatás.

Hitler és Mussolini Firenzében megbeszéléseket folytat.

10. 29. Bolgár-szovjet ellentét a Craiovai Duna-konferencián (1940. október 29. – december 21.), amelyben a Szovjetunió javasolja, hogy a torkolatot egészen Brăiláig közös szovjet-bolgár igazgatás alá helyezzék. Bulgária a szovjetek ellenőrizte Duna-torkolat elkerülése érdekében egy Cernavoda-Constanța csatorna építését fontolgatja. A konferenciát megállapodás nélkül elnapolják.

10. 30. Gömbös miniszterelnök meghirdeti az Erdélyi Újjáépítési Tervet.

10. 31. Véget ér az angliai csata.

11. 01. Őskori falfestményekre bukkannak egy barlangban a franciaországi Lascaux mellett.

11. 03. Az országgyűlés elfogadja az erdélyi üldözöttek és a román terror áldozatainak kártalanításáról szóló törvényt. Ugyanakkor az 1939. 05. 10-én elfogadott állampolgári esküt megkövetelik az új országlakosoktól.

11. 04. Brit csapatok szállnak partra Kréta szigetén.

11. 05. Harmadszor is az USA elnökévé választják Franklin D. Rooseveltet.

11. 06. Rendelet az 1939. 05. 10-én elfogadott állampolgári eskü megtagadóiról.

11. 08. A görög hadsereg ellentámadást indít, a Comando Supremo (olasz főparancsnokság) elrendeli a visszavonulást.

11. 11-12. A brit flotta repülőhordozókról felszálló gépei Taranto kikötőjében megtámadják az olasz flottát.

11. 12. Hitler utasítást ad a Görögország elleni támadás kidolgozására (Fall Marita).

11. 12-13. Molotov szovjet külügyminiszter Berlinben a Szovjetunió Háromhatalmi egyezményhez történő csatlakozásáról és a világ érdekszférákra való felosztásáról tárgyal.

11. 14. A német légierő lebombázza Coventry középkori katedrálisát A város elleni támadásról tudott az angol hírszerzés, de biztonsági okokból nem árulták el magukat. Így „beáldozták" a várost és vele a katedrálist.

11. 15. Megalakul a kolozsvári IX. hadtest.

11. 18. Közzéteszik az Erdélyi Újjáépítési Tervhez kapcsolódó törvényeket.

11. 19. Kolozsváron létrejön az első erdélyi közmunka-tábor.

11. 20. Magyarország megfogalmazza a feltételeket, amelyek mentén csatlakozni tud a Háromhatalmi egyezményhez.

11. 23. Románia csatlakozik a Háromhatalmi egyezményhez.

11. 25. Moszkvai, hivatalos válaszában a szovjet fél négy feltételhez köti csatlakozását a Háromhatalmi egyezményhez.

11. 26. Megszűnik a katonai közigazgatás Erdélyben. Helyreállítják az 1920 előtti hagyományos megyebeosztást.

12. 02. Németország elutasítja a magyar feltételeket, amelyek mentén Budapest csatlakozni tudna a Háromhatalmi egyezményhez. Berlin tárgyalásokat javasol Magyarországnak a feltételek módosításáról. A tárgyalások azonban lassan haladnak, végül 1942-ben megszakadnak.

12. 05. Titkos brit-vichy egyezményt írnak alá a gyarmati status quo fenntartásáról.

►

MINDENNAPI ÉLETVISZONYOK A HÁBORÚ ÁRNYÉKÁBAN

A felszabadító háborúk sikere után, a polgári és paraszti egzisztenciák rendezését követően sor kerülhetett a hivatalnoki illetmények emelésére is. 1940. október 23-án újraszabályozták az állami tisztviselőkre vonatkozó fizetési rendelkezéseket. Ez mintegy 20%-os béremelést jelentett.

Magyarországon a mindennapi életviszonyokat a háború ekkor még csak alig észrevehetően befolyásolta. Javában tartott a jelentékeny gazdasági konjunktúra. Az ipari termelés – 1929-et 100-nak véve – 1938-ban 46,5, 1939-ben 103,9, 1940-ben 122,4 százalékkal emelkedett, a munkanélküliség gyakorlatilag megszűnt. A városban a kedvező munkaviszonyok, a falun az 1939-es jó termés és az előnyös értékesítési lehetőségek következtében növekedett a lakosság vásárlóereje. A fővárosi Községi Élelmiszerkereskedelmi Üzem (a KÖZÉRT elődje) a legtöbb cikkből 1939–1940-ben lényegesen többet forgalmazott, mint az előző esztendőkben.

A fogyasztás bővülését azonban – főleg a Németországba és a Szovjetunióba irányuló exportvállalások miatt – korlátozó intézkedések akadályozták. A partnerországok szükségleteinek megfelelően1940 elejétől a malmok a búzát 77 százalékosan, a rozsot 75 százalékosan őrölték ki. A pékségek csak ezekből süthettek kenyeret. A húsfogyasztás visszafogása érdekében 1939 decemberében a pénteket „hústalan nap"-nak nyilvánították, amikor „húst és húsnemű t, nyers, elkészített vagy bármely módon tartósított állapotban a fogyasztók részére árusítani vagy forgalomba hozni" tilos volt. A rendelkezést több ízben kiterjesztették. Szigorúbban szabályozták a cukor- és zsírfogyasztást. 1940 áprilisában bevezették a cukorjegyet: az általános fejadagot személyenként heti 12 dkg-ban állapították meg, többet kaptak a terhes és szoptató anyák, a 12 éven aluli gyermekek és orvosi igazolás alapján a betegek. A zsírjegyre hetenként és fejenként 24 dkg járt, a nehéz testi munkások másfélszeres adagot kaptak. A későbbiekben a korlátozó intézkedéseket többször szigorították, illetve kiterjesztették.

Az árak – ugyancsak a nagyarányú állami export miatt – némiképp emelkedtek. A létfenntartási költségek a Statisztikai Hivatal és a Szakszervezeti Tanács egybehangzó adatai alapján 1940-ben az előző évhez képest 8 százalékkal növekedtek. Ezt ellensúlyozta, hogy a béreket és a fizetéseket 1940 augusztusában 7 százalékkal, 1941 májusában pedig újabb 8 százalékkal emelték.

A bővülő gazdasági lehetőségek, a parasztság és a kispolgári rétegek megerősödése bizonyos aránytalanságokhoz vezetett a gazdaság egészében, ezért a kormány újraszabályozta az állami tisztviselőkre vonatkozó fizetési rendelkezéseket. Ez mintegy 20%-os béremelést jelentett a valóságban, így a gyarapodó ország közalkalmazottai is részesültek a közösen elért eredményekből.

Határrendezés

Új és régi szomszédjaival is rendeznie kellett viszonyát a megnagyobbodott Magyarországnak.

Elsősorban Jugoszlávia és Németország fogadta kevés megértéssel a magyar területi gyarapodást, mindkét hatalom részt kért a sikerekből, s követeléseit fegyveres nyomásgyakorlással is alátámasztotta.

Románia katonai összeomlását kihasználva Jugoszlávia számos bánáti – főleg szerbek és németek lakta – települést foglalt el, és bejelentette igényét a Bánát keleti területeire.

Magyarország részéről nyitottan fogadták a jugoszláv kezdeményezést, ám cserébe a magyarok által lakott bácskai területek visszaadását követelték. A konfliktust súlyosan kiélezte az a tény, hogy a magyar kormány a resicabányai felkelés leverése érdekében komoly katonai erőt vont össze az érintett terü-

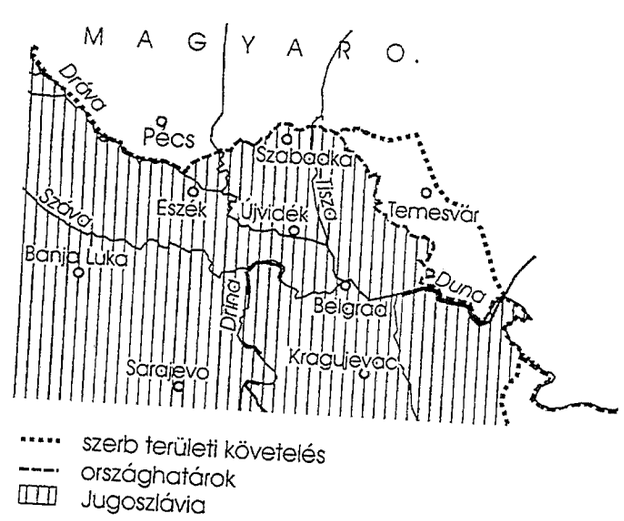

leten, azaz Temesvártól délre, amit Belgrád ellenséges cselekményként értékelt. Ugyanakkor Horthy Miklós kormányzó levelet küldött Mussolininek, a Jugoszláviával kapcsolatos közös fellépést sürgetve. Az olasz közvetítés nyomán végül a szerbhorvát állam elvileg lemondott a Temesközzel kapcsolatos területi igényéről, de sem az elfoglalt falvak kiürítésére, sem a határon állomásozó csapatok visszavonására nem került sor. A kibontakozó tárgyalások során végül megállapodás született arról, hogy a jószomszédi viszony szellemében kell rendezni a határok kérdését, s elvileg mindkét fél hozzájárult néhány település átadásához. Elvileg megállapodás született arról, hogy a vitatott területeket arányosan kicseréli a két ország, ám a végleges rendezésre a történelem furcsa fintora folytán soha nem kerülhetett sor. A Belgrádban aláírt határrendezési szerződés hosszas tárgyalások után sem jutott el a megvalósulásig, s 1941 tavaszán a történelem át is lépett rajta.

Noha Románia a békeszerződés paragrafusainak megfelelően felmondta az összes, a kisantantból és a Balkán-szövetségből fakadó kötelezettségét, egyre erőteljesebben kötődött a náci Németországhoz. A német csapatok már a háború végén megjelentek Romániában, ám a zűrzavaros belpolitikai helyzet, a katonai vereség és a politikai bizonytalanság lehetőséget teremtett Hitlernek és román csatlósainak arra, hogy minden szállal a Birodalomhoz kössék a stratégiai jelentőségű törpeállamot.

A nagyarányú német megszállásra a resicabányai munkások sztrájkja adott ürügyet. A munkabeszüntetés mögött a román kormány szovjet diverziót sejtett, s elsősorban a kommunista hatalomátvételtől való félelmében Németországhoz fordult segítségért. Az ekkor már a Szovjetunió ellen készülő Hitler hatalmas haderővel, egy teljes német hadsereggel vonult be Romániába. A propaganda a polgárháború veszélyének elhárításáról beszélt, ám ez a hadsereg nagyon is alkalmas volt arra, hogy sakkban tartsa akár a Szovjetuniót, akár Magyarországot, akár Bulgáriát és Jugoszláviát.

A magyar kormány kénytelen-kelletlen hozzájárult ahhoz, hogy a német csapatok átvonuljanak az ország területén, ám ezzel az engedménnyel elérte azt, hogy Hitler elismerte a területgyarapodást, és kijelentette, semmiféle követelést nem támaszt a határait helyreállító magyar királysággal szemben.

PÁRHUZAMOS HÁBORÚ

Az 1939 nyarán kidolgozott angol-francia stratégiában nem kapott eredetileg helyet a Balkán. A szövetségesek úgy gondolták, hogy a német haderőt eredményes védekezéssel a nyugati fronton is felmorzsolhatják.

Így az olasz-görög háború – hasonlóan a finn-szovjet vagy a magyar-román háborúkhoz – nem integrálódott a német-angol szembenállásba, és egy ideig a világháborún belüli „különháború" maradt. Mussolini még a háború megindulásának napján Firenzében magabiztosan elutasította a Hitler által felajánlott segítséget, és Metaxás sem kívánt élni a brit garanciából adódó lehetőségekkel. A görög miniszterelnök attól tartott, hogy az angol beavatkozás német intervenciót vált ki, és ez semmivé tenné a brit segítségnyújtásból adódó előnyöket.

1940. október 28-án az Albániában felsorakozott olasz csapatok támadást indítottak Görögország ellen. A harctéri babérokra vágyó Mussolini meg akarta mutatni Hitlernek, hogy Itália önállóan is képes háborúzni. Görögország könnyen legyűrhető ellenfélnek látszott. A harcba lépő görög határvédő csapatok azonban szívósan ellenálltak, sőt november 14-én ellencsapást mértek az olaszokra az ellenség fedezetlen bal szárnyán. Kétnapos harcban visszavetették az olasz csapatokat Albánia területére. Az ellentámadásba hamarosan bekapcsolódtak az egész arcvonal csapatai. Így november végén megkezdődött az olasz csapatok általános visszavonulása.

Mussolini, miután elhárította a németek közvetlen beavatkozását az olasz-görög háborúba, parancsot adott megerődített védelmi vonal létesítésére, majd az ellentámadásra. Az 1941. január közepén megkezdődött új olasz támadás nem tudott kifejlődni. A görög csapatok az egész arcvonalon szinte állandóan támadtak. Csak március elején, amikor az olaszok már bizonyos erőfölénybe jutottak, foghatott hozzá az olasz hadvezetés az „általános" támadás előkészítéséhez. A támadás március 9-én kezdődött, de a többnapos véres harcok nem hoztak sikereket.

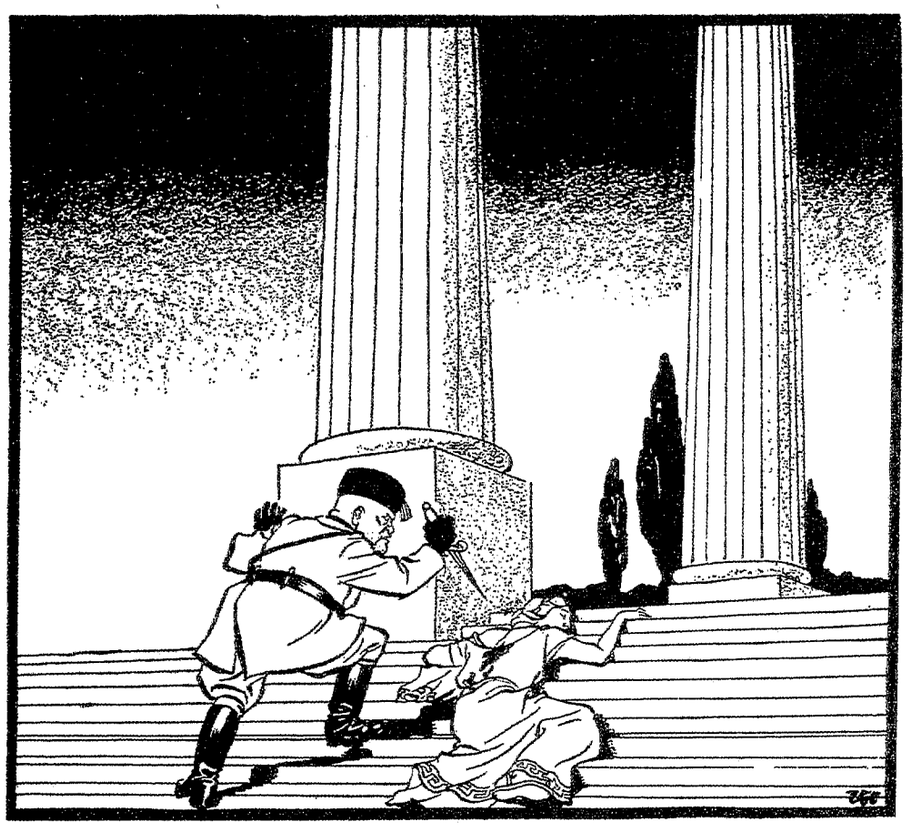

Az olasz-görög háború

Az észak-balkáni magyar, szovjet és német terjeszkedésre féltékeny Mussolini talán nem látta elérkezettnek az időt az olasz hódítások megkezdésére, de bizonyosan úgy vélte, ha nem lép időben, Olaszország teljességgel kiszorul a félszigetről. Szeptember 28-án – miközben a Duce és a Führer Milánóban folytatott tárgyalásokat, s Mussolini egy szóval sem említette Hitlernek, mire készül – az olasz hadsereg Albánia felől átlépte a görög határt.

A váratlan támadás nem csupán a görögöket lepte meg, de megdöbbentette az egész európai közvéleményt. Görögország és Olaszország között ugyanis nem állt fenn olyan konfliktus, határvita, mint amilyen az eddig kirobbant háborúk mögött húzódott. Akár a lengyel-német, akár a román-magyar háborút vizsgáljuk, akár Csehszlovákia szétfoszlását, vagy a szovjet terjeszkedés egyes lépéseit nézzük, látnunk kell, hogy azok előzményeként régóta felhalmozódott sérelmek bújtak meg. Ebbe a sorba illeszthető, logikus

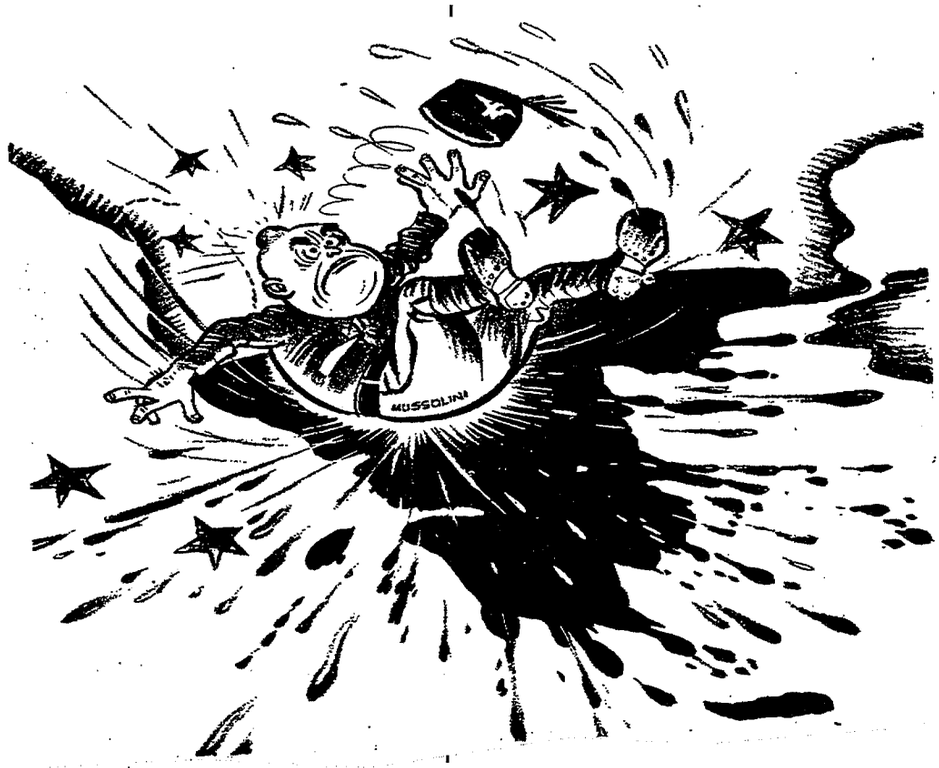

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

12. 08. Az országgyűlés törvényt hoz az elmaradt adók befizetéséről, valamint a román hadsereg, rendőrség, államapparátus, pártok és nacionalista társadalmi szervezetek tagjaira vonatkozó kitelepítésekről.

12. 09. A brit csapatok ellentámadást indítanak Egyiptomban.

12. 12. Belgrádban határrendezési szerződést írnak alá.

12. 14. Az országgyűlés elfogadja a honvéd invalidustörvényt, amely a leszerelt honvédek számára teremt anyagi biztonságot.

12. 15. A pártok között megállapodás születik a királykérdésről.

12. 16. A brit légierő egyhetes hadműveletet kezd Mannheim lerombolására.

12. 17. Csáky István gróf Berlinbe utazik. A magyar külügyminiszter tárgyalásokat folytat J. Ribbentrop német külügyminiszterrel. A tárgyalások témája a Magyarországon, pontosabban Erdélyben élő németek áttelepítése Németországba.

12. 18. Hitler aláírja a Szovjetunió megtámadására vonatkozó Barbarossa-tervet. A tervezet nem számol Magyarország katonai részvételével.

12. 19. Az olasz hadvezetés katonai segítséget kér Németországtól az Észak-Afrikában és Görögországban folyó hadműveletekhez.

12. 25. Az országgyűlés ünnepi ülésén királlyá választja Horthy Miklóst.

1941

01. 01. Koronázás Budapesten.

01. 01-02. A brit légierő éjjel Brémát bombázza.

01. 10. Újabb német-szovjet szerződést írnak alá a német ajkú lakosság áttelepítéséről a Szovjetunió területéről a Német Birodalomhoz 1938

►

következményként, a Németországnak átadott angol-francia hadüzenet is. Ám a Görögország elleni olasz támadással fordulatot vett a háború menete, s megjelent a leplezetlen és gátlástalan erőpolitika.

Az olasz hadsereg azonban csaknem olyan rossz bizonyítványt állított ki magáról, mint a Vörös Hadsereg a Finnország elleni támadás idején, vagy mint a magyar honvédség a Csehszlovákia elleni harcok hónapjai alatt. A görög hazafiak november elején széleskörű ellentámadást indítottak a betolakodókkal szemben, aminek következtében az olasz főparancsnokság kénytelen volt elrendelni a visszavonulást. Az ellentámadással párhuzamosan a brit katonák is megérkeztek a Balkánra. Az angolok, noha elvileg segíteni jöttek, gyakorlatilag megszállták Kréta szigetét, hogy a „lehorgonyzott anyahajó" birtokában védeni tudják közel-keleti és észak-afrikai gyarmataikat. S miután a britek súlyos csapást mértek az olasz flottára, majd sikeres ellentámadást indítottak Észak-Afrikában, Mussolini kénytelen-kelletlen a Führerhez fordult segítségért.

Kísérlet az Anglia-ellenes nagykoalíció megalakítására

Az 1940. szeptember 27-én aláírt Háromhatalmi egyezmény szerint Japán elfogadta Németország és Olaszország vezető szerepét Európában, míg ez utóbbiak Japánét a távol-keleti térségben. Az egyezmény segítségnyújtási kötelezettséget írt elő aláíróinak arra az esetre, ha a háborúban az egyezmény megkötésének idején még részt nem vevő hatalom a szerződő felek bármelyikét megtámadja.

Az Angliával viselt háború során Németország megpróbálta bővíteni szövetségesei körét, s igyekezett rábírni a különböző európai államokat arra, hogy csatlakozzanak a Háromhatalmi egyezményhez. Természetesen azt nem várta el Hitler, hogy az újonnan csatlakozók valóban hadba lépjenek Nagy-Britannia ellen, ám a széleskörű szövetség

ASSZIMILÁCIÓS TÖRVÉNY

A nagy piaci lehetőségek megnyílásával, a háborús konjunktúra erősödésével egyre komolyabb munkaerőgondokkal nézett szembe a magyar gazdaság. A kormány – az eredeti elképzelésekkel szemben – azt tapasztalta, hogy a közmunkatáborok lakói nagyon nehezen és túl csekély arányban tudnak visszatérni a normális munkavállalói életbe. A feltáró vizsgálat során kiderült, hogy a közmunkaprogramokból nem vezet út a polgári egzisztencia felé. Ezért a kormány szabályozott utat kívánt teremteni a közmunkások számára, amely mind a letelepedés, mind a közösségi beilleszkedés, mind a polgári munkavállalás lehetőségét megadja.

Az 1941. január 18-án elfogadott asszimilációs törvény részben megerősítette azt a korábbi rendelkezést, amely szerint a közmunkatáborok lakóinak szakmát kell tanulniuk, illetve távlati beilleszkedésük érdekében el kell sajátítaniuk a magyar nyelvet és néhány alapvetően fontos jogi, kulturális ismeretet. Kiegészítette a közmunkahálózatot egy új szervezettel, amely a különféle vállalatok munkaerőigényeinek megfelelően gondoskodott arról, hogy a munkaerőigénynek megfelelő településekre eljuttassa és ott letelepítse a közmunkásokat. Ennek érdekében lakásokat szabadított fel – melyeknek tulajdonosait az újonnan visszatért területekre telepítette, az ott üressé vált lakásokba –, illetve lakásépítési programokat kezdeményezett, részben az ONCSA segítségével.

Fontos eleme volt a szervezetnek az a mentori rendszer, amelynek keretében az újonnan letelepítetteket egy-egy helyben lakó, feddhetetlen polgár gondjaira bízták, aki gondoskodott arról, hogy a betelepülő megismerje a város vagy község intézményrendszerét, közösségi életét, eligazodjon ügyes-bajos dolgaiban, segítséget találjon, ha ez szükséges, és baráti kapcsolatokat építhessen ki.

A rendszer természetesen a nemzetiségek asszimilációját is szolgálta, de elsősorban a társadalmi elkülönülés ellen hatott, s így nagymértékben hozzájárult a nemzeti egységes megteremtéséhez.

ERDÉLYI VISZONYOK, ERDÉLYI EMBEREK

KÁRTALANÍTÁS

A kormány lendülettel, de számos tapasztalat birtokában előrelátással fogott hozzá a felszabadult erdélyi területeken a politikai és társadalmi viszonyok átalakításához. Ügyelt arra, hogy a helyi ügyek intézése és a pártpolitikai szempontok ne fonódjanak össze olyan mértékben, mint a Felvidéken. Létrejött ugyan decemberben kormánytámogató programmal az Erdélyi Párt, ám fő feladatának nem az országos küzdelmekbe való beleszólást, hanem a speciális erdélyi érdekek képviseletét tartotta. Emellett a visszakerült területek értelmisége más, liberálisabb szellemiséget képviselt, mint a trianoni országé, az öntevékeny egyesületi életnek is sokkal gazdagabb tradíciói voltak.

Az anyaországból érkezett – ekkorra már gömbösi szellemiséget valló – mélyen tekintélyelvű, etatista tisztviselők magatartása így számos gondot okozott. Növelte a nehézségeket, hogy Erdély – a lassan évtizede tartó magyarországi fejlesztési programoknak köszönhetően – ekkorra már gazdaságilag elmaradott, szegény területnek számított. Ezért a készülő Erdélyi Fejlesztési Terv jóval több szociális és kulturális, infrastrukturális elemet tartalmazott, mint az érvényben lévő anyaországi programok.

A kormányzat szempontjából kényelmes lehetőséget jelentett az, hogy a felvidéki kártalanítással szemben most nem kormányzati pénzekből, hanem a békeszerződésnek megfelelően Románia terhére lehetett kárpótlást nyújtani az erdélyi üldözötteknek, és a román terror áldozatainak. Az országgyűlés ehhez mért bőkezűséggel osztogatta a jóvátételeket.

Az országgyűlés a felvidéki rendezéshez kapcsolódó törvényeket most kiterjesztette Erdély lakóira is, és rendelkezett az elmaradt adók, elmaradt katonai szolgálati évek, elmaradt iskolai tanulmányok pótlásáról, valamint a román hadsereg, rendőrség, államapparátus, pártok és nacionalista társadalmi szervezetek tagjaira vonatkozó kitelepítésekről. Betiltották a román nyelv használatát a közéletben, kizárták a román hallgatókat az egyetemekről, feloszlatták a román kulturális egyesületeket.

AZ ERDÉLYI ÚJJÁÉPÍTÉSI TERV

Az október 30-án meghirdetett Erdélyi Újjáépítési Terv sok szempontból szakított az eddigi programok hagyományával. Természetesen ez is tartalmazott olyan infrastrukturális elemeket, amelyek az előzőekre voltak jellemzőek, így – az erdélyi adottságoknak és szükségleteknek megfelelően – nagyarányú vízműberuházásokat, útépítéseket írt elő, ám jóval nagyobb hangsúlyt fektetett a szociális és kulturális kezdeményezésekre.

Így a falusi iskolák létesítése mellett egyrészt kórházak, művelődési intézmények, sporttelepek, másrészt a falvakat összekötő úthálózatok és a kistelepüléseket árammal ellátó törpevízművek adták a program gerincét. Ráadásul ekkorra már működtek azok a rendszerek, mint például az

ONCSA, amelyeken keresztül közvetlenül a lakossághoz lehetett eljuttatni a fejlesztésre szánt pénzeket, így hatékonyabban és gyorsabban lehetett emelni a felszabadult Erdély lakóinak életszínvonalát.

Ez a terv tehát néhány nagy ívű program mellett – mint amilyen a Budapest-Kolozsvár-Brassó autópálya vagy a hatalmas Maros-erőmű – főleg kisberuházásokat, települési, járási, sőt családi szintű fejlesztéseket tartalmazott.

Gömbös a program meghirdetésekor elsősorban azt hangoztatta, hogy az erdélyi életviszonyok gyökeres különbözősége, az erdélyi emberek jellemző lokálpatriotizmusa miatt fordították olyan irányba a tervet, amelyben nagyobb hangsúlyt kaphattak a helyi fejlesztések. A gazdasági elemzők azonban inkább abban látták a mértéktartó programalkotást, hogy az állam ekkoriban nem tudott, pontosabban nem kívánt más fejlesztési lehetőségektől túlságosan sokat elvonni.

Ekkoriban ugyanis – a német és szovjet megrendelések nyomán – az élelmiszeripar, a könnyűipar, a gépgyártás, s nem utolsósorban az egyre fejlettebb magyar hadiipar előtt nagyon komoly piaci lehetőségek nyíltak meg, amelyeket semmiképpen sem akart kihasználatlanul hagyni a kormány.

Így a munkaerő-gazdálkodás az új fejlesztési tervnél csupán a minden szempontból képzetlen munkaerőre számíthatott, míg a szakképzett vagy betanított munkásokat a dinamikusan fejlődő iparban helyezte el.

AZ ESKÜTAGADÓK

Az 1939. május 10-én elfogadott törvényt, amely állampolgári esküt követelt az új országlakosoktól, kiterjesztették a hazatért erdélyi területek lakosságára is. Ám a korábbiakkal szemben ez alkalommal az állampolgári eskü megtagadóival szemben szankciókról is gondoskodott a kormány. Novemberben belügyminiszteri rendelet született az eskü megtagadóiról. Ennek értelmében azokat, akik 1918 után telepedtek le a felszabadult területeken és nem kívántak állampolgári esküt tenni, kitelepítették Ó-Romániába. A román állam a békeszerződésnek megfelelően gondoskodott a befogadásukról. Abban az esetben, ha az eskü megtagadói vagy felmenőik 1918 előtt magyar állampolgárok voltak, a rendelet megfosztotta őket állampolgárságuktól, pontosabban nem újította meg azt, ami a nyugdíj és más állami járulékok megvonását, az állami alkalmazásból való elbocsátást is maga után vonta. Az esküttagadó magánalkalmazottak elbocsátását egy januárban kiadott rendelet írta elő. De az állampolgárság hiánya további kellemetlenségekhez is vezetett, így például nem köthettek szerződést, illetve általában nem szerepelhetek a polgári jog alanyaiként az esküttagadók. E korlátozások hatására hamarosan kérelmezték az eskü letételének lehetőségét annak korábbi megtagadói.

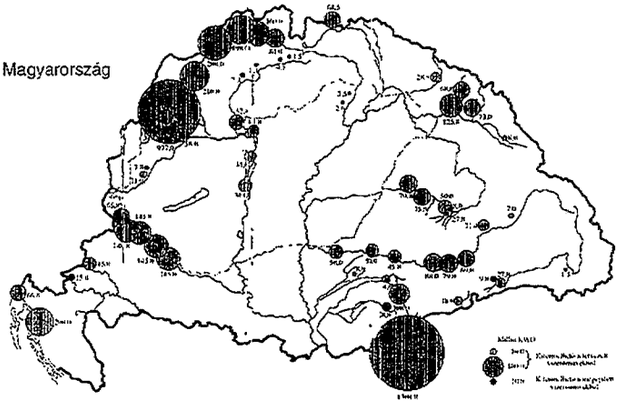

Vízimunkálatok Magyarország területén

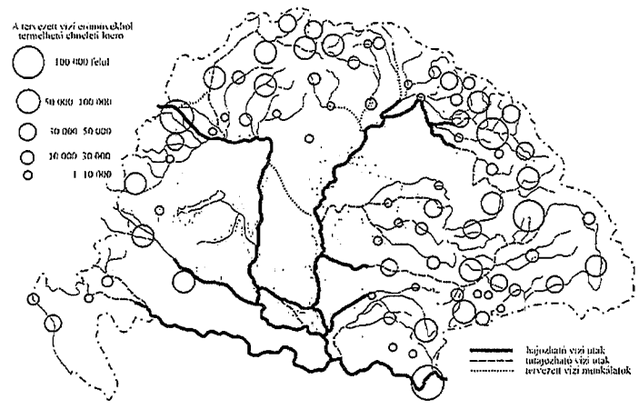

óta közvetlenül hozzácsatolt területekre. A Szovjetunió 7,5 millió aranydollárért megvásárolja Németországtól a litván Mariampol járást.

01. 12. Új magyar-szovjet kereskedelmi egyezményt írnak alá. Magyarország nyersanyagért iparcikkeket szállít a Szovjetuniónak.

01. 18. Az országgyűlés elfogadja az asszimilációs törvényt.

01. 21. A háborús helyzetre hivatkozva betiltják Nagy-Britanniában a baloldali, kommunista lapot, a Daily Workert.
Közvetlen távíróforgalom létesül Magyarország és a Szovjetunió között

01. 22. Brit csapatok foglalják el a líbiai Tobrukot.

01. 23. Romániában német katonai segítséggel vasgárdista puccskísérletet vernek le.

01. 24. Brit csapatok lépik át az abesszin határt.

01. 27. Gróf Csáky István halálával a külügyi tárcát gróf Gömbös Gyula miniszterelnök veszi át, aki emlékiratban rögzíti a magyar külpolitikai elveket. A posztot később Bárdossy tölti be.

01. 29. Washingtonban amerikai-brit vezérkari tárgyalások kezdődnek közös hadászati elvek kidolgozásáról, amelyeket 03. 29-ig az ún. ABC-tervben fektetnek le.

01. 30. Megkezdődik az erdélyi földosztás.

01. 31. Népszámlálást tartanak Magyarországon.

02. 01. Bolgár-német egyezményt írnak alá német csapatok állomásoztatásáról Bulgáriában.

02. 03. Halder vezérezredes, a német szárazföldi csapatok főparancsnokságának (OKH) vezérkari főnöke javasolja Hitlernek Magyarország bevonását a Szovjetunió elleni támadásba, amit Hitler elutasít.

02. 09. A brit haditengerészeti légierő bombázza Genova kikötőjét.

02. 10. Nagy-Britannia megszakítja a diplomáciai viszonyt Romániával. Az USA Kongresszusa megszavazza a hadianyag-szállításra vonatkozó kölcsönbérleti törvényt (Lend-Lease Act; 03.11-én lép életbe).

02. 11. Rommel altábornagy parancsnoksága alatt német csapatok szállnak partra Észak- Afrikában. A német hadvezetés átveszi a hadászati vezetést az olasztól a Mediterráneumban. Szudánból és Kenyából brit támadás indul Olasz-Szomália ellen.

02. 15. Elindul a magyar televízióadás.

02. 17. Bolgár-török megnemtámadási egyezmény. Ezzel Bulgária biztosítja a hátát egy esetleges Görögország elleni háborúban.

02. 22. Amszterdamból deportálják a zsidókat.

A HONVÉD INVALIDUSOK

A felszabadító harcokban jeleskedett leszerelő honvédek sorsának alakulására különös gondot fordított a miniszterelnök, aki maga is katona volt.

Erdély felszabadítása után, a világháborús konfliktusok árnyékában rendkívül fontos politikai üzenete is volt annak a törvénynek, amelyet 1940. december 14-én fogadott el az országgyűlés. A honvéd invalidus-törvény a leszerelt katonák számára teremtett anyagi biztonságot, elsősorban földbirtok-juttatásokkal, illetve a polgári egzisztenciát megalapozó lehetőségekkel, városi ház, lakás, műhely, üzlet átadásával.

A leszerelő katonák anyagi létalapjának biztosítása elsősorban a hadsereg iránti közbizalom erősítését szolgálta. Főleg azután volt ez fontos, hogy a honvédségbe számos menekült, illetve nemzetiségi lakos lépett be a beilleszkedés reményében. S természetesen a szegényebb néprétegek közül is szép számmal jelentkeztek önkéntesnek a háborús időszakban.

A leszerelő katonák most származástól, korábbi anyagi helyzettől függetlenül, csakis a harctéri helytállás alapján kaptak különféle juttatásokat. Az invalidusokat – hasonlóan a közmunkatáborokból kikerülőkhöz – igyekeztek szétszórni az országban, s bekapcsolták őket a helyi mentorok segítő hálózatába, így új otthonukba könnyen beilleszkedhettek.

A magyarul nem beszélők számára még leszerelésük előtt magyar nyelvtanfolyamokat indítottak.

létrehozásával nemzetközi nyomás alá helyezhette és ezzel talán békére kényszeríthette volna Londont. E program keretében felkérte a Szovjetuniót, Magyarországot, Jugoszláviát és Spanyolországot a csatlakozásra.

Hitler számára nyilván a Szovjetunió jelentette volna az igazi megoldást Még arra is kész volt, hogy négyhatalmi egyezménnyé bővítse a szerződést, amennyiben a Szovjetunió is csatlakozik hozzá. Molotov szovjet külügyminiszter 1940 november derekán két napot tanácskozott Berlinben, hogy megkezdje tárgyalásait a világ érdekszférákra való felosztásáról.

A nagyvonalú német javaslatokra válaszul Molotov aprólékosan kidolgozott és nagyon is konkrét követelésekkel válaszolt. India helyett Moszkva továbbra is Finnország és a Balkán iránt érdeklődött. Négy feltételhez kötötte csatlakozását: 1. a német csapatok kivonása Finnországból; 2. szabad áthajózás a tengerszorosokon, és ennek biztosítására szovjet katonai bázisok létesítése a térségben; 3. bolgár-szovjet kölcsönös segítségnyújtási szerződés; 4. az észak-szahalini japán kitermelői jogok felülvizsgálása. Többi igényével – Sztálin fogalmazta meg őket – Molotov egyelőre elő sem hozakodott. Ezeken a területeken azonban Hitler nem akarta erősíteni az úgyis aggasztó szovjet befolyást. Úgy látta, hogy a szovjet aspirációk durván keresztezik a német érdekeket, ezért a tárgyalások hamarosan félbemaradtak. Hitlernek új terve született a Szovjetunióval kapcsolatban.

Hasonlóan elakadtak a Magyarország bevonására irányuló német törekvések is. November végén Moszkvához hasonlóan Budapest is súlyos feltételeket fogalmazott meg, amelyek mentén csatlakozni tud a Háromhatalmi egyezményhez. Németország előbb elutasította a magyar feltételeket, majd tárgyalásokat kezdeményezett. A megbeszélések során végül kikristályosodtak a következők: Németország három függelékben, amelyből kettőt titkosított, garantálta Magyarország feltételeinek teljesítését. Az első függelék szerint az országhatárok véglegesítése során Magyarország Fiume városával és kikötőjével kijáratot kap az Adriára. A második szerint Németország tiszteletben tartatja Magyarország szuverenitását és területi integritását; területét csapatok és hadianyag szállítására nem veszi igénybe. A harmadik szerint sem Németország, sem Olaszország nem várja el Magyarországtól, hogy katonai támogatást nyújtson neki háború esetén.

Egyedül a német megszállás alatt álló Románia csatlakozott feltételek nélkül a Háromhatalmi egyezményhez.

►

A koronázás

A területi revízió sikereinek hatására széleskörű mozgalom bontakozott ki Magyarországon a régóta függőben lévő királykérdés megoldására. A probléma nem csupán azért kerülhetett napirendre, mert gyakorlatilag lezárult az ország felszabadításának programja, és ezzel látványosan véget ért a Trianon óta tartó interregnum, hanem azért is, mert számos belés külpolitikai érdek találkozott a királykérdés megoldása kapcsán.

Egyfelől a nagybirtokos arisztokrácia, amelynek pozícióit erősen meggyengítette a Gömbös által képviselt nagyarányú szociális reformprogram, a legitim királyság helyreállításával próbálta megerősíteni hatalmi helyzetét. Másfelől Horthy és a körülötte csoportosuló hatalmi, bürokratikus és katonai elit is elérkezettnek látta az időt arra, hogy stabilizálja mindazokat az eredményeket, amelyeket az elmúlt húsz évben elért.

Ugyanakkor Gömbös sem tiltakozott a királyválasztás ellen, bár rendkívül komoly feltételekhez kötötte. A miniszterelnök hatalma ekkor kétségtelenül a zenitjéhez érkezett, s most Gömbös is úgy látta, hogy a Horthyval kötendő értelmes alku révén stabilizálhatja az eddigi eredményeket. Nem utolsósorban külpolitikai szempontból is fontosnak tartotta, hogy a megerősödött és feltámadott Magyarország egy történelmi, de vitathatatlanul demokratikus monarchia képében tükrözze ezeréves egységét és integritását.

A Horthyval és a nagybirtokos arisztokrácia képviselőivel zajló tárgyalások során Gömbös

AZ ÚJ MAGYAR KÜLPOLITIKA

Gróf Csáky István halálával 1941 januárjának végén a külügyi tárcát – ideiglenes jelleggel – Gömbös Gyula miniszterelnök vette át, aki a hazai politizáló közvélemény és a nemzetközi diplomácia számára emlékiratban tette közzé a magyar külpolitika irányelveit.

A kormányfő leszögezte, hogy az elmúlt évek háborúiban Magyarország kényszerhelyzetben cselekedett. Fegyveres fellépés nélkül nem tudta kieszközölni az igazságtalan trianoni diktátum revízióját. A versailles-i békerendszer összeomlásával, az európai nagyhatalmi státusok átrendeződésével azonban megszűntek azok a kényszerítő körülmények, amelyek háborúba sodorták a kontinens államait, s ezért Magyarország a jövőben minden szomszédjával békében kíván élni. Noha Jugoszláviával szemben Budapest fenntartja területi követeléseit, az utóbbi hónapokban szerencsére a békés rendezés irányába sikerült előrelépni Belgráddal.

Ezzel párhuzamosan Gömbös kijelentette, hogy Magyarország fenntartja a térségben immár meghatározóvá vált katonai erejét, mert felszabadult területeinek védelme, a kiszámíthatatlan európai háborús konfliktusok és határaink biztonsága ezt megköveteli tőlünk.

Az emlékiratban a miniszterelnök először fogalmazta meg a később gyepü-elvként ismertté vált formulát. Ennek értelmében Magyarország fenntartja a jogot, hogy amennyiben a szomszédos államokban bármilyen okból megszűnik a rendes közigazgatás, s az adott területen kialakult dezintegráció fenyegeti Magyarország polgárainak biztonságát, akkor a magyar honvédség már a határok előterében is fellép az ország védelme érdekében. Ez az elv különösen egy szovjet-német összecsapás, illetve egy jugoszláv-olasz konfliktus esetén válhatott realitássá, amennyiben bármelyik fél összeomlik a háború során, mint ahogyan arra az első világháború befejeződése szomorú példát adott.

Az emlékirat a regionális nagyhatalmi státusz igényét tükrözte, s mint ilyen közvetlenül üzent a világ közvéleményének: Magyarország nem tűr idegen beavatkozást a Duna-medencében.

A dokumentumot – különösen annak a Duna-medencére vonatkozó, határozott kitételeit – meglepő elismeréssel fogadták a nagyhatalmak. Londonban és Moszkvában egyaránt németellenes kijelentést láttak a szövegben, míg Berlinben főleg azt olvasták ki belőle, hogy a szovjet-magyar együttműködés egyszeri alkalom volt, és Gömbös a továbbiakban nem kívánja segíteni Sztálin balkáni törekvésit. Egyedül Rómában fogadták némi aggodalommal a dokumentumot, mert attól tartottak, hogy a megerősödött Magyarország körül jugoszláv és bolgár részvétellel kialakulhat egy balkáni hatalmi tömb, amely akadályozhatja Olaszország törekvéseit.

A külügyi tárcát később Bárdossy László vette át, aki az emlékirat szellemében folytatta a fegyveres semlegesség és a nemzeti öncélúság politikájának érvényesítését egyre bonyolultabb nemzetközi feszültségek közepette.

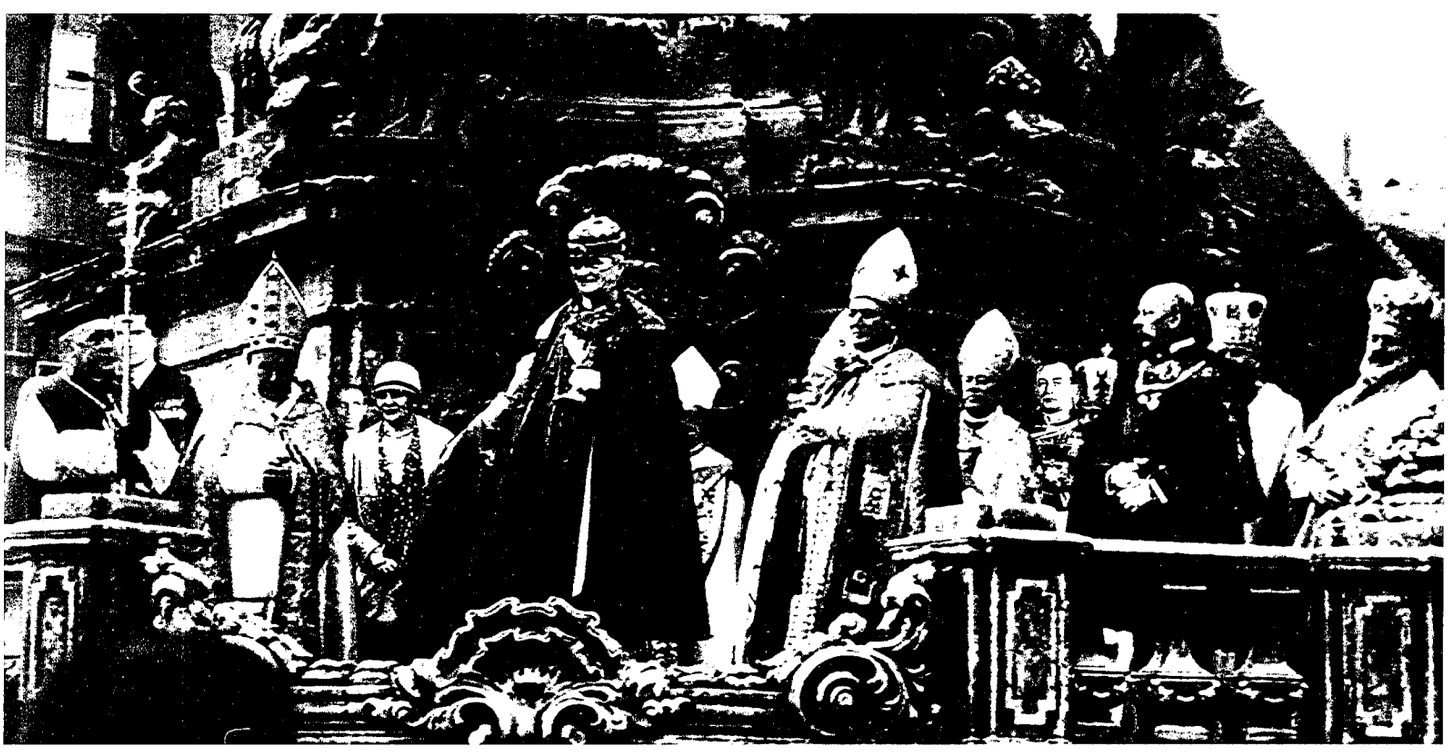

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

02. 24. Brit csapatok lépik át az olaszok megszállta Abesszínia határát.

03. 01. Bulgária csatlakozik a Háromhatalmi egyezményhez. Az országba másnap német csapatok vonulnak be. Cserében ígéretet kap az 1919-ben elvesztett Strumica-Marica közötti tengeri korridorra. A Szovjetunió tiltakozik a szerződés miatt.

03. 05. Hitler utasítást ad ki a Japánnal való katonai együttműködésről.

03. 07. Görögország jóváhagyásával megkezdődik a hatvanezres brit haderő partraszállása az országban (Pireusz, Volosz).

03. 15. Megkezdődik az magyar kulturális szervezetek vezetőinek kongresszusa Debrecenben, az egységes nemzeti kultúra kialakításáról. Az országgyűlés törvényt hoz a monarchia szabályozásáról.

03. 20. A szovjet kormány visszaadja az 1848-as zászlókat.

03. 21. Az országgyűlés törvényt hoz a román autonómiákról.

03. 22. Hitler jóváhagyja a módosított Barbarossa-tervet.

03. 23. A szovjet gesztusok ellenére megkezdődik a kárpáti erődvonal kiépítése.

03. 24. Megkezdődik az erdélyi német lakosság áttelepítése az 1938 óta a Német Birodalomhoz csatolt területekre.
Az észak-afrikai hadműveletekbe bekapcsolódó német Afrikakorps visszafoglalja El-Agheilát.

03. 25. Bécsben Jugoszlávia németbarát Cvetković kormánya és Magyarország azonos feltételek-

►

NÉPSZÁMLÁLÁS, 1941

Magyarországon 1920 után 1941 januárjában tartottak újabb népszámlálást. A felmérés megdöbbentő eredményre vezetett, mert a magyarság részaránya jóval nagyobb számot mutatott, mint amire a korábbi adatok alapján következtetni lehetett volna. A harmincas évek közepétől érkező betelepülők egy része, illetve a hazatért területek nemzetiségi lakosainak jelentős hányada – korábbi identitását megváltoztatva – most magyarnak vallotta magát. E változás főleg a kétnyelvű területeken volt jellemző, illetve azok körében, akik a különféle programoknak köszönhetően – az ONCSA, a honvéd invalidus-törvény, a földosztások és a közmunkaprogramok révén – magyar nyelvterületen jutottak egzisztenciához.

Az ország területe 1941-ben: *261 726 km²*
Trianoni Magyarország: *93 000 km²*
Ausztriától visszatért: *4 000 km²*
Csehszlovákiától visszatért: *61 633 km²*
Romániától visszatért: *103 093 km²*
Lakosainak száma: *17 995,5 ezer fő*
Trianoni Magyarország: *7 615 ezer fő*
Ausztriától visszatért: *292,6 ezer fő*
Csehszlovákiától visszatért: *3 517,5 ezer fő*
Romániától visszatért: *5 256,5 ezer fő*
Betelepült menekült érkezett: *1 560 ezer fő*
Elhagyta az országot: *649 ezer fő*
Természetes gyarapodás: *387 ezer fő*
Háborús veszteség: *16 ezer fő*
Nemzetiségi arányok:
Magyar: *11 712,5 ezer*
Román: *2 640 ezer*
Szlovák: *1 105 ezer*
Osztrák/német: *835 ezer*
Lengyel: *780 ezer*
Zsidó: *440 ezer*
Ruszin: *392 ezer*
Cseh: *63 ezer*
Albán: *18 ezer*
Egyéb: *10 ezer*

nem csupán azt érte el, hogy személyes politikai hatalma kikezdhetetlenné vált, de azt is, hogy a bevezetett reformok visszafordíthatatlanná lettek. Ugyanakkor – noha a történelmi arisztokrácia gazdasági és politikai vezető szerepét már elvesztette – garantálta a hagyományos, feudalisztikus értékvilág fennmaradását.

A háttérben zajló megállapodások után, 1940 karácsonyán az országgyűlés ünnepi ülésén közfelkiáltással királlyá választotta Vitéz nagybányai Horthy Miklóst. Az ország

A jövő rádiókészüléke. Ujabban mind inkább tökéletesedik a távolbaláto készülék és így kétségtelen, hogy nemsokára a a rádióelőfizető nemcsak hallani, hanem látni is fogja a távolból leadott műsort, híreket, képeket

A MAGYAR TELEVÍZIÓ SZÜLETÉSE

Egy magyar feltaláló, Tihanyi Kálmán nevéhez fűződik a teljesen elektronikus, töltéstároló típusú televíziós rendszer kifejlesztése. Tihanyi 1924-ben jött rá a megoldásra, és 1926-ban kelt magyar szabadalmi bejelentése. A magyar szabadalom alapján indult meg Németországban először a rendszeres televízióadás, 1935-ben. 1929-ben már Anglia is elkezdte a kísérleti műsorszolgáltatást, tíz évvel később pedig az Amerikai Egyesült Államok is csatlakozott a tévézők klubjához.

Másik úton indult el Mihály Dénes, aki 1933-ban E. H. Traub fizikussal együttműködve már egy olyan televíziós készüléket mutathatott be, amelynek képét akár 2,5×3 méteres felületre is ki lehetett vetíteni. A TELEHOR, azaz a Mihály–Traub-féle forgótükrös vevőkészülék segítségével közvetítették 1936 őszén az első zárt láncú televízióadást a Gellért Szállóból.

A rendszeres magyar televízióadás 1941. február 15-én indult, s bár eleinte kevés háztartásban volt elérhető, hamarosan robbanásszerű fejlődés következett. Ahogy néhány esztendővel korábban a néprádió, most a televízió indult hódító útjára.

A kormányzat – csakúgy, mint korábban a rádiózást – a televíziózás terjedését is segítette, mert úgy vélte, hogy a távolba látó magyar találmányokkal az egységes nemzeti kultúra kialakításának legfontosabb eszközét teremtette meg a modern technika.

FÖLDOSZTÁS ERDÉLYBEN

Január végén hozott törvényt az országgyűlés az igazságtalan erdélyi földosztás felülvizsgálatáról. A korábbi felvidéki földosztás revíziójához hasonlóan a román kormány által kialakított földreformot is semmisnek nyilvánította a törvény, ám a korábbi birtokosok csak kisebb részben és bizonyos feltételek mellett kapták vissza tulajdonukat. A kormány a családi birtokok kialakítására törekedett itt is, ezért a kiosztható birtokterület felső határát 500 holdban maximálták, ám azt is csak olyasvalaki igényelhette, aki máshol nem rendelkezett földbirtokkal, illetve máshol bírt gazdaságáról lemondott. Különösen támogatta a kormány azokat, akik a trianoni országhatárokon, illetve a magyar tömbterületeken belül lévő birtokaikról lemondva kívántak Erdély – magyarok által kevéssé lakott vidékein – megtelepedni. Ők a leadott gazdaságuk kétszeresére is számíthattak. Hasonlóan bírálták el a lakásigénylőket, műhelybérlőket és más vállalkozókat is.

Ugyanakkor a földbirtokrendezés kárvallottjainak – így elsősorban a román lakosságnak – a magyar nyelvterületeken kínáltak cserebirtokot, amivel az érintettek jelentős része élt is. A hajdani birtokosok anyagi kárpótlást is kaphattak, illetve egyéb javakra – részvényekre, műhelyekre, bérházakra – válthatták földtulajdonukat.

A kialakuló erdélyi birtokviszonyok jelentősen átrendezték a nemzetiségi és a társadalmi struktúrákat. Széles, magyar etnikai környezetben élő középosztály alakult ki, csakúgy, mint korábban a Felvidéken.

nagyságát, hatalmát, egységét és feltámadását kifejező, lenyűgöző külsőségek közepette megtartott koronázásra január elsején került sor.

Bulgária a német-szovjet viszály kereszttüzében

Miközben a tengelyhatalmak és Nagy-Britannia között a létező összes frontszakaszon egyre hevesebben dúlt a háború, a Szovjetunió újabb kísérletet tett balkáni pozícióinak megerősítésére. Sztálin úgy vélte, hogy az elkeseredett küzdelem, a Görögországért folyó harc lehetőséget ad neki arra, hogy kiterjesszse befolyását félsziget keleti területeire, s valamilyen módon magához láncolja Bulgáriát. Az oroszok számára kulcsfontosságú ország megszerzésével a hadban álló Görögország felé, egyúttal a tengerszorosok felé nyílt volna meg az út a Vörös Hadsereg előtt.

Egy ilyen lehetőséget a németek, az olaszok, a britek és természetesen a magyarok is a leghatározottabban elleneztek. A Szovjetunió tehát hiába próbált különféle egyezményeket kötni a bolgárokkal, amelyek révén befolyását növelni tudta volna, törekvéseik a németek malmára hajtották a vizet. A szovjet befolyás lehetőségétől megrémült Bulgária előbb német csapatokat hívott az országba, majd rövid időn belül csatlakozott a Háromhatalmi egyezményhez, egyúttal a kialakuló Görögország-ellenes koalícióhoz. Bulgária ugyanis a magyar törekvésekhez hasonló regionális hatalmi pozíciót próbált elfoglalni, s Bogdan Filov miniszterelnök, részben Gömbös példáját követve, a területi nyereség reményében alakította át az ország külpolitikáját. Az új, németbarát, terjeszkedő politika szellemében kötött azután megnemtámadási egyezményt Törökországgal, s ezzel biztosított magának szabad kezet a Görögország elleni háborúban.

A balsikerű szovjet törekvések azonban jelentősen erodálták a német-szovjet viszonyt. Hitler már 1940 végén tervbe vette a kommu-

HAZATÉRNEK A HONVÉDZÁSZLÓK

A szovjet kormány a Magyarországgal ápolandó jó viszony érdekében maga kezdeményezte, hogy visszaadja az 1848-as honvédzászlókat. A kiadott közlemény szerint „az 56 magyar hadi zászlót I. Miklós cár seregei kerítettek hatalmukba a magyarok 1848-49. évi nemzeti szabadságharcának leverése idején".

A nemzeti ereklyéket közvetlen Moszkva-Budapest gyorsvonaton, katonai díszkísérettel szállították a magyar határra, s ott a honvédség vette át azokat. A zászlók március 24-én érkeztek Budapestre, s a honvédség díszszázadának tagjai a Keleti pályaudvartól a Hősök terére, majd a Bolyai Akadémia zászlóvivőinek díszszázada a Várba, a Görgey-szoborhoz vitte, ahol a kormány több tagja és a szovjet követ is megjelent. Az ünnepség végén Littay András vezérezredes vette át a honvédség nevében a zászlókat, amelyeket a Hadimúzeumban helyeztek el.

KORONÁZÁS BUDAPESTEN

Az ünnepélyes bevonulás után az oltárra helyezték a koronázási jelvényeket. A szentmise közben az uralkodót két püspök kísérte a szertartást végző érsek elé. Az érsek zengő hangon fordult az egybegyűltekhez: „Akarjátok-e királyotoknak az itt megjelent Vitéz nagybányai Horthy Miklóst?" A jelenlévők egyhangúan zúgták a választ: „Akarjuk!"

Az uralkodó a koronázási eskükeresztre tett kézzel megesküdött a törvények megtartására a béke megőrzésére, hogy országát a legjobb tudása szerint kormányozza, alattvalói jogait tiszteletben tartja. Az esküt a felszentelés követte; majd az érsek átadta a kardot, hogy a leendő király megvédje az egyházat, a hazát, az ország népét.

Ekkor következett a koronázás. A jelenlévő püspökök kezükbe emelték az érsek által az oltárról levett szent koronát, s az érsek irányításával a leendő király fejére helyezték, mondván: „Vedd az ország koronáját..."

E perctől: Magyarországnak ismét volt királya. A jelenlevők háromszoros „vivat"-ja hangzott fel, miközben az érsek átadta a jogart és az országalmát, s a trónszékhez vezette Miklós királyt: „Állj itt és tartsd meg mostantól fogva ezt az Isten hatalmából püspökeid által kijelölt helyet!" A szertartás a Te Deummal ért véget.

SZABAD KIRÁLYVÁLASZTÁS ÉS A MONARCHIÁT SZABÁLYOZÓ TÖRVÉNYEK

A koronázást követően élesedtek ki igazán a viták a monarchia pontos szabályozásával kapcsolatban. Noha Magyarország 1920 óta ismét királyság volt, a királyság intézményének törvényi szabályozása az előző századokban született, jórészt a Habsburg-uralom igényeinek megfelelően. Ezért vált szükségessé, hogy a Monarchia működését törvényekkel szabályozza az országgyűlés.

A március 15-én elfogadott törvények kimondták, hogy a Magyar Királyság a Szent Koronatan alapján álló alkotmányos és demokratikus monarchia, amelyben a korona tagjait, azaz az állam polgárait minden tekintetben egyenlő jogok illetik meg.

A királyválasztás joga – a Habsburg-ház országvesztő uralkodását követően, az 1921. évi XLVII. törvénycikkben megfogalmazott trónfosztásnak megfelelően – visszaszállt a nemzetre. A király halálát vagy lemondását követően tehát ismét szabad királyválasztás keretében dönt az országgyűlés az államfő személyéről.

A király akadályoztatása esetén a felségjogokat a nádor, illetve annak hiányában az esztergomi érsek gyakorolja. A király kiskorúsága vagy alkalmatlansága esetén – ideiglenes jelleggel – régenst választ az országgyűlés.

A királyválasztás – bármilyen külső vagy belső kényszerből eredő – elmaradása esetén az országgyűlés kormányzóra ruházza az államfői jogokat. Ezzel a szabályozással mintegy utólagosan legitimálta a parlament a kormányzói uralom elmúlt húsz esztendejét.

A törvény rendelkezett a címekről is. Ennek értelmében a király Isten kegyelméből Magyarország Apostoli Királya. Az uralkodó családjának tagjait és leszármazottait hercegi cím illeti meg, melyhez a főméltóságú megszólítás társul, csakúgy, mint mindazokat, akik az államfői hatalommal tartósan vagy ideiglenesen kapcsolatba kerülnek. Így hercegi cím, illetve főméltóságú megszólítás illeti a régenst, a nádort és a kormányzót is. Az így nyert hercegi cím öröklődik, s ez az örökség vonatkozik azon családokra is, amelyek a történelem folyamán uralkodókat, erdélyi fejedelmeket, illetve kormányzókat adtak az országnak. Ezért viselhetnek hercegi címet ma is a Magyarországon élő Habsburgok vagy a Kossuth-leszármazottak. Más módon hercegi cím nem szerezhető Magyarországon, viszont a korábban megszerzett – többnyire német birodalmi hercegi – címeket továbbra is viselhetik az illető családok.

A törvények előterjesztése során Gömbös Gyula kijelentette: „A demokrácia és a monarchia egymást erősítik, lévén a monarchia egy olyan erőteljes, nem politikai intézmény, mely a történelmi folytonosságot, a tradíciókat, a nemzeti egységet és a közösségi felelősséget jeleníti meg. Az uralkodó egyik legfontosabb szerepköre az emberek oltalmazása, beleértve a más kultúrából érkezetteket is. Hasonlóan fontos feladata a királynak, illetve az uralkodóház tagjainak, a hercegi családoknak a példaadó magatartás, amelyből erőt és mintát meríthetnek az emberek, legyen szó hétköznapi kérdésekről, vagy rendkívüli helyzetekről. S ebben az értelemben a király a nemzeti egység mintaadó megtestesítője."

E törvények máig érvényben vannak.

▶ A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

kel csatlakozik a Háromhatalmi egyezményhez. Ennek fejében ígéretet kap Szaloniki annektálásával égei-tengeri kijáratra, valamint, hogy semleges maradhat a tervezett Görögország elleni háborúban.

03. 26. Belgrádban aláírják a magyar-jugoszláv barátsági és együttműködési megállapodást.

03. 26-29. A Matapan-fok közelében a brit flotta csatát nyer az olasszal szemben.

nista állam megtámadását, s elhatározását sem a Mariampol járásra vonatkozó adásvétel, sem a német lakosság Birodalomba való áttelepítése ügyében tanúsított szovjet lojalitás nem befolyásolta. Hitler egyre inkább úgy vélte, hogy az Angliával kötendő béke legfőbb akadálya a Szovjetunió, amelynek terjeszkedő politikája akár a Németország rovására megvalósuló angol-szovjet egyezményhez is vezethet. Egy ilyen veszély azonban egyelőre csak elméleti volt, hiszen Hitler joggal bízhatott abban, hogy a kontinensről kikergetett angolok, gyarmataik megőrzése érdekében, inkább a békét választják, mint a bizonytalan és kiszámíthatatlan szovjet szövetséget.

Magyar külügyek

A magyar kormány a balkáni feszültségekkel terhes 1941-es évben ugyancsak tartott a Szovjetunió térnyerésétől, de Gömbös nem látott lehetőséget arra, hogy Magyarországnak komoly szerepe legyen e térnyerés visszaszorításában. Ezért a miniszterelnök inkább az együttműködés további lehetőségeit kereste Sztálinnal. A magyar törekvéseket Moszkvában is kedvezően fogadták, hiszen a finn és lengyel háború után, illetve német kapcsolat kihűlésének tükrében az egyre jobban elszigetelődő Szovjetunió számára életmentő kapcsolatot jelentett Magyarország. A kölcsönösen baráti gesztusok értékét – az újonnan megkötött kereskedelmi egyezményt, a közvetlen távíróforgalom kialakítását, illetve azt a tényt, hogy szovjet kormány visszaadta az 1848-as zászlókat – még az sem árnyékolta be, hogy Magyarországon megkezdődött a kárpáti erődvonal kiépítése.

Hasonlóan biztatónak tűnt a jugoszláv kérdés rendezése is. A Belgrádban 1940. december 12-én aláírt határrendezési szerződés lassan holtpontra jutó tárgyalássorozatát a német diplomácia gyorsította fel. Ribbentropnak és Hitlernek hosszas megbeszélések után sikerült meggyőznie Cvetković miniszterelnököt arról, hogy területi nyereségek fejében csatlakozzon a Háromhatalmi egyezményhez. Jugoszlávia ígéretet kapott arra, hogy Szaloniki annektálásával égei-tengeri kijáratot szerezhet, valamint hogy semleges maradhat a tervezett Görögország elleni háborúban. A jugoszláv-magyar konfliktus békés rendezése érdekében Gömbös is hajlandónak mutatkozott a megállapodásra.

Magyarország ígéretet kapott arra, hogy a csatlakozása fejében visszakapja – a görög hadjárat során kétségbeejtő helyzetbe került Olaszországtól – Fiumét, illetve egy Jugoszlávián át vezető exterritoriális vasútvonalat és autópályát kap a magyar kikötőig. Ugyanakkor Jugoszlávia és Magyarország is vállalta, hogy a vitás határ menti területeken népszavazás döntsön az egyes falvak és városok hovatartozásáról.

A jugoszláv törekvésekhez hasonlóan Gömbös is ragaszkodott ahhoz, hogy Magyarországra semmiféle fegyveres kötelezettséget nem róhat az egyezmény, s a szöveghez csatolt záradékban hangsúlyozta, hogy a megállapodás kizárólag a térség békéjének és stabilitásának megóvását, az érdekellentétek barátságos megoldását szolgálja.

A valamennyi érdekelt fél számára megnyugtató rendezés után március 25-én Jugoszlávia és Magyarország képviselői Bécsben aláírták a Háromhatalmi egyezményt, majd másnap Belgrádban a magyar-jugoszláv barátsági és együttműködési megállapodást.

Belpolitika

A rendkívüli nemzeti sikerek, a béke visszatérte, a revíziók eredményes befejezése ellenére Gömbös nem osztozott az országban eluralkodó euforikus hangulatban. Az országegyesítés belső, szellemi megerősítését tartotta a sikereket követő legfontosabb lépésnek. Mint az országgyűlésben többször kifejtette, a magyar nemzeti egység nem pusztán politikai, sokkal inkább kulturális kérdés, s mint ilyennek még a felénél sem tartunk az előttünk álló hatalmas munkának.

A nemzeti egység megteremtését szolgáló számos intézkedés közül ki kell emelnünk a német lakosság áttelepítését a Birodalom területére. A németség asszimilációjára, elsősorban a német nemzeti eszme erőteljes újjászületése miatt, nem látott esélyt a magyar politikai elit, ezért örömmel fogadta annak lehetőségét, hogy önkéntes alapon kivándoroljanak Magyarországról a németek. Ugyancsak fontos döntést jelentett az asszimilációs törvény elfogadása, amely személyes korlátozást ugyan nem jelentett a nemzetiségi lakosság számára, ám olyan élethelyzetet teremtett, amelyben a beolvadás lehetősége és valószínűsége rendkívüli módon megnőtt. Hasonló célt szolgált a televízióadás elindítása, illetve az egységes nemzeti kultúra kialatói közé tartozott. A „sivatagi róka" taktikai jártasságának köszönhetően, márciustól kezdődően egy német-olasz előretörés visszafoglalta Kirenaikát.

Az olaszok megsegítésére indított kényszerű déli vállalkozással a német haderő is szétforgácsolódott. Igaz, ekkor még Hitlernek nem volt kiforrott terve arra nézve, hogyan bírja békére Angliát, s a lehetséges megoldások között a Szuezi-csatorna, illetve a Gibraltári-szoros elfoglalása is szerepelt, hogy így zárja el Nagy-Britanniát gyarmataitól. Az Afrika Korps kiküldésével úgy tűnt, Hitler ezt a lehetőséget választja.

NÉMETEK AFRIKÁBAN

A magyar-román háború árnyékában – remélve, hogy az észak-afrikai brit haderő Románia megsegítésre siet – Mussolini támadást indított Egyiptom ellen. Az olaszok számbeli fölénye ellenére az egyiptomi határon az olasz arcvonal hamarosan összeomlott, s a brit csapatok 1940 decemberétől előrenyomulásba kezdtek. Az elbukott hadművelettel Mussolini immár másodszor bizonyította, hogy az olasz hadsereg koránt sincs abban a helyzetben, hogy komoly tényezőként lehessen rá tekinteni, s a görögországi kudarc után végképp semmivé lett Olaszország nagyhatalmi nimbusza. Miután Benito Mussolini olasz miniszterelnök sürgős segítséget kért Hitlertől, a Führer január 11-én parancsot adott egy német harckocsikötelék Afrikába küldésére.

A német Afrika-hadtest első egységei Erwin Rommel altábornagy parancsnoksága alatt 1941. február 11-én szálltak partra Tripoliban. Rommel a német hadsereg legjobb vezetői

Rommel, a „sivatagi róka"

MAGYARORSZÁG FELTÁMADÁSA

A királyság helyreállításával egy rendkívül gyors társadalmi változássorozat ért szimbolikus véget a magyar történelemben. Az első világháború végén a magyarságra hullott katasztrofális állapotok minden tekintetben szörnyű megpróbáltatást jelentettek. A talpra állás nagyszerű folyamata – amely nem csupán az ország felszabadítását, de legelsősorban az ország gyökeres átalakulását is jelentette – a legfényesebb korszakává lett a magyarság sorstörténetének. A nemzeti élni akarás, az alkalmazkodókészség, a megújulásra való képesség és az eleven alkotóerő olyan bőséges megnyilvánulásait hozta ez a rövid korszak, amelyre korábban nem volt példa hazánk történetében.

Az elrabolt területek fölszabadítása nem pusztán katonai erő kérdése volt, hanem egy egész európai békerendszer megsemmisítésének problémája. Hogy ebben a küzdelemben Magyarország sikeres lehetett, az persze nem csupán a nemzet erejét tükrözi, hiszen akkori szövetségeseink, a versailles-i béke ellenfeleinek segítsége nélkül kevésre jutottunk volna. Mégis tükrözi a nemzet szabadságvágyának és igazságkeresésének bölcsességét, amelynek révén sikerre vitte a kor a maga revíziós programját.

Az országegyesítés azonban nem valósulhatott volna meg a nélkül a nagyszerű munka nélkül, amelynek során Bethlen István konszolidálta a trianoni Magyarországot, majd ennek alapján Gömbös Gyula létrehozta azt az új társadalmi, gazdasági és politikai erőt, amely már valóban képes volt hatékonyan fellépni a nemzet érdekében.

A forradalmi erejű társadalmi változások – a földosztások, a közmunkaprogramok, a nemzetközi konjunktúra ügyes kihasználása, a szegénység fölszámolása, a munkásság és parasztság helyzetének jelentős javulása, a középosztály megerősödése, az arisztokrácia és a burzsoázia összeolvadása – mind, mind olyan változások, amelyek lehetővé tették egy rendkívül széles bázisú középosztály létrejöttét, amely nem csupán a demokrácia, de az egységes és virágzó nemzeti kultúra hordozójává is lett.

A műveltség tudatos fejlesztésére irányuló erőfeszítések – a közmunkaprogramok kulturális elemei, a dinamikus város- és településfejlesztő kezdeményezések, az ONCSA megteremtése, a néprádió bevezetése, a televízióadás megindulása, közoktatás újjászervezése, a nemzetiségek és bevándorlók sikeres asszimilációja – nem csupán abban játszottak döntő szerepet, hogy kialakult az egységes, mára 25 milliós magyarság, de abban is, hogy a nemzet képessé vált a legkorszerűbb tudás befogadására, s így az elmúlt évtizedekben is megőrizhette vezető szerepét a világ legfejlettebb országai között.

Noha a korszakot ma sokan bírálják korlátozott demokráciája, tekintélyelvűsége, nemzeti türelmetlensége vagy éppen nem is nagyon burkolt antiszemitizmusa miatt, arról előszeretettel feledkeznek meg e bírálók, hogy Magyarország mai arculata, a XX. század második felére elért fantasztikus eredményei ebben a korban gyökereznek. Egyetlen kor sem lehet más, mint amit körülményei lehetővé tesznek. Historizálás, a mából visszavetített értékítélet azt gondolni, hogy a két világháború közötti Magyarország lehetett volna demokratikusabb, türelmesebb vagy békésebb, mint amilyen volt. A valóság inkább az, hogy belesüppedhetett volna egy korrupt, félfasiszta, kizsákmányoló struktúrába, mint amilyenbe belemerültek a térség más államai, s akkor éppen úgy áldozatává válik a nagyhatalmaknak, mint azok.

A MAGYAR KULTÚRA

A magyar kulturális szervezetek vezetőinek nagyszabású kongresszusát március 15-én kezdték meg, Debrecenben. Az egységes nemzeti kultúra kialakításáról vitatkozó szakemberek több szekcióban – nyelv, zene, oktatás, művelődés, építészet, divat, kultúraközvetítés (iskola, művelődési intézmények, sajtó, rádió, televízió) – dolgozták föl a nemzeti kultúra tárgykörének aktuális kérdéseit, és fogalmazták meg javaslataikat a társadalom számára.

A tanácskozás, szakítva a hagyományos intézményorientált szemlélettel, az egyének, családok és polgári önszerveződések számára is adott ki ajánlásokat, de természetesen megfogalmazta javaslatait az állami szervezetek vezetői felé is.

A kongresszus ajánlásai sok esetben meglehetősen banálisak voltak. Így például az, amelyben a családi hősök, a háborús halottak emlékének ápolására tett javaslatot a családoknak, vagy amelyben a külföldi helységnevek és személynevek magyaros használatára buzdította a nyilvánosság szereplőit: pl. Joszif Sztálin helyett Sztálin József, Versailles helyett Verszália stb.

Más javaslatok – mint például a néprádió-akció mintájára megvalósítandó néptelevízió-akció vagy az ingyenes népújság és családi könyvtár program – beépültek a kormány tervei közé és hamarosan meg is valósultak. De akadtak olyan kezdeményezések is, mint például a széleskörű felnőttoktatás, a kötelező felnőtt-továbbképzés, amelyek csak jóval később, az ötvenes években valósulhattak meg.

Mindazonáltal a konferencia nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a negyvenes évektől kezdődően az egységes nemzeti kultúra modernizálódott, és a hatvanas évek nagy volumenű kulturális változásai nem rombolták, hanem szabadabbá, virágzóbbá tették az ép és egészséges magyar műveltséget.

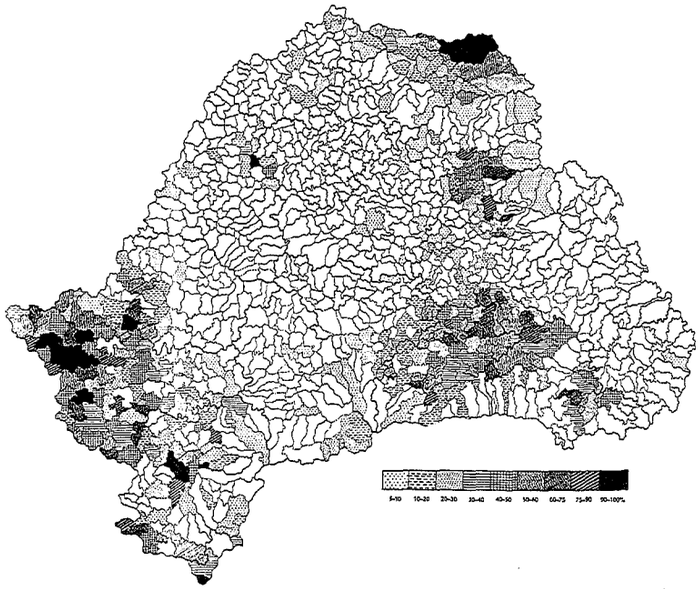

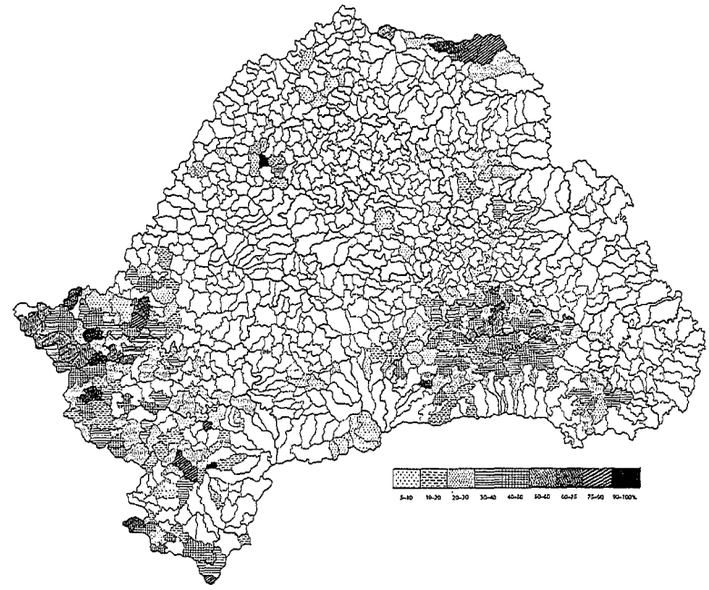

kításáról tartott széleskörű konferencia megszervezése.

Ugyanakkor a magyar állam gondoskodott a nemzetiségi elkötelezettségét megőrizni akaró lakosság igényeiről is, s a korábban kialakított szlovák és ukrán autonómiákhoz hasonlóan döntés született a román autonómiák megszervezéséről.

A nemzet lelki-szellemi egyesítésének programja értelemszerűen megkövetelte, hogy a kiindulási pontot rögzítsék, ezért népszámlálást tartottak, amely a korábbi eredményekhez képest megdöbbentő adatokat produkált. A magyar nemzeti sikerek következtében számos kétnyelvű polgár, aki korábban szlováknak vagy románnak vallotta magát, most felfedezte magyar identitását, s a magyar közösség lélekszámát gyarapította.

Bizonyos fokig ide tartozik a monarchia szabályozásáról alkotott törvények sora, amelyek – az arisztokráciával kötött megállapodásnak megfelelően – a tradicionális, nemesi-nemzeti értékvilágot feltámasztva teremtettek társadalmi stabilitást, kínáltak egyértelmű helyet, világos értékorientációt minden polgárnak, illetve megszabták a társadalmi felemelkedés bejárható útját az egyre módosabbá váló lakosság számára.

NÉMETEK ERDÉLYBŐL

Március végén kezdődött meg az erdélyi német lakosság áttelepítése a Német Birodalomba.

A második német repatriálási hullámban ismét a német lakosságnak közelítőleg a fele, az 550 ezer Romániából hazakerült németből mintegy 280 ezer fő hagyta el az országot. A németek kivándorlása jelentősen módosította Erdély nemzetiségi arányait, sőt a közelmúltban tartott népszámlálás eredményeit is. Helyükre többnyire magyarokat telepítettek.

A két térkép mutatja az Erdélyben élő németek arányát a repatriálás előtt és után.

NEMZETISÉGI AUTONÓMIÁK

A korábbi elveknek megfelelően a magyar királyság területén nem nemzetiségi, hanem úgynevezett népi autonómiák jöhettek létre, amelyek kulturális tekintetben ápolhatták az egyes népcsoportok nyelvjárási, illetve helyi hagyományait. A kormányzat számára – a trianoni trauma után – természetesen elfogadhatatlan volt az, hogy a nemzeti kisebbségek a maguk nemzeti mivoltát fenntartsák, megerősítsék, de az egyes lokális kultúrcsoportok létét elfogadta és támogatta. Így Erdély felszabadítása után a felvidéki autonómiákhoz hasonlóan megalakulhattak a román kulturális autonómiák is.

A térképen a következő autonómiák vannak jelölve:
Nyitrány *(nyugati tót)*
Tót *(közép-tót)*
Tirpák *(keleti tót)*
Ruszin
Moldáv (északi oláh)
Oláh *(közép-erdélyi oláh)*
Oltyán *(dél-erdélyi oláh)*
Nincsenek jelölve a kisebb autonóm körzetek, mint a lengyel, a rác, bunyevác és a sokác.

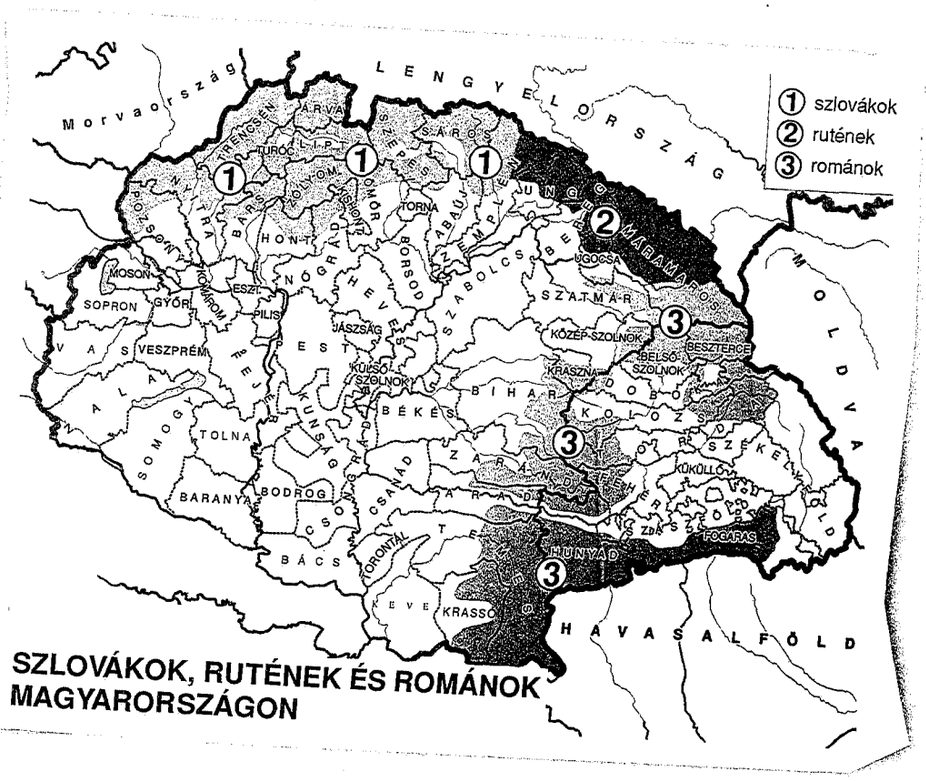

SZLOVÁKOK, RUTÉNEK ÉS ROMÁNOK MAGYARORSZÁGON

9. fejezet

A DÉLSZLÁV HÁBORÚ

A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

1941

03. 27. Belgrádban Simović tábornok átveszi a hatalmat. Az új kormány érvényteleníti a csatlakozást a Háromhatalmi egyezményhez, és felmondja az előző nap kötött magyar-jugoszláv megállapodást.
Hitler elrendeli Jugoszlávia megszállását, a Görögország és Jugoszlávia elleni egyidejű háború értelmében még aznap módosítja a Görögország elleni támadás tervét, a Barbarossa-tervet pedig június második felére halasztja.

03. 28. Német-magyar katonai tárgyalások kezdődnek a balkáni válságról.

03. 30. Paulus altábornagy, a Wehrmacht főszállásmestere és Werth Henrik gyalogsági tábornok, vezérkarfőnök tárgyalnak Budapesten a magyar részvételről a Jugoszlávia elleni háborúban.

04. 01. A Legfelső Honvédelmi Tanács határozatot hoz, hogy Magyarország német vagy olasz részvétel nélkül rendezi a jugoszláv válságot. Hitler részben elfogadja az ajánlatot.

▶

Erdély felszabadítását követően rendkívüli módon kiéleződött a viszony Jugoszláviával. A Szerb-Horvát Királyság, Magyarország példája nyomán, Bulgáriához hasonlóan, regionális hatalmi pozícióra tört, mert ebben látta függetlenségének és területi épségének garanciáját.

Csakhogy a jugoszláv törekvések szükségszerűen ütköztek a magyar érdekekkel. Különösen mély válságot idézett elő a délszláv csapatok megjelenése az összeomló Románia területén, s Jugoszláviának az a törekvése, hogy részt kaphasson a széteső Román Királyság területéből. A már-már katonai konfliktusba torkolló súlyos válságot Mussolini segítségével sikerült feloldani, majd az enyhülő légkör kezdeti eredményeire építve Hitler diplomatái hoztak tető alá négyoldalú megállapodást Jugoszlávia és jelentős szomszédai között. A tárgyalások eredményében az érdekelt felek nagyvonalúsága éppen úgy szerepet játszott, mint az a tény, hogy területi veszteségeikért mind Olaszországot, mind Jugoszláviát bőségesen kárpótolhatta a görög területeken várható nyereség.

A kedvezően alakuló folyamatoknak drámai fordulat vetett véget. Míg a Bécsben, illetve Belgrádban aláírt megállapodások a térség békéjét és stabilitását szolgálták, addig a Jugoszláviában lezajló agresszív katonai hatalomátvétel a szomszédos országok közvetlen érdekeit sértette, s a Balkán békéjét veszélyeztette. Hamarosan ki is robbant a háború.

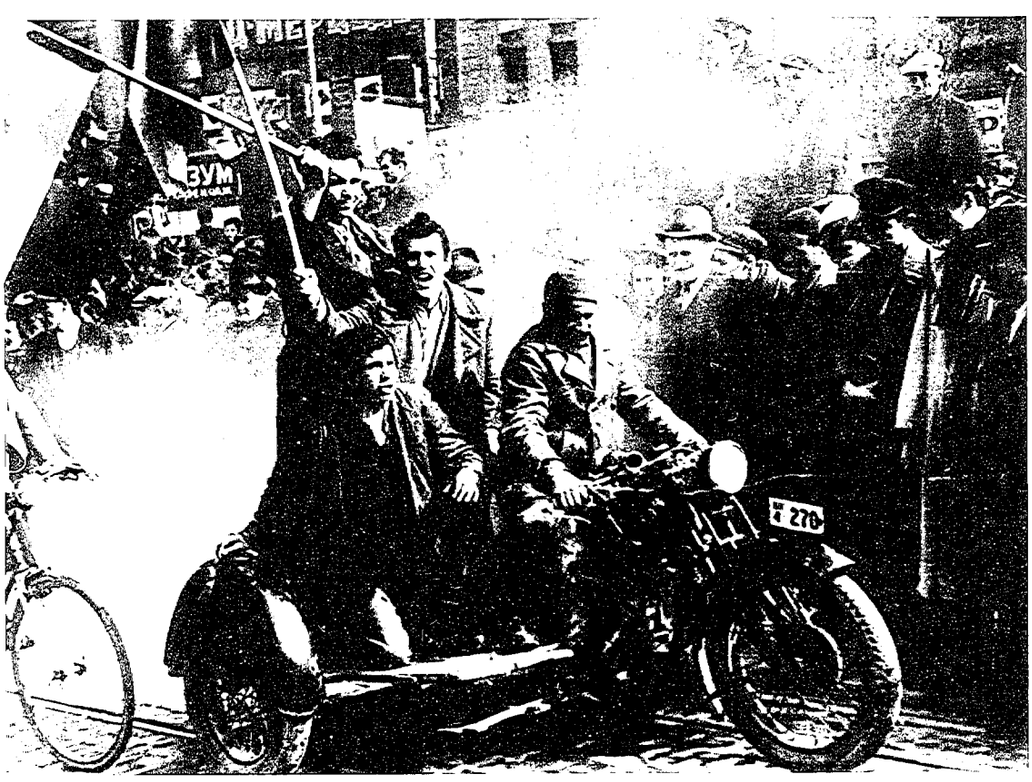

Puccs Belgrádban

Alig egy nappal azután, hogy Belgrádból hazautazott a magyar-jugoszláv megállapodást aláíró delegáció, katonai puccs robbant ki az országban. A szerb politikai szervezetek és a hadsereg – ahol a légierő parancsnokának, Simović tábornoknak a vezetésével minden valószínűség szerint tiszti ellenálló szervezet működött – agresszív hatalomátvételt vitt véghez. 1941. március 26-án éjszaka az összeesküvők elfoglalták Belgrád legfontosabb épületeit, és megkezdték a kormány tagjainak letartóztatását. A tábornok elérte a régens lemondását. Másnap Jugoszlávia nagyobb városaiban tüntetések voltak „Le Hitlerrel!", „Jobb a háború, mint a béke!", „Inkább a sír, mint a rabság!" – jelszavakkal.

A magyar érdekekkel és törekvésekkel radikálisan szembehelyezkedő Simović tábornok ragadta magához a hatalmat. Az új kormány, miután eltávolította a békepárti Pál régensherceget, nagykorúsítva trónra emelte a fiatal, alig tizenhét éves, könnyen befolyásolható

AZ ÖTÖDIK HADSEREG

A közelmúltban visszacsatolt Erdély lakosságának hadkötelezettségével, illetve a román hadsereg átadott fegyvereinek és egyéb készleteinek felhasználásával április 4-én megalakult az 5. magyar hadsereg. Ezzel a magyar haderő megközelítette az egymillió főt. A Magyar Királyi Honvédség teljes háborús létszáma 916 000 fő. Ez az erő már nemzetközi összehasonlításban is tekintélyt parancsoló, annak ellenére, hogy a honvédség egy része mind kiképzés, mind felszerelés tekintetében messze elmaradt a kor igazán korszerű hadseregeitől.

Erdély felszabadítása után a haderőfejlesztést ugyan némiképp visszafogta a kormány, hiszen további fegyveres revízióra nem készült, ám a rendkívül bizonytalan nemzetközi helyzetben, a folytatódó angol-német küzdelem, illetve a várható szovjet-német összecsapás árnyékában Magyarország nem engedhette meg magának, hogy lemondjon a hadserege fejlesztéséről. Ezt követelte meg a fegyveres semlegesség elve is, amelynek értelmében a kormány ugyan kerüli a háborús konfliktusokat, ám minden eszközzel védelmezi az ország területi integritását.

II. Péter királyt. A diktátor, a látszólagos legitimációt megteremtve, azonnal felmondta a pár napja aláírt megállapodásokat. A Háromhatalmi egyezményhez történt csatlakozást és a magyar jugoszláv megállapodást egyaránt érvénytelenítette, s az aláírókat, csakúgy, mint a korábbi békepárti kormány tagjait, Cvetković miniszterelnököt és Cincar-Marković külügyminisztert letartóztatták. Pál régensherceg elhagyta az országot. A diplomaták is sietve menekültek a lázasan fegyverkező, ijesztő szerb tömegek atrocitásai hatására.

Magyarország, a Német Birodalom és Olaszország, melyek eddig a balkáni béke érdekében támogatták Jugoszláviát, döbbenten és értetlenül szemlélte az eseményeket. Senki előtt nem volt világos, hogy milyen utat lát Jugoszlávia előtt Simović, amíg ki nem rajzolódott az új kormány irányvonala. A diktátor abban bízott, hogy a balkáni térnyerésre törekvő Szovjetunió támogatásával megerősítheti pozícióit. Az irreális elképzelés mögött nyilvánvalóan az első világháborús tapasztalatok, Simović elszánt német- és magyarellenessége játszotta a döntő szerepet. Az azóta feltárt dokumentumok szerint az új diktátor úgy vélte, hogy a Görögországba bevonuló angol csapatok és a Bulgáriát esetleg megszálló orosz erők elégséges garanciát jelentenek ahhoz, hogy Jugoszlávia – felrúgva a közvetlen szomszédjaival kialakított jó viszonyt – visszatérjen oroszbarát, pánszláv politikájához.

Magyar-német megállapodás

Gömbös ugyan nem látta katasztrofálisnak a jugoszláv helyzetet, de a németek várható magatartásának tükrében kénytelen volt módosítani álláspontját. Az eredetileg a kormányfő számára készített külügyminisztériumi helyzetelemzésből kiindulva úgy vélte, hogy egy angolbarát Jugoszlávia hathatós ellensúlyát képezhetné a Balkánért versengő olasz, német és szovjet erőknek. A negyedik hatalom megjelenése Magyarország határainál inkább előnyösnek látszott, mint veszélyesnek, mert bár a háborús tűzfészkek kialakulásának kockázata megnőtt, éppen a növekvő kockázat miatt volt esély arra, hogy a szemben álló nagyhatalmak a megállapodás útjait keressék. Így hosszabb távon a stabilitás lehetősége is reálisnak tűnt.

Hamarosan azonban aktualitását vesztette a helyzetelemzés. Már a belgrádi puccs másnapján német katonai küldöttség érkezett Budapestre, amely közölte, hogy Hitler semmiképpen sem tűri el a jugoszláv fordulatot, s a Német Birodalom számít Magyarország részvételére.

Előzőleg a Führer magához kérette a berlini magyar követtet, s közölte Sztójayval, hogy nem látja akadályát Magyarország és Horvátország egyesítésének. Néhány napon belül kiderült, hogy a korábbi helyzetelemzés hatalmas tévedésen alapult. Angliának ugyanis semmiféle lehetősége nincs arra, hogy megvédje Jugoszláviát, szabad kapacitásait az észak-afrikai harcok fogják lekötni. Rommel támadása küszöbön állt. A magyar hírszerzés arról is tudomást szerzett, hogy a jugoszláv válság miatt Hitler elhalasztotta a Szovjetunió elleni támadást. Gömbösnek – mint egyébként Sztálinnak és Churchillnek is – viszonylag pontos értesülései voltak a Szovjetunió elleni, német felvonulásról. Tisztában volt azzal, hogy a német vezérkar a támadást eredetileg május 15-re tűzte ki, de a balkáni események miatt elhalasztotta.

Azt is tudta, hogy a szovjet-német határon százkilencven német hadosztály állomásozik. Mindez együtt azt jelentette, hogy Jugoszlávia oldalán sem a Szovjetunió, sem Anglia nem fog beavatkozni, Németország azonban elszánta magát a délszláv állam lerohanására.

Az új helyzetben Gömbös, ha hű akart maradni korábbi politikájához, nem is tehetett mást, mint amit tett: a magyar részvétel mellett döntött. Ezzel ugyanis legalább részben megakadályozhatta, hogy a balkáni német térnyerés végzetessé váljon Magyarország számára.

Március 30-án Paulus altábornagy, a Wehrmacht főszállásmestere és Werth Henrik gyalogsági tábornok, vezérkarfőnök tárgyalásokat kezdtek Budapesten a magyar és német támadás összehangolásáról. A részletek kidolgozása során azonban súlyos feszültségek alakultak ki a két katonatiszt között. Werth – a kormány utasításának megfelelően – ragaszkodott ahhoz, hogy Magyarország egyenlő félként vegyen részt a hadjáratban, míg Paulus inkább kisegítői feladatokat szánt a magyar honvédségnek. A konfliktusok vezettek oda, hogy április első napján a Legfelső Honvédelmi Tanács úgy döntött, hogy Magyarország német és olasz részvétel nélkül rendezi a jugoszláv válságot. E döntésben kulcsszerepet játszott az a megfontolás, hogy a Jugoszlávia ellen felvonuló német hadosztályok jelentősen gyengíthetik a német-szovjet határ védelmét,

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

04. 02. A Honvédséget mozgósítják. A német hadsereg felvonul Magyarország és Jugoszlávia határán.
A brit kormány hadüzenetet helyez kilátásba, ha Magyarország csatlakozik a német támadáshoz.
A szlovén miniszterek, a Simović-kormány tagjai közvetve felajánlják Berlinnek: Szlovénia kész kiválni Jugoszláviából, ha Németország garantálja egységes fennmaradását. Hitler nem foglalkozik az ajánlattal.

04. 03. Magyarország 24 órás ultimátumot ad át Jugoszláviának.
A jugoszláv kormány nyílt városnak nyilvánítja Belgrádot, majd átteszi székhelyét Nišbe.

04. 04. Megalakul az 5. magyar hadsereg. Ezzel a magyar haderő megközelíti az egymillió főt.
Rommel elfoglalja Benghazit.

04. 05. Pál régens lemond, és Jugoszlávia élére a 17 éves II. Péter (1934-, illetve 1941-1947) kerül.

04. 06. A Magyar Királyi Honvédség – az ultimátum lejártát követően – átlépi a jugoszláv határt.
Az első légiriadó Budapesten. Jugoszláv bombázók a magyar honvédség felvonulási területeit támadják.
Szovjet-jugoszláv barátsági és megnemtámadási egyezményt írnak alá, előző napi dátummal.
A brit csapatok bevonulnak Addisz-Abebába. (Hailé Szelasszié abesszin császár 05. 5-én visszatér a fővárosba.)

04. 07. A jugoszláv légierő bombatámadást intéz Kiskunhalas, Körmend, Pécs, Siklós, Szeged, Zalaegerszeg és Villány ellen.
Az Őriszentpéter-Lenti térségéből támadó második hadsereg átlépi a Mura folyót.
Az első hadsereg rövid ostrom után Babócs és Sellye között áttöri a jugoszláv védelmi vonalat.
A harmadik hadsereg egységei bevonulnak Szabadkára.
Az ellenállás nélkül előrenyomuló negyedik hadsereg egységei elérik a Motrava folyót.

04. 08. Németország és Olaszország – a Magyarországgal kötött előzetes megállapodást megszegve – megindítja seregeit Jugoszlávia ellen. A német főcsapás Bulgária felől indul, elzárva a jugoszláv hadsereg menekülési útvonalát.
A német csapatok Bulgária és Jugoszlávia irányából megtámadják Görögországot.

04. 09. A német csapatok áttörik a görög-bolgár határövezetben létesített Metaxas-vonalat.
A macedóniai fronton harcoló görög csapatok leteszik a fegyvert. Szaloniki német kézre jut.
Az USA és Dánia egyezményt köt Grönland amerikai katonai használatáról.
Elesik Niš.

04. 10. Magyar csapatok vonulnak be Zágrábba.
Ante Pavelić poglavnik nevében Slavko Kvaternik nyugalmazott ezredes proklamálja a Független Horvát Államot.
Az első hadsereg egységei Bródnál elérik a Szávát.
A Harmadik hadsereg Újvidék ostromára vonul föl. A város ellenállás nélkül kapitulál.
A német Afrika Korps Líbia felől eléri az egyiptomi határt. Rommel elfoglalja Tobrukot.

►

A SZEMBEN ÁLLÓ ERŐK

A háború jelei a belgrádi puccsot követően azonnal megmutatkoztak. A jugoszlávok megerősítették a határőrőrsöket, és megszállták az erődövet, a '20-as '30-as években a határ mentén kiépített, megerősített jugoszláv határrendszert. Gyors ütemben mozgósították erőiket.

Mindenütt lezárták a határt, megszakították a két ország közötti forgalmat, és aknamezőket, akadályokat telepítettek a közös határ teljes szélességében. A murakeresztúri és a letenyei hidakat felrobbantották, míg a többi fontos műtárgyat aláaknázták. A magyar vezérkar által beszerzett információk alapján a következő kép alakult ki a jugoszláv haderőről és védelmi képességeiről: „A fordulat óta egyre nagyobb ütemben zajlik az alakulatok mozgósítása és felállítása. A behívást kiterjesztették egészen 55 éves korig, de ez vonatkozik még a népfelkelésre, továbbá az országos gépjárműpark teljes bevonultatására is. A mozgósítás után a haderő létszáma megközelíti a 2 millió főt. A Duna-Tisza közén és a Drávaközben az 1. jugoszláv hadsereg erői gyülekeztek. Parancsnokságuk Újvidéken települt."

A magyar katonai vezetés a jugoszláv katonáról igen elismerően szólt, akit önmagával szemben igényesnek, a harcokban keménynek, a nehézségek és a fájdalom iránt érzéketlennek és feltétlenül engedelmesnek tartott. Kiemelték továbbá, hogy jellembeli tulajdonságai miatt – amit a történelem során számtalanszor bizonyított – igen erős ellenfél. Az ország terepviszonyai és a hagyományok miatt saját területét, települését a végsőkig védi.

A magyar vezérkar mindezek ellensúlyozására életbe léptette a saját védelmi tervét. Elrendelte a déli erődvonal feltöltését. A határt Felsőszölnöktől Berzencéig a második, Berzencétől a Dunáig az első, A Duna-Tisza közén a harmadik, a Szeged-Orosva vonalon pedig a negyedik hadsereg védte. A folyamerők a Dunán kapuval ellátott, a Tiszán kapu nélküli zárakat létesítettek. A Tiszán az 1. folyamzárzászlóalj Szeged alatt, a Dunát Dunaszekcsőnél az őrnaszád ezred első osztálya biztosította. A csapatok felvonulásának biztosítása érdekében az előrevonási útvonalakra és átkelőhelyekre műszaki és légvédelmi egységeket rendeltek ki.

AZ ANGOL HADÜZENET VESZÉLYE

A jugoszláv válság hatására Hitler módosította korábbi álláspontját és feltétel nélkül elismerte a magyar területi követeléseket, igaz, javasolta Gömbösnek, hogy Horvátország „valamiféle autonómiát" kapjon. A megbeszélések során a német vezetés elfogadta a magyar elképzelést, amely szerint Magyarország német, olasz részvétel nélkül rendezi a jugoszláv válságot. Gömbös ugyanis mindenképpen el akarta kerülni azt, hogy Németország szövetségeseként Magyarország Angliával kerüljön konfliktusba.
A magyar óvatosság dacára a brit kormány hadüzenetet helyezett kilátásba, amely fenyegetést később nem tudott beváltani. Hitlernek igaza volt, amikor azt hangoztatta: „Hatalmi tekintetben a most Németország oldalán harcoló tömörülés felülmúlhatatlan. Németországnak és Olaszországnak együttvéve 300 hadosztálya van. 60 vagy 70 további hadosztályt összehozhat Magyarország, Spanyolország meg a többi baráti állam. Japánnak 100 hadosztálya van. Ezzel az 500 hadosztályból álló hatalommal szemben az angolok csak igen keveset tudnak felmutatni."

s ez alkalmat adna Sztálinnak arra, hogy beavatkozzon a konfliktusba, és támadást indítson Németország, illetve Magyarország ellen. Hitler részben elfogadta a magyar vezetők érveit, és hozzájárult ahhoz, hogy német részről csak korlátozott erőkkel, főleg a Bulgáriában és Romániában állomásozó hadosztályokkal vegyenek részt a hadműveletekben, illetve a Luftwaffe támogatását adják a magyar támadáshoz.

Az elvi megállapodást követően Magyarországon elrendelték az általános mozgósítást, s a német hadsereg ugyancsak felvonult Jugoszlávia határán. A felgyorsuló eseményeket látva a brit kormány hadüzenetet helyezett kilátásba, ha Magyarország csatlakozik a német támadáshoz, ám Gömbös úgy vélte, hogy az angol hadüzenet akkor is veszélytelen lenne, ha valóban sor kerülne rá. Nagy-Britannia ugyanis – mint kiderült – korántsem volt abban a helyzetben, hogy fegyveresen felléphetett volna Jugoszlávia védelmében.

A belgrádi államcsínyt követő agresszív lépésekre válaszul április harmadikán Magyarország belgrádi nagykövete 24 órás ultimátumot adott át Jugoszláviának, követelve a korábban megszállt temesi falvak kiürítését, a magyar-jugoszláv egyezmény életbe léptetését, a magyar kisebbség biztonságának garantálását, illetve a veszélyes csapatmozgások azonnali leállítását. „Amennyiben a magyar határokat fenyegető csapatmozgások folytatódnak, a magyar kormány fegyveres erővel védi meg biztonságát és szerez érvényt jogainak" – fogalmazott az ultimátum.

A jugoszláv kormány válasz helyett Nišbe tette át székhelyét, és elrendelte az általános mozgósítást. A fegyverben álló alakulatok

mellett hétszázezren kapták meg behívóparancsukat, s ezzel a jugoszláv hadsereg létszáma elvileg egymillió kétszázezer főre emelkedett.

Az eseményekkel szoros összefüggésben a magyar kormány felgyorsította a tervezett haderőfejlesztést, s ennek köszönhetően április első napjaiban megalakulhatott az ötödik magyar királyi honvédhadsereg. Ezzel a magyar haderő létszáma csaknem egymillió főre nőtt. Bár a farkasszemet néző hadseregek közül elvileg a jugoszláv haderő volt többségben, a német légierő támogatását is élvező, jobban felszerelt, harcképzett és jóval mozgékonyabb magyar hadsereg fölényében kevesen kételkedtek. Elsöprő és könnyű győzelemre mégis csak kevesen számítottak.

Nemzetközi feszültségek

A jugoszláv válság kialakulása nem érthető meg a Szovjetunió szerepének tisztázása nélkül. Az események egyértelműen arra utalnak, hogy Sztálin, miután elvesztette a Bulgáriáért folytatott játszmát, Jugoszlávia megkaparintásával próbálta balkáni befolyását megerősíteni. A Komintern irányítása alatt álló, azaz Moszkvából vezérelt Jugoszláv Kommunista Párt szerbiai vezetősége ugyanis március 24-én, közvetlenül a miniszterelnök és külügyminiszter Bécsbe indulása után kiáltványt intézett az ország népéhez: „A jelenlegi kormány árulásra készül. Egy-két napon belül aláírják a Háromhatalmi egyezményt, amely biztos és gyalázatos halált hoz államunkra, szabadságunkra és népünkre. Történelmünkben először meg kell hajolnunk a zsarnok előtt, hogy térden állva süllyedjünk szégyenbe és rabságba... Teljesítse mindenki a kötelességét és még az utolsó pillanatban akadályozzuk meg a gaztettet, amelyre a kormány készül."

A kommunista párt által szított lázadás egyértelműen a szovjet érdekeket szolgálta. A felheccelt tömeg által skandált jelszavak: „Inkább háborút, mint egyezményt!", „Kölcsönös segélynyújtási egyezményt a Szovjetunióval!", a tüntetéseken felbukkanó angol, francia és szovjet zászlók egyértelművé tették, miféle fordulat következett be a délszláv államban.

Az új kormány – a kommunista párt jelszavainak megfelelően – április ötödikén, a magyar ultimátum lejára előtt pár órával kötötte meg a már rég letárgyalt és titokban megállapodott szovjet-jugoszláv barátsági szerződést.

HITLER TERVEI

A belgrádi katonai puccs hatására Hitler dührohamot kapott és felindultságában elrendelte, hogy a vezérkar a már meglévő Marita-tervet dolgozza át és terjessze ki Jugoszláviára is. A március 27-én összehívott vezetői értekezleten arra utasította a diplomáciai és a katonai vezetőket, hogy a Jugoszlávia feldarabolásában érdekelt országokat, mindenekelőtt Olaszországot, Bulgáriát és Magyarországot területi ígéretekkel nyerjék meg az ügynek. Kijelentette, hogy ennek a háborúnak nagyon népszerűnek kell lennie az említett országokban.

A Hitler által kiadott 25. számú hadműveleti utasítás a következőket tartalmazta:

– a légierő megelőző csapással (lehetőleg még a földön) semmisítse meg a jugoszláv repülőgépeket és rombolja le Belgrádot. A Luftwaffe vegye igénybe a társult országok repülőtereit, nyújtson segítséget a szárazföldi erők támadó hadműveleteihez;

– a főcsapást a Bulgáriában elhelyezkedő 12. és Dél-Németországból (Ausztria területéről) részben közvetlenül, részben Nyugat-Magyarországon felvonulva a 2. hadsereggel kell mérni. Az erők északi és déli szárnyra osztandók. Az északi szárnyat a 2. hadsereg zöme és a 12. hadsereg fele képezi. Fő feladatuk, hogy nyugatról és délkeletről támadva összetartó irányú csapást mérjenek Jugoszlávia fővárosára. Belgrád elfoglalása után a felszabaduló erőkkel el kell foglalni a déli területeket és támogatást nyújtani a déli szárnyon harcolóknak. Az északi szárnyhoz csatlakozik a 2. olasz és a Duna-Tisza közén egy magyar hadsereg is; Görögország lerohanására a 12. hadsereg második fele, a 2. német hadsereg egyes erői, valamint az Albániában állomásozó olasz erők jelölendők ki. Feladatuk, hogy az északi szárnyon tevékenykedő csapatokkal együtt két irányból lépjék át a görög határt, és foglalják el az egész országot.

HORTHY KIÁLTVÁNYA

1941. április 11-én a Magyar Rádió és a Magyar Televízió bemondói a következőket olvasták fel a nézőknek, illetve a hallgatóknak:

„A trianoni rabbilincsből ismét lepattant egy láncszem. A legfelsőbb hadúr hadparancsa értelmében a déli határon megindultak a magyar honvédek. A kötelesség ismét arra szólít bennünket, hogy elszakított magyar véreink segítségére siessünk – mondja a hadparancs a honvédeknek. A magyarok Istene és a nemzet minden gondolata most is veletek van. Előre az ezeréves déli határokra!

Magyarország királya ma reggel kiáltványt is bocsátott ki. A kiáltványban mindenekelőtt hangoztatta, hogy a Jugoszláviával folytatott tárgyalások alatt az volt a törekvése, hogy megőrizze Magyarország és a térség békéjét. Az a gondolat vezette, hogy a közelmúlt háborúi után újjászülető nemzet életét, kapcsolatát a szomszédjaival az igazság és egyenlőség nevében rendezze. E meggyőződés szellemében a Duna-völgyi békét kívánta szolgálni az a szerződés, amelyet a múlt év decemberében az akkori Jugoszláviával és annak békés szándékú kormányával kötött Magyarország.

De a március 26-án bekövetkezett jugoszláviai államcsíny börtönbe vetette azokat a személyeket, akikkel Magyarország a szerződést megkötötte. Úgy látszik, hogy ezt az erőszakos változást ugyanazok az erők készítették elő és hajtották végre, amelyek 1914-ben egyszer már annyi könnyet, vért és szenvedést zúdítottak Európára. A rohamosan lejátszódó események új helyzetet teremtettek. Parancsoló kötelességünké vált, hogy a Magyarországtól 1918-ban elszakított területet és az azon nagy tömegben élő magyarság sorsának és helyzetének biztosítását újból kezünkbe vegyük. Olyan szent nemzeti kötelesség ez, amelyet haladéktalanul teljesítenünk kell. A Magyar Királyi Honvédség katonai akciója nem a szerb nép ellen irányul, amellyel nincs vitánk, s amellyel a jövőben békében akarunk élni."

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

04. 11. A harmadik és a negyedik hadsereg körülzárja Belgrádot.
Németország, Olaszország és Magyarország elismeri Horvátországot.

04. 12. A magyar csapatok ellenállás nélkül vonulnak be Belgrádba.
A második hadsereg bevonul Károlyvárosba.

04. 13. A Banja Luka felé előrenyomuló első hadsereg egységei Boszniában átlépik a történelmi magyar határt.
Szovjet-japán barátsági és megnemtámadási (gyakorlatilag semlegességi) egyezményt írnak alá. Ezzel a Szovjetunió az utolsó pillanatban elkerüli a maga kétfrontos háborúját.

04. 14-15. A jugoszláv uralkodó és a kormány Görögországba menekül. Onnan Péter király hívei továbbmenekülnek Londonba, ahol Dušan Simović vezetésével jugoszláv emigráns kormány alakul, amelyet a szövetségesek azonnal elismernek (valamint a Szovjetunió is).

04. 14. A görögországi brit expedíciós erők is harcba bocsátkoznak a németek ellen.

04. 15. Pavelić 200 usztasa élén bevonul Zágrábba.
A magyarok elfoglalják Szarajevót.
Bulgária megszakítja a diplomáciai viszonyt Jugoszláviával.

04. 16. A második hadsereg negyedik hegyivadász zászlóalja Zengg bevételével kijut az Adriához.
Az első Honvédhadsereg elfoglalja Tuzlát és Banja Lukát.
A harmadik Hadsereg bevonul Valjevóba.
A kormány honvédelmi kisegítő vagy munkaszolgálatra kötelezi a menekült és nemzetiségi férfiakat (a rendelet 19-én jelenik meg).

04. 17. Jugoszlávia kapitulál. Mintegy 350 ezer katona esik fogságba, de a hadsereg jó része elmenekül. A horvát katonaság egy része átáll a magyarok oldalára.
A németek elfoglalják Raguzát.

►

AZ ELVESZETT ZÁSZLÓALJ

Máig rejtély annak a honvéd zászlóaljnak a sorsa, amely a boszniai hegyek között tűnt el.
Az egység Livno irányába vonult parancsának megfelelően, ám céljához soha nem érkezett meg, az azóta többször is elvégzett vizsgálat semmit nem tudott megállapítani. A zászlóaljnak a szó szoros értelmében nyoma veszett.
Az egység sorsával kapcsolatban több elmélet is született. Eleinte egyértelműnek tűnt, hogy egyszerűen lemészárolták őket, ám mivel nyomokat nem találtak, az is elképzelhető, hogy a csapat teljes létszámban dezertált.
Mivel azonban a legénység tagjai azóta sem bukkantak föl, szinte biztos, hogy mind meghaltak. A legvalószínűbb feltevés az, hogy valami szűk bejáratú barlangba csalták őket, majd rájuk robbantották az üreget. Így az is magyarázható lenne, miért nem találták nyomát az elveszett zászlóaljnak.

Csakhogy az 1939. augusztus 23-i német-szovjet szerződésben Jugoszlávia nem szerepelt a szovjet befolyási övezethez sorolt államok között. A Szovjetunió mégis kinyújtotta a kezét érte, vagyis megszegte a megállapodást. Nyilvánvaló, hogy a német kormány a jugoszláv eseményeket nem fogadhatta el a Szovjetuniótól független folyamatnak.

Különösen azért nem, mert a Romániával szembeni szovjet-magyar-bolgár fellépés erős kételyeket ébresztett Hitlerben szövetségeseinek megbízhatóságát illetően. A jugoszláv fordulat egyenesen tálcán kínálta számára a lehetőséget, hogy a függetlenedő Budapestet és Szófiát visszavezesse a német oldalra. Ezért fogadott el minden magyar követelést a háborúval kapcsolatban, és ajánlott fel Bulgáriának is hatalmas területeket a részvétel fejében. A birodalmi diplomácia az olaszoknak a dalmát tengerpart megszerzését, míg a magyaroknak a Trianonban elvesztett területeket, a bolgároknak Macedóniát és a Pirot környéki, nyugati bolgár területet ígérte.

Hitler számára tehát a Romániában, majd Bulgáriában 1940 óta létesített támaszpontjai lehetővé tették, hogy a Balkánon átvegye a kezdeményezést, illetve azt, hogy a magyar és bolgár szövetségesei számára ugyanolyan szerepet játszszon és kínáljon, mint – Romániával kapcsolatban korábban – a Szovjetunió. Ha akkor a szovjet-magyar-bolgár tömb likvidálta Romániát, most a német-magyar-bolgár szövetség fogja felosztani Jugoszláviát.

Nagy-Britanniának természetesen ugyancsak fontos lett volna a németekkel szemben álló Jugoszlávia fennmaradása, hiszen az a hagyományos balkáni pozícióik fenntartását segíthette volna. Csakhogy a balkáni szovjet térnyerést az angolok is ellenezték és veszélyesnek tartották, különösen Görögországra és a tengerszorosokra nézve. Így, bár Churchill hadüzenetet helyezett kilátásba Magyarországgal szemben, ha megtámadja Jugoszláviát, a brit kormánynak be kellett látnia, hogy még mindig a magyar térnyerés a legelőnyösebb számára. Ráadásul a briteknek, akik ekkor egyedül álltak szemben az európai hegemóniával bíró németekkel, egyáltalán nem

AZ OLASZ-MAGYAR VITA

A jugoszláv fegyverletételt követően, április 20. és 22. között Bécsben tartottak konferenciát a győztes hatalmak, amelyen elkülönítették a megszállási övezeteket, illetve kijelölték az új határokat.

A konferencia során természetesen komoly érdekütközéseket kellett elsimítani, hiszen a mind a területi igények, mind a katonai helyzet meglehetősen kaotikusnak bizonyult.

Az egyik konfliktusforrás az albán-bolgár határ mentén alakult ki: Olaszország a megszállt Ohridot csak albániai engedmények fejében engedte át Bulgáriának.

A másik vitatéma a magyar-olasz felségterületek elhatárolása volt, mivel Magyarország a Trianon előtti területeire tartott igényt, míg Olaszország Dalmáciára áhítozott, és természetesen egyáltalán nem kívánt lemondani Fiuméről.

Végül Hitler személyes közbenjárására, s nem utolsósorban a hagyományos olasz-magyar barátságra való tekintettel Gömbös lemondott Dalmácia egy részéről. Cserébe Bosznia- Hercegovina területén kapott kárpótlást Magyarország, bekebelezhette Fiume városát, illetve megkapta a hajdani jugoszláv flottát.

Szerbia német megszállás, később protektorátus alá kerül. Bosznia-Hercegovina jelentős részébe pedig olasz csapatok vonultak be.

AZ ANGOL MESTERKEDÉS

Az angolok arra biztatták Jugoszláviát, ne csatlakozzon a Háromhatalmi szerződéshez, de akkora anyagi és katonai támogatást sem kínáltak fel neki, mint amekkorát Franciaországnak nyújtottak. Segítség helyett azt javasolták, hogy a németekkel szembeforduló Jugoszlávia támadja meg az Albániában állomásozó és a görögöktől már vereséget szenvedett olasz hadsereget, mert azokat könnyen megsemmisítheti, és így modern fegyvereket zsákmányolhat. Egy olaszok elleni sikeres támadás esetén Jugoszlávia birtokba veheti Albániát, illetve az első világháború után az olaszoknak jutott dalmát területeket. A napokon belül kirobbanó német-szovjet küzdelem miatt bizonyosan nem kell tartani német beavatkozástól, illetve ha erre mégis sor kerülne, akkor Belgrád számíthat az angol és a szovjet hadsereg gyors beavatkozására.

Csakhogy akkortájt az angoloknak mindössze ötvenezer főnyi expedíciós katonaságuk állomásozott Görögország északi részén, a Vörös Hadsereg beavatkozása pedig igen kétséges volt. Nem tudjuk pontosan, de elképzelhető, hogy Sztálin egy balkáni átkaroló hadműveletet is tervezett a nemetek elleni harcra készülve, s ennek lehetőségét az angol diplomaták bizonyosságként adták tovább a jugoszláv puccsistáknak.

A brit diplomácia tehát különösebb lelkifurdalás nélkül törekedett arra, hogy Anglia a görög és a délszláv nép véráldozata árán ismét megvethesse a lábát a kontinensen. Winston Churchill angol miniszterelnök személy szerint is minden eszközt felhasznált, hogy Jugoszláviát hadrendbe állítsa Anglia mellett. Churchill például 1941. március 22-én azt táviratozta Dragiša Cvetković miniszterelnöknek: Németországot meg lehetne állítani, ha Jugoszlávia és Törökország Görögország mellé állna, és ha igénybe venné Nagy-Britannia támogatását. Csakhamar kiderült azonban, hogy Churchill buzgalmának nem volt semmi alapja.

Milan Nedić hadseregtábornok, korábbi hadügyminiszter nem pragmatikus, hanem elvi okokból csatlakozott volna a tengelyhatalmakhoz. Abból kiindulva, hogy Hitler nyugton hagyná a Balkánt, ha Anglia nem készülne épp a Balkánon új frontot nyitni Németország ellen, Nedić tábornok szerint Jugoszláviának el kellett volna foglalnia Szaloniki kikötőjét, s meg kellett volna akadályoznia, hogy Anglia háborút hozzon a Balkánra. A régens akkor távolodott el az angoloktól, amikor megbízottjaik arra igyekeztek rávenni, hogy a jugoszláv hadsereg támadja hátba az Albániába befészkelt olasz katonaságot, majd a görög hadsereggel egyesülve folytassák Németország ellen a háborút. Pál azonban elrettent a felrémlő következményektől.

Bízott benne, hogy a háborút végül majd az angolok nyerik meg, s természetesnek találta volna, ha Jugoszlávia egy későbbi, már kedvezőbb időpontban fegyvert ragad Németország ellen, mint ahogyan azt más országok is megtették. Ekkoriban azonban egyfolytában azon gyötrődött, mekkora áldozatot kellene hoznia Jugoszláviának, ha tüstént részt kellene vennie a küszöbönálló háborúban.

A puccsra virradó napon, 1941. március 27-én Szerbia-szerte nagy antifasiszta tüntetések voltak. Az eseményekben jelentős szerep jutott az angol és a szovjet titkosszolgálatnak is. Akadnak történészek, akik szerint az angolok ezt a puccsot már 1940-ben megszervezték, csak az alkalmas pillanatra vártak, hogy végrehajthassák. Ugyanakkor az angolok nyilvánvalóan rájátszottak a szerbiai hadsereg összeesküvésekben gazdag hagyományaira.

állt érdekükben, hogy egy újabb ellenséget, a láthatóan egyre erősebb Magyarországot is ellenfeleik között tudják. De nem is volt lehetőségük arra, hogy komolyan beavatkozzanak az események menetébe. A kilátástalannak tűnő küzdelmet egyre többen akarták lezárni, s a brit kormány ellenzéke már békehúrokat pengetett. Ezért a Magyarországnak szóló angol fenyegetés éppen úgy üres szó maradt, mint a Jugoszláviának tett ígéreteinek zöme.

Háború a Balkánon

Miután megszületett a magyar-német megállapodás Jugoszlávia megszállásával kapcsolatban, Hitler módosította a Görögország és Jugoszlávia elleni támadás koncepcióját. Az invázió tervét egyébként már korábban előkészítették. A németek eredetileg két támadási irányt terveztek: a Bulgáriában állomásozó 12. hadseregnek Nis, a 2. hadseregnek pedig Stájerország felől kellett megindulnia Belgrád felé. A magyar hadsereg ebben az elképzelésben csak másodlagos szerepet játszott volna, elsősorban Belgrád irányába indított támadásával. Az új terv értelmében a támadás döntő súlyát a magyar hadsereg vállalta, kiegészítve a német 12. hadsereg, illetve a bolgár haderő déli operációival.

A magyar honvédség az ultimátum lejártát követően, április 6-án hajnalban indult meg a jugoszláv puccsisták szétverésére. Még aznap szerb harci gépek berepültek Magyarországra, és támadást intéztek polgári és katonai célpontok ellen. A jugoszláv bombázók hat alkalommal támadták Szegedet, Pécset, Siklóst, Kelebiát és más helységeket. A célpont a vasútállomás és a repülőtér volt. A károk a magyar légvédelemnek és a német vadászrepülőknek köszönhetően nem voltak jelentősek. A jugoszláv kötelékek közel 70%-os veszteséget szenvedtek. Az utolsó három támadásnál a bombázók már meg sem tudták közelíteni célpontjaikat. Az utolsó kísérletben már csak két gép vett részt, a magyar légvédelem mindkettőt lelőtte. Így a jugoszláv támadások nem akadályozták a csapatok mozgatását.

Az első harcérintkezés felvétele után néhány órával kibontakozott a négy irányból felfejlődő magyar honvédség általános támadása. Április hatodikán hajnalban a második hadsereg Őriszentpéter-Lenti térségéből támadva átlépte a Mura folyót, az első hadsereg rövid ostrom után Babócs és Sellye között áttörte a jugoszláv védelmi vonalat. A Duna-Tisza közén támadó harmadik hadsereg egységei bevonultak Szabadkára, és a Temesköz irányából felfejlődő negyedik hadsereg egységei viszonylag csekély ellenállással találkozva elérték a Morava

MUNKASZOLGÁLAT

A kormány április 16-án hozott rendeletével honvédelmi kisegítő vagy munkaszolgálatra kötelezte mindazokat, akiket rendes katonai szolgálatra – különböző okok miatt – nem hívtak be. Az új szabályozás elsősorban a Magyarországon rendkívül nagy tömegben élő menekülteket érintette, illetve a nemzetiségiek egyes csoportjait. A rendelet hatálya alá eső személyeket rendfokozat nélkül munkaszolgálat teljesítésére kötelezték, még akkor is, ha korábban tiszti, altiszti vagy tisztesi rendfokozatuk volt. 1941 őszén a tíz munkaszolgálatos zászlóaljhoz sorolt századok egy része tábori munkásszázad volt, ide osztották be a 18-42 év közötti férfiakat. Az ún. különleges munkásszázadokba kerültek az ugyanilyen korosztályú, de „nemzethűség szempontjából" megbízhatatlannak tartott munkaképes férfiak, azaz azok, akik a korábban előírt állampolgári esküt nem tették le, vagy az idegen, megszálló hatalmak szolgálatában álltak, azaz a csehszlovák vagy a román államapparátus, rendőrség, hadsereg, illetve nacionalista szervezetek tagjai voltak.

A munkaszolgálatosok leginkább műszaki munkát végeztek, lövészárkokat, akadályokat, bunkereket készítettek. A haditermelés fokozódásával azonban a hadianyaggyárakban is dolgoztatták őket.

▸ A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

04. 19. Bolgár csapatok lépik át a macedón (jugoszláv) határt, és elfoglalják Szkopjét, valamint Thesszália székhelyét, Lárisszát. Öngyilkos lesz Korizisz görög miniszterelnök.

04. 20. Elesik Janina.

04. 20-22. A magyar-német-olasz-bolgár bécsi konferencia felosztja Jugoszláviát. Létrejön az albán-bolgár határ. (A megszállt Ohridot az olaszok majd csak albániai engedmények fejében engedik át Bulgáriának). Maradék-Szerbia német megszállás, később protektorátus alá kerül.

04. 20-24. A német csapatok Thermopülai-Delphi között áttörik a brit védővonalat.

04. 21. Geórgiosz Tszolákoglu tábornok félmilliós hadserege megadja magát. A tábornok a kormány felhatalmazása nélkül 23-án tűzszünetet köt, és aláírja Görögország feltétel nélküli kapitulációját. II. György király Londonba menekül, ahol köztársaságpárti emigráns kormány alakul. A másik – monarchista – ellenállási központ később Kairóban jön létre, ahol brit parancsnokság alatt görög haderő alakul.

04. 24. Horthy Miklós találkozik Hitlerrel az ausztriai Mönichkirchenben.

04. 27. Német csapatok szállják meg Athént. Rommel megindítja egyiptomi offenzíváját.

04. 28. Az olaszok elfoglalják Korfut.

04. 29. Görög kollaboráns kormány alakul a kapituláns Geórgiosz Tszolákoglu tábornok vezetésével.

folyót. A magyar hadsereg megindulásával párhuzamosan a Luftwaffe is támadást indított a jugoszláv célpontok ellen. Az elsöprő erejű légitámadás első hulláma földre szögezte a jugoszláv légierőt, a másnapi második hullám pedig szétzilálta a felvonuló jugoszláv hadsereg sorait, megbénította az ország közlekedését. A behívott hétszázezer újonc zöme nem jutott el alakulatához, a hadi- és üzemanyagszállítmányok a pályaudvarokon rekedtek, s amint a szerb légierő lélegzethez jutott, sietve elhagyta az országot. A még meglévő szerb bombázógépek – súlyos veszteségeket szenvedve – Magyarországon keresztül a Szovjetunióba menekültek.

A gyors magyar előretörést látva Hitler módosította korábbi álláspontját, és a Magyarországgal kötött előzetes megállapodást megszegve megindította seregeit Jugoszlávia ellen. A Führer semmiképp sem akarta megengedni, hogy Magyarország döntő befolyásra tegyen szert a Nyugat-Balkánon, s ezért úgy határozott, ráteszi a kezét mindarra, amit elérhet. A támadás megindítását a Görögország elleni felvonulással magyarázta Hitler, mivel a német csapatok Bulgária és Macedónia felől kezdték meg a Görögország elleni inváziójukat. Hitler cinikus lépésével igyekezett nehéz helyzetbe hozni a magyarokat, mert nagyarányú déli támadásával elvágta jugoszláv hadsereg menekülési útvonalát, s ezzel arra késztette a délszláv haderőt, hogy ott védekezzen, ahol van, azaz keményen szálljon szembe a magyarokkal. Az április nyolcadikán megindult német támadás azonban minden várakozást felülmúlt. Másnapra a Wehrmacht áttörte a görög-bolgár határövezetben létesített Metaxas-vonalat, s megadásra bírta a térségben harcoló görög csapatokat. Ezzel nem csupán Szaloniki hullott Hitler ölébe, de a jugoszláv kormány új székhelyével együtt egész Dél-Jugoszlávia.

A meglepően gyors német-magyar sikerek megdöbbentették a délszláv hadvezetést, s a helyi parancsnokok gyakorlatilag minden ellenállást beszüntetve adták át állásaikat az előrenyomuló magyar hadseregnek. A magyar csapatok április tizedikén vonultak be Zágrábba. Horvátországban felszabadítóként fogadták a magyar honvédeket, így Károlyvárost is harc nélkül vehette birtokba a második hadsereg. A Szarajevó felé előrenyomuló csapatoknak már komoly nehézségekkel kellett szembenézniük, de 15-én elfoglalták a várost. A szórványos harcokban előretörő egységek egyike – a második hadsereg negyedik hegyivadász zászlóalja – április 16-án Zeng birtokbavételével kijutott az Adriához.

Az első hadsereg egységei csekély ellenállás mellett 10-én Bródnál elérték a Szávát. Április 13-án a Banja Luka felé felfejlődő támadással Boszniában átlépték a történelmi magyar határt, majd négynapos heves harc után, április 16-án foglalták el Tuzlát és Banja Lukát.

A harmadik hadsereg egységei 10-én az újvidéki helyőrség kapitulációját fogadták.

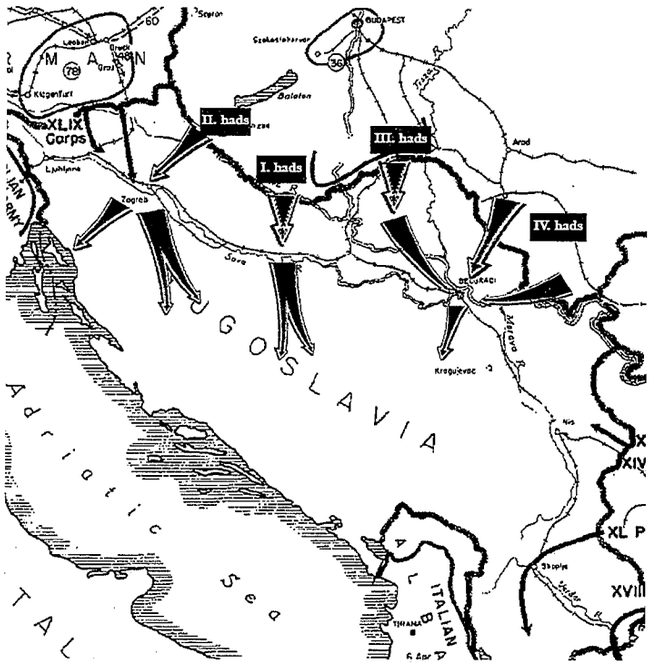

Két napon belül felvonultak Belgrád ostromára, ám mivel a város április 12-én ugyancsak megadta magát, Szerbia belseje felé nyomultak tovább. Komoly küzdelmek árán és nagy veszteségeket szenvedve vonultak be április 16-án Valjevóba.

A délszláv ellenállás rövid idő alatt összeomlott, amit nem csupán a magyar-német fegyvertársak technikai túlerejével, de a Trianonban összetákolt jugoszláv állam belső problémáival is magyarázhatunk. A szerb hegemóniával szemben fellépő horvát, szlovén, macedón ellenállás, ha másban nem is, abban mindenképpen megmutatkozott, hogy a nemzetiségi katonák és tisztek nem akartak harcolni Jugoszláviáért.

Horvátország felszabadítása

Alighogy a magyar csapatok bevonultak Zágrábba, a horvát nemzeti mozgalom vezetője, Ante Pavelić poglavnik nevében, Slavko Kvaternik nyugalmazott ezredes kikiáltotta Horvátország elszakadását Jugoszláviától. Németország, Olaszország és Magyarország még aznap elismerte az új független államot. Néhány napon belül, április 15-én Pavelić kétszáz usztasa élén bevonult Zágrábba.

Noha az új állam minden eszközt megragadott annak érdekében, hogy a magyar felszabadítók mellé állítsa a lakosságot és a katonaságot, azért a magyar hadvezetés fontosnak tartotta a stratégiai jelentőségű területek elfoglalását. A magyar előretörés tehát folytatódott, igaz, ellenállásra egyre kevesebb helyen került sor, a felszabadítók lelkes üdvözlésére annál többször.

A magyar hadsereg tizenötödikén vonult be Szarajevóba, az első honvédhadsereg másnap elfoglalta Tuzlát és Banja Lukát, a harmadik hadsereg pedig bevonult Valjevóba. Ugyanezen a napon a második hadsereg negyedik hegyivadász zászlóalja Zeng birtokbavételével kijutott az Adriához.

Jugoszlávia szétesése felgyorsult. A horvát katonaság jelentős része átállt a felszabadítók oldalára, a jugoszláv hadsereg zöme fejvesztetten menekült. Mintegy háromszázötvenezer katona esett német, illetve magyar fogságba. S miután a fiatal uralkodó és a kormány Görögországba távozott, a jugoszláv hadsereg maradék egységei letették a fegyvert. Április tizenhetedikén Jugoszlávia kapitulált. A tizenkét napos magyar-német villámháború véget ért.

SZTÁLIN MEGHÁTRÁL

Április 6-án Anglia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal, de attól tartózkodott, hogy fenyegetésének megfelelően valóban hadat üzenjen. Péter király hívei Londonba menekültek, ahol Dušan Simović vezetésével jugoszláv emigráns kormány alakult, amelyet Anglia, valamint a Szovjetunió is azonnal elismert.

A jugoszláv válság kapcsán azonban a német-szovjet viszony annyira kiéleződött, hogy akár fegyveres konfliktussá is fajulhatott volna a feszültség. A szovjet politika ettől kezdve kétségbeesetten törekedett arra, hogy akár megalázkodással is, de eltérítse Németországot egy esetleges támadástól.

Számolt azzal, hogy az adott katonai helyzetben a támadás a németeknek távolról sem volt egyértelmű érdeke. A szovjet megalázkodáshoz, a nyilatkozatokon kívül, hozzátartoztak olyan gesztusok, hogy a Szovjetunió elismerte az összes német hódítást. A németbarát rezsimekkel diplomáciai kapcsolatot létesített. Vichyben volt szovjet követ, Párizsban TASSZ-ügynökség létesült. Sőt, ahogy az új szerb kollaboráns kormány megalakult, a Szovjetunió azonnal bejelentette, hogy elismeri a status quót, és a hozzá menekült Simović-párti tiszteket kiutasította szovjet területről.

SZOVJET HÁBORÚS KÉSZÜLŐDÉS

1941-ben Sztálin koncepciója, amit a felső tisztikar tagjainak egy titkos gyűlésen előadott, az volt, hogy Németország ereje egészségtelenül megnőtt, ezért elkerülhetetlen lesz vele szemben a háború. A sztálini szóhasználatban „a háború elkerülhetetlen" azt jelentette, hogy a Szovjetunió meg fogja támadni azt az országot, amellyel úgyis elkerülhetetlen a harc... A német elképzeléseknek megfelelően nagyjából 1942-1943-ra tervezték ezt a támadást, s kihasználva Németország nyugati lekötöttségét, vélhetően nagy balkáni hadműveletet terveztek, amely lenyúlt volna egészen a Boszporuszig.

Március közepén a jugoszláviai események nyomán Tyimosenko és Zsukov engedélyt kértek Sztálintól ötszázezer fő tartalékos behívására. Az időpontot Sztálin még korainak tartotta, így elutasította. Értésükre adta: az ilyen nagyarányú tartalékos-behívás ürügyül szolgálhat a németeknek a háború kiprovokálására. A jugoszláv puccs befejezésével azonban Sztálin már engedélyezte a félmillió tartalékos behívását, sőt néhány nap múlva további háromszázezer fő behívására adott utasítást.

Ezt követően Sztálin utasította a katonai vezetést: „mozgó táborozás" ürügyén Ukrajnába és Belorussziába dobjanak át két-két csökkentett létszámú összfegyvernemű hadsereget. E mozgást illetően nyomatékosan figyelmeztette munkatársait a rendkívüli óvatosságra és a hadműveleti álcázást szolgáló intézkedésre.

Zsukov 1941. június 1-jén jelentette Sztálinnak, hogy a balti országokban, a nyugati, kijevi és odesszai katonai körzetekben száznegyvenkilenc hadosztály és egy önálló lövészdandár állomásozik, majd engedélyt kért a fenti csapatok harckészültségbe helyezésére. Sztálin azonban ezt nem engedélyezte, mert attól tartott, az közvetlenül háborúhoz vezetne.

A MAGYAR-HORVÁT KIRÁLYSÁG

10. fejezet

A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

1941

04. 28. Az USA kitolja a biztonsági övezetének határát a 26. szélességi fokig.

04. 29. A német csapatok befejezik a Peloponnészosz elfoglalását.

04. 30. A horvát és a magyar országgyűlés együttes ülésén megszavazza a Magyar-Horvát Királyság létrehozását előíró törvényeket.

05. 01. Ante Pavelićet a király Horvátország bánjává nevezi ki.

05. 02. Gömbös miniszterelnök meghirdeti a Délvidéki és Horvátországi Újjáépítési Tervet.

05. 04. Újvidéken megalakul az első délvidéki közmunkatábor.

05. 05. Pavelić meghirdeti a Horvát Újjáépítési Tervet.

05. 06. Sztálin leváltja – a német-szovjet viszony elhidegüléséért felelőssé tett – Molotovot a Szovjetunió miniszterelnöki tisztéről, a kormányfői posztot maga veszi át (és haláláig megtartja). Werth Henrik gyalogsági tábornok, a Honvéd Vezérkar főnöke memorandumban tesz javaslatot a német-magyar szövetség megkötésére.

05. 07. Görögországban kikiáltják a köztársaságot.

05. 08. Az országgyűlés törvényt hoz a jugoszláv kormány által elvett vagyonok visszaszolgáltatásáról.
Külön törvényt hoz az igazságtalan délvidéki földosztás revíziójáról.

05. 09. A szovjet kormány mint „nem szuverén államokkal" megszünteti a diplomáciai kapcsolatot Norvégiával, Belgiummal, Hollandiával és Jugoszláviával.

05. 10. Rudolf Hess repülőgépen Skóciába repül.

05. 11. A külügyminiszter közli a budapesti szovjet követtel, hogy Magyarország semmilyen körülmények között sem fog fegyvert a Szovjetunió ellen.

05. 13. Magyar-német határszerződést írnak alá. Az 1918-ig az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó Dél-Stájerországot, Karinthia és Krajna részeit Jugoszláviától a Német Birodalomhoz csatolják.

05. 14. Kihirdetik a Délvidéki Újjáépítési Tervhez kapcsolódó törvényeket.

05. 15. Zsukov marsall németellenes preventív támadási tervet terjeszt Sztálin elé.

05. 16. Az országgyűlés elfogadja a délvidéki üldözöttek és a jugoszláv terror áldozatainak kártalanításáról szóló törvényt.
Az országgyűlés törvényt hoz az elmaradt adók befizetéséről, valamint a ju-

A megdöbbentően gyors jugoszláviai győzelmet a kormányzati propaganda a maga szája íze szerint magyarázta. A hivatalos okok között szerepelt az életképtelen Jugoszlávia mint a trianoni tákolmányok mintapéldája, a magyar katona kiválósága, Magyarország gazdasági fölénye, a magyar kultúrfölény és államalkotó jelleg és sok egyéb nacionalista szempont. Bizonyos igazság volt is e magyarázatokban, különösen azokban, amelyek a magyar gazdaság eredményeit illették, vagy amelyek a trianoni határok nyilvánvaló képtelenségéről szóltak.

Jugoszlávia széteséséhez azonban összetett okok vezettek. Természetesen szerepet játszott benne a magyar és német katonai erő, különösen a Luftwaffe elsöprő fölénye, de sokkal nagyobb súllyal estek latba a belső okok. Nem pusztán az a tény, hogy a szerb hegemóniával valamennyi nemzetiség szembefordult, de a puccsisták által okozott kormányzati zűrzavar is. A lakosság többsége nem akart a németek ellen harcolni, nem akart angol és szovjet érdekekért meghalni. Senki nem értette, hogy a néhány napja még lelkesen üdvözölt magyar-jugoszláv és német-jugoszláv megállapodásokat miért kellett felrúgni, s miért kellett szembefordulni a valóban barátinak tűnő Magyarországgal.

A háborút lezáró rendezések során bebizonyosodott: azoknak volt igaza, akik nem akartak fegyvert fogni a magyar katonákra.

Az országegyesítés

Április harmincadikán ünnepélyes külsőségek között nyitották meg a magyar és a horvát országgyűlés közös tanácskozását Budapesten. Az együttes ülés közfelkiáltással szavazta meg a Magyar-Horvát Királyság helyreállítását, majd hosszú tárgyalások során elfogadta a közös élet kereteit kialakító törvényeket. E szabályozás nagymértékben emlékeztetett az 1868-es horvát-magyar kiegyezésre, illetve az 1939-es szerb-horvát kiegyezésre, a Sporazumra, ám ezeknél lényegesen több jogot, nagyobb szabadságot, s főképp nemzeti jellegzetességek terén nagyobb mozgásteret adott Horvátországnak. A horvát közvélemény ez alkalommal elégedett lehetett a megállapodással. Csak a legszélsőségesebb csoportok léptek föl a kialakuló, kölcsönösen előnyös új államszövetséggel szemben.

A horvát bánná kinevezett Ante Pavelić a magyar miniszterelnökkel szorosan együttműködve látott munkához. Alig pár héttel azután, hogy Gömbös Gyula meghirdette a Délvidéki és Horvátországi Újjáépítési Tervet, Pavelić el is fogadtatta a Száborban, a horvát országgyűlésben a Horvát Újjáépítési Tervhez kapcsolódó törvényeket. Hasonló egyetértésben folyt a közmunkaprogramok megszervezése, illetve a jugoszláv hatalom által elkövetett törvénytelenségek és igazságtalanságok jóvátétele. Gömbös ugyan tartott tőle, hogy a horvát önkormányzat akadályokat gördít a hajdani jugoszláv hatalom képviselőivel szemben való fellépés útjába, ám hamar kiderült, hogy Pavelić a magyar eljárásnál szigorúbb elbírálásban szeretné részesíteni a hajdani elnyomókat. Ezért Horvátországban kiegészítő törvényeket hoztak a jugoszláv hadsereg,

ÚJABB AUTONÓMIÁK

A kialakult gyakorlatnak megfelelően hozott törvényt a magyar és a horvát országgyűlés a szerb autonómiákról. A június 10-én megalkotott szabályozás ismét elvetette a nemzeti elvet, s helyette a néprajzi elven alapulva tette lehetővé a helyi kultúra ápolását. Így külön alakult meg a délvidéki rác (1.) és bunyevác (2.) autonómia, a szlavón autonómia (3.) és a horvátországi szerbeket tömörítő krajnai autonómia (4.). Az egyes szerb autonómiák létét az tette különösen szükségessé, hogy egyes népcsoportjaik között nem csupán nyelvjárási, de sokszor vallási, máskor írásmódbeli eltérés is mutatkozik.

A DÉLVIDÉKI ÉS HORVÁTORSZÁGI ÚJJÁÉPÍTÉSI TERV

A Délvidékre bevonuló honvédokat a magyar és horvát lakosság ugyanolyan lelkesen ünnepelve fogadta, mint korábban Erdélyben vagy a Felvidéken. A területtel kapcsolatos bánásmód azonban jelentős mértékben különbözött a korábbi gyakorlattól. A magyar kormány ezúttal a kemény kéz politikáját folytatta, több okból is. A magyarság aránya a hazatért területeken csak kb. 25% volt, és a helyi szerb lakosság nehezen vette tudomásul a megváltozott viszonyokat. Jugoszlávia megszűnésével nem maradt olyan állam, amely a siker reményében segíthetett volna a délvidéki szerbeknek, így a magyar rendfenntartó erőknek rendszeresen partizánakciókkal kellett számolniuk. A terület a nemzetiségi súrlódások, a helyi partizántevékenység a tisztogató akciók miatt a későbbiekben is sok gondot okozott a magyar kormánynak.

A feszültség egyik feloldást jelentette, hogy a korábbi földreform revíziójának keretében több mint hatezer szerb családot telepítettek ki – azokat, akik 1918 után települtek be –, s helyükre tizenhároméezer magyart telepítettek azzal a céllal, hogy a vidék kedvezőtlen etnikai arányain érdemben változtassanak. A német kisebbség egy részének repatriálása után már nem csak magyarok érkeztek Délvidékre, hanem más nemzetiségek is.

A kormány azonban azzal is tisztában volt, hogy a feszültségeket hosszabb távon az egzisztenciális biztonság oldhatja fel, ezért a május elején meghirdetett újjáépítési tervekben ismét a munkahelyteremtő nagyberuházások – a városfejlesztések, az út- és hídépítések, a kikötőfejlesztések, a mezőgazdasági hozamnövelő kezdeményezések – kaptak jelentős hangsúlyt.

rendőrség, államapparátus, pártok és nacionalista társadalmi szervezetek tagjaira vonatkozóan.

Ugyanakkor a kialakult magyar gyakorlatnak megfelelően hozott törvényt a két országgyűlés a szerb kulturális autonómiákról, valamint a német lakosság kitelepítésének szabályozásáról. Ennek előzményeként Gömbös Berlinben megállapodást kötött Ribbentrop német külügyminiszterrel a délvidéki és horvátországi németek áttelepítéséről a Német Birodalomba.

Háború és béke

Miközben Magyarországon a békés építés hosszabb időszaka vehette kezdetét, addig a németek és az angolok közötti háború újabb és újabb hadszíntereken folytatódott.

A hajdani Jugoszlávián átvonuló német hadsereg könnyedén leverte a görög ellenállást, s május végére az egész félszigetet a Wehrmacht uralta. Görögországban németbarát kormány alakult, amely május hetedikén kikiáltotta a köztársaságot. Az országban ellenálló brit hadsereg utolsó bástyája, Kréta szigete május végén esett el.

Noha a súlyos balkáni válságot kirobbantó Olaszország sem a háborús sikerekhez, sem a békés rendezéshez nem tett hozzá említésre méltót, azért Mussolini természetesen ragaszkodott hozzá, hogy olasz hódítással érjen véget a balkáni küzdelem. A rendezés során Koszovót az olasz megszállás alatt álló Albániához csatolták, Montenegró perszonálunióra lépett Olaszországgal, Bosznia és Dalmácia számos városa, tengerparti területe olasz megszállás alá került. Főleg a boszniai és dalmáciai olasz megszállás, illetve az a tény, hogy az előzetes megállapodás dacára Mussolini mégsem adta át Magyarországnak Fiume kikötőjét, komoly feszültségeket gerjesztett, s a későbbi olasz-magyar szembenállás csírája lett.

A balkáni német-olasz sikerekkel párhuzamosan azonban mindkét hatalomnak komoly veszteségeket is el kellett könyvelnie. A britek május és június folyamán elfoglalták a keletafrikai olasz gyarmatokat, majd a nemzetközi jogot súlyosan megsértve lerohanták a békés, de olajtermelése miatt rendkívül nagy stratégiai jelentőségű Irakot, s annak németbarát kormánya helyett angolbarát bábkormányt állítottak fel Bagdadban. Végül június folyamán Nagy-Britannia megszállta Szíriát, a Vichyi Franciaország mandátumterületét, ahol a korábban szövetséges francia had-

HESS ÉS A NÉMET BÉKETÖREKVÉSEK

Hitler békét akart Angliával. Nem csupán azért, mert nem voltak eszközei Nagy-Britannia megtörésére, de azért is, mert Németország semmiféle igényt nem támasztott az angolokkal szemben. Leon Degrelle SS-tábornok visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy egy kötetlen beszélgetés alkalmával megkérdezte Hitlert, miért hagyta futni az angolokat Dunkirknél. A válasz egyszerű volt: „Igen, visszatartottam csapataimat és hagytam, hogy a britek hazameneküljenek Angliába. Egy ilyen vereség úgy megalázta volna őket, hogy nehéz lett volna később békét kötni."

A Führer béketörekvéseit számtalan dokumentum bizonyítja. Ezek sorába tartozik Rudolf Hess elhíresült repülőútja is. Hess német birodalmi miniszter, Hitler helyettese 1941. május 10-én, nagy feltűnést keltve, az általa vezetett repülőgépen Skóciába repült. Az volt a célja, hogy ismerőse, Hamilton herceg közvetítésével felvegye a kapcsolatot a brit kormánnyal, hogy a Szovjetunió és Németország között kitörni készülő háborút elkerülendő, illetve megelőzendő, megszülethessen a béke Anglia és Németország között. Az eddigi dokumentumok tanúsága szerint Hess saját kezdeményezésére ment Angliába, bár kézenfekvőnek tűnik a feltevés, hogy Hitler támogatta elképzelését.

Az angolok a német vezetőt börtönbe zárták, majd a háború után – a többi náci főbűnössel együtt – a Nürnbergi Nemzetközi Törvényszék elé állították, ahol életfogytiglani fogházbüntetésre ítélték.

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

goszláv hadsereg, rendőrség, államapparátus, pártok és nacionalista társadalmi szervezetek tagjaira vonatkozó kitelepítésekről.

05. 10. A fegyveres semlegesség és a Gyepűelv meghirdetése.

05. 18. Magyar-olasz határszerződést írnak alá. Dalmáciát, Dél-Szlovéniát Ljubljanával és a Cattarói-öblöt Jugoszláviától Olaszországhoz csatolják. Koszovót az olasz megszállás alatt álló Albániához csatolják. Montenegró perszonálunióra lép Olaszországgal. Bosznia-Hercegovina déli része olasz megszállás alá kerül. Az abesszíniai olasz hadsereg kapitulál a brit csapatok előtt.

05. 19. A kelet-afrikai olasz hadsereg kapitulál a brit csapatok előtt.

05. 20. Német csapatok elfoglalják Krétát.

05. 21. Kihirdetik a Horvát Újjáépítési Tervhez kapcsolódó törvényeket.

►

sereg katonáinak komoly ellenállását kellett felszámolnia.

Ilyen előzmények után szinte nevetségesnek tűnt a Németországgal hadban álló országok londoni deklarációja, amely szerint olyan világért kívánnak tevékenykedni, „amely mentes az agresszió rémétől, s amelyben mindenki élvezheti a gazdasági és társadalmi biztonságot". A háború valójában 1941 derekán új szakaszba lépett. Míg ez idáig a megoldhatatlan helyi konfliktusok, területi viták, évszázados nemzeti sérelmek megoldását szolgálta, mostantól kezdve a gátlástalan hódítás, a gyarmatosító ámokfutás eszközévé vált. Ha eddig beszélhettünk is igazságos harcról, jogos nemzeti törekvésekről, ettől kezdve mindkét oldalon egyre nyíltabban vállalták fel a hadban állók imperialista céljaikat.

A világ újrafelosztásából természetesen egyetlen nagyhatalom sem akart kimaradni. Az Egyesült Államok egyelőre megelégedett azzal, hogy kiterjesztette „biztonsági zónáját", illetve azzal, hogy befagyasztotta a német és az olasz követeléseket, a Szovjetunió azonban már a hadba lépés lehetőségét fontolgatta.

Szovjet-német viszony

A legújabb levéltári anyagok szerint Sztálin 1941 májusára eldöntötte el, hogy a Szovjetunió a brit oldalon avatkozik be a háborúba. A Balkánon elszenvedett kudarcok után Moszkvának be kellett látnia, hogy a hagyományos orosz célok elérését, a Földközi-tengerre való kijutást a Német Birodalom minden eszközzel megakadályozza. Ugyanakkor az is világossá vált Sztálin előtt, hogy az angolok – akik az elmúlt évszázadban útját állták – most már semmilyen eszközzel nem tudják megfékezni az orosz törekvéseket. Az, hogy előbb-utóbb német-szovjet konfliktusra kerül sor, világos volt az ország vezetői előtt. Csakhogy Sztálin még nem látta elérkezettnek az időt a fellépésre. Rendkívül bizalmatlan volt mind az angolok, mind a németek irányában, tartott egy szovjetellenes éllel megkötendő angol-német békétől, s folyamatosan attól félt, hogy Oroszország belesodródik a háborúba, mielőtt felkészülhetett volna rá.

Sztálin ezzel szemben bízott abban, hogy az elhúzódó háború során a Szovjetunió megerősödhet annyira, hogy meghatározó szerepet játsszon a kelet-közép-európai rendezésben, s a német, angol riválisok legyengülnek annyira, hogy ne is tudják megakadályozni ezt a szerepvállalást.

A Zsukov marsall által kidolgozott németellenes preventív támadási tervet tehát Sztálin egyelőre nem hagyta jóvá, hiszen pillanatnyilag békére volt szüksége. Moszkva mindent elkövetett annak érdekében, hogy ne ingerelje a németeket. A szovjet kormány szó nélkül vette tudomásul a balkáni német térnyerést, leváltotta a Szovjetunió miniszterelnöki tisztéről – a német-szovjet viszony elhidegüléséért felelőssé tett – Molotovot, megszüntette a diplomáciai kapcsolatot Norvégiával, Belgiummal, Hollandiával, Szerbiával és Görögországgal mint „nem szuverén államokkal", és kegyetlenül leszámolt mindazokkal, akik esetleg támogatói lehettek egy német inváziónak. Tömeges deportálások kezdődtek a balti államokban, a lengyel területeken és Moldvában.

Ugyanakkor Németország a legteljesebb mértékben felkészült a háborúra. A német hadosztályok már hónapok óta felsorakoztak a német-szovjet határon, és várták a támadási parancsot. Hitler az utolsó simításokat végezte nagy tervén, a keleti élettér elfoglalásának koncepcióján. Mint az év elő felében, most is arra törekedett, hogy a terveit ne zavarják meg a térség államainak váratlan lépései. Bulgáriával és Törökországgal viszonylag könnyű dolguk volt a németeknek, mert egyik ország sem kívánt háborúba bonyolódni sem a

A FEGYVERES SEMLEGESSÉG, A GYEPŰELV ÉS A NEMZETI ÖNCÉLÚSÁG

A háború folyamán a semlegességnek nem volt jó visszhangja, mert leginkább a megalkuvást és a háborús bűntettek feletti szemhunyást vélték benne felfedezni. Ez bizonyos mértékben igaz is, hiszen a semlegesség ára annak kisebb-nagyobb mértékű feladása. A semleges országok ugyanis gyakran kényszerülnek kompromisszumok megkötésére semlegességük megtartása érdekében, attól függően, hogy az ország szomszédai mennyire vannak, lehetnek befolyással az állam életére.

A magyar semlegesség oka az ország geostratégiai elhelyezkedése. A világháború alatti magyar külpolitika legjellemzőbb vonása a – a revíziós törekvéseken kívül eső – konfliktustól való távolmaradás volt. A Szovjetunió és Németország közvetlen szomszédjaként Budapest nem folytathatott olyan politikát, amely egyértelmű elkötelezettségét fejezte volna ki. Így a magyar külpolitika egyaránt tartózkodott az egyértelműen szovjetbarát, egyértelműen németbarát, de még nyugatbarát irányvonaltól is. Gömbös nem akarta az országra vonni a szomszédos nagyhatalmak haragját.

Az 1941. május 10-én meghirdetett magyar semlegességnek két fő jellemzője volt: önként vállalt és fegyveres. Az önkéntesség azt jelentette, hogy a semlegességről az ország bármikor lemondhat. A fegyveresség pedig azt, hogy a semleges státus fenntartásának érdekében az országnak képesnek kell lennie megvédeni magát az esetleges külső támadásokkal szemben. Ehhez pedig szüksége van hadseregre. A semlegesség Magyarország számára a szuverenitás biztosításának eszköze lett, amit rugalmasan, saját érdekeit szem előtt tartva kezelt.

E koncepcióhoz tartozott szorosan a Gyepűelv, amelynek értelmében a gazdátlanná váló határ menti területekre Magyarország kiterjeszti fennhatóságát, amennyiben e területeken az állam vagy az állampolgárok biztonságát fenyegető folyamatok bontakoznának ki.

Az első világháború tanulsága ugyanis Magyarország számára az volt, hogy a modern háborús konfliktus akár az állami lét összeomlásáig is fajulhat. Ebben az esetben kiszámíthatatlan, a hagyományos diplomácia keretei között már kezelhetetlen események bontakozhatnak ki az érintett területeken, amelyek súlyos biztonsági kockázatot is hordozhatnak.

Magyarország a semlegességet nem azonosította a külpolitikai passzivitással. A magyar külpolitika folyamatosan kereste azokat a lehetőségeket, amelyek erősítették nemzetközi befolyását, és ezáltal politikai és gazdasági lehetőségeit, valamint a biztonságát. Bár katonai szervezetekhez nem, de a Háromhatalmi egyezményhez csatlakozott, illetve megkötötte azokat a maga érdekeit biztosító lokális megállapodásokat, mint amilyen az Aldunai paktum.

A magyar semlegesség a világháború alatt nemcsak biztonságpolitikai választás volt, hanem társadalmat egyesítő élmény is. Alátámasztotta a – Gömbös híres 95 pontjában is meghirdetett – nemzeti öncélúság eszméjét. Ennek értelmében a magyar nemzet önérték, amely nem szorul létjogosultsága igazolására, s amelyet – eddigi teljesítménye és történelme alapján – kivételes hely illet meg a nemzetek sorában. Ezt a helyet nem kérni kell, hanem el kell foglalni, függetlenül attól, mit szólnak külföldön a magyar törekvésekhez.

A MAGYAR-HORVÁT KIRÁLYSÁG

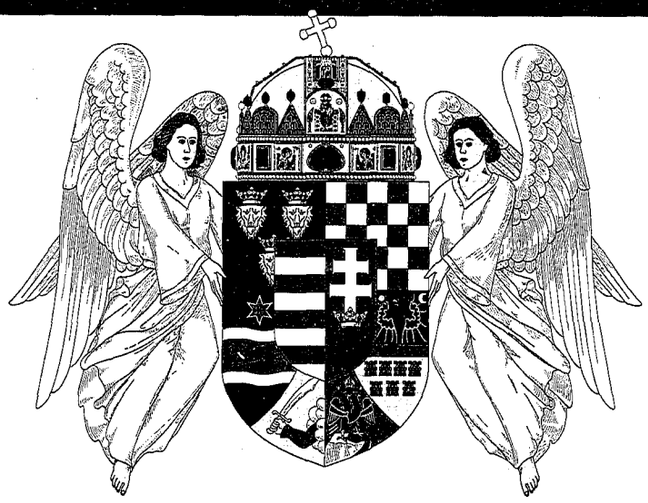

A horvát és magyar országgyűlés április 30-án tartott együttes ülésén megszavazta a Magyar-Horvát Királyság létrehozását előíró törvényeket. Az új államszövetséget megalapító törvények orvosolták a korábbi horvát sérelmeket, és nagymértékben biztosították Horvátország önrendelkezését.

A középkori – 1102 után létrejött – horvát-magyar államszövetség képes volt a gazdaság és a kereskedelem fejlődéséhez szükséges békét és védelmet biztosítani. A középkori államszövetség a Duna-menti és balkáni térség jelentős hatalma lett. Szlavónia, Horvátország és Dalmácia egyesítése közös királyainknak volt köszönhető. Uralmuk alatt Horvátország megőrizte állami jellegét: külön tartották a horvát koronázást, Horvátország megőrizte saját adó- és pénzrendszerét, valamint hadseregét.

Az új országegyesítés során a törvényalkotók a közös történelmi múlt eredményeit tartották szem előtt, de természetesen figyelembe vették a konfliktusok tanulságait is. Az 1868-ban létrejött horvát-magyar kiegyezés előnyei között meg kell említeni a horvát politikai nemzet elismerését, a horvát nyelv és nemzeti szimbólumok használatának lehetőségét, viszont hátrányairól sem szabad hallgatni. A horvátok mindig is elégedetlenek voltak azzal, hogy a honvédelem, a pénzügyek, a kereskedelem, a közlekedés magyar irányítás alatt maradt, hogy a horvát bán a magyar miniszterelnöknek alárendeltje lett, hogy a külön horvát udvari kancellária helyett csak egy horvát miniszter lehetett jelen a közös kormányban, hogy megmaradt Horvátország széttagoltsága. Hasonló tanulságokat vontak le a törvényhozók a Maček-féle horvát autonómiakövetelések nyomására megszületett szerb-horvát kiegyezésből is.

Az új törvények kimondták, hogy a Magyar-Horvát Királyságon belül a közigazgatási Magyarország, illetve Horvátország egy államközösséget képeznek. Az államon belül Horvátország külön territóriummal bíró politikai nemzet. Horvátország a Szent Korona tagországa, melynek királyát – a Szábor és a Magyar Országgyűlés együttes ülésén megválasztott uralkodót – Zágrábban horvát királlyá kell koronázni a Szent Koronával. A horvát állam élén a király által kinevezett bán áll mint a horvát kormány feje. A horvát hadsereg főparancsnoka az uralkodó. Horvátország minden ügyében önkormányzati jogot kap, három kérdéskört kivéve: külügy, hadügy és a pénzügy. Ezeket közös minisztérium intézi. A két ország parlamentje évente közös ülést hív össze a közös ügyek – így az állami kiadásokhoz való hozzájárulás mértékének – rendezése érdekében. Az állampolgárság közös, az országok vám- és kereskedelmi unióban állnak, közös fizetőeszközt használnak, a posta- és a távírdaügyet, a jogalkotást, valamint egyéb közigazgatási kérdéseket lehetőség szerint szinkronizálják.

Horvátország a megállapodással jobb helyzetbe került, mint a Monarchia vagy az S H S királyság alatt volt.

Hegyivadászok Görögországban és Krétán – német propagandakiadvány

A KRÉTAI INVÁZIÓ

Bár a legtöbb elemző tisztában volt vele, hogy a német-szovjet viszony háborús kifejlethez közeledik, a németek mindent megtettek annak érdekében, hogy a tervezett oroszországi hadjáratot titokban tartsák. Valószínűnek tűnik egyébként, hogy Hitler ekkoriban két vasat tartott a tűzben. Nyilvánvalóan nem tudta eldönteni, hogy először Angliát kényszerítse békére, s csak azután forduljon Moszkva ellen, vagy éppen a Szovjetunió legyőzése által próbálja meg rábírni arra Londont, hogy fejezze be reménytelen harcát a Német Birodalom ellen.

A Kréta elleni invázió alighanem Hitler utolsó kísérlete volt a britek térdre kényszerítésére, amelynek megvalósítása során nem csupán azzal fenyegette Angliát, hogy kiszorítja erőit a Földközi-tenger térségéből, de azt is demonstrálta, hogy a Wehrmacht egy nagy sziget elleni támadást is sikerre tud vinni. Az angolok – remélte a Führer – elgondolkoznak majd azon, hogy érdemes-e szembeszállniuk vele. Ám a hadművelet során azzal kellett szembesülnie, hogy neki is van min elgondolkoznia.

A felfegyverzett polgári lakosság és a csekély brit erők olyan súlyos veszteségeket okoztak az egyébként mintaszerűen helytálló német ejtőernyős alakulatoknak, hogy Hitler a továbbiakra nézve megtiltott mindenféle légideszant-akciót. Ezzel gyakorlatilag azt is eldöntötte, hogy nem fogja megtámadni közvetlenül a Brit-szigeteket.

▶ A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

05. 23. Magyar-szovjet tárgyalások. A Szovjetunió elismeri az eddigi magyar területi gyarapodást. Magyarország elismeri a Szovjetunió keletbalkáni érdekeit, viszont háború vagy egyéb konfliktus esetén minden eszközzel megakadályozza Moldva és Havasalföld egyesülését.

05. 24. Gömbös Berlinbe utazik. A Ribbentrop német külügyminiszterrel folytatott tárgyalások témája a délvidéki és horvátországi németek áttelepítése Németországba.
Hitler közli a magyar miniszterelnökkel, hogy egy német-szovjet konfliktus esetén nem számít magyar részvételre.
A magyar-szovjet kereskedelmi egyezmény kiegészítése.

05. 27. A brit flotta az Atlanti-óceánon elsüllyeszti a német Bismarck csatahajót.

05. 30. Brit csapatok vonulnak be Bagdadba.

05. 31. A német csapatok befejezik Kréta elfoglalását. A görög ellenállás szimbólumaként Manolisz Glezosz eltávolítja a horogkeresztes zászlót az Akropoliszról.

06. 02. A szovjet kormány mint „nem szuverén állammal" megszünteti a diplomáciai kapcsolatot Görögországgal.

06. 06. Egyezményt írnak alá német Messerschmitt repülőgépek magyarországi gyártásáról.

06. 07. Magyar-szerb határszerződést írnak alá.
Borisz bolgár cár látogatást tesz Hitlernél.
A főhadiszálláson Hitler vezetésével rögzítik a Szovjetunió elleni támadás általános céljait.

06. 08. Brit, francia és lengyel csapatok vonulnak be Szíriába, a Vichyi köztársaság gyarmati erői a német légierő segítségével ellenállnak.

06. 09. Irakban új kormány alakul.

06. 10. A horvát és a magyar országgyűlés törvényt hoz a szerb autonómiákról.

06. 12. A Németországgal hadban álló országok Londonban deklarálják, hogy olyan világért kívánnak tevékenykedni, „amely mentes az agresszió rémétől, s amelyben mindenki élvezheti a gazdasági és társadalmi biztonságot".

06. 14. Tömeges deportálás kezdete a balti államokban.
Werth Henrik vezérkarfőnök újabb memorandumban sürgeti Magyarország bekapcsolódás szovjet, sem a német oldalon. Minkét hatalom képviselői kijelentették, hogy egy német-szovjet konfliktus esetén semlegesek maradnak. Magyarországgal azonban ismét nehézségek támadtak.

A magyar külpolitika

Gömbös és kormánya abból indult ki, hogy Horvátország visszatértével véglegesen lezárult a területi revíziók ügye. Magyarország a közeljövőben semmiféle területszerző kezdeményezésben nem vehet részt, mert bármilyen lépés, amely akár külső, akár belső erő hatására megbontja a kialakult helyzetet, veszélyezteti a felszabadított ország egységét. Hazánknak a belső stabilitás, a nemzeti egység megteremtése, a gazdasági felemelkedés megalapozása a legfontosabb célja, ezért további háborús erőfeszítéseket csakis az ország védelmében szabad tennie.

Az újjászületett Magyarország e megfontolások szellemében alakította ki kapcsolatait a közelebbi és távolabbi nagyhatalmakkal. Gömbös május tizedikén meghirdette a magyar fegyveres semlegesség politikáját és az azóta sokszor felmerült Gyepűelvet. Ennek értelmében Magyarország a legnagyobb határozottsággal beavatkozik a határai előterében kialakuló konfliktusokba, amennyiben a fennhatóságot gyakorló államok nem tudják biztosítani az adott térség békéjét, nyugalmát, és a gazdátlanná váló területekről veszély fenyegetné a magyar határokat.

A két, egymással összefüggő elgondolás, a fegyveres semlegesség és a Gyepűelv egyúttal azt is jelentette, hogy Magyarország folytatja a megkezdett haderőfejlesztést, hogy a háborús feszültségektől terhes időszakban is garantálni tudja az ország egységét és függetlenségét. Hamarosan meg is született a Magyar Királyi Honvédség hatodik, Horvát Honvédhadseregének felállításáról szóló törvény. Ezzel a magyar haderő háborús létszáma átlépte az egymillió főt. Ugyancsak megszületett a Magyar Királyi Honvéd Haditengerészet felállításáról szóló törvény, amelynek végrehajtása során Magyarország a tengeri hatalmak sorába lépett. Végezetül érdemes megemlíteni azt is, hogy a Németországgal kötött megállapodás értelmében hamarosan megkezdődött a német Messerschmitt repülőgépek magyarországi gyártása, ami a magyar légierő fejlesztésének jelentős állomása volt.

A legsürgősebb kérdésnek az Olaszországgal kialakult feszültség rendezése tűnt. Annak ellenére, hogy Olaszország az előzetes megállapodás dacára sem mondott le Fiume kikötőjéről, a magyar kormány aláírta a magyar-olasz határszerződést. Ennek értelmében Dalmáciát, Dél-Szlovéniát Ljubljanával és a Cattarói-öblöt Olaszországhoz csatolták.

Nemsokára aláírták a magyar-szerb határszerződést is, amelynek legfontosabb pontja szerint Nándorfehérvár, a korábbi Belgrád visszatért Magyarországhoz.

A két legnagyobb partner természetesen továbbra is Németország és a Szovjetunió maradt. A szovjet-magyar kapcsolatokat 1941 közepén két tényező határozta meg: egyfelől a magyar fegyveres semlegesség eszméje, másfelől Sztálin doktrínája, amely szerint néhány éven belül elkerülhetetlen lesz a német-szovjet összecsapás.

A baráti légkörben kezdődött magyar-szovjet tárgyalások során mindkét fél nagyvonalú gesztusokat tett. A május 23-án Moszkvába érkezett magyar delegáció egyértelművé tette Sztálin számára, hogy semmilyen körülmé-

nyek között nem kíván részt venni egy német-szovjet fegyveres konfliktusban. Moszkva – az éleződő német-szovjet viszony árnyékában – örömmel vette tudomásul a magyar külügyminiszter közlését. Magyarország, a korábbi megállapodások medrében haladva, elismerte az oroszok érdekeit a Balkán keleti térségében, s ezzel biztosította Sztálint arról, hogy a Zsukov marsall által tervezett terjeszkedést – amely Bulgárián át vezetett volna a tengerszorosokig – közömbösen fogja tudomásul venni.

A Szovjetunió elismerte az eddigi magyar területi gyarapodásokat, sőt a megbeszélések során Sztálin utalt arra is, hogy a Balkán nyugati felében szívesebben látnának magyarokat, mint olaszokat vagy németeket.

A magyar küldöttség kifejtette, hogy Budapestnek további területi igényei nincsenek, ám a közelmúltban meghirdetett Gyepűelv szellemében valóban sor kerülhet ara, hogy Magyarország kiterjessze fennhatóságát egyes balkáni területekre, német-szovjet háború esetén pedig – az eseményektől függően – keleti vagy nyugati irányba. Erre elsősorban azért van szükség, hogy Magyarország megakadályozza a Moldva és Havasalföld esetleges

AZ ÚJ FLOTTA

Jugoszlávia összeomlását követően a magyar kormány a leghatározottabban igényt tartott a délszláv királyság hadiflottájára. Nem csupán azért, mert az uralkodót – aki valamikor e flotta parancsnoka volt – személyes elkötelezettség fűzte ehhez a hajóhadhoz, de minden józan megfontolás alapján is. A jugoszláv haditengerészet jobbára horvát tengerészekből állt, s most Horvátország Magyarországgal alkotott egy államot. Az új tengeri hatalommá vált monarchia nevében a kormány még arra is hajlandó volt, hogy történelmi területekről mondjon le – Olaszország javára – a flotta megszerzése érdekében.

A megszületett megállapodást követően május 16-án az országgyűlés törvénybe iktatta a Királyi Honvéd Haditengerészet felállítását.

A haditengerészet a tengeri hajóhadból és a folyami erőkből állt. A hajóhadban egy 1870 tonna vízkiszorítású repülőgép-anyahajó, egy cirkáló (a volt német „Niobe"), egy torpedóromboló, tizenegy torpedónaszád, négy búvárnaszád, hat aknarakó, hat aknakereső, valamint öt egyéb úszóegység teljesített szolgálatot. A dunai folyamerőknél zömmel a volt osztrák-magyar monitorok, a „Bodrog", a „Körös", a „Bosna" és az „Enns" szolgáltak. Az állományt még két őrnaszád egészítette ki.

MI LETT VOLNA, HA...

...HORVÁTORSZÁG FÜGGETLEN MARAD?

A jugoszláv állam összeomlásának egyik legfontosabb kérdése az volt, vajon milyen szerepet vállaljon Magyarország a jugoszláv katonai puccs felszámolásában, s hogyan értelmezze revíziós céljait a Balkán nyugati régióival kapcsolatban.

A rendkívül aktív magyar katonai szerepvállalást végső soron az döntötte el, hogy a kormány a külpolitikai függetlenség fenntartása mellett, a semleges államok közötti konfliktusként kívánta értelmezni a magyar-jugoszláv háborút, tehát olyasféle helyi összetűzésnek állította be, amely független az angol-német küzdelemtől, s inkább a japán-kínai háborúhoz vagy a finn-szovjet konfrontációhoz hasonlít. A németek beavatkozásával azonban ez a koncepció megdőlt, s Magyarország vészesen közel került ahhoz, hogy belesodródjék a háborúba.

Ugyanakkor Magyarországnak lehetősége nyílt arra, hogy egyesüljön Horvátországgal, azaz helyreállítsa eredeti határait. A magyar kormánykörök egy része azonban úgy vélte – ha már német szövetségesként volt kénytelen befejezni a háborút –, azzal demonstrálhatja a kívülállását, hogy csupán a délvidéki, magyarok által lakott területekre tart igényt.

Gömbös a leghatározottabban szembefordult ezzel a koncepcióval, s kijelentette, hogy „a magyar semlegesség döntő kérdése Horvátország hovatartozása." A független horvát állam ugyanis súlyos veszélyforrásává válhat a térségnek. Amennyiben létrejön az önálló Horvátország, annak függetlensége csak névleges lesz, valójában egy német bábállam születik Magyarország határai mentén. Egy ilyen lehetőség bő teret biztosít a Német Birodalomnak ahhoz, hogy akaratát a térségre erőszakolja. Ezért Budapestnek mindent el kell követnie, hogy ez ne történhessen meg.

Szerencsére a horvát politikai vezetés is hasonlóan látta az esélyeket. Nyilvánvaló volt, hogy a független Horvátország egy Norvégiához hasonló fasiszta bábállam lesz, amely sem a demokratikus jogok minimumát, sem külpolitikai mozgásteret nem biztosít az országnak a továbbiakban. Paradox módon az a helyzet állt elő, hogy a valóban semleges és erős Magyarországgal államszövetséget alkotva, azaz a függetlenségről lemondva Horvátország mind a nemzeti szabadság, mind a demokratikus berendezkedés, de még a külpolitikai mozgástér tekintetében is lényegesen előnyösebb helyzetbe kerül, mint önálló államként.

Ezért jöhetett létre olyan könnyen a Magyar-Horvát Királyság.

egyesülését, illetve Ausztria vagy Csehszlovákia feltámadását. A Gyepűelv tehát – a Szovjetunió irányában – nem más, mint az Al-dunai paktum eredményeihez való ragaszkodás.

Sztálin, aki bízott a szovjet győzelemben, nagyjából egyetértett a magyar küldöttséggel abban, hogy a versailles-i békerendszert semmilyen vonatkozásban nem szabad helyreállítani, s a jelenlegi közép-európai határoknak véglegesnek kell maradniuk.

A találkozó a magyar-szovjet kereskedelmi egyezmény kiegészítésével zárult. A háborúra készülő Sztálinnak égető szüksége volt a magyar ipar és mezőgazdaság termékeire, s hatalmas rendeléseivel szélesre tárta a szovjet piacot a magyar áruk előtt.

Hitler számára – aki már elszánta magát a Szovjetunió elleni támadásra – komoly időveszteséget jelentett a balkáni hadjárat, s ezért mindent elkövetett annak érdekében, hogy az utolsó akadályokat gyorsan elhárítsa a Barbarossa-terv útjából.

Gömbös május huszonnegyedikén érkezett Berlinbe, s Hitler előtt nem volt titok, hogy az előző napon nagy horderejű magyar-szovjet megállapodás született. Gömbös nagy vonalakban tájékoztatta Hitlert a megegyezésről, s mindent megtett annak érdekében, hogy megakadályozza a háború kirobbanását. Hitler azonban hajthatatlannak bizonyult. A Führer, aki számos alkalommal nyilatkozott lekicsinylően a magyarságról, nyilván úgy vélte, hogy a német győzelmet követően a mégoly erős Magyarország sem fog tudni szembeszegülni akaratával, és könnyedén betagolja a kárpáti államot a Pax Germania

► A KORSZAK KRONOLÓGIÁJA

dását a várható német-szovjet konfliktusba Németország oldalán.
Az USA befagyasztja a német és az olasz követeléseket.

06. 15. Megkezdődik a délvidéki és horvátországi németek áttelepítése a Német Birodalom területére.

05. 16. Törvény születik a Magyar Királyi Honvédség hatodik, Horvát Honvédhadseregének felállításáról. Ezzel a magyar haderő háborús létszáma túllépi az egymillió főt.
Törvény születik a Magyar Királyi Honvéd Haditengerészet felállításáról.

06. 18. Török-német megnemtámadási és barátsági szerződés, amelyben a török fél semlegességet ígér.

06. 19. Budapesten Jány Gusztáv vezérkarfőnökkel tárgyal Franz Halder vezérezredes, a német szárazföldi csapatok főparancsnokságnak (OKH) vezérkari főnöke. Jány kinyilvánítja, hogy Magyarország nem kíván részt venni a Szovjetunió elleni hadműveletekben, viszont minden eszközzel megakadályozza Moldva és Havasalföld egyesülését.
Brit csapatok kezdenek támadást Eritreában.

06. 20. Horvátországban és a Délvidéken megszűnik a katonai közigazgatás. Helyreállítják az 1920 előtti hagyományos megyebeosztást.
A brit, francia és lengyel csapatok beveszik Damaszkuszt.

AZ UTOLSÓ JELENTŐS NÉMET KITELEPÍTÉSI HULLÁM

Miután május 24-én a magyar vezetés Berlinben megállapodott Ribbentrop birodalmi külügyminiszterrel a délvidéki és horvátországi németek repatriálásáról, június közepén megkezdődött az utolsó nagy német kitelepítési hullám.

A valamikori Jugoszlávia területén mintegy háromszázezer német élt, ezeknek nagyjából kétharmada, mintegy kétszázezer ember vállalkozott a hazatelepülésre. A repatriált németek korábbiaknál nagyobb aránya két tényezővel magyarázható.

Egyfelől a Szovjetunió elleni nagy térháborúra készülő Németország mindent elkövetett azért, hogy emberanyag tekintetében megerősödjön, s a későbbiekben a németek belakhassák az újonnan meghódítandó keleti területeket. Ezért a korábbinál jóval kedvezőbb ígéretekkel csábították a Birodalomba a népi németeket. Erre különösen ott volt szükség – mint Magyarország esetében –, ahol a hazatelepülés önkéntes alapon működött, hatósági kényszer nélkül. (A bővülő letelepedési lehetőségeknek köszönhetően a délvidéki és horvátországi németeken kívül mintegy nyolcvanezer népi német jelentkezett a hazatelepülést szervező hatóságoknál Erdély, a Felvidék és a trianoni Magyarország területéről.)

Másfelől a délvidéki és horvátországi németek hazatelepítésével kapcsolatban nem eltagadható az a tényező sem, hogy mind a magyar, mind a horvát hatóságok erőteljes nyomást gyakoroltak a német lakosságra annak érdekében, hogy minél többen elhagyják az országot.

A felszabaduló területekre, kiürülő falvakba túlnyomórészt magyarokat telepítetek, illetve vegyes etnikai összetételű településeket hoztak létre, hogy ennek segítségével bontsák meg a nemzetiségi tömböket, és elősegítsék a nemzeti homogenitás kialakulását.

A kitelepítéseket követően a Magyar-Horvát Királyság területén mintegy 855 ezer német maradt, jórészt szórványokban. Közülük további 50 ezer repatriált a későbbiek folyamán, a maradék németek asszimilációja – a német háborús vereség hatására, illetve a modern életmód elterjedése és az új tömegkommunikáció nyomán – rendkívül gyorsan lezajlott. Mára csak elvétve hallani sváb, szász beszédet a hajdani német települések utcáin.

új rendjébe. Ráadásul a náci vezér – mint azt számos fennmaradt megjegyzése bizonyítja – nem sokat törődött a szerződésekkel vagy az adott szó hitelével, ezért pillanatnyi érdekeinek megfelelően bármikor hajlandó volt hosszabb távon esetleg hátrányos megállapodásokat megkötni. Kijelentette ugyan, hogy háború esetén nem számít Magyarország részvételére, ám Gömbös közölte: adódhat olyan helyzet, amelyben Magyarország a Szovjetunió oldalán lesz kénytelen belépni a háborúba. Az előző nap megkötött szovjet-magyar szerződés értelmében ugyanis Magyarországnak minden eszközzel meg kell védelmeznie az Al-dunai szövetség keretei között elért eredményeket. Azaz Romániának, ha belép a háborúba, hogy keleti területeit, Moldvát és Besszarábiát visszaszerezze, Magyarország rendkívül komoly fellépésével kell számolnia.

Hosszas alkudozás kezdődött a tárgyalófelek között, s végül a Führer a legtöbb magyar követelésbe beleegyezett. Elfogadta a magyarországi németek kitelepítéséről szóló előterjesztést, tudomásul vette a Gyepűelvet, ígéretet tett nagyarányú termelőkapacitások Magyarországra telepítésére, és végül kijelentette, hogy a német hadicélok között semmilyen formában nem fog szerepelni Románia és Moldva egyesítése, a német protektorátus alatt álló román állam nem vehet részt a háborúban.

Igaz, hogy a megállapodásokat hosszas alkudozások előzték meg. Egy ilyen megbeszélés alkalmával hangzott el Gömbös híressé vált szállóigéje. Amikor Ribbentrop – utalva a szovjetek felé tett nagyvonalú magyar gesztusokra és a németekkel szemben tanúsított merev álláspontjára – a magyar miniszterelnök szemére vetette, hogy ellenfeleiben jobban megbízik, mint barátaiban, Gömbös közölte: „Magyarországnak nincsenek barátai. Magyarországnak csak érdekei vannak."

MAGYARORSZÁG A NAGYHATALMAK KÖZÖTT

Magyarország nemzetközi helyzete gyökeresen megváltozott az 1938 és '41 közötti években. Az ország tekintélye példa nélküli mértékben megnőtt néhány esztendő alatt. Ennek egyik és nyilván legfontosabb oka az volt, hogy beértek a harmincas évek első felében megkezdett mély társadalmi, gazdasági és politikai reformok. A lenyűgöző gazdasági eredmények lehetővé tették, hogy mind kulturális, mind szociális téren átalakuljon az ország, s lakossága tömegesen emelkedjen ki abból a nyomorközeli állapotból, ami a térségre korábban jellemző volt.

Az egyre szélesedő nemzetközi kereskedelem, főleg a szovjet, német és olasz kapcsolatok rövid idő alatt nélkülözhetetlenné tették a magyar áruszállításokat a partnerországok számára. Természetesen ebben közrejátszott a háborús konjunktúra is, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy Magyarország élni tudott a kínálkozó lehetőségekkel, hogy képes volt a gazdasági-kereskedelmi partnerek elvárásainak megfelelő ütemben, folyamatosan bővíteni termelési, szállítási kapacitásait. A tengerentúli hatalmakkal is megélénkültek a gazdasági kapcsolatok, ami persze ugyancsak a háborús helyzetnek volt köszönhető, abban mégis nélkülözhetetlen tényező a magyar tengerhajózás gyors fejlődése, kikötői, vasúti kapacitásainak dinamikus bővítése.

Természetesen a növekvő gazdasági erő az ország katonai potenciáljára is kedvezően hatott, s a magyar hadsereg néhány esztendő alatt minden nagyhatalom által elismert és szükségszerűen számításba vett erőtényező lett. A területi revíziók során megvívott felszabadító háborúk arról is meggyőzték a világ közvéleményét, hogy a magyar haderőfejlesztés nem csupán valami látszólagos, délibábos hősi múlt nosztalgikus felidézése, hanem nagyon is határozott és szükség esetén eredményesen harcra fogható katonai erő létrehozása volt. A hat hadseregből álló, korszerűen felszerelt Magyar Királyi Honvédség, a maga egymilliónál is nagyobb állományával és további két és félmilliós tartalékos létszámával európai kérdéseket eldönteni képes tényező lett.

Természetesen nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az 1941-es évet megelőző esztendőkben tizenhét állam tűnt el Európa térképéről vagy vált névlegessé függetlensége. Ausztriát, Dániát, Norvégiát, Franciaországot, Görögországot és a három Benelux államot a Német Birodalom kebelezte be, a három balti országot a Szovjetunió foglalta el. Lengyelországot a németek és a szovjetek, Csehszlovákiát és Jugoszláviát a magyarok és a németek, Romániát pedig a szovjetek, a magyarok és a bolgárok osztották föl egymás között. Albánia olasz protektorátus alá került, s végezetül Izlandot a britek rohanták le.

Európában tizenhárom valóban független, jelentős állam maradt. A gyengébb országok, Bulgária, Svájc, Svédország, Portugália és Finnország nem volt számottevő tényező, Anglia, Németország és a Szovjetunió pedig vitathatatlanul nagyhatalomnak számított. Az európai független államok két pólusa közötti térben azonban egyértelműen Magyarországot tekintették ekkor a legfontosabb és legerősebb hatalomnak.

Spanyolország és Törökország ugyanis az elszigetelődés, a világpolitikai eseményektől való távolságtartás óvatos politikáját folytatta, ezért nem volt számításba vehető. Olaszország pedig a Görögországban és Észak-Afrikában elszenvedett súlyos katonai kudarcainak tükrében egyre jelentéktelenebb, egyre kisebb befolyással bíró hatalomnak látszott. Szükségszerűen értékelődött tehát föl az amúgy is egyre dinamikusabban fejlődő, mind gazdasági, mind katonai téren egyre erősebb Magyarország világpolitikai szerepe. A Magyar-Horvát Királyság Európa negyedik hatalmi tényezője – az Egyesült Államok és Japán jelentőségét is figyelembe véve –, a világ hatodik legfontosabb országa lett.

Utószó

MI LETT VOLNA, HA...?

A Mi lett volna, ha... kérdését a pozitivista, majd marxista történetírás eleve képtelenségként veti el. Elveti, annak ellenére, hogy minden alkalommal, amikor a történelmi tények interpretációjához ítéletalkotás is társul, minden alkalommal, amikor a szerző szakít a „sine ira et studio" elvével, minden alkalommal, amikor egy-egy korszak, egy-egy hatalmi elit hibáit ostorozza, nos, minden ilyen alkalommal maga is a Mi lett volna, ha...? kérdését feszegeti.

Ha ugyanis ítéletet mondunk, eleve feltételezzük, hogy elítéltünk cselekedhetett volna másképp is, mint ahogyan cselekedett. S minden alkalommal, amikor az érzelmi elem megjelenik a történész munkájában, vészesen közelít ahhoz, hogy ítélkezzék. De vajon lehet-e érzelmek nélkül történelmet írni?

És nézzük meg ugyanezt a kérdést a másik oldalról is. Lehet-e, érdemes-e érzelmek nélkül történelmet olvasni? Hiszen a történettudomány nem valamiféle önmagáért való jó, nem valami belterjes szaktudományos részterület, amely csak a szakemberek számára kínál értelmes és értelmezhető ismeretet, hanem az egyik legszélesebb érdeklődésre számot tartó diszciplína. És ezt az érdeklődést éppen azáltal váltja ki belőlünk, olvasókból, hogy újra és újra érzelmeket ébreszt. Büszkeséget, szégyent, szánalmat, vagy csak egyszerűen a kaland izgalmát. És ilyenkor – mi, olvasók is – ott állunk a mi lett volna kérdésének határán. Sőt, a dúsabb fantáziával megáldottak át is lépik ezt a határt. Minden oldalnál képesek fölpillantani könyvükből, és elmélázni azon, vajon mi lett volna, ha...

Hadd emlékeztessem itt olvasóimat a latin szállóigére: „de historia est magistra vitae", a történelem az élet tanítómestere. De vajon hogyan tanulhatnánk a múltból, ha nem tesszük föl a kérdést: mi lett volna, ha... A történelem csak akkor nyújt hiteles élményt és tudást, ha felvetjük, hogy lehetett volna másképpen is.

Az alternatív történelem

A posztmodern szemlélet túllépett a hagyományok dogmáin, és éppen azáltal tudja továbblendíteni a tudományos gondolkodást, hogy képtelen kérdéseket, fantasztikus lehetőségeket is fölvet. Néhány évtizede kezdett kialakulni a világban az alternatív történelem mint a történelmi kérdések új megfogalmazásának kísérlete. Az összefoglaló név alatt olyan komoly történeti munkákat is számon tartanak, amelyek a történelem egy-egy rejtett elemével, korábbi kifejezéssel szólva a kultúrtörténet egy-egy kérdésével foglalkoznak. Ezek a munkák azonban rámutatnak valami igen fontosra: nevezetesen arra, hogy a történelem nem csupán az államok, királyok, gazdasági folyamatok, szellemi áramlatok története, hanem hétköznapi emberek hétköznapi életének is a története, s ez talán sokkal fontosabb annál, mint hogy mikor fogadták el a Magna Chartát.

Az alternatív történelem újabb vonulata a történettudomány egyes hagyományos állításait kérdőjelezi meg, s teremt velük szemben ellenkoncepciót. Magyarországon a legismertebbek ezek közül a sumer-magyar rokonsággal foglalkozó művek, vagy a finnugor származásunkat elvető, s azzal szemben valami más eredetet megfogalmazó munkák. Lényegüket tekintve ezek sem állnak olyan távol a klasszikus történelmi munkáktól, hiszen a tudományt mindig az lendíti előre, hogy megkérdőjelezzük a hagyományos állításokat, s helyettük új állításokat igyekszünk bizonyítani.

A legizgalmasabb vonulata az alternatív történelemnek, számomra természetesen, a Mi lett volna, ha...? kérdése. Sokan játszottak el ezzel a gondolattal a közelmúltban. Főleg irodalmi formákban, filmeken, regényekben találkozhatunk azzal, hogy a déliek függetlenné válnak az amerikai polgárháború során, a nácik megnyerik a második világháborút, vagy a japánoknak sikerül elkerülniük az atomtámadást. E mesék azzal, hogy a múltat a megszokottól eltérő módon ábrázolják a jelen új értelmezését is kínálják az olvasóiknak. E képtelen történetek így nem csupán arra alkalmasak, hogy továbblendítsék a társadalmunkról, adott esetben a társadalmunk történetéről szóló, gyakran holtpontra jutó vitát, de egyben pompás szórakozást is jelentenek.

A koncepció

Számomra legalábbis rendkívüli szellemi kaland volt aprólékosan elképzelni, a történelmi tényekkel egybevetni a Mi lett volna, ha...? kérdését. Persze sokan megteszik ezt egy-egy apró momentummal, egy-egy részletkérdéssel kapcsolatban, de arra kevesen veszik az energiát, hogy részleteiben is kidolgozzanak egy többé-kevésbé koherens, történelmi sci-fit, amelynek középpontja a Mi lett volna, ha...? kérdése. Fölösleges munkának érzik.

Annál is inkább, mert a szellemi játék során óhatatlanul szembe kerül a fantáziálgató egy súlyos technikai kérdéssel. Ha A állítás lehetséges, akkor B miért ne volna lehetséges? Hol a határ, ameddig elvezethet bennünket a képzelet? Hol van az a pont, ahol még van értelme egy-egy elképzelésnek, és mikor válik a fantázia játéka parttalan képzelődéssé? Ha a történelmi mesét írunk, ugyan mi szükségünk lesz a tényekre? Miért nem fordulunk mindjárt a fantasy világa felé, egy elképzelt országgal, elképzelt szereplőkkel, elképzelt társadalmi, technikai viszonyokkal, sőt elképzelt lényekkel? Vagy egy lépéssel közelebb a valósághoz, elindulhatnánk Utópia, Seholsincsország felé, s akkor alig volna dolgunk a tényekkel. Talán csak az emberi természet tényeit kellene figyelembe vennünk, azokat is meglehetősen idealizált módon.

Nos, megtehetnénk, de e könyvben éppen az a játék, hogy a fantasy és az utópia felől még közelebb lép a valósághoz,

és annak elemeit használva építi föl saját világát. Nem is sejtjük, mennyire közel kerülünk ezáltal a valódi történettudományhoz. Csak míg a történész a feltárt tények alapján, nagy vonalakban ragaszkodik a valósághoz, és az apró részleteket fantáziájával, feltételezéseivel, hipotéziseivel tölti ki, addig itt megfordul ez a szabály. Könyvem során arra törekedtem, hogy míg a nagy történelmi folyamatokat tekintve teljességgel a fantázia vezessen, addig az apró tények, a hétköznapi események tekintetében a lehető legszigorúbban ragaszkodjam a valóság eseményeihez.

Természetesen tekintettel kellett lennem arra, hogy egy-egy döntésnek milyen következményei lehetnek, s így a későbbiekben már a valószínűsített események is befolyásolták azokat a hétköznapi tényeket, amelyeket figyelembe vehettem. S mivel a hazai eseményeknek alig volt és alig lehetett befolyása a nemzetközi folyamatokra, ezért a nemzetközi politika tényeit, a háború eseményeit szinte érintetlenül hagytam.

A szabályok

Új szabályrendszer kellett tehát ahhoz, hogy e mű megszülethessen. Új? Na, nem is annyira új ez a műfaj. A történelmi sci-fi kedvelt olvasmánya sokunknak. Én legalábbis élvezettel olvasom azt a sok szellemdús írást, ami az ufonauták földi küldetéséről, letűnt civilizációk zseniális eredményeiről, a kitalált középkorról vagy éppen a sumer-magyar rokonságról regél. Tudományos-fantasztikus irodalom ez a javából: kicsit tudományos és nagyon fantasztikus. De azért roppant érdekes, és nem is annyira fölösleges, mint amilyennek első pillanatban látszik.

Abban az értelemben persze bizonyosan fölösleges, hogy a tényekhez, a valóság hagyományos, tudományos megismeréséhez nem visz közelebb. Más oldalról azonban egyfajta kísérletnek tekinthető, amely a múlt megítélésén keresztül a jelent értelmezi, és a jövőre alkot programot.

Mert – és ez a legfontosabb tanulság, ami számomra keletkezett a mű megírása során – sorsunk nem valami előre elrendezett program szerint halad, hanem igenis mi magunk alakítjuk azt. Mi alakítjuk, akár egyéni sorsról, akár közösségi sorsról beszéljünk. S amikor eldöntjük, milyen holnapot kívánunk magunknak, akkor azzal együtt el kell döntenünk azt is, hogy kívánjuk-e a hozzá vezető utat, de még inkább azt, hogy kívánunk-e olyanokká válni, akik képesek végigmenni ezen az úton.

E kísérlet – a vágyképek és a tények összevetése – számomra elsősorban a modern szociológia kapcsolathálózati társadalomképét igazolta. Azt ugyanis, hogy egy-egy korszak lehetőségei az adott közösség belső viszonyrendszerétől függenek, s a lehetőségek bővítésére, vagyis a jövő kedvező befolyásolására csakis e belső viszonyrendszer megváltoztatásával nyílik módunk.

Igazolta továbbá e kísérlet azt is, hogy a lehetőségeink másik nagy korlátját azok a szellemi határok, a pszichológia által hiedelemablakoknak nevezett szűkítések jelentik, amelyeken keresztül a valóságra nézünk. S bármelyik közösség, nemzet vagy állam számára végzetes lehet az, ha elitje valamiféle előre gyártott felfogáson keresztül tekint a világra, ha képtelen szakítani pozitív és negatív előítéleteivel, ha abban a tévhitben él, hogy a játéktér és a játékszabályok, amelyek most meghatározónak tűnnek, állandóak és módosíthatatlanok. Holott a siker, a közösségi és egyéni siker legelemibb feltétele az, hogy túl tudjunk lépni a jelen alkotta szellemi kereteken, és hinni merjünk abban, hogy a világ tágasabb annál, mint amilyennek látszik. Kolumbusz soha nem indulhatott volna nyugatra három hajójával, ha osztja a kortársak meggyőződését a Föld lapos voltáról. A Wright testvérek soha nem szálltak volna föl repülőgépükkel, ha elfogadják a Francia Akadémia állásfoglalását, miszerint a levegőnél nehezebb tárgy nem repülhet. Anglia soha nem vált volna nagyhatalommá, ha Francis Drake egyetértőleg tudomásul veszi a Nagy Armada legyőzhetetlenségéről hirdetetteket.

Sorolhatnánk végeláthatatlanul a példákat, amikor a cselekvési, gondolkodási korlátok semmibevétele lendítette előre egy-egy közösség ügyét. Sorolhatnánk, de ennyi is elég ahhoz, hogy belássuk: a játéktér nem az, aminek mások állítják, a játékszabályok nem azok, amit mások szabálynak kiáltanak ki, hanem mindig azok, amik a rendelkezésünkre állnak. Hogy Roosevelt elnök szavait idézzem: azzal, amid van, ott, ahol vagy, úgy, ahogy lehet. Ez a szabály. De e szabállyal csak kivételes tehetségek vannak tisztában. És ritkán adódik, hogy a politikai hatalom csúcsára emelkedjenek.

A nagy ember

E könyv arról szól, mi lett volna akkor, ha ez mégis megtörténik. Itt kell elmondanom, hogy e fikció nélkül egy lépést sem tehettem volna. A könyv megalkotása során sokáig birkóztam azzal a gondoltottal, hogy a történelmi mesét egy személyhez kössem, vagy egy sikeres közösség bölcs döntéseiből vezessem le. Végül úgy döntöttem, egy kiemelkedő közösségi vezető karaktere nélkül elveszti realitását a mese, elképzelhetetlenné válik a történet. A nemzetek, különösen a politikai elitek ugyanis általában nem nagyszerű, bölcs emberek gyülekezetei, hanem szűkkeblű, rövidlátó, partikuláris érdekeket felett marakodó zártkörű csoportok. Nem is várható tőlük az, hogy különleges helyzetekben különlegesen jó döntést tudjanak hozni. Minden nemzet, minden nagy politikai, gazdasági fordulatának végrehajtása során egyetlen nagy ember felemelő erejű tehetségére támaszkodik. Tito marsall, a jugoszláv állam újjáélesztője és az el nem kötelezett mozgalom megteremtője, Mahatma Gandhi, India függetlenségének kivívója, Nasszer elnök, az arab nemzeti eszme megteremtője – hogy csak néhány igazán megbecsülésre méltó történelmi alakot említsek korszakunkból – nem csupán jelentős szereplői hazájuk történetének, de nélkülük el sem képzelhető az a változás, ami általuk végbement. Ha az én főszereplőm nem is lehet hozzájuk hasonlíthatóan nagyformátumú világpolitikai szereplő, az emberiség örök megbecsülésére méltó kultúrhérosz, azért annyira megvetendő sem lett, mint Hitler és Sztálin – akik nélkül persze megint csak másképp alakult volna Európa és a világ sora, mint ahogy alakult.

Hősömnek olyan embert választottam, akiről feltételezhettem, hogy képes lett volna ilyen belátással vezetni Magyarországot, mert rövid politikai pályafutásának tettei alig mondanak ellent e feltételezésnek. Mi lett volna, ha Gömbös Gyula valóban nagy vezetője a nemzetnek, mi lett volna, ha élete tíz évvel hosszabb, s csak 1946-ban viszi el súlyos májbetegsége. Nos, én a mese hihetővé tétele érdekében Gömbös Gyula életét mintegy tíz esztendővel meghosszabbítottam és persze közben az energikus miniszterelnököt felruháztam egy-két olyan tulajdonsággal, vagy pontosabban megerősítettem azokat a tulajdonságait, ami sikeres vezetővé, nemzeti hőssé teheti.

Igyekeztem egy szabályosnak tűnő, amolyan népszerű ismeretterjesztő történelemkönyvet írni, kronológiával, keretes írásokkal, megdöbbentő képanyaggal, hogy minél hitelesebbnek tűnjön a mese. A munkához elképesztő mennyiségű anyagot szedtem össze az internet különböző bugyraiból. Sajnos a lelkes adatvadászat közben sokszor nem fordítottam gondot arra, hogy a forrást megjegyezzem, ezért sok esetben fogalmam sincs, kitől, mit vettem át. Az egészen bizonyos, hogy óriási segítséget jelentett a Pándi Lajos által szerkesztett Köztes-Európa

XD 5.360

(http://terkeptar.transindex.ro/tartalom.php?act=konyvrol) adatbank, illetve az olyan gyűjtőoldalak, mint a Wikipédia vagy a szempontrendszer miatt nélkülözhetetlen Metapédia, a történelmi blogok és folyóiratok, a korszakkal foglalkozó honlapok. Ezúton kell megköszönnöm az adatgyűjtők, gondolatok megfogalmazóinak munkáját. Igyekeztem szövegeiket, gondolataikat úgy alakítani, hogy új életet nyerjenek ebben a kitalált történetben, de nyilván nem mindig sikerült. Máskor a valószerűség érdekében itt-ott teljesen fiktív történeteket is kitaláltam ravasz kémekről, hős hadfiakról, szemtelen diplomatákról és esendő emberekről. Remélem, valóban sodró és lelkesítő olvasmányt tudtam létrehozni.

Múlt és jelen

Végezetül el kell itt mondanom, tisztában vagyok vele, hogy a történelem értelmezése mindannyiunk számára érzelmileg kötött terület. A múlt megítélése igazolhatja jelenünket, s mindazok, akik elégedettek e jelennel, haszonélvezői korunknak, rémálomnak fogják látni az e könyvben leírt lehetőségeket. Azok azonban, akik elégedetlenek országunk állapotával, bizonyosan másképp értelmezik a múltat is. Számukra talán érdekes és reményt adó olvasmány lesz ez a kötet.

Rácz András

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 1.

X 257085

Magyar Menedék Könyvesház

"...mert minden könyv egy kincs..."

1126 Budapest, Márvány utca 48.

Tel.: 06-1-213-7057

www.magyarmenedek.com

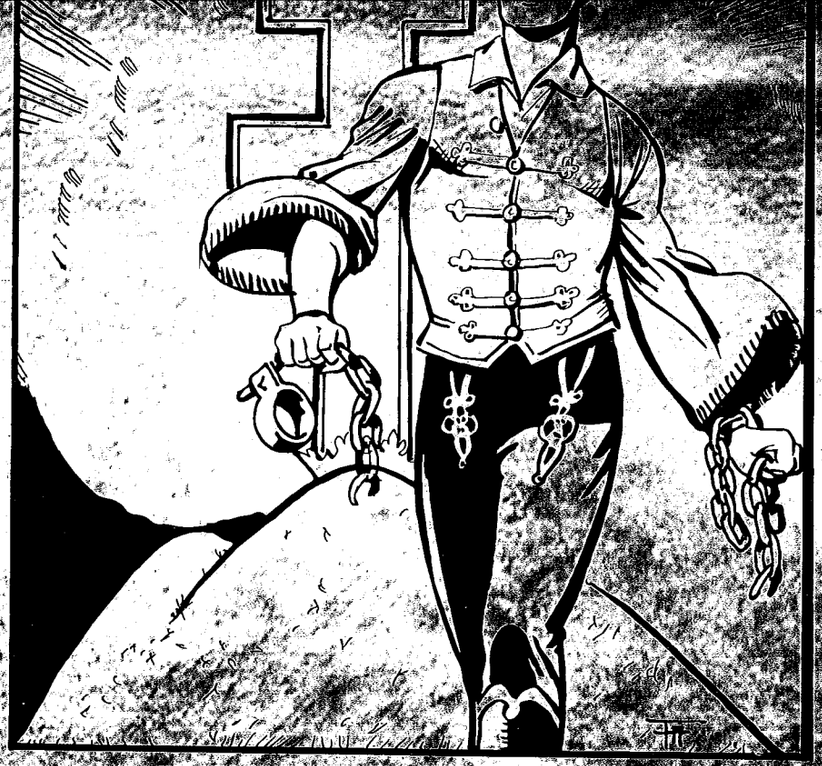

gania jelszavait, nem elég a Magyar Hiszekegyet minden reggel felmondania, de tennie is kell érte. És e tetteket – sem a szociális-gazdasági kérdésekben, sem a belpolitikában, sem a nemzetközi viszonyrendszerben – nem merte vállalni. Olyan történelmet olvashatunk e könyvben, amely nem történt meg, mert a korszak hatalmi elitje egy letűnt világ álmai után kapkodott az ország felelős vezetése helyett. E kötet nem csupán a nemzeti érzelmű olvasótábor számára kínál fantáziadús álomképeket, de egyben a korszak mély és őszinte kritikáját is adva leszámol a Horthy-rendszerhez kötődő romantikával, megdöbbentően eredeti módon értelmezi a magyar területi revízió problémakörét. A humoros, alternatív közeg, a valóságtól elszakadó ábrázolásmód, a „mi lett volna, ha…" felvetése egyúttal lehetővé teszi, hogy elfogulatlanul beszélgessünk a Horthy-rendszerről. A képtelen történet, a groteszk valóságábrázolás alkalmat kínál arra, hogy harag és részrehajlás nélkül, viszont jó reményekkel eltelve tegyük a helyére a félmúltat. Végezetül érdemes megemlíteni azt is, hogy Rácz András új könyvében azáltal, hogy a korszak uralkodó elitjét szembesíti saját állításainak és tetteinek ellentmondásaival, egyben a mindenkori hatalmi elittel kapcsolatos óvatosságra is inti olvasóit.

Ára: 3500Ft

ISBN: 978-615-5647-24-6

MAGYAR MENEDÉK KÖNYVESHÁZ

9 786155 647246

www.magyarmenedek.com

RÁCZ ANDRÁS

MAGYAR ORSZÁG

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE 1929-1941